

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

CĂRȚI NOI

- Bret Baier, Catherine Whitney, **Trei zile de șoc: Roosevelt și întâlnirea de la Teheran.** București, Corint Istorie, 2024, 590 p.
- Graham Allison, **Capcana lui Tucidide: mai pot evita Statele Unite și China războiul?** București, Corint Istorie, 2022, 470 p.
- Afanasie Bobu: **Scrisori din captivitate**, Ediție coordonată de Octavian Țicu. Chișinău, Editura Epigraf, 2024, 160 p.
- Robert R. Denndorf, **Pe urmele vizitatorilor scandinavi al Moldovei. Suita regelui suedez Carol al XII-lea (1709-1714).** Volum coordonat de Gheorghe Cojocar. Chișinău, Lexon-Prim, 2024, 347 p.
- Silviu Dragomir, **Avram Iancu: o viață de erou.** Studiu introductiv și notă asupra ed. de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș; cuvânt de prețuire de Ioan-Aurel Pop; pref. de Liviu Maior, ed. a 2-a, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2024, 466 p.

iulie-decembrie 2024

3-4

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

iulie-decembrie
2024

3-4

ISTORIE A MOLDOVEI

DIN SUMAR:

- PE AMBELE MALURI DE PRUT: CONGRESUL NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI, EDIȚIA A IV-A, CHIȘINĂU-SUCEAVA, 27-31 AUGUST 2024
- INFLUENȚA FACTORILOR & ACTORILOR DECIZIONALI ASUPRA PROCESULUI NEGOCIERILOR ȘI SEMNĂRII TRATATULUI DE PACE RUSO-TURC DE LA 16 (28) MAI 1812
- LOCUITORII BASARABIEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA
- PROPAGANDA BOLȘEVICĂ ANTIROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXTUL DESFĂȘURĂRII CONFERINȚEI SOVIETO-ROMÂNE DE LA VIENA (1924)

ISSN 1857-2022
E-ISSN 3082-1673

Revistă de
Categoria C conform
evaluării ANACEC

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. **3-4** (139-140)
iulie-decembrie
2024

OPEN ACCESS JOURNALS

Instrumentul
Bibliometric Național

ISSN 1857-2022

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU (*redactor-șef*)
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC (*secretar responsabil*)

Tehnoredactare: Tanavius SRL

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Paola AVALLONE (Italia)
Ioan BOLOVAN, mem. cor. al Academiei Române
Vitalie CIOBANU
Gheorghe CLIVETI, mem. cor. al Academiei Române
Sergiu CORNEA
Ovidiu CRISTEA (România)
Demir DRAGNEV, mem. cor. al AȘM
Acad. Andrei EȘANU
Gheorghe NEGRU
Ștefan LEMNY (Franța)
Acad. Ioan-Aurel POP (România)
Ștefan PURICI (România)
Corneliu SIGMIREAN (România)
Acad. Victor SPINEI (România)
Igor ȘAROV
Ion ȘIȘCANU
Anatol ȚĂRANU

- Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de Redacție.

© Institutul de Istorie

SUMAR

CONGRESUL NAȚIONAL

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

PE AMBELE MALURI DE PRUT: CONGRESUL NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI,
EDIȚIA A IV-A, CHIȘINĂU-SUCEAVA, 27-31 AUGUST 2024 7

Mesajul de salut al rectorului Universității de Stat din Moldova, prof. univ. dr. Igor ȘAROV, rostit în deschiderea lucrărilor Congresului Național al Istoricii Români, Chișinău, 28 august 2024	11
Mesajul de salut al prorectorului Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, prof. univ. dr. Ștefan PURICI	13
Mesajul de salut al președintelui Academiei Române, acad. Ioan-Aurel POP	13
Mesajul de salut al președintelui Parlamentului Republicii Moldova, Igor GROSU	14
Mesajul de salut al ministrului educației și cercetării, Dan PERCIUN	15
Mesajul de salut al președintelui României, prezentat de consilierul prezidențial Sergiu NISTOR	17
Mesajul de salut al șefului Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova al Guvernului României, secretarul de stat Adrian DUPU	18
Mesajul de salut al președintelui Academiei de Științe a Moldovei, acad. Ion TIGHINEANU	19
Mesajul de salut al președintelui Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, acad. Victor SPINEI	21
Mesajul de salut al directorului Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu” la Chișinău, Monica BABUC	23
Cuvânt despre istoriografia românească, rostit de acad. Victor SPINEI în deschiderea lucrărilor Congresului Național al Istoricii Români, Suceava, 29 august 2024	25
Mesajul de salut al Arhiepiscopului Sucevei și Rădăuților, CALINIC, în deschiderea lucrărilor Congresului Național al Istoricii Români, Suceava, 29 august 2024	28

RAPOARTE ȘTIINȚIFICE PREZENTATE ÎN ȘEDINȚA PLENARĂ A CONGRESULUI NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

Ioan-Aurel POP,

DOUĂ DINTRE ȚĂRILE ȚĂRII: TRANSILVANIA ȘI BASARABIA 30

Gheorghe CLIVETI,

„IDEI CONDUCĂTOARE” ÎN ISTORIA ROMÂNILOR..., DE A. D. XENOPOL – SINTEZĂ ISTORICĂ 35

Gheorghe COJOCARU,

CONGRESUL AL III-LEA AL UNIUNI SCRITORILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ:

CONTEXT, DEZBATERI, CONSECINȚE ȘI IMPACT 49

Declarația Congresului Național al Istoricii Români privind susținerea

integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană 58

STUDII

Vlad MISCHEVCA,

INFLUENȚA FACTORILOR & ACTORILOR DECIZIONALI ASUPRA PROCESULUI NEGOCIERILOR ȘI
SEMNĂRII TRATATULUI DE PACE RUSO-TURC DE LA 16 (28) MAI 1812 60

Constantin UNGUREANU,

LOCUIITORII BASARABIEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA 73

Gheorghe NEGRU,

CONSOLIDAREA CURENTULUI NAȚIONAL-DEMOCRATIC DIN BASARABIA ȘI

DIVERSIUNILE POLITICE ALE AUTORITĂȚILOR ȚARISTE ÎN CONTEXTUL REVOLUȚIEI RUSE

DIN 1905-1907 100

Valentin BURLACU,

PROPAGANDA BOLȘEVICĂ ANTIROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXTUL DESFĂȘURĂRII CONFERINȚEI

SOVIETO-ROMÂNE DE LA VIENA (1924) 118

Mihai ȚURCANU, RELAȚIILE ROMÂNNO-BRITANICE ȘI PROBLEMA REÎNARMĂRII ROMÂNIEI ÎN 1939 ȘI 1940. NOI SURSE. PARTEA A II-A	135
--	-----

Nicolae FUȘTEI, OPERAȚIA „SEVER” ÎN CONTEXTUL DEPORTĂRILOR CONFESIONALE	146
---	-----

DOCUMENTAR

Valentin CONSTANTINOV, NOI INFORMAȚII CU PRIVIRE LA SFÂRȘITUL DOMNIEI LUI RADU MIHNEA ÎN MOLDOVA ȘI URCAREA ÎN SCAUN A LUI GAȘPAR GRAȚIANI	159
---	-----

ISTORIOGRAFIE

Nicolae ENCIU, PROBLEMATICA SOCIAL-ECONOMICĂ A BASARABIEI INTERBELICE ÎN ISTORIOGRAFIA CONTEMPORANĂ	176
--	-----

Virgiliu BÎRLĂDEANU, LES RÉPRESSIONS STALINIENNES EN RÉPUBLIQUE SOCIALISTE SOVIÉTIQUE AUTONOME MOLDAVE (1937–1938) À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES RÉCENTES: ASPECTS DOCUMENTAIRES, ARCHÉOLOGIQUES ET DE LA MÉMOIRE COLLECTIVE	201
--	-----

PERSONALITĂȚI

Dinu POȘTARENCU, VASILE BÂRCĂ: PRECIZĂRI ȘI COMPLETĂRI BIOGRAFICE	210
---	-----

PAGINA DOCTORANDULUI

Alexandru MOLCOSEAN, EPURAREA COMUNELOR AGRICOLE DIN REPUBLICA AUTONOMĂ SOVIETICĂ SOCIALISTĂ MOLDOVENEASCĂ (1934)	215
--	-----

RECENZII

MONOGRAFIA M. PLEWCZYŃSKI, WOJNY JAGIELLONÓW Z WSCHODNIMI I POŁUDNIOWYMI SĄSIADAMI KRÓLESTWA POLSKIEGO W XV WIEKU. OŚWIĘCIM: NAPOLEON V, 2014, ...	225
--	-----

Alexandru BEJENARU MARIANA GOINA, THE USE OF PRAGMATIC DOCUMENTS IN MEDIEVAL WALLACHIA AND MOLDAVIA (FOURTEENTH TO SIXTEENTH CENTURIES), TURNHOUT: BREPOLS, 2020, 344 P., ...	229
--	-----

Ion CHEPTENE ACAD. ANDREI EȘANU, DR. VALENTINA EȘANU, CHIȘINĂUL DE ALTĂ DATĂ: 1436 – 1812. STUDIU MONOGRAFIC, CORPUS DE DOCUMENTE ȘI ALTE MATERIALE.	236
--	-----

Elena CHIABURU

VIAȚA ȘTIINTIFICĂ

ANIVERSAREA DE 150 ANI DE LA NAȘTEREA ASTROFIZICIANULUI ROMÂN NICOLAE DONICI, ...	243
---	-----

Natalia MAFTEUȚA

RAPOARTE ASUPRA LUCRĂRILOR ÎN CADRUL SECȚIUNII „MEMORIE, IDENTITATE ȘI PROPAGANDĂ”, CNIR, CHIȘINĂU-SUCEAVA, 2024, ...	246
--	-----

Virgiliu BÎRLĂDEANU, Nicolae MIHAI

CONTENTS

NATIONAL CONGRESS

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, ON BOTH BANKS OF THE PRUT: NATIONAL CONGRESS OF ROMANIAN HISTORIANS, 4TH EDITION, CHIȘINĂU-SUCEAVA, AUGUST 27-31, 2024	7
Opening address by the Rector of Moldova State University, Prof. Dr. Igor ȘAROV, delivered at the inaugural session of the National Congress of Romanian Historians, Chișinău, 28 August 2024	11
Address by the Vice-Rector of „Ștefan cel Mare” University of Suceava, Prof. Dr. Ștefan PURICI	13
Address by the President of the Romanian Academy, Acad. Ioan-Aurel POP	13
Address by the President of the Parliament of the Republic of Moldova, Igor GROSU	14
Address by the Minister of Education and Research, Dan PERCIUN	15
Message from the President of Romania, presented by Presidential Adviser Sergiu NISTOR	17
Address by the Head of the Department for Relations with the Republic of Moldova, Government of Romania, State Secretary Adrian DUPU	18
Address by the President of the Academy of Sciences of Moldova, Acad. Ion TIGHINEANU	19
Address by the President of the Section of Historical and Archaeological Sciences of the Romanian Academy, Acad. Victor SPINEI	21
Address by the Director of the Romanian Cultural Institute “Mihai Eminescu” in Chișinău, Monica BABUC	23
A Word on Romanian Historiography, delivered by Acad. Victor SPINEI at the opening session of the National Congress of Romanian Historians, Suceava, 29 August 2024	25
Address by the Archbishop CALINIC of Suceava and Rădăuți, delivered at the opening of the National Congress of Romanian Historians, Suceava, 29 August 2024	28
PLENARY REPORTS OF THE NATIONAL CONGRESS OF ROMANIAN HISTORIANS	
Ioan-Aurel POP, TWO OF THE COUNTRY’S LANDS: TRANSYLVANIA AND BESSARABIA	30
Gheorghe CLIVETI, „GUIDING IDEAS” IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS BY A. D. XENOPOL – A HISTORICAL SYNTHESIS	35
Gheorghe COJOCARU, THE THIRD CONGRESS OF THE UNION OF WRITERS OF THE MOLDAVIAN SSR: CONTEXT, DEBATES, CONSEQUENCES, AND IMPACT.....	49
Declaration by the National Congress of Romanian Historians in support of the Republic of Moldova’s accession to the European Union	58
STUDIES	
Vlad MISCHEVCA, THE INFLUENCE OF DECISIVE FACTORS AND ACTORS ON THE NEGOTIATION PROCESS AND SIGNING OF THE RUSSO-TURKISH PEACE TREATY OF 16 (28) MAY 1812	60
Constantin UNGUREANU, THE INHABITANTS OF BESSARABIA AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY	73
Gheorghe NEGRU, THE CONSOLIDATION OF THE NATIONAL-DEMOCRATIC CURRENT IN BESSARABIA AND THE POLITICAL DIVERSIONS OF TSARIST AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF THE 1905–1907 RUSSIAN REVOLUTION	100
Valentin BURLACU, ANTI-ROMANIAN BOLSHEVIK PROPAGANDA IN THE CONTEXT OF THE SOVIET-ROMANIAN CONFERENCE IN VIENNA (1924)	188

Mihai ȚURCANU, ROMANIAN-BRITISH RELATIONS AND THE ISSUE OF ROMANIA'S REARMAMENT IN 1939 AND 1940. NEW SOURCES (2ND PART)	135
---	-----

Nicolae FUȘTEI, OPERATION "SEVER" IN THE CONTEXT OF CONFESSIONAL DEPORTATIONS	146
---	-----

DOCUMENTARY

Valentin CONSTANTINOV, NEW FINDINGS ON THE END OF RADU MIHNEA'S REIGN IN MOLDAVIA AND THE ACCESSION OF GAȘPAR GRAȚIANI TO THE THRONE	159
---	-----

ISTORIOGRAFIE

Nicolae ENCIU, THE SOCIO-ECONOMIC ISSUES OF INTERWAR BESSARABIA IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY	176
---	-----

Virgiliu BÎRLĂDEANU, STALINIST REPRESSIONS IN THE MOLDAVIAN ASSR (1937–1938) IN THE LIGHT OF RECENT RESEARCH: DOCUMENTARY, ARCHAEOLOGICAL AND COLLECTIVE MEMORY ASPECTS	201
---	-----

PERSONALITIES

Dinu POȘTARENCU, VASILE BÂRCĂ: BIOGRAPHICAL CLARIFICATIONS AND ADDITIONS	210
--	-----

DOCTORAL PAGE

Alexandru MOLCOSEAN, THE PURGE OF AGRICULTURAL COMMUNES IN THE MOLDAVIAN AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC (1934)	215
---	-----

REVIEWS

M. PLEWCZYŃSKI, THE JAGIELLONIAN WARS WITH THE EASTERN AND SOUTHERN NEIGHBORS OF THE KINGDOM OF POLAND IN THE 15TH CENTURY, OŚWIĘCIM: NAPOLEON V, 2014	225
--	-----

Alexandru BEJENARU MARIANA GOINA, THE USE OF PRAGMATIC DOCUMENTS IN MEDIEVAL WALLACHIA AND MOLDAVIA (FOURTEENTH TO SIXTEENTH CENTURIES), TURNHOUT: BREPOLS, 2020, 344 P.	229
--	-----

Ion CHEPTENE ACAD. ANDREI EȘANU, DR. VALENTINA EȘANU, CHISINAU OF YESTERYEAR: 1436–1812. MONOGRAPHIC STUDY, CORPUS OF DOCUMENTS AND OTHER MATERIALS	236
Elena CHIABURU	

SCIENTIFIC LIFE

THE 150TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF ROMANIAN ASTROPHYSICIST NICOLAE DONICI	243
---	-----

Natalia MAFTEUȚA REPORTS ON THE WORKS OF THE SECTION „MEMORY, IDENTITY, AND PROPAGANDA”, NCRH, CHIȘINĂU–SUCEAVA, 2024.	246
--	-----

Virgiliu BÎRLĂDEANU, Nicolae MIHAI

CONGRESUL NATIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

Silvia Corlăteanu-Granciuc*

PE AMBELE MALURI DE PRUT: CONGRESUL NATIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI, EDIȚIA A IV-A, CHIȘINĂU-SUCEAVA, 27-31 AUGUST 2024

Convocat o dată la doi ani, Congresul Național al Istoricilor Români (CNIR) s-a afirmat, de la prima sa reunire, ca un for de prestigiu al comunității istoricilor, fiind locul unde au loc profunde dezbateri academice de interes profesional și public.

Prima ediție a CNIR, din 2016, se datorează inițiativei Academiei Române, Universității Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, în colaborare cu Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române, bucurându-se de un larg ecou în mediile științifice și în societate. Cea de-a doua ediție, găzduită de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, sub egida Academiei Române și a Comitetul Național al Istoricilor din România, s-a desfășurat în 2018, anul Centenarului Unirii, într-o frenetică atmosferă de discuții, evaluări și interpretări menite să producă o evaluare critică a acumulărilor istoriografice. Ediția a III-a a fost organizată la o distanță de patru ani, în 2022, din cauza restricțiilor impuse în timpul pandemiei de tristă pomină, de Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, împreună cu cei doi organizatori cu statut de fondatori ai Congresului. Congresul din orașul Marii Uniri și al încoronării regilor României a adunat sute de profesioniști, cercetători și cadre didactice, care au trecut în revistă trecutul nostru istoric și s-au concentrat și asupra adoptării și integrării unor perspective și metodologii de cercetare inovatoare, în acord cu realizările științei istorice contemporane.

În anul 2024, lucrările CNIR au fost organizate în premieră, în tandem, de Universitățile din cele două orașe, Chișinău și Suceava, două importante centre

---

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretarul științific al Institutului de Istorie al USM <https://ror.org/0475kvb92>

culturale și universitare românești. Ediția a IV-a a fost organizată, sub egida Academiei Române și Comitetului Național al Istoricilor din România, de Universitatea de Stat din Moldova și Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, în parteneriat cu Ministerul Educației din România, Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova, Departamentul pentru Relația cu Republica Moldova al Guvernului României și Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” la Chișinău. În calitate de Președinte de onoare al Congresului a fost ales acad. Alexandru Zub, patriarhul istoriografiei românești, ajuns la venerabila vârstă de 90 de ani. Profesorul Alexandru Zub a condus o perioadă îndelungată Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, fiind un nume emblematic al istoriografiei naționale din sec. XX-XXI.

La lucrările CNIR au participat figuri ilustre ale științei istorice românești, cadre didactice și cercetători consacrați, dar și tineri istorici cu realizări în plan istoriografic sau aflați la început de cale, reprezentanți ai celor mai prestigioase instituții universitare, academice și de cultură din România, Republica Moldova și din străinătate. Congresul s-a deschis la Chișinău, în ziua de 28 august, în Sala Palatului Republicii, cu un cuvânt de salut din partea rectorului Universității de Stat din Moldova, prof. univ. dr. Igor Șarov, după care a urmat mesajul de salut din partea prorectorului Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, prof. univ. dr. Ștefan Purici, precum și din partea reprezentanților autorităților de stat și forurilor de știință și de cultură din Chișinău și București. În ședința în plen a Congresului, președintele Academiei Române, acad. Ioan-Aurel Pop, a prezentat comunicarea „*O paralelă între două țări ale Țării: Transilvania și Basarabia*”. Lucrările au continuat pe secțiuni, la Universitatea de Stat din Moldova. După transferul la Suceava, la 29 august lucrările au fost inaugurate și în „capitala ștefaniană”, la Universitatea „Ștefan cel Mare”, continuând încă două zile intense.

În secțiuni, cadrele didactice și cercetătorii au adus în discuție diverse subiecte istoriografice de actualitate, au subliniat necesitatea cunoașterii istoriei, importanța dialogului între generații și instituții, a fost supus unei analize temeinice modul în care producția științifică românească își găsește astăzi locul și rostul în societatea contemporană.

La lucrările celei de a IV-a ediții a CNIR au participat peste 400 de istorici, din România și Republica Moldova, dar și din afara hotarelor. Congresul a constituit o bună și oportună ocazie pentru istoricii din diverse școli și generații de a se reuni pe ambele maluri ale Prutului și a propune o tematică generoasă de comunicări științifice, rapoarte în plen, prezentări de carte, de a ține mese rotunde, în cadrul cărora au fost dezbătute cele mai stringente subiecte care stau pe ordinea de zi a istoriografiei române.

În secțiunile CNIR au fost atacate teme din cele mai variate domenii: de la civilizația getică în spațiul carpato-pontic, economie și societate în vechea antichitate, Moldova și Transilvania între Occident și lumea post-bizantină, Marea Neagră și Dunărea, comerț, negustori și patrimoniu familial în secolele XVI-XVIII la

cartea românească, politici imperiale, mișcare națională, călători străini în spațiul românesc în secolele XVII-XX, naționalism, imperialism și construcție identitară în spațiul românesc, elite și națiuni moderne, asociaționismul fratern modern, istorie economică, juridică, politică și culturală. Dintre cele mai mari secțiuni, care și-au desfășurat activitatea pe parcursul tuturor zilelor Congresului, pot fi enumerate cele dedicate problemelor ortodoxiei românești în epoca modernă și contemporană; analizei evoluției istorice a provinciilor românești și a românilor din afara granițelor; studiilor de istorie militară; istoriei Basarabiei în cadrul României Mari ori chestiunii Basarabiei în plan internațional; memoriei, identității și propagandei, didacticii istoriei etc.

O secțiune aparte a luat în dezbateri abordările actuale, direcțiile și tendințele în didactica istoriei, o disciplină predată în licee, cu concursul comun al profesorilor din instituțiile preuniversitare din Republica Moldova și din România. De asemenea, specialiștii din învățământul preuniversitar și universitar au insistat asupra statutului istoriei în școală, manualelor școlare, suporturilor și instrumentelor pe care elevii le utilizează în clasă, noilor tehnologii, inclusiv valorificarea inteligenței artificiale (IA) la orele cu elevii. Astfel, lucrările CNIR nu s-au limitat la dezbaterile legate de teoria și practica cercetării istorice, la dimensiunea academică a investigării trecutului, ci au vizat și transferul cunoștințelor în societate / școală. Obiectivul comun care i-a unit pe profesorii de istorie ține de identificarea celor mai potrivite metode de predare și a celor mai adecvate răspunsuri la provocările cu care se confruntă școala și învățământul în prezent, mai ales ca IA astăzi prezintă o provocare majoră.

Ca și în cazul edițiilor anterioare, CNIR-2024 a relevat parcursul istoriografiei din spațiul pruto-nistean și contribuția sa la dezvoltarea istoriografiei românești și universale, atât sub aspectul acumulărilor cantitative și calitative, cât și al implementării proiectelor de cercetare comune, parteneriatelor bi- și multilaterale între instituțiile academice și universitare din România și Republica Moldova.

Organizatorii au publicat rezumatele¹ tuturor comunicărilor prezentate la Congres în cele trei zile de dezbateri în plen și pe secțiuni, a meselor rotunde, a lansărilor de carte. Se poate susține că, și de această dată, CNIR a făcut nu numai un bilanț al realizărilor istoriografiei românești din ultimii ani, ci și a schițat noi direcții de cercetare, a adus în dezbateri noi metode de investigare a fenomenelor istorice, a contribuit la încurajarea tinerilor să pășească cu mai multă încredere pe drumul descoperirii tainelor trecutului și valorizării cunoștințelor, pentru a crea o societate mai bună, mai demnă și mai prosperă.

Participanții la Congres au avut posibilitatea să asiste la prelegeri în plen, care au fost susținute de mari personalități ale istoriografiei contemporane, membri ai Academiei Române, reprezentanți ai unor universități de prestigiu din Ro-

¹ *Congresul Național al Istoriciiilor Români, Chișinău-Suceava, 27-31 august 2024. Rezumate ale comunicărilor. Ediția a IV-a.* Coord.: Silvia Corlăteanu-Granciuc, Ștefan Purici, Igor Șarov. Chișinău, Bons Offices 2024, 319 p. ISBN 978-5-36241-280-7.

mânia și Republica Moldova, care au adus în discuție teme majore din istoriografia românească și cea universală, precum cele care marchează anumite etape ale dezvoltării națiunii române sau cu care ne confruntăm zi de zi (viața culturală, cea cotidiană, moda în diverse perioade ale istoriei, obiceiurile în mediul rural sau tradițiile pe care le transmit cei din mediul urban).

Pe parcursul celor trei zile intense de lucrări, participanții la Congres au avut posibilitatea să-și expună punctele de vedere și, în același timp, să răspundă la întrebările publicului, să polemizeze și să discute în contradictoriu, să sugereze viitoare teme de cercetare, având în vedere că în cadrul secțiunilor s-au reunit specialiști în domenii sau în problematici apropiate, ceea ce ne însuflă optimism că istoriografia noastră poate să pășească cu încredere în viitor.

O reușită a Congresului, alături de altele, credem că este efortul de analiză critică a surselor istorice, studiilor și cercetărilor interdisciplinare.

De regulă, edițiile CNIR se încheie cu adoptarea unor declarații care poziționează breasla istoricilor în raport cu anumite probleme cu care se confruntă atât istoriografia, cât și învățământul universitar și preuniversitar din domeniul istoriei.

Declarația de la Suceava, adoptată la finalul lucrărilor Congresului, pledează pentru integrarea plenară a Republicii Moldova în spațiul european. Totodată, participanții la Congres au repudiat orice practici de falsificare și denaturare a trecutului, au condamnat războaiele care sunt purtate în lumea contemporană, în special, agresiunea Rusiei împotriva statului ucrainean și au subliniat că datoria istoricilor rezidă, înainte de toate, în cercetarea și evaluarea trecutului, din perspectiva adevărului istoric. S-a mai subliniat că experiența României este extrem de importantă pentru Republica Moldova, prin împărtășirea experienței sale de integrare, dar și a învățămintelor din eșecurile suportate pe parcursul procesului de aderare la Uniunea Europeană.

Mai multe inițiative lansate la Congres vizează intensificarea colaborării istoricilor de pe ambele maluri ale Prutului, pentru a dezvolta un dialog consistent, dinamic și cu rezultate concrete care să fie transpuse în manualele de istorie, dar și în poticile celor două state românești.

În finalul lucrărilor Congresului de la Chișinău și Suceava, Comitetul Național al Istoricilor din România a anunțat ca următoarea ediție a Congresului se va desfășura în capitala țării, la București, în anul 2026.

Mesajul de salut al rectorului Universității de Stat din Moldova,
prof. univ. dr. Igor ȘAROV, rostit în deschiderea lucrărilor Congresului
Național al Istoricilor Români, ediția a IV-a, Chișinău,
28 august 2024

Doamnelor și domnilor, stimați colegi, onoranta asistență,

Am enorma bucurie de a vă saluta din partea Universității de Stat din Moldova aici, la Chișinău, capitala vechii provincii românești, cea care a deschis la 27 martie 1918, calea reîntregirii neamului românesc și săvârșirii unui vis secular: cel de a fi împreună, cu toți frații, între hotarele Țării-mame, România.

Este pentru prima dată când un eveniment de o asemenea anvergură se organizează în Basarabia, iar importanța momentului este mai mult decât semnificativă. Ne aflăm, ca în anul 1918, la o răscruce a istoriei, iar spectrul anului 1940, cu toate consecințele acestuia pentru soarta noastră, a românilor basarabeni, iarăși ne amenință independența și libertatea. După cca 150 de ani de rusificare, după 30 de ani de căutări pe drumul democratizării, mai suntem ezitanți și ușor de manipulat. Ne vor ierta, oare, copiii noștri această rătăcire? Am rezistat, păstrându-ne identitatea națională, însă continuăm să fim dezbinați, sub tunurile propagandei rusești. Din păcate, exemplul Germaniei unificate este neglijat ostentativ atât la Chișinău, cât și la București, în lipsa unui proiect de țară care ar coagula toată suflarea românească în jurul unui ideal, cel al reunirii.

Doamnelor și Domnilor, indubitabil, parcursul european al Republicii Moldova nu mai poate fi stăvilit decât printr-o imixiune externă brutală, cu sau fără implicarea oportuniștilor interni. Exemplul Ucrainei este o lecție dură, care, sper, i-a trezit și pe cei mai aprigi apărători ai Rusiei. Nu avem nimic în comun cu barbaria, lipsa de respect pentru valorile democratice, pentru valorile general umane, aceasta, însă, nu ne pune la adăpost din calea agresorului. Suntem alături de toate statele lumii democratice, care condamnă agresiunea și agresorul, iar cea mai bună apărare este de a ne consolida statul de drept și de a parcurge pașii spre aderarea la Uniunea Europeană. Mulți dintre dvs mă veti întreba: de ce nu UNIREA cu România, de ce nu Reîntregirea? Vă vorbesc ca istoric, nu ca cetățean, care ar vota fără ezitare unirea. 30 de ani de democrație nu au putut șterge din mentalitatea basarabenilor cca 150 ani de rusificare intensă, care ne-a marcat existența. În pofida tuturor necazurilor care ne-au venit din răsărit, mulți dintre concetățenii noștri sunt legați ombilical de spațiul rusesc, prin cunoașterea limbii ruse și a culturii poporului rus. Mai trebuie menționat faptul că și înainte, dar și după criza economică din anii '90, migrarea economică masivă a fost spre răsărit, Europa fiind inaccesibilă concetățenilor noștri. Astfel, de peste 30 de ani ne este impusă cu tenacitate (și bani grei) nostalgia unei epoci. Din fericire, mulți s-au

trezit: cu toții avem nostalgia tinereții, nu și a epocii pe care am trăit-o. Revenind la întrebare, susțin că pentru a evita tensiunile sociale (cu degenerare în conflicte artificiale interetnice induse) care ar putea fi speculate de adversarii interni și externi, decizia unirii cu România trebuia să fie una asumată majoritar de reprezentanții noștri în Parlament, cu respectarea cadrului legal.

Doamnelor și domnilor, stimați colegi și colege, spuneam că aflarea dvs. aici este pentru noi plină de semnificații. Cercetarea propriei istorii, cunoașterea adevărului ne oferă și posibilitatea unei recuperări morale, prin recunoașterea greșelilor, acesta fiind un gest de minimă decență, recuperator față de jertfa *vinovaților fără vină*, a celor deportați, schingiuiți, omorâți, peste care a trecut tăvălugul istoriei. Trăim, așa cum spuneam, într-un asemănător, în multe privințe, an 1940. Suntem între două lumi, două mentalități, două realități dimetral opuse: un agresor feroce, încremenit în timp, care-și revendică statutul de mare putere imperială, o țară care-și apără libertatea și stătalitate, o lume divizată în două, democrație versus barbarie, viață versus moarte. Ce facem, noi, intelectualii, în această situație, cum reacționăm? De fapt, întrebarea este următoarea: Cum am ajuns să alunecăm în acest dezastru? Ca națiune, suntem amenințați, ca țară – la fel, ca civilizație - așijderea. De ce am ajuns aici? De ce am admis să se întâmple aceste lucruri? Da, avem încă democrații slabe în această parte a Europei, însă pentru lipsa unui corp civic puternic avem și noi, intelectualii, partea noastră de vină. Am preferat de multe ori să ne izolăm în sfera cercetării. Și, în consecință, am acceptat să fim marginalizați. Nici o societate nu se poate lipsi de intelectuali, iar aceștia, odată afirmați pe plan profesional, etic și moral, trebuie să devină o voce în toate domeniile care țin de bunul mers al unei societăți: economie, sănătate, învățământ, finanțe, apărare etc. O voce care să-și asume critica, dar și soluțiile, și care să fie auzită. O voce care să nu se transforme în bunul unui sau altui partid sau, mai rău, să întreprindă jocuri politice, ci o voce căreia să i se ofere posibilitatea de a spune lucrurilor pe nume chiar și atunci când acestea sunt mai puțin măgulitoare. Acest lucru nu se va întâmpla decât cu condiția unui corp cetățenesc puternic, pe care noi, intelectualii, trebuie să-l creștem și educăm în spiritul drepturilor democratice și a obligațiilor ce decurg de aici. Muncii istoricului, în speță, trebuie să-i fie găsită utilitate practică. Cum? Prin popularizarea rezultatelor cercetării, prin formarea și cultivarea cunoștințelor. Majoritatea dintre dvs. sunteți inclusiv profesori, ceea ce este admirabil: gândirea critică se formează în auditorii, în discuții și dezbateri. Cercetarea adevărului istoric, cultivarea gândirii critice, stimularea profesionalismului în toate domeniile sunt determinante în educarea unui nou contingent al clasei politice, pusă în serviciul țării, nu a partidelor. Acesta ar trebui să fie dezideratul zilei de astăzi, dacă dorim să-o avem pe cea de mâine. Viitorului statului depinde de reformarea clasei politice, iar reformarea acesteia depinde de implicarea noastră directă. Să ne asumăm fiecare dintre noi această responsabilitate și să acționăm. Doar așa Istoria va fi, cu adevărat, *magistra vitae*, din care să avem ce învăța.

Mesajul de salut al prorectorului Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, prof. univ. dr. Ștefan PURICI

Doamnelor și domnilor, domnilor președinți, onorată asistență, dragi prieteni, Pentru Universitatea din Suceava este o onoare deosebită ca, alături de Universitatea de Stat din Moldova, să fie gazda acestui eveniment deosebit de important pentru istoriografia românească, pentru întreaga breaslă a istoricilor români. Este o ocazie unică, o dată la doi ani, să ne revedem împreună pentru a discuta problemele cele mai importante ale istoriografiei, dar și probleme punctuale care țin de diverse etape istorice ale evoluției neamului românesc și a acestei părți a Europei.

Este, probabil, cea mai bună ocazie ca cei cu experiență, cei care au săpat adânc în fondurile arhivelor din țară și din străinătate, cei care au organizat șantiere arheologice să împartă din experiența lor celor tineri, care sunt alături de noi astăzi, la Chișinău, sau în zilele următoare la Suceava. Și sunt convins că acest schimb de idei va fi benefic nu doar pentru breasla noastră ci și pentru tână generație, tinerii care fie au ore de istorie în școală sau în facultate, fie sunt pasionați de trecutul nostru național.

Alături de noi, așa cum spunea domnul rector Igor Șarov, se află instituții extrem de importante, fără de care acest eveniment nu s-ar fi putut desfășura: Ministerul Educației din România, Ministerul Educației și Cercetării din Republica Moldova, Departamentul pentru Relația cu Republica Moldova, Institutul Cultural Român, Academia Română, cel mai prestigios for în România, care gestionează problemele cercetării românești.

Profit de această ocazie pentru a-l invita să rostească un cuvânt de salut pe domnul președinte Ioan-Aurel Pop, cel care a inițiat acest Congres cu mulți ani în urmă și cel care coordonează în continuare toate activitățile legate de desfășurarea lucrărilor Congresului și în aceste zile. Domnul președinte Ioan-Aurel Pop este și președintele Comitetului Național al Istoricilor Români, alt partener care a pus la punct toate detaliile ce țin de desfășurarea Congresului.

Mesajul de salut al președintelui Academiei Române, acad. Ioan-Aurel POP

Distinși reprezentanți ai autorităților românești din două țări, doamnelor și domnilor profesori, cercetători, dragi tineri profesori, studenți cam de pe toată întinderea pământului românesc, că mi-am întâlnit colegi aici și din Satul Mare și de la Oradea, ceea ce nu e puțin lucru...

Îmi aduc aminte că o doamnă, prin anii '90, care a ajuns la Oradea pe vremea când împreună cu colegii de acolo, cu profesorul Sorin Șipoș, făceam un Institut de

Studii Imperiale, gândindu-ne în naivitatea noastră că am putea studia bine proiecția celor două imperii de la marginile pământului românesc: Imperiul Țarist și Imperiul Austriac, devenit apoi Austro-Ungar; nu a fost chiar așa, dar Institutul există și azi, cu nume schimbat, și doamna, când a coborât dintr-un microbuz, după vreo 24 de ore de drum, am întrebat-o cum se simte și mi-a spus că e foarte obosită, dar foarte fericită. Și zic: „De ce?”. „Pentru că am aflat cât de mare e țara românească”, că venea de la Bălți. Și cum zice Creangă, „mi-a crescut inima de bucurie”.

Academia Română, care a fost pomenită aici, și-i mulțumesc domnului profesor și coleg Ștefan Purici, se străduiește să rămână ceea ce a fost de peste 150 de ani, fiindcă e înființată în 1866 și prin strădania a trei, până la urmă, doi basarabeni. Academia Română a făcut unirea înainte de unire, adică înainte de a fi România Mare pe hartă. Gândiți-vă, în 1866, era o Românie mică, pe care Cuza se străduia să o facă mare, tot împreună cu mari moldoveni cum au fost Kogălniceanu, Alecsandri și alții. Și atunci, Academia și-a propus să ne țină laolaltă.

Nimeni nu știa atunci, dacă Transilvania, de pildă, se va putea uni, dar toți sperau. Nimeni nu putea să spună nimic despre Bucovina, despre Moldova care era ciuntită, împărțită, divizată și lucrurile au mers așa, dar entuziasmul a fost mare. Și un Congres Național al Istoricilor Români duce mai departe un testament al acelor oameni care au trăit în secolul al XIX-lea și care au dorit o unitate românească. Așa după cum o gândea Kogălniceanu, care numea patrie toată acea întindere de loc pe care se vorbește românește și cum a sintetizat-o mai scurt Nichita Stănescu, cu mamă rusoaică, educată însă în România, care a zis că patria lui e limba română. Sună frumos, sună extraordinar și îmi demonstrează mie un lucru pe care îl știți dumneavoastră, că sunteți educatori, că sentimentul identității se formează, se întreține și se dezvoltă prin educație. Și Academia Română vrea să transmită un mesaj pentru o educație identitară, pentru că Europa, dacă va exista vreodată unită, va trebuie să fie într-un viitor previzibil, un concert al națiunilor. Și cu cât națiunile vor fi mai bune, mai frumoase, mai corecte și cu identitate mai bună, Europa va fi mai puternică. Altminteri, dacă ne topim cu toții într-o masă amorfă, nu vom reuși nimic. Academia aduce prin mine salutul ei.

Mă bucur că dăm atenție istoriei noastre și mă bucur tare mult că ne ținem de neamuri. Să vă dea Dumnezeu sănătate!

Mesajul de salut al președintelui Parlamentului Republicii Moldova, Igor GROSU

Doamnelor și domnilor, domnilor președinți, stimații mei profesori, colegi de facultate, stimați participanți, sunt onorat și vă mulțumesc pentru invitația de a participa la acest remarcabil eveniment. Este pentru prima dată când un Congres al istoricilor, de așa anvergură, are loc la Chișinău: o dovadă și o apreciere a istoriografiei

din Republica Moldova în contextul istoriografiei românești. Am ascultat cu atenție ceea ce spunea domnul academician Ioan-Aurel Pop, colegul meu Igor Șarov, alți vorbitori. Într-adevăr, istoria oferă puține șanse, este zgârcită la capitolul oportunități, oportunități pentru popoare, dar asta este situația și noi aici nu avem ce face.

Provocarea cea mare pentru noi toți și, în special, pentru istorici, rezidă în faptul de a fi pregătiți să fructificăm aceste oportunități. Noi, cei din Republica Moldova, în scurta noastră istorie de la obținerea independenței, din 1991, am ratat mai multe oportunități. Vă îndemn stimată comunitate a istoricilor, să vă implicați plenar, deoarece acum avem în față șanse unice de a aduce Republica Moldova în marea familie europeană.

În atare situație, istoricii pot veni cu repere, dar și cu combaterea falsurilor în interpretarea istoriei. Acum, ca niciodată, în virtutea dezvoltării tehnologiilor informaționale, vedem cât de cinic neprietenii noștri care nu privesc cu ochi buni românismul, Uniunea Europeană, folosesc falsurile istorice. Vă rog și vă îndemn să fiți în continuare vocali și cât mai activi pentru a le combate, pentru a promova adevărul istoric și a argumenta o dată în plus că da, românii au parcurs un drum lung spre marea familie europeană și eu cred și sunt sigur că și noi, cei din R. Moldova, vom ocupa un loc de cinste în marea familie europeană.

Vă doresc mult succes și multe realizări frumoase!

Mesajul de salut al Ministrului Educației și Cercetării, Dan PERCIUN

Doamnelor și domnilor,

Este o onoare să particip la deschiderea Congresului Național al Istoricilor Români, un eveniment de o importanță deosebită într-o perioadă în care, putem să o spunem astăzi cu certitudine, Istoria se accelerează, iar studiul istoriei capătă o relevanță deosebită.

În aceste momente, când un război feroce se desfășoară la granițele noastre comune, suntem încă o dată martori ai modului în care trecutul poate fi instrumentalizat în scopuri politice de către statul-agresor, Rusia. Invazia Ucrainei a început înainte de primele salve de tun cu o lecție de pseudo-istorie, utilizată pentru a justifica o politică imperialistă, pe care mulți o considerau anacronică pentru secolul XXI. Aceasta ne amintește cât de esențial este studiul responsabil și echilibrat al Istoriei și, mai ales, cât de periculos poate fi atunci când trecutul este manipulat pentru a servi agende obscure.

Am fost cu toții martori, cum războaiele imagine cu trecutul au dus la învrăjbirea societăților și declanșarea unor războaie adevărate, care au adus milioane de jertfe. Oamenii nu trebuie să moară nici pentru Viitor, nici pentru Trecut. Oamenii trebuie să trăiască în Pace și înțelegere pentru generațiile care vin și în memoria generațiilor care au trecut. Este de datoria noastră să ne asigurăm că stu-

dierea Istoriei are scopul nobil al Cunoașterii, dar și că lecțiile trecutului sunt folosite pentru a construi un viitor mai bun, nu pentru a semăna dezbinare și conflict.

Modul în care ne raportăm la trecut și cum îl înțelegem definește, într-o mare măsură, așteptările noastre față de viitor și limitele imaginației noastre colective. Nu putem să fim prizonieri ai trecutului, capturând generații întregi într-o narațiune care nu le permite să viseze, să aspire și să construiască o lume mai bună. Trebuie să ne eliberăm de constrângerile percepțiilor înguste și să vedem istoria ca pe o platformă de Învățare și de Cunoaștere, nu ca pe o povară care ne ține în loc.

O prioritate deosebită, mai ales în epoca noastră, cunoscută ca cea a „post-adevărului”, trebuie acordată dezvoltării gândirii critice în cadrul lecțiilor de istorie. Într-o lume supra-saturată de informații, unde tinerii au acces la numeroase versiuni ale trecutului, unele dintre ele fiind interpretări eronate sau chiar falsificări, este vital să-i învățăm să lucreze cu sursele, să compare perspective diverse și să poată evalua corectitudinea și validitatea acestora. Din cauza progresului tehnologiilor informaționale, nu putem izola generațiile tinere de pseudo-interpretările istoriei, dar putem să le dăm instrumentele necesare pentru a le interpreta critic, a le demonta și pentru a înțelege adevărul în contextul său complex. Aceasta va fi una dintre direcțiile principale ale dezvoltării curriculare pe care o vom finaliza în anul 2027.

În cazul Republicii Moldova, trebuie să recunoaștem, nu am reușit încă să asigurăm o perspectivă comună asupra istoriei în toate școlile noastre. Avem, din păcate, două realități paralele, care se produc și reproduc independent la noile generații. Școlile alolingve și cele cu predare în limba română predau istorii diferite și aceasta este o provocare care necesită o atenție serioasă. Este esențial să găsim căi prin care să ne includem în dialog și profesorii de istorie din aceste școli, depășind diferențele de viziune care sunt moștenite și alimentate de cei care nu vor binele Republicii Moldova, forțe pentru care Istoria constituie un instrument de dezbinare, în loc să fie un instrument de unitate națională.

În același timp, este necesar să căutăm modalități prin care să oferim o viziune de viitor comună pentru toți cetățenii Republicii Moldova. O viziune înrădăcinată într-o înțelegere onestă, echilibrată și adecvată a Istoriei, care să valorizeze contribuția tuturor comunităților la ceea ce este Moldova astăzi, dar, mai important, la ce poate deveni Moldova mâine. Numai astfel putem construi o societate unită, rezilientă la provocări, o societate care să respecte tradițiile și valorile noastre comune și să protejeze demnitatea umană.

Un alt aspect deosebit de important este să aducem în prim-plan evenimentele istorice recente care ne-ar ajuta să consolidăm cetățenia democratică și respectul reciproc. Foametea, deportările, crimele efectuate de regimurile totalitare pe teritoriul nostru – sunt evenimente traumatice care încă fac parte din memoria noastră colectivă, chiar dacă au fost și mai sunt încă tabuizate de propagandiști, iar amintirea lor este cel mai bun scut împotriva oricăror încercări de instrumentalizare și falsificare a Istoriei.

În final, vreau să subliniez necesitatea de a apropia mediul academic de școală și de societate, în ansamblu. Trebuie să asigurăm că ceea ce predăm și cercetăm nu rămâne izolat în sălile de clasă sau în paginile revistelor academice, ci ajunge să influențeze pozitiv comunitatea în care trăim.

Vă mulțumesc și vă doresc lucrări productive în cadrul Congresului, pline de dezbateri și idei care să ne ajute să îmbunătățim modul în care predăm și înțelegem Istoria într-o societate europeană.

Mesajul de salut al președintelui României, prezentat de consilierul prezidențial Sergiu NISTOR

Domnule președinte al Parlamentului Republicii Moldova, domnule ministru al educației și cercetării din Republica Moldova, domnule secretar de stat al Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova din Guvernul României, domnule prim-colaborator al Ambasadorului României la Chișinău, domnule președinte al Academiei Române, Vă mulțumesc pentru salut și pentru urare, domnule Președinte al Academiei de Științe din Moldova, doamnă director al Institutului Cultural Român din Chișinău și, evident, domnule rector al Universității de Stat din Moldova, vă mulțumesc pentru aprecieri, domnule prorector al Universității din Suceava, organizatori ai acestui Congres,

Este pentru mine o mare onoare să aduc salutul Administrației Prezidențiale a României organizatorilor și participanților la Congresul Național al Istoricilor Români. Desfășurarea acestui eveniment într-o îngemănată găzduire, la Chișinău și la Suceava, aduce în domeniul cercetării istorice românești o simbolică și o puternică premieră. Se consacră astfel în plan academic, o dată în plus, adevărul istoric și realitatea culturală a unui spațiu unic de civilizație românească. Fertil crescută pe solul latinității limbii române, ea este, prin valorile pe care le-a îmbrățișat și pe care le-a apărât cu sacrificii și jertfe, izvorul nostru de modernitate și de destin european comun.

Parcurgând programul Congresului, oricine poate lesne să observe o remarcabil de vastă paletă de direcții de studiu, care au preocupat cercetarea istorică românească, un loc important revenindu-i analizei conexiunilor dintre procesele politice, economice și sociale din spațiul românesc și cele care au marcat modernitatea democratică europeană.

Printr-un impresionant număr de comunicări, Dvs. îmbogățiți în aceste zile la Chișinău, în istorica Basarabie, și de mâine, în Cetatea de Scaun a lui Ștefan cel Mare și Sfânt, istoriografia românească, chemându-ne la o proaspătă recitare a acestei prime cărți a oricărei nații, care este Istoria.

Este cazul de a sublinia că o astfel de reuniune, ca și organizarea, conținutul și substanța ei, nu ar fi fost posibile fără ca în Republica Moldova să prevaleze, prin voință populară, procesele democratice și proeuropene, și nici în absența

susținerii totale a României pentru acest parcurs.

În această perspectivă, căreia i se adaugă contextul internațional grav, generat de agresiunea Federației Ruse asupra Ucrainei, Congresul Național al Istoricilor Români, care se deschide astăzi, aici, la Chișinău, ne apare ca depășind semnificația unei simple manifestări științifice, oricât de solidă din punct de vedere academic ar fi ea. El, acest Congres, este purtătorul unui mesaj de încredere în viitorul liber și democratic al Republicii Moldova, un pilon și un reper puternic al solidarității mediului nostru științific și universitar. De aceea nu pot decât să închei dorindu-vă succes. Vă mulțumesc.

Mesajul de salut al șefului Departamentul pentru Relația cu Republica Moldova al Guvernului României, secretarul de stat Adrian DUPU

Doamnelor și domnilor, îmi face o deosebită plăcere să fiu prezent la deschiderea lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români.

Domnule Rector Igor Șarov, de când ne cunoaștem vorbim despre acest moment, în care, la Chișinău, se va desfășura acest congres și mă bucur că am reușit împreună să aducem acest vis la realitate. Organizarea Congresului Național al Istoricilor Români la Chișinău, în această perioadă, are o semnificație deosebită. N-am să vorbesc eu istoricilor despre istorie. Vreau să spun doar câteva lucruri.

Știm cu toții că nu putem să rescriem istoria, doar poate să o interpretăm, putem însă să facem un alt lucru. Putem să scriem istoria, iar ceea ce se întâmplă în această perioadă, în acest an, în ultimii ani în Republica Moldova și parcursul pe care Republica Moldova l-a pornit spre Uniunea Europeană, cred eu, că este un pas esențial, despre care tinerii vor vorbi în viitor.

Mă bucur că acest Congres se desfășoară în parteneriat cu Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și toți participanții vor pleca la Suceava. Eu mă întorc de la Suceava. În noaptea aceasta am ajuns de la Suceava la Chișinău, acolo unde am participat la o invitație a domnului deputat Bălan și a domnului președinte al Consiliului Județean, dl. Flutur, împreună cu o echipă de tineri din Republica Moldova, la o conferință intitulată „Tinerii unesc cele două maluri ale Prutului în Europa”. Este exact despre ceea ce vorbim cu toții în această perioadă, despre parcursul european al Republicii Moldova și despre faptul că dorim cu toții să ne regăsim cât mai curând posibil în marea familie europeană.

Este de datoria noastră a tuturor, indiferent de poziția, funcția pe care o avem, să lucrăm pentru acest deziderat care nu este doar al Republicii Moldova, dar este și al României, în la fel de mare măsură.

În încheiere, vreau să vă doresc celor veniți din România să vă simțiți în Republica Moldova așa cum mă simt și eu de fiecare dată, ca acasă.

Mulțumesc.

Mesajul de salut al președintelui Academiei de Științe a Moldovei, acad. Ion TIGHINEANU

Onorată asistență,

Ediția a IV-a a Congresului Național al Istoricilor Români e menită să fortifice colaborarea specialiștilor în domeniu de pe cele două maluri ale Prutului într-o mai bună și obiectivă cunoaștere a istoriei neamului nostru, în spiritul adevărului științific.

Această colaborare are deja o tradiție încetățenită, concretizată în diverse manifestări culturale și științifice cu caracter teoretic și practic. De remarcat că relațiile de colaborare au loc în linie ascendentă între cele două Academii-surori: Academia Română și Academia de Științe a Moldovei, care au semnat și un Acord privind realizarea unui Plan de acțiuni comune.

Un bun prilej pentru a da curs acestei înțelegeri și a pune o piatră unghiulară unității spațiului științific românesc a fost Centenarul Marii Uniri, care a fost și un prilej de reînnoțire a legăturilor constituite chiar de la fondarea Academiei Române, în care a fost reprezentată și Basarabia prin trei membri - Constantin Stamati, Alexandru Hâjdău, Ioan Străjescu, și astfel luminile aceluia act ctitorial se aprind cu o nouă intensitate.

Sesiunea științifică comună „Centenarul Unirii Basarabiei cu România”, care a avut loc la Chișinău în ziua de 27 martie 2018, a constituit un adevărat moment istoric, întrunind 200 de personalități, printre care și 30 de membri ai Academiei Române. Rezoluția sesiunii formula un Apel către factorii de decizie din Republica Moldova și România, pentru promovarea adevărului istoric și conservarea memoriei înaintașilor implicați în făurirea Unirii. Continuarea evenimentelor a avut loc la Filiala Iași a Academiei Române a doua zi, 28 martie 2018, în cadrul aceleiași conferințe aniversare.

Nu vom trece în revistă numeroasele manifestări organizate în comun cu participarea istoricilor basarabeni – membri ai Academiei, și la implicarea lor în studiul istoriei naționale și promovarea adevărului științific. Sunt de menționat, selectiv, unele cu o semnificație aparte, încadrate simbolic între Anul Cantemir și anul curent pe care l-am putea numi Anul Ștefan cel Mare și Sfânt.

Figura monumentală a lui Dimitrie Cantemir a devenit obiectul de studiu al unor experți – membri ai Academiei, care au fost implicați în diferite acțiuni de evocare a personalității sale la Chișinău, Iași, București, Vălenii de Munte etc. Spre exemplu, acad. Mihai Cimpoi a prezentat, la Iași, amplul său studiu „Dimitrie Cantemir și eternul baroc”, iar mem. cor. Ion Hadârcă – volumul de texte în formă poetică extrase din operele marelui savant.

Cea de-a doua figură monumentală – a lui Ștefan cel Mare și Sfânt – a generat, de asemenea, un șir de acțiuni culturale cu implicarea membrilor Academiei noastre, ce au avut loc la Chișinău, la Biblioteca „Onisifor Chivu” și Centrul

Academic Internațional „Mihai Eminescu”, la Pererâta, satul natal al lui Grigore Vieru, Suceava și Putna, în Sala de conferințe a legendarei mănăstiri.

Unul din imperativele noastre este elucidarea unor probleme altă data prohibitive, precum cele legate de deportări sau de alte aspecte dramatice ale perioadei postbelice. În acest sens este binevenită apariția unor lucrări eseistice și artistice publicate de membrii Academiei noastre. De asemenea, elaborarea unor manuale, bazate pe o prezentare obiectivă a faptelor și pe o concepție a unității românești, este o problema stringentă, pe care istoricii noștri de pe cele două maluri ale Prutului urmează s-o rezolve prin eforturi comune.

Abordând subiectul educației tinerii generații, se cere remarcat faptul ca la 27 august, când am celebrat Ziua Independenței, proclamată acum 33 de ani, acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române și membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei, a susținut prelegerea publică „Educația contemporană prin istorie” în cadrul celei de-a doua ediții a Școlii de Vară „Calea spre descoperiri științifice”, organizată de către cele două academii. Este o inițiativă vizionară de a da Școlii de vară un conținut profund multidisciplinar, cu includerea prelegerilor ce țin de istoria neamului. Nicolae Iorga spunea: „Un popor care nu își cunoaște istoria este ca un copil care nu își cunoaște părinții”.

Cinstirea memoriei înaintașilor noștri are și puternice motive educative. În acest context, Academia Română, Academia de Științe a Moldovei și Institutul Astronomic al Academiei Române, în parteneriat cu alte instituții, organizează pe 11 septembrie curent Simpozionul științific cu genericul „Nicolae Donici și astronomia pe meleaguri moldovene”, dedicat aniversării a 150-a de la nașterea remarcabilului astronom, fondator al Uniunii Astronomice Internaționale și membru de onoare al Academiei Române, care a construit în 1908 la Dubăsarii Vechi un observator astronomic cu activități recunoscute internațional și care a dus faima științei românești pe multe meridiane și paralele ale lumii. De menționat că până astăzi Nicolae Donici este considerat savantul Basarabiei cu cea mai puternică rezonanță internațională a activității.

O noutate o prezintă faptul că Academia Română și Academia de Științe a Moldovei au lansat în premieră concursul premiilor celor două academii, un premiu fiind propus pentru promovarea culturii și spiritualității românești. Sperăm că acest concurs, în interferență constructivă cu alte inițiative, va impulsiona crearea unui spațiu științific și cultural comun, benefic pentru tot spațiul românesc și, implicit, pentru parcursul european al Republicii Moldova.

Mesajul de salut al președintelui Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, acad. Victor SPINEI

Trăim vremuri dinamice și incandescente.

Focalizându-ne privirea spre arealul românesc, ni se configurează imaginea unei mici corăbii zguduite de talazurile imprezibile ale mărilor învolburate, pe care numai abilitatea timonierului o poate feri de naufragiu, cu sprijinul Celui de Sus. Nu este o ipostază nouă în devenirea milenară a poporului român, confruntat aproape permanent de-a lungul vremurilor cu conjuncturi dramatice. Nutresc speranța că cinul istoricilor din toate meleagurile noastre va fi pregătit să se implice, dacă va fi nevoie, în evenimentele ce ne-ar putea destabiliza, mai cu seamă cu arma condeiului, care s-a dovedit adesea tăioasă și eficientă. Prin firea lucrurilor, oamenii fac istorie, iar, la rândul său, istoria plămădește oamenii într-o epocă cu multe turbulențe, în care sigură este numai incertitudinea.

Momentan suntem reuniți pe malurile râului Bâc, la cel de-al Patrulea Congres Național de Istorie, și ne exprimăm caldă recunoștință pentru travaliul orânduitorilor săi de la Chișinău și Suceava, fără să uităm aportul asumat de Institutul Cultural Român și de alte organisme oficiale. Semnificația dublei poziționări a locurilor de desfășurare este sugestivă, ceea ce desigur nu are nevoie de explicitări printre reprezentanții generațiilor ce trudesc pe ogorul științelor istorice.

Avem, bineînțeles, o multitudine de interese comune, a căror rezolvare depinde de priceperea și stăruința tuturor celor ce ne-am reunit la această elevată manifestare științifică. În urmă cu circa un veac și jumătate, ilustrul feldmareșal german Helmuth von Moltke, definindu-și principiile acțiunilor militare, aprecia: *getrennt marschieren, vereint schlagen*, adică „mărșăluim separat, dar lovim / luptăm împreună”. Branșa istoricilor i-ar putea adopta valențele strategice, găsind soluții adecvate pentru limpezirea imperativelor epistemologice, în consonanță cu potențialul științific aferent și cu disponibilitățile materiale oferite de forurile administrative centrale și locale.

Mi se pare evident că istoriografia de pe ambele maluri ale Prutului a obținut succese importante în ultimele decenii în abordarea diverselor aspecte ale trecutului, dar trebuie să constatăm că nici vecinii de pe alte meridiane nu s-au mulțumit cu atitudini letargice în sfera cercetării științifice, iar unul dintre interesele noastre esențiale este de a ne spori vizibilitatea și prestigiul pe plan internațional prin profesionalism în elaborarea lucrărilor, care să ne evidențieze rigoarea, originalitatea, inventivitatea și, mai cu seamă, identitatea.

În această privință mai sunt multe de făcut și nu este cazul să escamotăm neîmplinirile. Dincolo de densa substanță epistemologică a sutelor de comunicări ce vor fi audiate și dezbătute în plen sau pe secțiuni, identificarea oportunităților de cooperare între specialiști mi se pare esențială în cadrul acestui elevat conclave erudit. În ceea ce mă privește, detest formalismele, stereotipiile și convenționalismele, dar mai cu seamă epatările arborescente de la adunările festive, ce

măgulesc orgoliile, dar ocolesc aspectele cardinale, astfel că încerc să-mi drenez preocupările spre verdicte echilibrate și soluții pragmatice. Va trebui să identificăm palierele unde sunt posibile fructificări reale ale muncii noastre, ținând cont nu numai de disponibilitățile intelectuale ale branșei istoricilor, ci și de resursele limitate pe care oficialitățile din cele două state românești le pot aloca cercetării din sfera umanistică, întrucât fără investiții materiale generoase șansele de a accede spre împliniri relevante se diminuează. Altfel spus, preluând reflecția lui Grigore Vieru, un rezultat mulțumitor nu apare „numai stropit cu roua osteneții noastre zilnice”.

Încă din antichitatea greco-romană în rândul istoricilor s-a inoculat credința posibilității de a prognoza viitorul prin cunoașterea trecutului și prezentului, concepție de natură să consolideze autoritatea morală a domeniului. Departe de noi gândul de a tăgădui necesitatea cunoștințelor despre vremurile revoluate, mai cu seamă pentru politicieni și economiști, cărora acestea ar trebui să le fie indispensabile. Din păcate, trepidațiile ciclurilor temporale ulterioare, cu toate labirinturile lor greu penetrabile, pot fi doar presupuse, dar nu anticipate riguros. Un simplu exercițiu de memorie în propriul nostru traiect biografic ne conduce infailibil spre această concluzie.

În altă ordine de idei, va trebui să fim conștienți de faptul că nici o entitate etnică nu-și poate explica devenirea numai prin propriul parcurs evolutiv, astfel că, pentru a reconstitui structurile vremurilor revoluate sau contemporane, ne incumbă obligația de a avea o imagine sincronică și diacronică asupra realităților din teritoriile învecinate sau chiar mai îndepărtate. Nu va fi lesnicios să asigurăm deplinul echilibru al istoriografiei, într-o epocă în care întreaga noastră societate încearcă să-și afle cumpănirea și statornicia.

În seara târzie a vieții încerc o reală satisfacție, întâlnind la prezentul Congres național comilitoni cu o valoroasă zestre cărturărească din tot spațiul românesc și mai cu seamă – aici în metropola administrativă și culturală a Basarabiei – elita colegilor de breaslă din interfluviul pruto-nistrean, mai rari la vedere, dar vizibili în slova scrisă. Performanțele lor savante le privesc cu admirație, dar și cu mândrie, simțăminte explicabile poate și prin rădăcinile avute în ținuturi nu prea îndepărtate de aceste locuri, unde de veacuri mi-au sălășluit strămoșii. Aspirația lor cea mai adâncă, plătită de unii dintre ei cu prețul vieții, consta în reunirea tuturor românilor în fruntariile aceluiași stat. Neagreând mărturisirile publice ale celor mai profunde sentimente, le voi păstra în suflet cu obstinație și speranță.

Îmi închei întrucâtva *ex abrupto* alocuțiunea, amintindu-mi aforismul arab care pretinde că cel mai adecvat discurs este cel mai scurt.

Mesajul de salut al directorului Institutului Cultural Român
„Mihai Eminescu” la Chișinău,
Monica BABUC

Onorată asistență, doamnelor și domnilor!

Sunt fericită să prezint Congresului Național al Istoricilor Români salutul Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu,” la Chișinău, partenerul Congresului, și să transmit urările noastre de bine și de desfășurare cu succes a acestuia!

Organizarea acestui excepțional eveniment, care a adus în capitala Republicii Moldova tot ce are mai valoros în materie umană știința istorică română contemporană, are, pe lângă valoarea sa științifică certă, o puternică conotație simbolică, aceea de a conecta Republica Moldova, de această dată și geografic, la circuitul ideilor istorice din tot spațiul românesc și de a scoate în evidență realizările incontestabile ale istoricilor din Republica Moldova.

Acesta este un argument în plus pentru a aprecia caracterul vizionar al organizatorilor Congresului: Academia Română, Ministerul Educației din România, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, dar și autoritatea și prestanța conducerii Universității de Stat din Moldova și a rectorului său, cunoscutul istoric, profesorul Igor Șarov, a directorului Institutului de Istorie de la USM, profesorul Gheorghe Cojocaru, a dlui profesor Anatol Petrencu, președinte al „Asociației Istoricilor „Alexandru Moșanu”, și a întregii comunități istorice din Republica Moldova, pe care îi felicităm!

Stimați colegi, dragi prieteni! Conștientizăm cu toții rolul științei istorice în educarea sentimentului apartenenței de neam a noilor generații, a cunoașterii rădăcinilor și tradițiilor poporului român, a momentelor de glorie dar și a celor de răstriaște ale istoriei românilor. Așa a fost dintotdeauna și, probabil așa va fi. Totuși, voi îndrăzni să spun că reuniunile de felul celei la care participăm trebuie să constituie platforme de comunicare deosebită a specialiștilor istorici care urmează să se pronunțe și asupra unor probleme care caracterizează societatea modernă, una dintre care, în opinia noastră, este precaritatea educației istorice realizate azi în sistemul de educație. Educația patriotică, cel mai important capitol al educației istorice, care este temelia formării unui cetățean inteligent, cult și mândru de poporul din care face parte, dar, mai ales, conștient de responsabilitatea sa în raport cu perpetuarea memoriei istorice a poporului său și de construire a unui viitor durabil al acestuia, parcurge în opinia noastră o perioadă de incertitudine. Suntem martorii unei multitudini de materii care se introduc mai nou în sistemul educațional, fie și opțional, pe ambele maluri ale Prutului, printre care educația antreprenorială, educația pentru media, educația pentru mediu, educația pentru sănătate, etc., și nu am avea nimic împotriva acestora, dacă nu am observa că deseori obiectivele privind acumularea unor competențe pragmatice contravin, cumva, nu doar obiectivelor de obținere a cunoștințelor teoretice temeinice, dar nu contribuie sub nicio formă nici la

formarea unei conștiințe naționale și cetățenești ale tinerilor. Nu e o descoperire și, nici nu văd de ce am ascunde-o, că cea mai mare parte a elevilor de azi nu au sensibilități deosebite în raport cu simbolurile noastre naționale: imnul, drapelul și stema de stat, nu cunosc prea bine istoria românilor, iar valorile identitare românești nu se manifestă drept valori determinante pentru mulți dintre tineri. Republica Moldova a ales acum 33 de ani calea independenței de fosta Uniune Sovietică și se mișcă cu pași mai hotărâți ca oricând pe calea aderării la marea familie a popoarelor europene - Uniunea Europeană, dorind să construiască acasă democrația veritabilă și statul de drept. România a pășit pe această cale acum 17 ani, înregistrând progrese remarcabile în dezvoltarea social-economică și în edificarea valorilor democratice ale societății. Totuși, nu ar trebui să uităm că înainte de a fi europeni suntem cu toții români și că prezența și prinosul românilor, ca și a altor popoare europene în cadrul UE, vor fi cu atât mai consistente și valoroase cu cât vom fi mai conștienți și responsabili de destinul nostru de-a lungul istoriei pe care trebuie să o cunoaștem și de la care să învățăm și să ne inspirăm! Istoricii din centrele academice și cele universitare, profesorii de istorie din învățământul preuniversitar trebuie să-și asume inițiativa de a pune în discuție în comunitate această problemă și de a găsi soluții pentru ea. Spunea cineva că, dacă vrei să faci fericită o lume întreagă, trebuie să mergi mai întâi acasă și să-ți ferești familia! Este valabil și pentru sentimentul patriotismului european atât de necesar la momentul actual când ne confruntăm cu atacuri furibunde la adresa UE din partea pretinsului „ruski mir”, a celor care au dezlănțuit un război feroce în Ucraina, dar și pentru coraportul dintre acesta și patriotismul național al țărilor membre. Sentimentul de conștiință națională a fiecăruia dintre popoarele care tind sau fac parte deja din UE este deopotrivă creatorul coeziunii interne a societăților pe care le reprezintă, dar și liantul comuniunii europene, deoarece popoarele care se respectă pe sine știu să își respecte și să sprijine și vecinii și prietenii și aliații lor!

Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” la Chișinău, instituție care de 13 ani reprezintă în Republica Moldova diplomația culturală a statului român, își conștientizează rolul său în acest sens și acordă o atenție deosebită activității de promovare a proiectelor care țin de istoria românilor și de patrimoniul cultural român. Cel puțin 14 evenimente de acest fel au fost organizate de ICR Chișinău în parteneriat cu autoritățile centrale și locale din Republica Moldova, cu instituții publice și parteneri privați din Republica Moldova în ultimul an. Vom pomeni doar câteva din ele: conferința publică „Ne spunem români, iar limbii noastre nu dăcică, nici moldovenească, ci românească!”, dedicată aniversării de 350 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, conferința publică „165 de ani de la Unirea Principatelor – eveniment crucial pentru formarea statului unitar român și importanța sa pentru destinul Basarabiei”, expoziția „Instituția Publică Liceul Teoretic „Gheorghe Asachi”- file de istorie 1864 – 2024”, „ Maria-inima României” – proiecție de film în regia lui Trevor Poots și conferință publică, conferințele ști-

intîfice „România - Republica Moldova: patrimoniu cultural și destin european comun” și „Tratatul de la Trianon – consecințe geopolitice, juridice și naționale”, Gala Premiului Patrimoniului Cultural și, nu în ultimul rînd, realizarea unei picturi murale, dedicate celor 520 de ani de la plecarea în eternitate a domnitorului Ștefan cel Mare și Sfînt în orașul Ștefan Vodă.

Mulțumim tuturor istoricilor cu care am colaborat în aceste proiecte: academicianului Andrei Eșanu, profesorilor Anatol Petrencu, Gheorghe Cojocaru, Nicolae Enciu, Emil Dragnev, Eugen-Tudor Scifos, Alexandru Solcan, Constantin Corneanu, Aurel Zanoci, Nicolae Drăgușin.

Vom fi și în continuare fideli demersului valorificării patrimoniului nostru cultural și al educației istorice și vă invităm la colaborare și parteneriat strategic cu Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” la Chișinău!

**Cuvînt despre istoriografia românească, rostit în deschiderea
lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români,
ediția a IV-a, Suceava, 29 august 2024
acad. Victor SPINEI**

Ită-ne reuniți la cel de-al Patrulea Congres Național de Istorie, testând o nouă formulă organizatorică, prilej de a exprima caldă recunoștință pentru travaliul neobosit al organizatorilor săi de la Chișinău și Suceava și a reîntâlni colegii din România și Republica Moldova, reprezentanți ai mai multor generații truditoare pe ogorul științelor istorice. Nu este neapărat nevoie să aparții acestei branșe a științelor umaniste ca să conștientizezi că traversăm o epocă contorsionată, cuangoase și incertitudini pentru ziua de mâine. Dar ce am putea face ? Să așteptăm anotimpuri senine, fără conflicte, agresiuni, crize ? Ar plana pericolul de a amână congresul *sine die*.

Încă din antichitatea greco-romană în rîndul istoricilor s-a inoculat credința posibilității de a prognoza viitorul prin cunoașterea trecutului și prezentului, concepție de natură să consolideze prestigiul domeniului. Departe de noi gîndul de a tăgădui necesitatea cunoștințelor despre vremurile revolute, mai cu seamă pentru politicieni și economiști, cărora acestea le sunt indispensabile. Din păcate, trepidațiile ciclurilor temporale ulterioare, cu toate labirinturile lor greu penetrabile, pot fi doar presupuse, dar nu anticipate riguros. Un simplu exercițiu de memorie în propriul nostru traiect biografic ne conduce infailibil spre această concluzie.

Desigur că programarea primelor secvențe ale Congresului la Chișinău a fost de bun augur, iar motivația acestei opțiuni nu necesită explicitări pentru nici un intelectual. Alăturarea Sucevei ni se pare, de asemenea, justificată, întrucât uneori

locuri cu o densă încărcătură istorică și culturală tind în dinamica cotidianului să intre într-un nefiresc con de umbră. O asemenea postură ar fi cu totul nefirească pentru principalul centru al spațiului sacralizat al Bucovinei, capitala Voievodului Moldovei vreme de circa două veacuri, cele mai glorioase din trecutul său, unde toată ambianța urbană respiră istorie.

Dincolo de densa substanță epistemologică a sutelor de comunicări ce vor fi audiate și dezbătute în plen sau pe secțiuni, identificarea oportunităților de cooperare între profesioniștii de pe cele două maluri ale Prutului mi se pare esențială în cadrul acestui elevat conclave erudit. În ceea ce mă privește, detest formalismele, stereotipurile și convenționalismele, dar mai cu seamă epatările arborescente de la adunările festive, ce măgulesc orgoliile, dar ocolesc aspectele cardinale, astfel că preocupările îmi sunt drenate spre verdicte echilibrate și soluții pragmatice.

Evenimentele derulate în ultimele trei decenii au marcat schimbări majore în cursul evolutiv al țărilor noastre, cu urmări structurale pentru toate ramurile științei și culturii, o șansă providențială pentru revenirea în matca normalității și, implicit, pentru a progresa. Conjunctura nouă a permis descătușarea energiilor creative, exprimarea necenzurată a propriilor opinii, debarasate de constrângeri ideologice și închistări dogmatice anacronice. Libertatea mijloacelor de comunicare în mass-media, desecretizarea loturilor arhivistice, liberul acces la fondurile bibliografice anterior interzise, posibilitățile de liberă circulație în străinătate și dreptul de a stabili raporturi de cooperare cu parteneri de pe alte meridiane au reprezentat, de asemenea, beneficii fertile. Din păcate, aceste din urmă oportunități nu s-au putut concretiza decât în parte din cauza lipsei mijloacelor materiale, a resurselor limitate puse la dispoziție de guvernanți, a perpetuării neorânduielilor administrative.

Dincolo de aceste precarități, istoriografiile de pe cele două maluri ale Prutului au înregistrat indubitabil în anii din urmă rezultate meritorii, concretizate, între altele, în lucrări întocmite cu multă acribie, editări de izvoare inedite din arhivele naționale și de dincolo de hotare, valorificări ale vestigiilor recuperate prin săpăturile arheologice, restaurări ale monumentelor create în trecut, aflate în degradare, deschiderea a noi muzee și expoziții, organizarea de sesiuni naționale și internaționale etc.

O țintă majoră a discipolilor zeiței Clio din spațiul etnic românesc o reprezintă dobândirea unei vizibilități mai pregnante a roadelor travaliului cărturăresc, altfel spus, o sporire a prestigiului nostru științific pe plan mondial.

Pentru o cooperare mai eficientă, aș avea un set de propuneri. V-aș rămâne recunoscător, dacă mi-ați împărtăși sugestiile, dar, mai cu seamă, dacă le-ați augmenta și susține. Când se întreprinde o acțiune, este vital să avem configurat ceea ce urmărim. Din acest punct de vedere, îl am drept reper pe ilustrul filosof stoic al antichității, anume Lucius Annaeus Seneca, care scria: „Cine vrea să arunce o săgeată, trebuie să știe ce țintă are și după aceea să țintească și să întindă arcul”. Așa dar:

1. O mai bună cunoaștere a publicațiilor confrăților;
2. Drept de depozit legal al tuturor tipăriturilor (șapte România, unul Chișinău);
3. Continuarea organizării sesiunilor științifice comune;
4. Publicarea lucrărilor comune (Iași, aproape 50 de volume):
  - Basarabica, Documenta Basarabiae (30),
  - Hurmuzaki (5 din 7),
  - Bibliotheca Archaeologica Moldaviae (7);
5. Săpături arheologice comune (Orheiul Vechi);
6. Cercetări interdisciplinare;
7. Doctorate;
8. Sporirea burselor de studii liceale și universitare;
9. Premiile Academiei (7-8 premii anual). Așteptăm propuneri (de la Gheorghe Cojocaru, Andrei Eșanu, Gheorghe Postică)M;

10. Accesul colegilor basarabeni în institute de cercetări în străinătate, de la Roma (*Accademia di Romania*) și Veneția (*Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*). În prezent eforturi mari pentru obținerea aceluiași statut și pentru *Rumänisches Institut* de la Freiburg im Breisgau (Ministerul Afacerilor Externe, Academia Română, Universitatea „A.I.Cuza” din Iași);

11. Angajarea cercetătorilor basarabeni la institutele academice din România (Secția de Istorie = 16 institute, 330 cercetători), muzee, biblioteci (Iași, 2 Arheologie, 2 Istorie, 1 Antropologie; București, Cluj, Sf. Gheorghe etc.).

Guy Thuillier și Jean Tulard au spus: *Pas d'historien sans sources, mais pas d'histoire sans critique de ces sources* - „Nu există istoric fără izvoare, dar nici istorie fără critică”.

În cadrul Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, la sfârșitul anului 2001, s-a reușit tipărirea – grație finanțării Consiliului Județean Suceava – monumentalei *Enciclopedii a reprezentanților scrisului istoric românesc* în cinci volume, conținând 3541 de voci, redactate de peste 350 de specialiști din toate regiunile țării, un număr record de colaboratori pentru o lucrare apărută în România.

Alte lucrări de anvergură enciclopedică, aflate în pregătire: *Instituțiile cu preocupări de istorie de pe teritoriul României*; *Periodicele aferente științei istorice românești*, *Enciclopedia izvoarelor istoriei românilor și Enciclopedia autorilor străini cu preocupări privind istoria spațiului carpato-dunărean*.

Practica întocmirii tomurilor menite să celebreze performanțele profesionale desemnate prin termenul *Festschrift*, adoptat și în unele arealuri învecinate. Seriei intitulată *Honoraria*, inițiată de conducerea Institutului de Arheologie din Iași în anul 2005, din care au apărut până în prezent 15 volume, reunind textele unor colaboratori prestigioși din țară și străinătate.

Spre a ne justifica criticile, am menționa că, potrivit agreementului stabilit atunci când am fost primiți în Uniunea Europeană, statul român s-a angajat ca

până în anul 2023 să acorde pentru cercetare 3% din produsul intern brut, procent atins curent de statele occidentale. În mod cu totul regretabil, indicatorul macroeconomic evocat preciza că în 2020 cercetării publice i se alocase doar 0,18 % din totalitatea fondurilor avute la îndemână, procentaj ce ne scutește de orice comentariu. Nu este niciun temei de nedumerire că numărul cercetătorilor s-a diminuat drastic la scară națională, de la circa 38 000 în 1990, ajungând la doar la 27 500 persoane în 2021.

Nu va fi motiv de mirare dacă – precum pretinde un proverb larg răspândit – se va culege ceea ce se seamănă. Trubadurul francez Chrétien de Troyes din secolul al XII-lea era și mai explicit în această privință: „*Puțin semeni, puțin culegi, iar de vrei recoltă frumoasă, aruncă sămânța în pământ bun*”.

Mesajul de salut al Arhiepiscopului Sucevei și Rădăuților, CALINIC,
în deschiderea lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români,
ediția a IV-a, Suceava, 29 august 2024

Excelențele Voastre, distinși participanți la lucrările Congresului Național al Istoricilor Români,

Astăzi, 29 august 2024, zi consacrată liturgic amintirii Martiriului Sfântului Prooroc și Înaintemergător Ioan Botezătorul, în calitate mea de Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, binecuvântăm deschiderea lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români, ediția a IV-a, care se desfășoară în acest sanctuar al științelor, Alma Mater Sucevensis, eveniment academic organizat de prestigioasa Facultate de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” - Suceava, ce reunește reprezentanți de seamă ai instituțiilor de învățământ superior din țară și din Republica Moldova.

Cu acest prilej, Vă rog să-mi permiteți să Vă adresez zece sfaturi părintești, generic grupate într-un *Decalog al istoricului*; m-aș bucura să le scrieți pe răbojul sufletului:

1. Mulțumiți lui Dumnezeu, Cel Care v-a preferat să scrieți și să descifrați cronici care tănuiesc trecutul, prezentul și viitorul acestui popor.
2. Nu renunțați, ca înțelepți ai neamului, la rigoarea științifică atunci când vă prezentați punctul de vedere, fără a crede însă că dețineți adevărul absolut.
3. Cercetați cu acribie documentele și adevărurile istorice ascunse în patrimoniul nostru, fie cel religios, fie cel laic.
4. Nu tănuiți documentele care contrazic ipotezele la care ați ajuns sau aderat, ci integrați-le cu onestitate în cercetarea dumneavoastră.
5. Analizați mereu cu bună credință, în spirit critic, dovezile istorice și clarificați demersurile părților măsliute sau eronat prezentate.

6. Puneți la dispoziția cercetătorilor informații, prin explorarea arhivelor și prin demonstrarea veridicității afirmațiilor expuse, pentru susținerea adevărului istoric.
7. Nu închideți istoria în tipare aride, ci descoperiți semenilor frumusețea istoriei, fără însă a o falsifica în schimbul unor titluri științifice și / sau distincții.
8. Ilustrați cu demnitate istoria neamului, asemenea reprezentanților de marcă ai istoriografiei românești, cu toată bogăția pregătirii dumneavoastră.
9. Elaborați discret și solid, fără orgolii, o operă de mare trăinicie, cu care să vă identificați în timp, în istorie și în veșnicie.
10. Înțelepciunea, cinstea, dragostea de Biserică, de oameni, de neam și țară să vă fie virtuțile care să vă ancoreze, încă de aici, în Eternitate.

Cu speranța că cele prezentate în acest *Decalog* v-au atins corzile sufletului, Îl rog pe Dumnezeu să vă dăruiască tuturor ajutorul Său cel sfânt în toată lucrarea excelențelor voastre de promovare a unității și demnității poporului român, precum și de deslușire a tainelor istoriei acestui popor răstignit, dar înviat de nenumărate ori în decursul istorie.

† CALINIC,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Ioan-Aurel Pop*

DOUĂ DINTRE ȚĂRILE ȚĂRII: TRANSILVANIA ȘI BASARABIA**

TWO OF THE COUNTRY'S LANDS: TRANSYLVANIA AND BESSARABIA

România este o Țară de țări, ceea ce nu este nici bine, nici rău, ci este (există) pur și simplu, fără să fie o situație singulară în lume. Transilvania și Basarabia sunt două dintre țările Țării și sunt pentru mine ca două surori, multă vreme înstrăinate de părinți, de casa lor firească și de frații lor. Este drept că Transilvania și Basarabia s-au unit în 1918, prin voința locuitorilor lor, cu țara-mamă, dar numai Transilvania mai este azi parte a României. Știu că, vorbind astfel, în metafore simple, ca-n secolul trecut sau, mai rău, ca-n secolul al XIX-lea (secolul roman-tismului istoriografic), îi voi scandaliza pe anumiți oameni, dintre „progresiști”, neomarxiști, „treziți”, „anulatori ai culturii”, inamici ai istoriei, deconstructiviști – și câți alții! –, fiindcă lumea de azi are o mare componentă antinațională și-i consideră pe cei care mai vorbesc de patriotism drept tarați iremediabil, iar pe cei care definesc cu oarecare căldură națiunile îi pun la „lada de gunoi a istoriei”. Pentru mulți, a-ți iubi națiunea proprie înseamnă a urî alte națiuni, ceea ce este complet greșit. Dar îmi asum riscul. Cât timp mai vorbim românește și mai credem în viitorul acestui neam, nimic nu e pierdut. Iar dacă credem în rostul poporului român, nu putem să vorbim și să scriem despre el, poporul român, decât cu sete de adevăr și de căldură sufletească. Această atitudine nu jighește cu nimic alte popoare, care-și au toate rosturile lor, cunoscute și respectate de noi.

Aproape toate țările de pe pământ sunt formate din provincii istorice, iar România nu este o excepție. România este formată din trei provincii istorice mari (Țara Românească, Moldova, Transilvania), împărțite, la rândul lor de istorie, în alte provincii (țări) mai mici, vechi nuclee de viață a românilor și a conlocuitorilor lor. De exemplu, Moldova este formată din Bucovina (Țara de Sus), Basarabia și Moldova propriu-zisă. Transilvania (în sens modern, de la 1541 încoace) este formată din Voievodatul Transilvaniei, Banat, Crișana și Maramureș. Țara Românească are în structura ei Muntenia, Oltenia și Dobrogea. Nu știu dacă aceste lucruri

* Acad. Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române. <https://ror.org/0561n6946>

** Textul reprezintă comunicarea prezentată în plenul sesiunii de deschidere a lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români, ediția a IV-a. Chișinău, 30 august 2024.

se mai învață la școală, dar ar trebui, ca să nu mai avem persoane care spun, în ambianță academică, de educație, că Bucovina este doar o marcă de apă minerală.

Să notăm, mai întâi, că amândouă substantivele proprii care denumesc Transilvania și Basarabia sunt de gen feminin, ca Ana Meșterului Manole, cea sacrificată pentru ridicarea unei opere nemuritoare. Legenda Mănăstirii Argeșului este menită să ne amintească mereu că nimic trainic nu se poate obține fără sacrificiu (sacrificii). Ambele nume de provincii amintite și-au lărgit cu timpul cuprinderea: Basarabia însemna la început doar ceea ce au stăpânit în sudul Moldovei Basarabii, adică dinastia domnitoare a Țării Românești. Înțelesul s-a lărgit pentru întreg arealul dintre Prut și Nistru abia în Epoca Modernă târzie (după 1800), după desprinderea de Moldova a regiunii, în urma ocupației rusești. Transilvania a însemnat până la 1541 numai voievodatul, adică aria intracarpatică.

Să reținem că Transilvania (nu în sens restrâns medieval, ci în sens larg și modern, dobândit, cum spuneam, de la 1541 încoace) și Basarabia deopotrivă sunt situate spre două margini opuse ale pământului locuit de români, prima (prin Banat și Părțile Vestice sau *Partium*) spre Apusul dinamic, catolic și protestant, a doua (mai ales prin Valea Nistrului și partea de peste Nistru) spre Răsăritul meditativ-static, slav și ortodox.

Evul Mediu le-a fost, în ciuda stăpânirii străine timpurii din Transilvania, asemănător în ceea ce privește populația lor de bază, românească. Românii din ambele extremități menționate au avut ca limbă a bisericii și a culturii scrise slavona, dar acești români au fost în proporție covârșitoare țărani plugari și crescători de animale, care nu știau altă limbă decât pe cea maternă. În fruntea acestor locuitori ai țărilor (=țărani) s-au aflat, deopotrivă spre est și spre vest, juzi sau cnezi și duci sau voievozi. O parte din aceștia s-au transformat treptat în nobili (în Transilvania) și boieri (în Basarabia și în țara Făgărașului). Bisericile vechi ortodoxe din cele două provincii au toate pisanii slavone, iar apoi românești cu litere chirilice.

Transilvania a fost înstrăinată de un stat românesc aproape o mie de ani, iar Basarabia peste o sută de ani. Cam ceea ce au reușit autoritățile străine (ungare, săsești, secuiești și austriece) în Transilvania în privința deznaționalizării sau dezrădăcinării românilor, au reușit și cele, tot străine (rusești), în Basarabia, ba chiar și mai mult. Românii ardeleni au fost luați cu binișorul și au învățat treptat să-și făurească mijloace de precauție și de apărare, să se retransfeze în spatele tradițiilor lor, să se adăpostească în locuri mai ferite, să facă biserici de lemn în locul celor de piatră sau de zid, să zică precum stăpânii și să facă așa cum era bine pentru ei. Astfel, învățând să reziste în satele lor, românii transilvăneni mai rămăseseră, conform recensământului (tendențios) din 1910, 53%. Ceea ce reușiseră stăpânii cei înverșunați dinspre Apus să le facă românilor transilvăneni în aproape o mie de ani, au reușit stăpânii cei „blânzi” dinspre Răsărit să le facă românilor basarabeni în o sută de ani, adică să-i reducă la jumătate. Firește, românii erau pe la 1900 mai mult de jumătate din întreaga populație, deopotrivă în Transilvania și Basarabia, dar stăpânii austro-ungari și, respectiv, ruși „prelucrau” recensămintele, fiindcă toate erau la cheremul lor. Pentru comparație, se poate nota și că gradul de alfabetizare printre

32 RAPOARTE ȘTIINȚIFICE PREZENTATE ÎN ȘEDINȚA PLENARĂ
A CONGRESULUI NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

români era (cam pe la 1900) în Basarabia de circa 10%, iar în Transilvania de 41% (nu după numărători interne românești, ci după date oficiale).

Privind dinspre trecut, vedem, de fapt, că țările românești de la vest de Carpații Orientali și cele de la est de acești Carpați nu au fost despărțite niciodată de granițe, oricât de severe și de bine stabilite ar fi fost acestea și oricât de bine ar fi fost controlat atunci pământul. Iar pământul era bine stăpânit și controlat, fiindcă era atunci bunul cel mai de preț. Pe la 1200, aflăm că într-o iluzorie episcopie papală, menită să funcționeze la curbura Carpaților, în zonele Vrancea, Bacău, Buzău și Țara Bârsei, acolo unde vechile țări românești încălecau munții, populația de bază era nu cumană (cum spunea tradiția), ci românească (cum arată realitățile). În acea regiune moldo-munteano-transilvană se aflau rânduiți mai mulți episcopi bizantini, de care ascultau „popoare numite românești” și care-i atrăgeau la credința lor și pe străini, făcând cu ei prin credința răsăriteană „un singur popor” (document papal din 1234). La jumătatea secolului al XIV-lea, un cnez român înnobilit, Dragoș și un voievod român revoltat, Bogdan, ambii din Maramureșul îngenuncheat, trec munții pe rând și, cu ajutorul cnezilor și voievozilor români locali, „descalacă”, sunt acceptați de românii moldoveni și fac acolo țară nouă. Sub Dragoș, țara cea nouă s-a pregătit să existe și a fost doar o „căpitanie” (cum zice cronicarul Grigore Ureche), iar sub Bogdan (cum zice cronicarul Ioan de Târnave), ea „s-a lățit în stat” (*in regnum est dilalata*)¹. Voievodul Roman I consemna pentru eternitate pe la 1390 că el domnea „de la munte până la mare”. Această țară a Moldovei a fost întreagă secole la rând, până când dușmanii au început să rupă din ea mănoase și strategice pământuri. Cele mai dureroase astfel de frângeri au fost în Epoca Modernă. Lăsăm deoparte aici rășluirile medievale ale Chilieii și Cetății Albe (1484) și Tighinei (1538). Bucovina (sau nucleul Țării de Sus) a fost smulsă la 1775 de Habsburgi, iar Basarabia a fost desfăcută din trupul țării la 1812 de ruși. Dar, în ciuda eforturilor mari, Basarabia a rămas mereu o țară carpatică și dunăreană, cu privirea ațintită spre masa poporului nostru românesc, adică spre Apus. De altfel, în vreme ce primejdiile cu misiune dizolvantă au venit mereu dinspre vastele stepe răsăritene, ajutoarele menite să coaguleze și să dea încredere au venit dinspre Transilvania intracarpatică, rezervorul etnic românesc, „piatra de temelie a naționalității noastre”, singura regiune istorică medievală românească înconjurată numai de provincii (țări) românești. Bălcescu spune că munții înconjoară Ardealul „precum zidul o cetate”. Dar nici Moldova nu era lipsită de ziduri de apărare, adică de cetăți. Salba de asemenea cetăți, ridicate și/ori renovate de marii voievozi, de la Alexandru cel Bun până la Ștefan cel Mare și Sfânt și până la fiul săi, Petru Rareș, pe Nistru și spre Nistru – Hotin, Orhei, Soroca, Tighina, Cetatea Albă – a apărut țara de dușmanii și de jefuitoarii veniți călare și pedestru, dar era menită să apere țara și de un model de civilizație și de cultură care nu era românesc, nu se potrivea și nu

¹ *Regnum* înseamnă, de regulă, regat, dar aici nu este cazul să traducem prin „regat”, deși Moldova medievală, în perioadele sale de glorie, era văzută de unii occidentali drept „regat”.

stimula spre bine lumea autohtonă. Poporul român nu a fost situat mereu peste tot în acest vast teritoriu dintre Tisa și Nistru (în sensul că au trăit mereu aici și alte popoare și populații), dar a cunoscut un câmp de revărsare politică și etnică dinspre interiorul Carpaților. Cununa Carpaților a dat Basarabiei și Moldovei întregi nu numai voievozii descălecători, nu numai pe mitropolitul Gavriil (botezat Grigorie) Bănulescu-Bodoni (născut în zona Bistriței ardelene), nu numai mari profesori la Universitatea din Iași, ci și mulți oameni de rând, mai ales păstori. Până târziu, Basarabia a fost mereu întărită și primenită cu elemente mocănești, care-și mânau oile lor „bârsane” departe, până la Nistru și chiar dincolo de acest mare râu identitar. Niciodată domnii noștri care au încheiat tratate cu Rusia – de la Gheorghe Ștefan până la Dimitrie Cantemir – nu au cedat nimic marelui vecin acaparator. Dreptul Moldovei a fost apărat mereu și acesta se întindea asupra întregii regiuni până la Nistru, inclusiv asupra cetăților de la Mare și Dunăre, asupra Bugeacului și Tighinei, asupra Hotinului și a tot ceea ce turcul uzurpase între timp. De aceea, Basarabia nu a fost smulsă în 1812 de la turci – cum s-a pretins uneori tendențios (invocând „dreptul internațional” și statutul țării pretins de otomani) – ci din trupul Moldovei, care, la rândul ei, nu a fost luată niciodată de turci cu sabia (cucerită), ci doar închinată prin tratate. Această „închinare” a fost înțeleasă de ambele părți drept protecție, apărare și conservare a Moldovei și nu drept risipire. Filippo Buonacorsi Callimachus – un umanist italian pus în serviciul polonilor de prin anii 1470, în timpul lui Ștefan al III-lea cel Mare – spunea cu admirație că românii s-au supus turcilor, dar „nu ca învinși, ci ca învingători”.

Toată Moldova a păstrat în Evul Mediu pecetea românismului. Cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin, alături de eruditul principe Dimitrie Cantemir – prevestitor al iluminismului nostru literar și istoriografic – au fost cei mai mari teoreticieni ai unității și latinității românilor. Ei ne-au învățat că cel mai general, mai curat și mai corect nume pentru poporul nostru este acela de român și românesc, în ciuda numelor regionale, frumoase și necesare și ele. Cantemir a scris „Hronicon a toată Țara Românească care apoi s-au despărțit în Moldova, Muntenescă și Ardealul”, aducând în memoria savantă colectivă o unitate ancestrală a Țării Românești, sălășluind mai întâi în suflete, înainte de a se concretiza pe hartă. De la cronicari și Cantemir au învățat cărturarii Școlii Ardelene lecția erudită a unității și latinității românești, pe care ei au ridicat-o la cel mai înalt grad de argumentare științifică. Unul dintre acești cărturari a fost marele polihistor Gheorghe Șincai, a cărui lucrare „Hronica românilor și a mai multor neamuri” (publicată în 1811), copiată la îndemnul lui Petru Maior, era achiziționată de călugărul maramureșean Gherman Vida și dusă la Iași. Aici, basarabeanul cu origini pe Cogălnic, Mihail Kogălniceanu, a fost instruit în adolescență tocmai de către acest călugăr, emul al Școlii Ardelene și devenit profesor în Moldova. Așa, învățând de la ardeleni, după cum ardelenii învățaseră de la Cantemir, Mihail Kogălniceanu a ajuns să-și deschidă cursul de istoria românilor, în 1843, la Academia Mihăileană din Iași cu faimoasa sa definiție a patriei și a istoriei naționale: „Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istoria națională, istoria Moldaviei întregi, înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din

34 RAPOARTE ȘTIINȚIFICE PREZENTATE ÎN ȘEDINȚA PLENARĂ
A CONGRESULUI NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

Transilvania”. De ce să mai căutăm azi, după aproape două secole, alte înțelesuri ale noțiunii de patrie și de istorie națională, din moment ce Mihai Kogălniceanu – unul dintre cei mai mari istorici romantici și arhitecți ai României moderne – ni le-a arătat așa de clar, de luminos și de adevărat? Aceeași definiție a fost dată, cu alte cuvinte și în limbaj poetic și de către părintele Alexe Mateevici în 1917, când a scris „Limba noastră”. Limba noastră era și este patria noastră, iar patria noastră este, la rândul ei, limba română, după cum ne-a reamintit și Nichita Stănescu. Cuvântul acela de deschidere din 1843, de la Iași, a făcut epocă și printre românii ardeleni, care tocmai atunci (1842) își văzuseră limba iarăși exilată și disprețuită de străini, când se stabilise în dietă limba oficială a Transilvaniei, aceasta fiind maghiara. Cuvântul lui Kogălniceanu a fost preluat apoi de un alt mare savant moldovean, numit Nicolae Iorga – probabil cel mai învățat dintre toți românii din toate timpurile. La începutul secolului al XX-lea, ca să-i însuflețească pe românii deznădăjduiți din Năsăud, Nicolae Iorga le spunea următoarele: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dânșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de *Țară Românească*” (Nicolae Iorga, *Ceva despre Ardealul românesc*, București-Năsăud, 1907, p. 1). Și așa, cuvântul care zidește a trecut dinspre Ardeal spre Basarabia și spre toată Moldova și dinspre Basarabia spre Ardeal, ducând cu el speranța și convingerea că „numai credința în neamul nostru românesc ne poate mântui” (Simion Bărnuțiu, la 3/15 mai 1848, la Marea Adunare Națională de la Blaj).

Cei care promovează limba moldovenească și moldovenismul (în sens opus ideii de românitate), sunt obligați să-i scoată din istorie pe Grigore Ureche, pe Miron Costin, pe Dimitrie Cantemir, pe Mihail Kogălniceanu, pe Vasile Alecsandri, pe Mihai Eminescu, pe Bogdan Petriceicu Hașdeu, pe Nicolae Iorga – adică pe toți intelectualii moldoveni care au făcut și scris istoria și cultura Basarabiei românești. Astfel, ei, cârtitorii, rămân cu nimic, înnămoliți în minciuna lor și izolați de popor.

Basarabia, ca și Transilvania, a venit târziu în statul român unitar și, deși a fost înșingurată politic, s-a simțit „unită în cuget și simțiri”, s-a simțit „cu inima română”, cum ar fi spus alt moldovean, anume Vasile Alecsandri. În zadar vom căuta să aflăm – cum fac unii rătăciți – dacă unirea ne-au făcut-o marile puteri, sau vecinii prea slabi, sau războiul, sau norocul. Tot la acest personaj colectiv sublim vom ajunge, adică la poporul român, care, condus de o elită vrednică, instruită, puternică și credincioasă, a știut să ridice, aidoma altor neamuri, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, edificiul său național. Toate popoarele care nu aveau state proprii au făcut același lucru atunci. Noi, epigonii, nu am fost în stare să păstrăm România întregă și neprofanată, dar dacă nu ne pierdem speranța și dacă transmitem măcar lecția de unitate către copiii noștri și către copiii copiilor noștri, atunci nimic nu va fi pierdut. Să ducem mesajul unirii mai departe, ca să trăim mai departe, fiindcă „unirea face puterea”!

Gheorghe Cliveti*

„IDEI CONDUCĂTOARE” ÎN ISTORIA ROMÂNILOR..., DE A. D. XENOPOL – SINTEZĂ ISTORICĂ**

„GUIDING IDEAS” IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS BY A. D. XENOPOL – A HISTORICAL SYNTHESIS

Poate mai clar decât oricare alt istoric român, Xenopol și-a relevat *ideile* desprinse, cu incisiva sa minte, din *faptele trecutului* și le-a urmat în „scrierea sintezei naționale”. A mărturisit adeseori că relevarea *ideilor* într-un „tot sistemic”, după care fie „să-și conducă sinteza națională”, fie „să-și orienteze” *principiile* sau *teoria istoriei*, i-a stat „în propriu-i instinct”, altfel spus, „în fire”. Până și în *pagini autobiografice*¹ și-a „cuprins”, prin „găsire de hrană a sufletului în lumea cugetării <...>, desfășurarea zilelor” sale, însă „numai din punctul de vedere al ideilor asupra lucrurilor și a lumii”; a căutat „să desfacă”, pe cât i-a stat în putință, „înflorirea minții de trunchiul <omenesc> de care ține”, spre „a povesti mai mult înșirarea logică a gândurilor decât să analizeze substratul lor pasional”; și-a „luat” din „amintirea” vieții sale, „numai ceea ce a crezut” ca neapărat folositor pentru a i se înțelege „modul de a cugeta și de a-și reproduce cugetările”; s-a „ferit”, cu un atare „mod” sau „sistem”, de „înconjurarea adevărului <logic cugetat>, lucru la care silește uneori destăinuirea vieții mai intime” ca de prea pasionale și, de aceea, nu întotdeauna judicioase „amintiri” despre „florile și spinii existenței personale”, demne de „a interesa numai într-un grad mai restrâns lumea lăsată după de cel ce le-a notat”; și-a urmat „convingerea” că de specială „însemnătate” pentru posteritatea sa putea fi „arătarea chipului cum <i> s-au născut în minte <...> cele ce <a> cugetat și a întrupat în scrieri”².

De remarcat că asemenea cuvinte n-au fost pe ton înadins subiectiv, autobiografic justificativ, cum vădesc aproape de regulă scrierile memorialistice. Xenopol

* **Gheorghe Cliveti**, profesor universitar, doctor în istorie, directorul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, membru corespondent al Academiei Române. <https://ror.org/0561n6946>

** Textul reprezintă comunicarea prezentată în plenul sesiunii de deschidere a lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români, ediția a IV-a. Chișinău, 28 august 2024.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu, *Studii de documente literare*, vol. IV, *Junimea*, București, p. 368-428; v. și A. D. Xenopol, *Opere, I, Studii*, text ales și stabilit, note și comentarii... de Dorina Rusu, cu *Prefață* de Alexandru Zub și *Postfață* de Eugen Simion, în colecția *Opere fundamentale*, coord. Eugen Simion, București, 2019, p. 3-78.

² A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în idem, *Opere, I, Studii*, p. 3 și urm.

36 RAPOARTE ȘTIINȚIFICE PREZENTATE ÎN ȘEDINȚA PLENARĂ
A CONGRESULUI NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

nu doar „și-a amintit”, ci a învederat, prin însuși modul său de a concepe tematic și de a orienta „pe fir de idei” rațional cugetate, „înțelesuri” de îndelungă rostitie istoriografică ale scrierilor sale încă „din anii tinereții”. A învederat „înțelesuri” de aceea rostitie după cât și cum, tânăr studios fiind, s-a atașat „firului de idei” al lui François Guizot, intelectual dintr-o țară „prin excelență a raționalismului”, și „a scris” *Istoriile civilizațiunii*³, spre „a obține”, cu traducere germană *ad-hoc* de „acel text”, doctoratul în Filosofie, la Giessen⁴. O specială impresie a putut-o produce, în mediul Junimii, articolul său *Cultura națională*, „găzduit”, cu ceva timp înainte de *Istoriile civilizațiunii*, de „Convorbiri literare”⁵, unde aveau „să apară” și interesantele sale *Studii asupra stării noastre actuale*⁶. A dat „de înțeles”, prin articolele „din-tâi” ale sale, că nu împărtășea viziunea „critic-negativistă” a lui Maiorescu asupra „culturii românești a vremii” și a „direcției” acesteia⁷. Prin îndeosebi articolul său de la 1868, din „Convorbiri”, a căutat să evidențieze nu doar dimensiunea axiologică, de gen prevalent literar sau artistic, a *culturii*, ci și, poate mai ales, sensul devenirii ei *istorice*, ca *națională*. De aceea întregul articol se prezenta ca o intensă țesătură de *idei* învederante de corolarul *cultural* al „formeii” istorice de „cugetare românească”. Acele *idei*, prin însăși propensiunea lor „cogitativă”, se parcă „țeseau” deja, la 1868, întru *sinteză de istorie națională*. Avea și să-și noteze, Xenopol, de pe culmile sintezei *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, că realizarea acesteia i-a luat „16 ani de pregătire”, altfel spus, de lectură, documentare și „materiale de traseu”, apoi „10 ani de muncă” aplicată redactării „de acel mare text”, în total 26 de ani⁸, cu includere și de „momentul” articolului *Cultura națională*.

Spre „a lămuri câmpul culturii naționale și a arăta în mod pozitiv necesitatea ei”, Xenopol „a pornit” de la *ideea* că „orice progres pe calea civilizațiunii nu are pentru noi românii o adevărată valoare decât întrucât reflectează asupra naționalității noastre”. Esențial, de aceea, cum aprecia el, este să fie pusă „în adevărata-i

³ *Ibidem*, p. 1225-1294, text publicat întâi, se știe, în „Convorbiri literare”, III (1869), nr. 7 (1 iunie 1869), 8 (15 iunie 1869), 9 (1 iulie 1869), 10 (15 iulie 1869), 12 (15 august 1869), 13 (1 septembrie 1869), 14 (15 septembrie 1869), 15 (1 octombrie 1869), 16 (15 octombrie 1869), 17 (1 noiembrie 1869), 18 (15 noiembrie 1869), p. 106-109, 121-125, 145-150, 164-170, 203-208, 217-224, 235-240, 251-265, 281-286, 293-302, 309-321.

⁴ Al. Zub, A. D. Xenopol. *Biobibliografie*, București, 1973, p. 32, 190 și urm.

⁵ Idem, *Opere*, I, *Studii*, p. 1123-1225; v. și idem, *Cultura națională*, în „Convorbiri literare”, II (1868), nr. 10 (15 iulie 1868), 11 (1 august 1868), 12 (15 august 1868), 13 (1 septembrie 1868), 14 (15 septembrie 1868), 15 (1 octombrie 1868), 16 (15 octombrie 1868), 17 (1 noiembrie 1868), p. 159-163, 181-184, 194-200, 210-215, 231-236, 247-250, 261-265, 280-283.

⁶ Idem, *Opere*, I, *Studii*, p. 81-201; v. și „Convorbiri literare”, IV (1870), nr. 1 (1 noiembrie 1870), 8 (15 iunie 1870), p. 1-9, 121-131, și V (1871), nr. 8 (15 iunie 1871), 15 (1 octombrie 1871), 18 (15 noiembrie 1871), 20 (15 decembrie 1871), p. 117-128, 233-239, 285-291, 316-323; v. și Eugen Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste. Culegere de studii neadunate până acum în volum*, București, 1942, p. 169-278.

⁷ A. D. Xenopol, *O privire retrospectivă asupra „Convorbirilor literare”*, text postum, în „Convorbiri literare”, număr jubiliar, 1867-1937, XVII, nr. 1-5 (ianuarie-mai 1937), p. 66-73.

⁸ Idem, *Istoria ideilor mele*, în loc. cit., p. 38.

lumină” specificul culturii române ca decurgând din „particularitatea sufletului neamului de a primi și păstra impresiuni <lumești> sau icoane ale obiectelor <naturii> <...>, reprezentațiuni, toate”, suscitante, prin „asemănări”, de „noțiuni”; fiind „dominate de legi superioare înnăscute spiritului uman, reprezentațiunile și noțiunile intră în raporturi foarte variate unele cu altele”, fără a exceda „elementului de cultură națională”, diferit de cel „al oricărei alte națiuni”; cu toată „particularitatea” sa, „trupul” neamului se mereu învederează ca „organ al sufletului” aceluiași; interacțiunea „trup-suflet” generează *fapte culturale*, de unde și „vocația” istoricului de a reconstitui „faptele trecutului” și de a desprinde „din fiecare fapt” purtător de „marcă” acelei interacțiuni *ideea conducătoare în cultură*, mai complex spus, *în istorie*; prin mintea sa, așadar, istoricul relevă „fiecărui fapt al trecutului” semnificația de a fi primordial *cultural*, indicând spre a fi „fiecare fapt” astfel relevat *limba neamului*, cea „mai bogată, mai clară și mai credincioasă <...> dintre toate formele sub care cuprinsul sufletului se reproduce în lumea exterioară”; asupra acelu „cuprins” s-a reflectat, prin timp, „lucrarea de simțăminte” sau de „moravuri”, iar în trepte mereu crescătoare de raționalitate, *ideea dreptului* „îmbrăcată” de legi și instituții sub egidă statală; intens emblematică, pentru „cuprinsul sufletesc al neamului” sunt însă *literatura și „tradițiunile”*; ca *idee* esențială, „orice producțiune a sufletului <...> exprimată prin *limbă* face parte din ceea ce se înțelege sub numele de *literatură* în sens general”; iar în presupunere intimă cu asemenea *idee*, „tradițiunile se nasc în sufletul unui popor din urmele ce faptele sale au lăsat <acolo> sub formă de noțiuni și șiruri de noțiuni”, revenind *minții* de istoric să le asimileze „reînvierii unei vieți trecute”; ca „ram de cultură națională”, *artele frumoase*, „decurgând din necesitatea simțită de sufletul omenesc de a găsi repaos și fericire prin cufundarea totală și nemijlocită a sa în alte existențe reale sau ideale”, absorb integral și creativ-stilistic acel „suflet”, vibrant la semnificația de „uitare de sine în obiectul privit, condițiune esențială a fericirii omenești”; iar în virtutea unor *idei* de felul celor sus-invocate s-a impus concluzia xenopoliană de rezistență într-un „lămurirea câmpului culturii naționale”, ca temei ori oglindiri de înseși „noțiunile și șirurile de noțiuni”, de „înțelesuri” ale *istoriei românilor*: „Cultura națională a unui popor consistă mai înainte de toate în păstrarea, dezvoltarea și cultivarea limbii sale; apoi, în regularea raporturilor indivizilor săi, atât a celor de drept, cât și a celor de moravuri, după formele ce sufletul său a dezvoltat pentru împlinirea lor; în cercetarea trecutului său ca popor, ca existență particulară în astă lume, pentru a <se> înțelege prezentul și a <se> întrevăde viitorul <său>; în fine, în cultivarea artelor și a literaturii, astfel ca tot ce este frumos și original în sufletul său să se dezvolte și să se producă în lumea exterioară”.

Și tot *idei* în aceeași *istorie* sesiza Xenopol ca fiind „înfrâurite” de *baza* ei geografică, temă care a făcut, nu întâmplător, obiect de *Curs* al său de *introducere în Istoria Românilor la Universitatea de Iași*⁹. Ca *idee* de primă referință pentru

⁹ „Convorbiri literare”, IX, 1 aprilie 1875 – 1 martie 1876, p. 359-367; v. și A. D. Xenopol, *Opere*, I, *Studii*, p. 202-220.

acel *Curs* apărea aceea a *unității de limbă și de neam* a românilor rezultate din „lucrarea” elementului *romanice* asupra „vechilor” traci, daci, iliri, înainte de „a se purta” însemnele unui *adstrat slav*, asimilabil acesta într-o „împlinire” de profil etnolingvistic *românesc*; nu și-a putut avea, aceea *unitate, baza geografică* într-o „singură” ori strâmt-delimitabilă „vatră de etnogeneza”, elemente românești „viețuind”, de la începuturile lor și cu anumite „nuanțe” de limbă, în „teritorii împrăștiate”, pe o relativ „întinsă arie”, cuprinzând „la nordul Dunării partea de loc închisă între aceasta, Tisa și Nistru, la sudul Dunării Peninsula Balcanului în mai toată întinderea ei, și anume spre apus până lângă Veneția, iar înspre sud până în Elada”; ar fi fost, prin urmare, mai curând „o lucrare a istoriei” decât „o determinare geografică” spre se putea „învedera” cum, deși „ca ramuri atât de împrăștiate din unul și același trunchi <...>, românii din Dacia Traiană, cei din muntele Emus și cei din Istria prezintă caracterele unui singur popor”; asupra vieții istorice a românilor, „determinarea geografică, de mediu natural și de climă” a putut conta mult când „nivelul de civilizație al neamului” a fost „scăzut”; etnogeneza românească și-a avut drept „centru geografic” Carpații, lanț muntos ce a fost, apoi, cu timpul, „despărțitor” între românii „intracarpatici” și cei „est- și sudcarpatici”; au și fost, de aceea, serios „resimțite”, de viața istorică a românilor, „liniamente” ca din „determinare geografică”. Pentru „scrierea istoriei”, nu aceea „determinare ca atare”, ci „resimțirea” ei de viața românilor ar fi de considerat, spre a se înlesni, cum aprecia Xenopol, „înțelegerea” desprinderii din *faptele trecutului* a *ideilor* care, singurele, să permită relevarea „înlănțuirilor cauzale”, a chiar semnificațiilor de esență ale unei *factualități* inapte, prin ea însăși, să-și afle „cuvinte” de nuanțată a ei „învederare”. Și numai prin considerarea „desprinderii de *idei* din *fapte*” s-ar putea admite, în concluzia xenopoliană, că „*relațiunea dintre pământ și popor este <...> constantă și istoria trebuie să țină <mereu> seama de ea. Geografia în înțelesul luat aici este parte integrantă a istoriei și nu se pot expune toate înrâuririle și tot rolul ce le-a avut pământul asupra vieții unui popor decât potrivit cu expunerea acestei vieți însăși. Este însă necesar a atrage luarea aminte în mod general asupra acestui mare fapt, prea adesea trecut cu vederea, și a se arăta liniamentele generale ale acelei înrâuriri*”.

Mai clar și mai concis „arătate” au putut fi acele „liniamente” în xenopoliene *Studii asupra pozițiunii geografice a românilor*¹⁰. În cele două părți – I. *Carpații* și II. *Așezarea geografică* –, respectivele *Studii* au urmat o bine știută, la vremea lor, *teză de geografia istoriei*, anume că „*pe când clima sub care trăiește un popor înrâurește asupra caracterului și a felului traiului său, configurația pământului hotărăște în mare parte starea sa politică*”. În cazul românilor, cum releva autorul *Studiilor*, „hotărârea” de configurația pământului a „părții politice” din istoria lor a prezentat trăsături mult diferite față de cele „văzute” la alte popoare, pentru care „nați-

¹⁰ „Convorbiri literare”, anul XV, nr. 10, 1 ianuarie 1882, p. 385-396; v. și A. D. Xenopol, *Opere*, I, *Studii*, p. 298-323.

onalitatea este un bazin <hidrografic>, iar granița un munte”; „la noi”, *Carpații* au fost „pricina hotărâtoare a dezbinărilor politice”, nu însă și de viață ținând de tradiții și de expresivitatea „limbii comune”. Iar dacă, în viziune xenopoliană, *Carpații* și dispunerile hidrografice inerente lor „au înrăurit îndeosebi asupra soartei lăuntrice a poporului nostru”, *așezarea geografică* l-a făcut pe acesta să fie în anumite „legături cu alte popoare” și adeseori „să îndure dinspre acelea știutele urmări”; sub încordata dispută de interese între mari puteri, „așezarea noastră la Gurile Dunării ne-a apărat existența în trecut și o asigură în viitor”. În spiritul, dacă nu în litera lor, *Studiile asupra pozițiunii geografice...* au urmat un fir ideatic eminent xenopolian, acela al precumpănirii semnificațiilor *faptelor culturale*, reflectante și de „înăruriri geografice”, față de cele ale *faptelor politice* „tributare”, câteodată fatalmente, *așezării geografice* românești. Texte precum *Cultura națională*, *Baza geografică* și *Studiile asupra pozițiunii geografice...* se și impun să fie „citite” ori înțelese ca *un tot* reprezentând o primă, fie și încă nu prea clară, „treaptă” a xenopolienei *teorii a istoriei*, conform căreia, prin abilitatea *istoricului* de „a desprinde” *idei* din *faptele metodice reconstituite ale trecutului*, acestea „se învederează” ca primordial *culturale*, determinante de nu însă toate cele *politice*, *teorie*, cu asemenea „punct nodal”, urmând a fi expusă *sistemic* de autor pe, se știe, cam timpul anilor 1899-1908.

Prin speciala sa menire, de superioară didactică, *Leccióna de deschidere a cursului de Istoria Românilor de la Universitatea de Iași*¹¹ a presupus o concisă și necesar convingătoare relevare a „lucrării” *ideilor în istorie*. Acea relevare nu s-a prea rostuit deliberat într-o „sistemic-ideatic” pentru *istoria* ale cărei „obiect și scop” răspundeau prioritar anticului deziderat moralist „de a se învedera <că> din faptele trecutului <s-ar> deduce învățături de purtare <...> întru ale vieții omenești”, dar și unui „mereu nou folos de prezent” spre a se întrevedea „viitorul”. De netăgăduit, pentru *lecția* xenopoliană era că *istoria*, cu menirea-i de *magistra vitae*, „aprinde făclia sa la trecut spre a lumina fiecare prezent și timpurile ce au să tot vie”, însă așa ceva printr-o „nuanță fină de înțelegere”, nutrită de însăși „putința ei de a studia îndreptările ce le iau faptele din trecut și cată să-și dea seama de ce vor lua cele de prezent în viitor”; acea „nuanță”, însă, „se cere a fi” excluzantă de „vorba de a aplica la fapte noi teorii scoase din cele vechi” și învederantă „de deducerea dintr-o serie de fapte a esenței direcțiunii lor, spre a servi desfășurării faptelor viitoare, în sensul propășirii omenirii”. Se releva, așadar, la tânărul profesor Xenopol, când și-a ținut *Leccióna de deschidere...* de an universitar 1883-1884, enunțul *in nuce* al *teoriei serialității faptelor*, însă nu a acestora ca atare, în stare brută de reconstituire metodică a lor, ci prin abilitatea *istoricului* de „a desprinde” din ele *idei*, al căror „fir” să corespundă „înlănțuirilor cauzale” asimilabile „seriilor de fenomene”. Era un enunț prin care se scruta „schimbarea

¹¹ „Convorbiri literare”, XVII, 1 aprilie 1883 – 1 martie 1884, p. 300-306; v. și *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească*, antologie de I. Agrigoroaiei, V. Cristian, I. Toderașcu, Iași, 1993, p. 47-53; A. D. Xenopol, *Opere*, I, *Studii*, p. 323-337.

modului de tratare a istoriei” față de cel „vechi”, pretabil „vederii” ei ca *artă*, încât „producțiunile sale să-i fie clasate între operele literare”, pe când „noul mod” presupunea „lucrări științifice, alăturabile celor ale economiei politice și filosofiei, adică ale științelor morale sau neperfecte”; „scopul istoriei” nu mai era „rost” doar reproducerea în sine și moralist-pedagogică a trecutului, ci și, poate mai ales, înțelegerea rațională a acestuia; nu mai era nici „de a întoarce un moment în fantasia noastră, cu ajutorul închipuirii, trecutul ce a fost”, nici „de a reînvia în mintea noastră *formele* unui trecut dispărut, ci de a descoperi în el *ideile* care *conduceau* viața omenirii sau a poporului”. Nu putea fi însă „vorba”, în *Lecțiunea...* xenopoliană, de *idei* sustenabile pur speculativ, reductibile axiologic la ele însele și tocmai de aceea inoperabile întru „reproducerea prin doar ele a vieții trecute”, încât să frizeze „zădărnicia împospătării imaginii” ori a „icoanei” acelei „vieți” după „cuvinte” goale de sens. „Vorba” profesorului ieșean de la 1883 era că „sarcina științifică” a istoricului era aceea de reconstituire prealabilă, neapărat metodică, pe temei de lectură și investigații documentare, a *faptelor trecutului*, iar numai din veridicitatea acestora să capete forță „desprinderea de idei”; că, de asemenea, „cercetarea amănunțată a trecutului <...> îmbracă istoria în fapte pozitive, încât aceasta să nu fie ca de pură inspirație”, ci, prin „coborârea” muzei Clio „de pe pedestalul ei”, să fie străbătută de „spirit rece și scrutător”, iar „străbătută” astfel, „istoria *părăsește* <...> *reînvierea icoanelor trecute în mintea noastră și înlocuiește imaginile cu idei ce se îndreaptă tot mai mult către rațiune, către spiritul științific*”.

Departate de Xenopol „gândul” despre „o istorie abstractă”, ca rațional „seacă țesătură de idei”. În privința *istoriei românilor*, profesorul ieșean a exersat, e drept, un discurs elevat prin decelare de *idei*, cu raționament întru putere de judecată asupra *faptelor trecutului*. A căutat să întreprindă însă cea decelare ca din *fapte* pozitivist sau metodic reconstituite, încât numai astfel să fie pretante meditației ori reflecțiilor sale de istoric. Scrutarea temeiurilor filosofice ale istoriei „s-a exclus”, xenopolian „vorbind”, unui exercițiu speculativ în sine, „uscant” de sensul specific al adevărului istoric. Și numai întru „binele” nuanțării unui atare adevăr „admitea” rostuirea „frumosului” în scrierea istoriei. În raza adevărului metodic probat și frumos expus, considera că „se puteau lega *idei*”, cu bătaie de sens fie „scurtă”, la caz de „desprindere” a lor „din fapte mici, obiect de migăloasă erudiție”, fie „lungă” și pretabilă sintezei suscitante de chiar genialitate diegetică. Iar spre a se presupune „frumosul și adevărul” în scrierea istoriei, „admitea” vibrațiile de suflet ale istoricului, precum îndeosebi *patriotismul*, știut fiind, cum „sună” concluzia finală a *Lecțiunii...* sale, că „*popoarele din care a dispărut simțul patriotic sunt moarte pentru istorie: ele mai trăiesc <doar> ca indivizi ce au să joace un rol în viața omenirii, ele încetând <însă> a mai exista*”. Și tot în „sunet” de cea concluzie „admitea” că „*dacă istoria generală te face să iubești omenirea, cea a poporului din care faci parte <îți> deschide inima către dânsul, <nefiind> o putere care să învieze patriotismul decât istoria propriului popor, <al cărei studiu> asigură traiul acestuia în omenire și conclucrarea sa la izbânzile civilizației*”.

Așadar, în viziunea deja de sinteză a tânărului profesor Xenopol, *ideile mari* sau „conducătoare” se relevau ca fiind cu „bătaie lungă” de timp și de „înțelesuri” ale devenirii istorice românești. Asemenea *idei* se mai relevau, tot „acolo”, și ca fiind marcate sau orientate de fapte, cuvinte și gesturi *mari*, din voința și gândirea personalităților istorice. Și tot acele *idei* au avut de reflectat „înlănțuiri mari cauzale”, asimilabile, în „cugetarea” xenopoliană, fenomenelor sau „proceselor” istorice, toate suscitante de sinteză istoriografică. Cât despre *ideile* „mici”, cu „bătaie scurtă”, pe măsura lor, de timp și de semnificații, acestea ar putea fi, în aceeași „cugetare”, decelabile din fapte de asemenea „mici”, de special, adeseori de foarte strict profesional, interes istoriografic, nutritor, de un discurs prin excelență erudit. Fără a subaprecia cotația științifică, fie aceasta cam de regulă în sine, a „lucrărilor de erudiție”, Xenopol le sesiza tendința lor implacabil acumulativă de „date și nume”, sub „înțelesuri” de nivel scăzut ale devenirii istorice, pretabile expunerii „caleidoscopice” și lesne „viu-colorate” de istoric. Pe măsura lor de semnificații, *faptele trecutului*, îndeosebi, firește, cele „mari”, se pretează cunoașterii sau înțelegerii lor prin a fi cuprinse în xenopoliene „forme de cugetare”, relevante, după timp și loc, de interacțiunea factorilor umani, subiectivi, cu cei obiectivi, câteodată „fatali”, ai istoriei. Acele „forme” se relevă istoricului gândind, până la a le suprapune acesta, fără să stingă „diferențe specifice”, sensului realizat de el al devenirii istorice, prin „*idei* conducătoare”. Asupra unor atare *idei*, autorul primei mari sinteze istorice naționale s-a mereu simțit „dator”, pe timpul elaborării ei, să dea „explicații” de nivel academic sau pentru chiar „auditoriu public”. Cu de înțeles spor de claritate a putut da acele „explicații” în „treptele” și mai ales la momentul „finalizării” sintezei mirific intitulate *Istoria Românilor din Dacia Traiană*.

Ideea mare, asupra căreia Xenopol a căutat dintr-un considerent foarte special, să dea „explicații”, s-a convenit a fi cea *romană*, ca una de esență *conducătoare* pentru devenirea istorică a „neamului românesc”. Conferința din Aula Universității ieșene, ținută de el pe 14 ianuarie 1890 și intitulată *Ideia romană în dezvoltarea poporului român*¹², a fost deplin lămuritoare asupra respectivului considerent. Publicarea textului ei, ca de *prelegere publică*, în „Arhiva... din Iași”, avea să survină peste cam șase ani, fără însă a suporta modificări notabile de formă și de conținut, precum aproape de regulă, la Xenopol, „ieșirile de sub tipar” ale „cuvântărilor” sale oral rostite. Conferința *Ideia romană...* și-a avut audiența de Aulă universitară într-un moment când publicarea sintezei *Istoria Românilor din Dacia Traiană* „se vedea” deja atingând jumătatea de trei volume și anticipând finalizarea apropiată a celeilalte, de tot trei volume. „Întâmplarea” se releva și în tonul seniorial, de istoric întreprinzător de mare sinteză, etalat de Xenopol prin acea conferință. Același ton se îndrituia și din intense și de ceva durată reflecții xenopoliene asupra *ideii romane*. A fost *ideea* axială pentru *studiile* profesorului

¹² „Arhiva...”, anul VII, nr. 5 și 6, martie și aprilie 1896, p. 237-249.

42 RAPOARTE ȘTIINȚIFICE PREZENTATE ÎN ȘEDINȚA PLENARĂ
A CONGRESULUI NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

ieșean relative la *teoria lui Rösler*¹³ și dedicate „românilor de peste munți”, într-un an, 1884, de „centenar al horeadei”, de incandescentă reacție a „majorității naționalități” din Transilvania față de acte maghiare contrare drepturilor ei, *studii*, acelea, hărăzite și unei „versiuni franceze”, cu titlu editorial adecvat, de crezut, suscitării unui larg ecou istoriografic european¹⁴. Și tot *ideea romană* a fost „firul” pentru „explicații” xenopoliene, din *Introducere* la volumul I al sintezei *Istoria Românilor...*, asupra celor două „mari faze istorice”, prima reflectantă prevalent de „așezarea geografică a neamului”, iar a doua luminată de *conștiința romanității* cu al ei corolar *unirea națională*. Conferința din 14 ianuarie 1890 s-ar și plia înțelegerii ei pe acel „fir” explicativ.

Prin însuși obiectul ei, conferința din Aula Universității ieșene s-a convenit a demara cu un necesar și, desigur, intens „cuvânt” xenopolian asupra rostuirii ori sensului *ideilor* în *Istoria Românilor...*, între care mai ales cea *romană*: „*Cultivarea și civilizarea poporului român s-a făcut pe o cale reflexivă, conștientă. De obicei dezvoltarea unui popor este datorată unor puteri ascunse, de care el începe a-și da samă numai cât după ce cultura lui a înflorit. La noi <...> provocarea deșteptării a fost datorită unei activități voluntare, unei ideii care, pătrunzând în sufletul poporului, l-a îmbiet a scutura de pe el amorțeala seculară, a să înălța iar la lumină, a deveni iar fință din lutul în care vroeste să se prefacă. Această idee, singura, unica pârghie a întregii noastre dezvoltări este că suntem un popor de origine romană, ideie vie în mintea Daco-Romanilor, <apoi> s-a întunecat mult în lunga <...> perioadă a năvălirilor barbare, <când> să coborî din sfera luminoasă a conștiinței către părțile ei mai umbrite, <fără ca> urmele ei <acolo> să se fi șters, din pricina însăși a numelui ce îl purta <neamul>, acela de Român, <și a> altor rămășiți romane devenite neconștiate*”, conservate însă de folclor, de toponimie, hidronimie și onomastică. Iar „ceea ce mănținea poporul român, în conștiința firi sale romani-ce”, deosebită „de aceea a popoarelor cu care <el> se atingea, era *limba*”. Xenopol releva, așadar, identitatea etnică și lingvistică românească nu atât prin decantare de „elemente” ale „vieții” curente a „locuitorilor Daciei”, mereu „amestecați cu străini” sau de „cuvinte” ale unei „limbi” parcă doar „acumulatorie” de acestea și supraviețuitoare „infiltrațiilor străine” lexicale, cât „în conștiință” ori specifică „formă de cuvânt”. În identitatea „chipului” și vigoarea limbii „neamului” se cuvenea să fie, conform concepției xenopoliene, observată ori valorificată „ideia-pârghie a întregii noastre dezvoltări” și care era însuși obiectul conferinței din 14 ianuarie 1890. Și se cuvenea, în „spusele” conferențiarului, „așa să fie”, fiindcă „*aceea idee <sau> formă de conștiință, totdeauna trează <la neamul nostru>, a caracterului său deosebit, a trebuit să se adâncească cu atât mai mult cu cât, în biserică și în viața lui oficială <avea să predomine> limba slavonă, <iar> limba pe care o grăia el să-i fie alta decât aceea ce răsuna din amvoane sau să se înșire pe*

¹³ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884.

¹⁴ Idem, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885.

pergamentele domnești”. Xenopol nu admitea, prin urmare, ceea ce criticilor marii sale sinteze „li s-a părut” că ar fi admis, anume „predominanța absolută a formei de cugetare a slavonismului pentru epoca medie a istoriei românilor”. La rigoare, pe „fir” de lectură a acelei sinteze, „predominanța slavonismului” apare doar „ca de nivel ecleziastic și de cancelarie domnească”, în expresii politico-instituționale ale unei „forme de cugetare”, fără a le stinge complet pe cele de „adâncă cugetare românească”, de vreme ce „mulți scriitori străini care cunoșteau faptul cuceririi și colonizării Daciei de Romani, cât și de asemănarea graiului lor cu acel al popoarelor <neo->latine”, ajungându-se însă, cu timpul, într-o situație măcar aparent paradoxală când „conștiința latinității neamului nostru” avea să fie „tăgăduită” de tocmai „acele popoare vecine lui”, ce ele, întâi, scriptic „i-o reprezentară”, altfel spus, i-o recunoscără.

Vigoarea *ideii romane* avea să se releve pregnant prin veacul al XVII-lea, xenopolian „văzut ca <...> al începuturilor unei culturi românești producătoare de câțiva bărbați care se îndeletniciră cu *istoria* și, cunoscători <fiind> de limbi străine, învățară atât părerile scriitorilor de alt neam asupra naționalității noastre, cât și izvoarele vechi din care <aceia și le> formară”. Se revigoră, atunci, prin acei „bărbați îndeletnicindu-se” asupra *istoriei*, „și în mintea poporului român *ideia romanității sale*, <însă> nu ca o gândire indiferentă, precum a scriitorilor străini, ci ca o sămânță puternică, aruncată într-un mănșos pământ, menită a da cu încetul arborele mândru și frumos al culturii neamului nostru”. Și nu mai era atare „vedere” xenopoliană ca despre „stări arhetipale”, după „forma primară de cugetare românească”, supraviețuitoare cu greu slavonismului, ci de „o cultură nouă”, nutrită de *ideea romanității* și care, la Ureche, Costinești, Milescu-Spătarul și Cantemir presupusese și „învățătura” cam amar-moralistă „dată de <...> rușinea pentru poporul român de a fi căzut așa de jos, când el se trăgea dintr-o nobilă obârșie”; din impulsuri ale culturii românești de secol XVII, *ideea romană*, nuanțată ca a *romanității neamului*, „fu mănținută <...> în tot timpul secolului fanariot, când, pe lângă cronicari ce <încă> o atinseseră când și când, o puseseră în lumină mai mulți scriitori bisericești, poeți și literați, cu atât mai mare aprindere și înfocare, cu cât se apropia veacul <...> deșteptării <politice> naționale românești”; o decisivă „întărire” a *ideii romane* și „o deplină întemeiere științifică a ei” aveau să survină „prin contribuțiile scriitorilor români ai Ardealului, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, cu atât mai mult <cu cât> aceștia luară apărarea originii romane a poporului român contra bârfelilor dușmanilor redeșteptării neamului românesc, cari dușmani să sileau a distruge această idee <romană>, pe care instinctul lor de conservare le-o arătară ca primejdioasă pentru stăpânirea lor politică”.

În concluzie xenopoliană, „*ideia latinității poporului român, proclamată de scriitorii veacului al XVII-lea, mănținută de acei din epoca fanariotă, întinsă și întărită de acei ardeleni, să înfățișă, la începutul veacului <al XIX-lea> ca un soare luminos pe orizontul plin de neguri al naționalității române; această idee deveni în curând o putere uriașă care împinse poporul român pe calea propășirii în toate*

*direcțiile: în politică se făcu îndrăzneț și-i dădu inima să se opună unor coloși <străini>; în literatură îi insuflă lucrări originale <...>; în limbă <îl făcu> să întreprindă o lucrare de curățire <de> rugina pusă de veacuri asupra ei <...>; în scrisoare <îl făcu> să adopte literele latine, dând astfel și ochilor fizionomia adevărată a limbii românești”. Cu limbă și cuget de romanitate, neamul nostru, prin învățații săi, și-a căutat și aflat în Occidentul de spirit prevalent neolatin sursa ori exemplul emancipării naționale, „curentul către Franța” luând, cum apăsas sublinia Xenopol, „o putere și un zbor nemaipomenit” după 1821-1822: „Franța era sora mai mare și mai strălucitoare a neamurilor latine <...>. Civilizația franceză începu a fi introdusă la noi fără alegere de ce era bun și ce era rău, de ce era potrivit și ce nepotrivit. Legi, modă, limbă <de înaltă societate>, manjere, gust, totul fu transformat după tipicul francez, și în curând valea Dunărei Inferioare înfățișoasă în mic o Franță răsăriteană <...>. Toată transformarea cea minunată a ființei românești în veacul în care trăim este datorită ideii că suntem de origine romană <...>; această idee are o așa însemnătate, căci de la dânsa atârnă viitorul; această idee a fost rădăcătorul întregii noastre culturi”, temelia vie, pe înțeles xenopolian, a emancipării naționale românești. Pe același înțeles, *ideea romană*, în „forme de cugetare” cu vigoare insuflată *ab origine* de creștinism, „înăbușită aproape” de slavonism, renăscută „prin cronicari și cărți” de secol XVII, încât să nu fie grav periclitată de grecism „sub Fanarioți” ori de „alte străine dominații culturale”, „s-a înaripat” înspre înalte orizonturi de modernitate. Iar ca argument esențial pentru evidențierea cursului glorios al *ideii romane*, „la noi”, Xenopol a considerat „înflorirea limbii” care, dincolo de excese de „latinism”, s-a tot orientat într-un frumos și adevăr. De altfel, „sublima învățătură” dată de xenopoliana conferință din ianuarie 1890 era aceea că, între „ideile conducătoare” în sinteza istorică românească, *una* s-a învederat și a trebuit să fie dominantă: „*Ideia romană* <care>, după ce și-a îndeplinit în istoria poporului român marele rol de a fi slujit de pârghie însemnată dezvoltării și civilizării sale, trebuie menținută <...> ca bază a existenței noastre naționale deosebite. Dacă am putut apărea ca neam deosebit în sânul Slavilor ortodoxi, a căror religie o împărtășim, aceasta să datorește numai și numai <conștiinței> originii noastre deosebite, de popor latin. Trebuie însă, menținând principiul, să lepădăm toate exagerările, de care <...> nu mai avem nevoie, nimeni, nici chiar dușmanii noștri cei mai înverșunați, nemaităgăduindu-ne firea noastră de popor de origine latină”.*

Din conferința xenopoliană, *ideea romană* nu răzbătea însă ca străbătătoare cu mereu aceeași intensitate de epoci istorice; oglindind ceva vreme rostirea numelui și limbii neamului egală în sine viețuirii lui curente, acea intensitate și-a înălțat, de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cota de semnificații prin *fapte culturale*, nutritoare deja de „nou curs al istoriei” și care, primind, spre finele de secol XVIII și începutul celui următor, „impulsul politic după exemplu francez”, aveau să învedereze *conștiința națională românească*. S-ar și putea admite, de altfel, că studiul asupra devenirii *românismului*, de la „renașterea lui culturală” de

prin secolul al XVII-lea la afirmarea sa *politică* națională vădită, încă de pe timpul veacului al XVIII-lea, de „învățații ardeleni”, de „iluminatul” *Supplex Libellus* și de „petiționarismul boieresc moldo-valah”, și validată revoluționar de „pașoptiști”, a putut fi unul de specială referință pentru xenopoliana „lămurire istorico-teoretică” a raportării *faptelor culturale* și *faptelor politice*. Înțelegând bine că „fenomenele vieții și cele ale spiritului sunt prin natura lor foarte complexe, diversele lor aspecte lăsându-se separate de spirit, dar, în realitate, fiind indisolubil legate și alcătuiind un singur tot”, strălucitul „cap filosofic” ieșean a relevat *principiul fundamental* conform căruia „faptele numite **politice** nu sunt decât produsul ideilor, al **faptelor culturale**, și acestea sunt adesea condiționate de evenimente politice <încât ar fi> *absolut imposibil de a separa studiul unora de <cel> al celorlalte*, <sub însă necesarul consemn> *de a nu putea exista fapte politice nedeterminate sau neînsoțite de fapte culturale ce nu dau toate naștere unor evenimente de ordin politic*”¹⁵.

Lectura volumelor privind îndeosebi „timpurile moderne și contemporane” în cuprinsul sintezei *Istoria Românilor din Dacia Traiană* poate ocaziona sesizarea de „liniamente” probante adevărului că înainte de a etala nota meditativă luminoasă *Principiilor fundamentale... și Teoriei istoriei* Xenopol considera, cu subtilitate ideatică și forță analitică, raportarea prin intimă și reciprocă presupunere a *faptelor culturale* și a *faptelor politice*. S-ar și putea admite că, măcar „în minte”, dacă nu și explicit scriptic, autorul primei mari sinteze istorice românești a situat la un nivel de semnificații înalt asemeuibil celui al *ideii romane*, ca de tot „conducătoare întru propășirea neamului nostru”, *ideea națională*. A învederat temeieri *culturale* și expresii *politice* ale *ideii naționale* pentru însăși orientarea tematică a volumelor relative la sus-menționatele „timpuri” din marea sa sinteză istorică. În partea I, *De la Matei Basarab și Vasile Lupu până la Fanarioți*, de *Istorie modernă*, nu s-au cuprins „tablouri generale de domnie după domnie”, ci dispuneri de *fenomene*, între care cele *românești*, îndeosebi *culturale*, prin valorică disociere de cele de *Curte și de acte domnești* pe cale, acestea, de *grecizare* substituantă *slavonismului*. Xenopol considera *istoria politică și culturală sub domni*, cu referire specială la Moldova domniei lui Vasile Lupu, însă a cam sustras egidei domnești de *predominanță a grecismului, fenomene culturale definit românești*, precum *introducerea limbii neamului în Biserică, mișcarea literară, cronicarii și scriitorii religioși ori erudiți*; în *viața politică*, cu acte de cărmuire internă sau de raporturi externe, nu doar războinice, *românismul* se vedea, pe comentariu xenopolian, ca „prea-înăbușit de grecism”; la fel și în *starea economică* ori în *moravuri*; „ceva răsărit” se vedea *românismul*, pe același comentariu, în acte de genul menționate ale lui Matei Vodă Basarab; dăinuitoare, din îndeosebi proprii resorturi *culturale*, nu însă și strălucitor pe timpul Fanarioților, *românismul*, activat ideologic de „învățații ardeleni” și revărsat dinspre „acea” asupra Moldovei și Valahiei, unde

¹⁵ Idem, *Teoria istoriei*, trad. din franceză de Olga Zaicik și *Studiu introductiv* de Al. Zub, București, 1997, p. 323-325.

tocmai „încolțea petiționarismul boieresc”, a putut să capete valențe *politice*, de xenopolian subliniată semnificație *națională*, intens învederată prin acte emancipatorii „de țară și neam” ale noului curs istoric de secol XIX.

Și tot la înaltă semnificație națională considera Xenopol „înscrișul” modern al instituțiilor, îndeosebi al legislației românești. În privința „vechilor legiuitori domnești și a obiceiurilor”, comentariul său era, cum s-a apreciat¹⁶, unul afin „învățăturilor de școală germană a istorismului juridic”, cu accent pus pe valorizarea „elementelor de drept natural”, a „specificului” etnocultural și chiar a etnopsihologiei. Pe măsura elaborării volumelor de *Istoria Românilor...* relative la perioada de după 1822, pentru autorul lor și nu puțini dintre congenerii săi *contemporană*, dar și în texte de reflecții teoretice, de chiar nuanță filosofică, vădea urmarea viziunii raționale, după străvezii reperi kantieni și hegelieni, asupra *dreptului și instituțiilor*. Cu gândul la *ideea națională* și propensiunea ei creativă în domeniul juridic, Xenopol nota că „totdeauna trebuie bine deosebită”, pentru studiile privind „cursul legilor”, „partea neschimbată”, numită kantian și „de drept moștenit”, de cea voluntar și creativ „schimbătoare”, tot kantian numită și ca „de drept dobândit, contractual”, întru „aplicată” înțelegere a devenirii „timpurilor noi și mai noi”¹⁷. Excela, de altfel, Xenopol în a considera sintetic diverse „liniamente”, de la cel juridic la cel filosofic ori chiar beletristic, întru relevarea *adevărului* că *ideea națională* avea înalta semnificație de „conducătoare” pentru istoria modernă și contemporană a românilor. În „lucrarea” acelei *idei*, autorul primei mari sinteze istorice naționale „a surprins” ceea ce a putut *românește* deveni întru o anumită „formă de cugetare”, reflectantă de „urcarea neamului” la nivelul „domeniului conștiinței emancipării sale”. *Istoria* xenopoliană prezintă, de aceea, pe tema *ideii naționale* și sub condiția „respectului diferențelor specifice fiecărui domeniu de cunoaștere”, semne și de parcă *istoria literaturii* acoperitoare de cuvânt românesc în scrieri de geniu creativ. Atare semne nici nu prea par îndurante de rigoarea conform căreia pentru *istoria literaturii* s-a binecuvântat urmarea criteriului *estetic*, pe când în sinteza istorică, fie ea și de expresivitate discursivă xenopoliană, reperul esențialmente considerat s-a învrednicit a fi acela al *adevărului* metodic probat și profesional, adeseori „rece noțional”, expus.

Ideea națională și-a putut afla, de altfel, forța de a fi „conducătoare pentru emanciparea neamului”, nu atât prin a se „înfrumuseța literar”, cât în presupunerea de ea a unor „deziderate”, obiective ori *idei politice*, cu ipostazieri partidice, de xenopoliană „serialitate”. Sub exigențe de „școală pozitivistă”, critică și profesional metodică, Xenopol a căutat să realizeze *Istoria partidelor politice în România*. Cum însuși nota, a ținut „să scrie” o atare *istorie* pe cât posibil „în chip obiectiv”

¹⁶ Al. Zub, *Sinteza xenopoliană*, text editorial la A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. I, p. 14 și urm.

¹⁷ A. D. Xenopol, *Ideile de legi și de prevedere*, cf. idem, *Opere*, II, *Studii*, text ales și stabilit, note și comentarii... de Dorina Rusu, cu *Prefață* de Alexandru Zub și *Postfață* de Eugen Simion, în colecția *Opere fundamentale*, coord. Eugen Simion, București, 2019, p. 229 și urm.

sau prin detașare atât de „primejdia subiectivității” inerente istoricului aplecat spre „teme de a sa contemporaneitate”, cât și de „aprețuirea morală a faptelor” de cam „recent timp” și revenibilă îndeosebi dacă nu chiar exclusiv „cetitorului, ca treabă a sa de așa ceva”. Și-a refuzat și „păcatul unora de a lua din vremile și după ideile lor” judecata asupra „altor vremi și idei”, urmându-și doar „îndemnul conform căruia „dacă este învoit unui profan să nedreptățească timpurile dispărute, unui istoric nu-i poate fi îngăduită o asemenea abatere”. Înțelegând aristotelian *politica de la idei la fapte* ca intrinsecă *vieții statului* și a *societății* de tot acea *viață „șinătoare”, a căutat să învedereze ipostaze partidice în „forme fiecăreia specifice de cugetare”, încât să se poată „vedea” cum, „înmănunchierile de cugete dau fința unor partide, <fie așa ceva și prin nevoia practică> de a coborî ideile din sfera intelectuală către acea a voinței îmbolditoare de fapte, <fiindcă> politica se mișcă pe pârția puterii în conducerea oamenilor, neputând fi deci gândită fără îmbinarea ei cu mijlocul de a realiza puterea – adecă cu fapta”¹⁸.*

Prin însăși tematica ei, *Istoria partidelor...* s-a cuvenit a avea „fir” diegetic relevant de „înlănțuiri cauzale” ale îndeosebi *faptelor politice*, cu subînțelegere xenopoliană a determinării acestora prin *fapte de cuget*, altfel spus, *culturale*. Și fiindcă îndeosebi *partea de la origini...* a menționatei *Istorii...* a fost considerată de autor ca îndreptată spre *fința partidului național, ideea conducătoare* pentru așa ceva a fost, firește, cea *națională*. Despre „condiționarea existenței” unor partide politice de „constituirea românilor în state” a putut fi „vorba”, la Xenopol, pentru îndeosebi disocierea înțelesului *partidului politic modern* de cel al „partidelor din timpuri vevodale”, când asupra domnilor „aleși ori ceruți de boieri” se întâmplau poziții adverse mai ales „de persoane”, după „interese respective”; de la acele „partide boierești”, zise și „personale” și de aceea „efemere”, s-a făcut „pasul istoric” spre „*cea dintâi alcătuire de partid bazată pe interese statornice <...>, datorită reacției boierilor de Țară împotriva elementului grecesc, ultima și cea mai grea verigă a apăsărilor turcești*”; iar „acea reacție contra copleșirii poporului român de greci”, în Moldova și Valahia, a avut „rezultatul politic <precum> acela care se arătase de un timp mult mai îndelungat în părțile de dincolo de piscuri, în organizarea poporului român <de acolo> contra înăbușirii lui de Unguri”. Xenopol „vedea”, așadar, „originile și înjghebările” *partidului politic* la români ca „din instinctul lor național”, doar „natural” o vreme, până când „lucrarea culturală de fapte avea să-i conducă în domeniul conștiinței, politic național”. De altfel, în viziunea xenopoliană, *partidului antigrecesc* aveau să i se „asemuiască”, după caz de „reactivitate” contra „elementului străin” și politic „înăbușitor”, *partidul anti-austriac* și *partidul antirusesc*, de pe întinderea secolului al XVIII-lea și începutului de secol XIX¹⁹.

¹⁸ Idem, *Istoria partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, Partea I, *De la origini până la 1848*, București, 1910, p. I și urm. (Prefață).

¹⁹ *Ibidem*, p. 1-25.

48 RAPOARTE ȘTIINȚIFICE PREZENTATE ÎN ȘEDINȚA PLENARĂ
A CONGRESULUI NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

Din acele „serii de reacții”, întruchipante de *partide* de felul celor sus-menționate, avea, în viziune istoriografică xenopoliană, „să se înfăptuiască”, la semnificația unei „mai înalte” entități *politice, partidul național*; acele „serii” ar fi fost „date prin răscularea sufletului românesc contra copleșirii <politice> succesive sau simultane de către turci, greci, austrieci și ruși”; contra turcilor „s-a învederat prin secole” o acerbă luptă de apărare, chiar de supraviețuire a neamului”; „răscularea sufletului românesc”, exponențiată de cam vagi, totuși, *partide*, a fost, pe xenopolian clar înțeles, ca mai ales „din instinct natural” de refuz al „formelor de dominație străină” sau de „copleșitoare pericole dinspre străinătate asupra specificului nostru etnocultural”; aceeași „răsculare s-a luminat” prin *idei* asimilabile „forme moderne de cugetare politică națională”, suscitantă de corespunzător *partid*; s-a și binerostuit pentru *Istoria partidelor politice...* un „pasaj” de text intens ori foarte expresiv „grăitor” despre *ideea națională* la xenopoliana semnificație de *conducătoare* a „timpurilor” moderne și contemporane românești: „*Nedreptățile și chinurile suferite de români în timp de veacuri de la toate puterile străine cu cari veniseră în atingere nu puteau să nu facă să sară din inima lor de oțel, lovită de atâtea ori în cremenea soartei, scânteia deșteptărei iubirei de țară; căci toate doar le suportară ei, pentru a apăra mândra și frumoasa moșie în care-i răsădise Dumnezeu, și de care se alipise sufletul lor «sub pasul chinuitoarelor zile». Experiența <...> împlântase în mintea lor învățătura că numai din scuturarea jugului tuturor și din bizuirea pe propriile lor puteri putea răsări pentru ei raza de scăpare. Aceste lovituri, răsfrângându-se în minți, nu puteau să nu desfunde și curgerea ideilor care singure pot înmănușia cugetele și simțirile. Paralel deci cu lucrarea de reacție a sufletului românesc contra chinurilor pe care le suferea, se revărsau în rostiri tot mai bogate și mai usturătoare plângerile și protestările lor, unite cu o jalnică dar mândră amintire despre ceea ce ei fuseseră altă dată, și din această îndoită oglindire a gândului în suflet <...> se urzi și țesu tot mai mult, în adâncul cugetelor românești, ideea națională. Această idee, la început slabă și răzlețită <...>, se întinse tot mai mult și cuprinse tot mai numeroși împărtășitori, restrângând numărul iubitorilor și închinătorilor stăpânirilor străine, încât astfel ajunse să strângă la un loc un mănunchi de oameni din care se întrupă partidul național – acest partid car trebuia să înalțe, mai repede încă decât se putea aștepta, soarta poporului român din umilință către vrednicie, din robie către viața de sine*”²⁰.

---

²⁰ Ibidem, p. 25 și urm.

Gheorghe Cojocaru*

CONGRESUL AL III-LEA AL UNIUNI SCRITORILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ: CONTEXT, DEZBATERI, CONSECINȚE ȘI IMPACT**

THE THIRD CONGRESS OF THE UNION OF WRITERS OF THE MOLDAVIAN SSR: CONTEXT, DEBATES, CONSEQUENCES, AND IMPACT

CONTEXTUL

Ceea ce a intrat în istorie sub denumirea „anii ‘60” ai secolului trecut se caracterizează prin instaurarea unei societăți de consum și de libertăți, prin depolitizare sau „sfârșitul ideologiilor” în Vest, printr-o „revoluție mediatică născută din generalizarea televizoarelor”, război rece și coexistență pașnică în Europa, dar și prin războiul din Vietnam și mișcarea tinerilor pentru pace. Gândirea structuralismului, inspirată din școala istorică a „Analelor” și punând accentul asupra structurilor și fenomenelor de durată, în detrimentul evenimentului, schimbării sau tranziției, devine o dezbatere publică în Occident, urmărind s-o termine cu ideologiile¹. „Secolul intelectualilor”, în expresia lui Michel Winock, ajungea în zona crepusculară. Ca și la 1848, susține Tony Judt, „anii ‘60 au oglindit o Revoluție a Intelectualilor”, care provenea dintr-o agendă politică, dar care avea și o dimensiune economică².

Dincolo de Cortina de Fier, în blocul sovietic, ideologia comunistă „părea bine sănătoasă”, cu toate că comunismul de tip stalinist era în dizgrație după 1956. După cum decolonizarea în Vest a forțat schimbarea, destalinizarea în Est, după înăbușirea în sânge „a revoltei din Ungaria”, a arătat că prefacerile inițiate de sus aveau o limită și că ele nu se vor produce decât sub controlul Partidului-unic. Sursa comunismului curățat de tina stalinismului rămânea Kremlinul, astfel, încât „până în 1964, istoria jumătății de Est a Europei a fost scrisă de

---

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie al USM. <https://ror.org/0475kvb92>

** Textul reprezintă comunicarea prezentată în plenul sesiunii de deschidere a lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români, ediția a IV-a. Chișinău, 28 august 2024.

¹ Michel Winock, *Secolul intelectualilor*, Editura Cartier, Chișinău, 2012, p. 548-550.

² Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945*, Polirom, Iași, 2008, p. 376.

Nikita Hrușciov”³. De numele lui Hrușciov este legată perioada „dezghețului” în URSS, o denumire ieșită de sub pana inspirată a scriitorului I. Ehrenburg în 1954, desemnând o relaxare a sistemului și o epocă poststalinistă, cu deschideri contradictorii și închideri imprevizibile, când odată cu condamnarea cultului lui Stalin s-au deschis și porțile Gulag-ului. În comparație cu perioada precedentă, începutul anilor ‘60 marca în URSS „o epocă de libertate scriitoricească și timide experimente culturale”⁴.

CONGRESUL

În Basarabia postbelică, către mijlocul anilor 1960, se ridicase o primă generație de intelectuali, de scriitori și literați care îl aveau printre ei și pe Andrei Lupan, pe Nicolae Costenco, întors din Gulag, pe George Meniuc sau Vasile Coroban, toți școliți la Universitățile românești până în 1940, dar și pe mai tinerii Ion Druță, Grigore Vieru, Petru Cărare, Vladimir Beșleagă, Aureliu Busuioc, Emil Loteanu, Vlad Ioviță, prozatori și poeți de mare talent, liderii „generației șaizeciste”, cu o operă solidă deja, care tindeau să o rupă cu schemele realismului socialist și care cunoșteau literatura română și se inspirau din marea literatură universală. Se ridicase, astfel, o generație, pregătită și hotărâtă să-și spună cuvântul în ceea ce privește crezul său literar, să-și asume un rol în viața culturală și să ofere niște repere valorice Basarabiei înstrăinate. Vladimir Beșleagă însuși vorbește despre o „intelectualitate patriotică” care, față cu toate dificultățile din epocă, se baza „pe marea forță a cuvântului rostit și tipărit”! După recuperarea, atât cât s-a putut în acele condiții ale „dezghețului”, a patrimoniului literar istoric și valorificarea lui, în prim-plan ieșea necesitatea recuperării limbii literare române în baza alfabetului latin, interzis de Soviete ca „burghez și subversiv, ca un alfabet străin”, deși cu caracterele latine s-a scris nu numai în Basarabia românească, ci, între anii 1932-1938, și pe celălalt mal, cel sovietic, al Nistrului⁵.

La începutul anilor ‘60 (*1862 – trecerea la alfabetul latin în Moldova de peste Prut*) se împlineau o sută de ani de când în România se trecuse de la alfabetul chirilic la cel latin, ceea ce a impulsionat o efervescentă culturală, științifică și spirituală fără precedent peste tot în fostele principate unite. Prin urmare, după ce în Basarabia alfabetul românesc fusese interzis a doua oară în 1944, scrierea cu litere latine se impunea ca un mijloc general al consolidării latinității limbii, culturii și identității românilor de la Răsărit de Prut.

În aceste circumstanțe, la un an de la debarcarea lui Hrușciov de la putere, la Chișinău este convocat Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească. Primul congres avuse loc în 1954, al doilea – în 1958, iar al III-lea, care trebuia să aibă loc în 1962, a fost amânat de mai multe ori până a se

³ *Idem*, p. 389.

⁴ *Idem*, p. 391.

⁵ Vladimir Beșleagă, *Conștiința națională sub regimul comunist totalitar (RSSM: 1956-1963)*, Chișinău, Cartier, 2008, p. 16-17.

întruni între 14-15 octombrie 1965.

Vocabularul oratorilor la Congres excela, după cum și se cerea, prin glori ficarea puterii Sovietelor și a Partidului Comunist, construcției comunismului, prieteniei între popoarele din URSS și a marelui popor rus, a ajutorului pe care acesta l-a acordat „poporului moldovenesc” etc. S-au adus omagii „marii familii a literaturii sovietice”, scriitorilor ruși, „politicii naționale leniniste”, „metodologiei marxiste”, „partinității” și principiului „realismului socialist” în literatură.

Pe de altă parte, au fost respinse „teoriile reacționare” din Occident și „esteti ca burgheză și revizionistă”, dar s-au constatat și o serie de influențe din Salinger, Remarque sau Hemingway în proză (la Vlad Ioviță, A. Cozmescu), accente Hik metiene în poezie (la Gheorghe Vodă), Nerudiene (la Ion Vatamanu), ecouri Ro dairiene (la Grigore Vieru), a fost adus și un citat din Rainer Maria Rilke despre răspunderea artistului față de cititor, s-a vorbit despre Thomas Mann sau Sartre⁶.

Cu toată cenzura și autocenzura, în mai multe discursuri s-au rostit nume le unor scriitori români, precum George Călinescu, Mihail Sadoveanu, Nicolae Labiș, George Topârceanu, Emil Gârleanu, Rebreanu, Marin Preda, Creangă sau Eminescu, Vasile Alecsandri, B.P. Hasdeu, Alecu Russo, Mihail Kogălniceanu, s-au amintit operele acestora, s-au făcut referințe și la unele instituții din Româ nia, ca, de exemplu, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste Române, ceea ce era un element al unității de conștiință națională și o dovadă că scriitorii basara beni erau suficient de bine conectați la procesul literar românesc. Au fost formu late o serie de exigențe critice față de unele lucrări care, deși conforme cerințelor ideologice, erau sub orice nivel artistic, dar literatura basarabeană avea și cu se mândri⁷.

DEZBATERILE

Problemele reale ale momentului traversat au fost abordate în dezbaterile tot mai încinse la Congres. Tonul l-a dat poetul Aureliu Busuioc care a criticat imix tiunea factorului administrativ în procesul de creație. „Până nu demult, se revolta el, ni se cerea ca poezia noastră, proza să fie un fel de instrucțiuni beletristice cu privire la mijloacele de ridicare a producției de carne sau de lapte sau, în alt caz, un fel de îndrumar tot beletristic pentru înălțarea morală a celor înapoiați la ran gul de muncitori calificați și conștienți etc.”, subliniind că forța educativă a unei opere e direct proporțională valorii sale artistice⁸. (*Apropo, ecoul unor asemenea abordări se mai aude și astăzi, între altele, când ni se cer indicatori ai cercetărilor noastre umaniste care să determine (!!) o creștere economică.*) Busuioc a arătat asupra insuficienței grădinițelor urbane pentru copiii moldoveni, a manualelor în

⁶ Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO”, Chișinău, 2016, p. 159, 167, 257, 291.

⁷ *Idem*, 167.

⁸ *Idem*, p. 185.

„limba moldovenească” pentru școala superioară, a întrebat de ce în Chișinău sau în alte localități nu era o stradă care să poarte numele lui Eminescu, Creangă sau al lui Ștefan cel Mare, fapt care putea fi interpretat ca o jignire a sentimentului de demnitate națională⁹.

Criticul literar Mihai Cimpoi a pus și el problema asanării manualelor școlare de literatură de aberații și absurdități, a cerut la modul imperativ „rezolvarea problemei ortografiei limbii noastre și a restructurării alfabetului în așa fel ca el să corespundă realității fonetice a limbii”¹⁰.

Chestiunea alfabetului a fost abordată apoi de Petru Osmătescu, docent la Politehnica din Chișinău, care a declarat că renunțarea la alfabetul latin în stânga Nistrului în 1938 a fost o greșeală ce putea fi corectată¹¹.

Grigore Vieru a relatat despre o întâlnire a sa cu copii de la o școală moldovenească din Chișinău, care i-au cântat tot felul de cântece, dar nici unul în graiul moldovenesc, pentru că nu știau nici o melodie populară sau contemporană în limba lor maternă¹².

Dramaturgul Gheorghe Malarciuc a abordat chestiunea „specificului național” în cinematografie și a repertoriului național în arta scenică¹³.

De la tribuna Congresului, scriitorul Ion Druță s-a arătat impacientat de starea limbii vorbite, infectate „de o sumedenie de elemente birocratice și parazitare”, impuse pe filiera limbii colocviale ruse. (*Între altele, cu un an înainte, la Paris, în 1964, criticul francez Rene Etiemble a publicat o analiză profetică „PARLEZ VOUS-FRANGLAIS ?”, în care erau prezentate daunele aduse limbii franceze de poluarea anglofonă*¹⁴). Pentru a ieși din criza care se adâncea, Druță credea că soluția era de a se trece la „un alfabet latin care este atât de natural să corespundă ... (aplauze îndelungate) unei limbi de origine latină (Aplauze)”. Aceste cuvinte ale sale au fost cele mai aplaudate din tot ce s-a spus la Congres. Scriitorul spera că propunerea sa va ajunge „la conducerea republicii”, care n-o s-o trateze ca pe niște „bancuri umoristice”, dar ca pe o dorință a scriitorilor, care să fie discutată „în cele mai înalte foruri” decizionale. L-a apărat pe Mihai Cimpoi, acuzat că se încuia în casă și citea publicații românești. „Eu vreau să-i spun tovarășului Barjanski, arăta Druță către cel care îl atacase pe Cimpoi, nu știu ce citește el, dar la Chișinău se citesc multe ziare românești”. (*Într-adevăr, conform unor date statistice, din 1963 și până la începutul anului 1966 subscrierea la publicațiile din România a crescut de trei ori, ajungând la 64 de mii de exemplare, iar aflusul de carte românească a atins cifra de 50 mii de exemplare, alertând puternic conducerea de partid.*) Pentru urechile aceluiași detractor, dar și pentru altele, Druță a

⁹ *Idem*, p. 186-187.

¹⁰ *Idem*, p. 204.

¹¹ *Idem*, p. 213.

¹² *Idem*, p. 249.

¹³ *Idem*, p. 251-254.

¹⁴ Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945*, Polirom, Iași, 2008, p. 327.

mers mai departe, subliniind că nutrea „cele mai calde sentimente pentru o țară vecină cu noi, o țară rudă cu noi, ca limbă, ca istorie, o țară socialistă (România – n.n.), ca și republica noastră”¹⁵. A încheiat, menționând că nu vedea „de ce ar trebui să facem un Zid Chinez de-a lungul Prutului”¹⁶.

Ion Druță n-avea de unde să știe că, cu numai cu o lună înainte, la întâlnirea sovieto-română la cel mai înalt nivel de la Moscova din 11-13 septembrie, L.I. Brejnev i-a reproșat lui N. Ceaușescu că într-o serie de lucrări cu caracter istoric apărute în ultimul timp în România, între care și „*Însemnări despre români*” ale lui Karl Marx, ar fi fost tratate în mod tendențios mai multe aspecte ale relațiilor româno-ruse. Referindu-se la acest volum, Brejnev, deși n-a spus-o direct, evident, era deranjat de modul în care Marx a interpretat problema Basarabiei, calificată drept un rapt teritorial al Imperiului rus de la Principatul Moldovei. Conducerea sovietică era pusă în gardă și de cererea guvernului de la București de a aduce în discuție problema tezaurului românesc, sechestrat la Moscova în 1918, de conduita sa politică pe scena internațională, astfel că în urma întâlnirii de la Kremlin s-a decis reconsiderarea poziției față de România. Autoritățile de la Chișinău au primit indicații să intensifice munca de educație patriotică și comunistă, să elaboreze lucrări care să promoveze diferențele istorice, etno-culturale și lingvistice între moldoveni și români, să combată energic „naționalismul românesc”¹⁷. De-a dreptul, contrar dezideratelor lui Ion Druță, un adevărat „zid chinezesc” urma să se înalțe de-a lungul Prutului.

În sensul celor pledate de Druță a vorbit, surprinzător oarecum, și poetul Emilian Bucov, care a avertizat în câteva rânduri că chestiunea alfabetului „e grea”, mai grea decât se părea, dar faptul că era grea nu însemna că era și „irezolvabilă”, mai ales după ce fusese soluționată problema limbii literare, mult mai complicate, în opinia sa, decât cea a alfabetului. Chestiunea alfabetului trebuia studiată „din toate punctele de vedere” și, spera Bucov, „cu ajutorul învățaților sovietici, al Comitetului Central al partidului Moldovei problema aceasta se va rezolva”¹⁸.

Lucrările forului scriitoricesc, care profilau, am putea spune, un ante-program al emancipării naționale, riscau să scape de sub control, profilându-se con-

¹⁵ Elena Negru, Gheorghe Negru, „Cursul deosebit” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989). Studiu și documente. Vol. I (1965-1975), Chișinău, CEP USM, 2013, p. 124.

¹⁶ Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO”, Chișinău, 2016, p. 259.

¹⁷ Mioara Anton, Ioan Chiper, Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice. Documente, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu”, 2003, p. 162-163; Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO”, Chișinău, 2016, p. 32-33.

¹⁸ Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO”, Chișinău, 2016, p. 274.

turul unei „conjurații intelectuale” împotriva cursului oficial al regimului în sfera culturală și, ceea ce este curios, se miza pe buna înțelegere și sprijinul partidului la promovarea celor propuse, nu pe scandalizarea și ostilizarea autorităților.

CONTRA-ATACUL

Pentru a stopa niște evoluții nedorite, s-au declanșat imediat, unul după altul, două atacuri frontale împotriva propunerii de a se reveni la alfabetul latin: al academicianului Iosif Varticean, omul de încredere al regimului, și al lui Dimitri Simionovici Cornovan, secretar al CC al PCM.

Varticean a declarat pe un ton provocator că problema alfabetului „nu se va rezolva”. La curent, probabil, cu ceea ce se întâmpla și în culisele raporturilor sovieto-române, l-a apostrofat pe Druță, susținând că limba literară și alfabetul „sunt departe de a fi identice” și că nu e scris nicăieri că, dacă poporul e de origine romană, „alfabetul urmează să fie în mod obligatoriu de origine latină”. Varticean insinua că „din punct de vedere istoric”, în stânga Prutului s-ar fi creat o situație aparte și că adoptarea alfabetului slavon nu s-a făcut din capriciul cuiva, „dar sub influența culturii și noțiunilor slavone ca urmare a prieteniei și a ajutorului reciproc pe parcursul unor secole”. A repetat, stârnind furia publicului, că dacă „vom continua să afirmăm că moldovenii și românii provin de la romani, asta nu înseamnă că ei trebuie să folosească în mod obligatoriu alfabetul latin”. Le-a recomandat mai tinerilor săi colegi, care abordaseră problema alfabetului, să se trateze de iluzia treceri la literele latine și, plecând de la Congres, să însușească alte „noțiuni”, cele „corecte”¹⁹.

Luarea de cuvânt a lui Varticean a readus publicul în atmosfera sufocantă a cenzurii feroce din anii stalinismului postbelic.

Punctul pe „i” l-a pus la închiderea Congresului, cum era și „tradiția” bolșevică, secretarul CC, Cornovan. Vorbind rusește, Cornovan a punctat sentențios că „numai în anii Puterii Sovietice limba moldovenească a încetat de a fi o limbă de uz casnic și s-a transformat într-o limbă a înaltei culturi a norodului, o limbă a adevăratei literaturi și artei populare, o limbă a luptei pentru comunism”. „Numai oamenii de rea credință și cei lăsați influențați de propaganda dușmănoasă, arăta cu degetul Cornovan, nu vor să vadă calea largă pe care a ieșit limba moldovenească, nu-și dau sama de înaltul ei nivel de dezvoltare și, contrar, faptelor, afirmă cum că ar avea loc o subapreciere a limbii moldovenești, pălăvrăgesc despre închipuita imperfecțiune a alfabetului ei și despre o oarecare limitare a fondului ei lexical”. Pentru a nu lăsa nici un dubiu, el a calificat toate ieșirile împotriva acestei poziții oficiale drept „tendențe și denaturări de ordin naționalist”, subliniind apăsat că toate „mijloacele de influență ideologică trebuie îndreptate spre o cât mai largă lămurire a daunei ce-o provoacă manifestările de naționalism”²⁰.

¹⁹ *Idem*, p. 295-296.

²⁰ *Idem*, p. 304-306.

Ca o reacție spontană la amenințările sale, cineva din sală a avut impertinența, binevenită, să-i strige: „Ticălosule!”, fapt raportat neîntârziat instanțelor de partid.

Încheindu-se, după două zile de dezbateri, în această notă sumbră, nu-i de mirare că în *Adresa de salut a Congresului către CC al PCUS* se trece peste problemele reale, puse în discuție, inclusiv peste cea cu privire la alfabetul latin, scriitorii mulțumind partidului și angajându-se cu toții să creeze noi opere de înaltă vibrație artistică, închinată „făuritorilor obștei comuniste”²¹. Nu s-a votat nici un proiect de rezoluție care să conțină propunerile avansate la Congres, tocmai pentru că se vedea cu ochiul liber care erau emoțiile și aspirațiile unei majorități copleșitoare. Dar, dincolo de pereții Teatrului „Pușkin” pe atunci, astăzi „Mihai Eminescu”, care a găzduit acea memorabilă reuniune, forțele erau, evident, inegale, ceea ce pune odată în plus în lumină statura, curajul și cutezanța admirabilă, chiar aproape sinucigașă în acele timpuri, a unor intelectuali notorii, promotori ai culturii și valorilor noastre autentice.

În presa de la Chișinău s-au publicat doar niște rezumate periate despre mersul Congresului, nu s-a spus nimic despre propunerea alfabetului latin, dar din gură în gură s-au putut afla multe, după cum și din emisiunile bruiate ale postului de radio „Europa liberă”, blamat ca „profascist” de propaganda de partid²².

Kremlinul, bineînțeles, a fost informat în detaliu asupra discuțiilor care au avut loc. Notele informative expediate de la Chișinău inserau liste ale „naționaliştilor”, incluzându-i pe cei care au avut discursuri critice și propuneri discordante în raport cu politica culturală a partidului. Din acele liste nu lipseau numele lui Aureliu Busuioc, Ion Druță, Mihai Cimpoi, Gheorghe Malarciuc, Petru Osmătescu, nu și numele lui Emilian Bucov (?).

PSEUDO-ARGUMENTE

Este de notat, totuși, că, după ce s-a spus un „NU” categoric alfabetului latin, aparatul de partid a fost pus în situația de a livra și niște contra-argumente, cel puțin de uz intern, pentru a putea contracara în cunoștință de cauză pledoaria bulversantă a scriitorilor. Alfabetul latin, în opinia conducerii de partid, nu putea fi acceptat, deoarece: 1) el este, înainte de toate, „o categorie (!) economică și politică, dar nu spirituală”; 2) nu „factorii lingvistici” determină scrisul, „ci condițiile istorice, viața politică și economică a poporului, relațiile lui istorice și aspirațiile istorice”, în special, relațiile cu poporul rus și alte popoare din URSS, „colaborarea fraternă”, ajutorul reciproc și schimbul de valori culturale; 3) longevitatea de secole a utilizării literelor slavone în Moldova medievală comparativ cu numai cele peste două decenii ale caracterelor latine în Basarabia românească (și

²¹ *Idem*, p. 307.

²² *Idem*, p. 325.

56 RAPOARTE ȘTIINȚIFICE PREZENTATE ÎN ȘEDINȚA PLENARĂ
A CONGRESULUI NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI

numai vreo șase ani de funcționare în fosta autonomie sovietică de peste Nistru); 4) poporul s-a obișnuit cu alfabetul chirilic; 5) el asigură „necesitățile fonetice ale limbii noastre”; 6) trecerea la literele latine necesită un efort mare și cheltuieli de reînvățare; 7) se putea ajunge astfel la înstrăinarea „poporului moldovenesc” de cultura, știința și limba rusă, ceea ce era inacceptabil; 8) prin schimbarea alfabetului vechi s-ar fi urmărit alte scopuri decât cele declarate, aici, suspectându-se, mai curând, tendința unei integrări culturale fraterne cu spațiul general românesc. Soluția avansată de experții în materie lingvistică ai partidului se rezuma la perfectarea alfabetului existent „pentru ca acesta să satisfacă cât mai bine necesitățile fonetice ale limbii moldovenești”²³.

Este cazul să menționăm că toate aceste (pseudo) „argumente” vor fi scoase de la naftalină și speculate peste un sfert de veac, în anul 1989, pentru a zădărnici o nouă încercare, ultima după cum se va dovedi, de revenire la veșmântul firesc al limbii noastre române, la literele lui Creangă și Eminescu, Coșbuc și Caragiale, Stere și Rebreanu.

IMPACTUL

Și, în încheiere, două sunt întrebările asupra cărora aș vrea să mă opresc: 1) ce impact a avut Congresul al III-lea al scriitorilor din Basarabia subjugată de Soviete și 2) cum poate fi privit acest eveniment istoric, într-o perspectivă larg națională și universală ?

Pe termen scurt, cu o mină crispată și blamând „tendențele naționaliste” și „dispozițiile nesănătoase” ale unor intelectuali aparte, conducerea de partid a fost nevoită să recunoască, totuși, că multe din cele sonorizate la Congres erau fapte reale, angajându-se să ia măsuri în vederea ameliorării stării culturii și dezvoltării „limbii moldovenești”, să protejeze monumentele de istorie și cultură, să extindă editarea literaturii didactice și artistice, să permită fondarea unor noi publicații literare²⁴. Multe s-au promis și mai multe au fost uitate în mod deliberat. Abia pe la 1968, între altele, după o sută de ani de când Societatea Academică Română aprobase primele norme ortografice ale scrisului latin, alfabetul chirilic impus în Basarabia se va completa cu africata „g” și atât.

La o scară mai mare, în același registru al persecuțiilor împotriva unor intelectuali nonconformiști care luau amploare în URSS, cazul Congresului de la Chișinău ilustra și el că „iluziile erei lui Hrușciov se risipiseră”²⁵ și că regimul sovietic se cantona într-un climat de ruină ideologică și morală. Trăgând învățăminte în urma buclușului Congres, mașinăria de propagandă comunistă va tura neobosită pentru a otrăvi mințile oamenilor cu neadevărul despre cele două limbi și două popoare înrudite, dar diferite, consecințele și traumele produse nefiind tratate deplin nici până astăzi.

²³ *Idem*, p. 322-323.

²⁴ *Idem*, p. 340-341.

²⁵ Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945*, Polirom, Iași, 2008, p. 392.

Pe de altă parte, intelectualii și scriitorii militanți au pierdut atunci o bătălie, dar n-au renunțat la obiectivul nobil și riscant al slujirii limbii materne, scrisului românesc, culturii și identității naționale, călindu-se în acea încheștare imposibilă cu partidul, mergând „în popor”, care i-a înțeles și i-a susținut, pentru că-i împărtășeau credința și-i alinau durerea, și pregătindu-se pentru întâlnirea cu o altă oră astrală, când istoria le-a oferit, și lui Ion Druță, și lui Grigore Vieru, și lui Mihai Cimpoi, lui Gheorghe Malarciuc, lui Vladimir Beșleagă și multor altor participanți la istoricul Congres, ocazia fericită să-și vadă visul împlinit cu ochii.

Și, da, acea impresionantă dezbateri și pledoarie lingvistică, cultural-identitară, cu profunde valențe naționale, a fost o răbufnire nu numai împotriva opresiunii bolșevice, dar și un act de conștiință identitară și un strigăt de ajutor către țara mare românească sau, cel puțin, să nu-i uite. De i-a auzit sau nu, ea nu prea avea ce face în acele condiții vitrege, de după sârma ghimpată și cu grănicerul sovietic la Prut. Deși, atunci când și-au cerut drepturile la limbă și scrisul românesc, așa cum au făcut-o înaintașii noștri și la 1917-1918, putea oare cineva să se îndoiască că românii de la Iași, Suceava, Galați, București, Craiova, Cluj, Alba-Iulia, Oradea, Târgu-Mureș, Sibiu și Timișoara, de pretutindeni, n-ar fi putut să le fie alături, dacă nu în faptă, în gând, în vise și speranțe ?...

În fine, ca o teză fără pretenții și discutabilă, de altfel, ca și tot ce am spus până acum, acea inițiativă temerară și nobilă a intelectualilor de la Chișinău de a duce la o finalitate firească și logică proiectul latinității răsăritene pare să se înscrie, ca o pagină de istorie a Românilor cu un specific al său, și, să admitem, cu o ușoară forțare a contextului, și în albia istoriei europene și universale, în cadrul acelor fenomene care au propulsat în primă scenă intelectualitatea unor societăți în anii '60 ai secolului trecut. În același timp, nu putem să nu observăm că proiectul-program înaintat în 1965 era în întârziere cu vreun secol. Dar, „vina” nu era a celor care l-au înaintat, ci a altor factori istorici.

Declarația Congresului Național al Istoricilor Români privind susținerea integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană

Noi, participanții la Congresul Național al Istoricilor Români, ediția a IV-a, Chișinău-Suceava, 27-31 august 2024, specialiști în domeniul studierii trecutului, afirmăm că istoria trebuie să fie o forță edificatoare a societății, o punte de înțelegere și apropiere între popoare, un îndemn la acțiune pentru asigurarea păcii și a progresului social.

Denunțăm practicile de falsificare și denaturare a trecutului ca mijloc de justificare a războiului agresiv purtat de Rusia împotriva poporului și statului ucrainean. Istoria ne învață că orice cedare constituie doar un îndemn pentru noi agresiuni, care ar putea să meargă dincolo de Ucraina spre alte state, inclusiv spre Republica Moldova; de aceea, este datoria noastră comună să ajutăm victimele să respingă agresiunea.

Congresul Național al Istoricilor Români susține parcursul european al Republicii Moldova și îndeamnă cetățenii să participe la Referendumul din 20 octombrie 2024 și să susțină integrarea Republicii Moldova în familia unită a popoarelor europene.

Experiența istorică a României este deosebit de relevantă pentru mizele opțiunii pe care o au de făcut cetățenii Republicii Moldova. Pentru România, aderarea la Uniunea Europeană a fost o șansă istorică de progres economico-social și de asigurare a protecției împotriva oricăror amenințări externe. Pentru cetățenii Republicii Moldova, confirmarea susținerii pentru aderarea la Uniunea Europeană reprezintă o opțiune fermă pentru progres economico-social, pentru bunăstare, pentru valorile europene și consolidarea propriei securități.

CNIR, Chișinău – Suceava
30 august 2024

DECLARATION BY THE NATIONAL CONGRESS OF ROMANIAN HISTORIANS IN SUPPORT OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

We, the participants to the National Congress of Romanian Historians, 4th edition, Chisinau-Suceava, August 27-31, 2024, experts in historical studies, assert that history should serve as an enlightening force for society, a means for understanding and reconciliation among nations, and an instrument that encourages peace and social progress.

We condemn the falsification and distortion of history to justify Russia's aggressive war against the Ukrainian people and state. History demonstrates that any concession merely invites further aggression, potentially extending beyond Ukraine to other nations, such as the Republic of Moldova; therefore, it is our shared responsibility to support victims in rejecting aggression.

The National Congress of Romanian Historians supports the Republic of Moldova's European path and encourages its citizens to vote in the October 20, 2024 Referendum, thereby enabling the Republic of Moldova's integration into the united family of European nations.

When considering the gravity of the decision that the citizens of the Republic of Moldova must face, the lessons learned from Romania's past are extremely relevant. Romania's accession to the European Union represented a crucial chance for economic and social progress and an insurance policy against external threats. Confirming their support for membership in the European Union is a definite option for the citizens of the Republic of Moldova to improve their economic and social well-being, uphold European values, and fortify their security.

CNIR, Chisinau – Suceava
30 August 2024

STUDII

Vlad Mischevca*

INFLUENȚA FACTORILOR & ACTORILOR DECIZIONALI ASUPRA PROCESULUI NEGOCIERILOR ȘI SEMNĂRII TRATATULUI DE PACE RUSO-TURC DE LA 16 (28) MAI 1812**

THE INFLUENCE OF DECISIVE FACTORS AND ACTORS ON THE NEGOTIATION PROCESS AND SIGNING OF THE RUSSO-TURKISH PEACE TREATY OF 16 (28) MAY 1812

Rezumat: Tratatul de pace de la București (1812) marchează amputarea teritorială a Moldovei și apariția pe harta politică a Europei a unui diferend ruso-român de lungă durată. Demonstrând expansionismul politicii rusești în sud-estul Europei este prezentat și impactul factorilor externi și interni. Un loc aparte este acordat rolului diplomatic al principalelor familii fanariote din Principate pe timp de război. În cadrul crizei Problemei Orientale, la 1812, are loc geneza unei noi probleme internaționale – *Problema basarabeană*, când odată „cu răpirea Basarabiei începe marea dramă a istoriei noastre contemporane și problema cea mai grea a politicii noastre externe: relațiile cu Rusia” (Constantin Giurescu). Astfel, subiectul abordat valorifică una din cele mai majore probleme științifice privind istoria politică a Moldovei și Țării Românești, ce ține de cunoașterea dramaticului act de nedreptate săvârșit la 1812 – moment crucial al istoriei naționale ce a influențat întreg procesul dezvoltării istorice a moldovenilor de la Est de Prut, într-un spațiu geopolitic ce reprezintă cea mai critică dintre problemele teritoriale lăsate moștenire generației prezente de Chestiunea Orientală. Pe suportul documentar al materialelor de arhivă din Federația Rusă, România, Franța, Turcia (unele parțial publicate, altele inedite) și a vastelor culegeri de documente diplomatice ale epocii, folosind istoriografia din mai multe țări, s-a analizat expansiunea Imperiului Rus de la începutul sec. XIX spre sud-estul Europei și consecințele acestuia asupra Principatului Moldova; activitatea domnilor fanarioți în cadrul rivalității Ma-

---

* **Vlad Mischevca**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Cercetarea a fost efectuată în cadrul Proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european* (studii, documente, sinteze). Codul proiectului: 010401.

rilor Puteri și rolul fanarioților (în special al familiilor Ypsilanti și Moruzi) în contextul sfârșitului Războiului ruso-turc din 1806-1812. Se elucidează politica Marilor Puteri față de Principatele Române sub impactul Problemei Orientale în această zonă și influența factorilor și actorilor decizionali asupra procesului negocierilor finale și semnării Tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812.

Cuvinte cheie: Problema Orientală, Cheștiunea Basarabiei, Războiul ruso-turc din 1806-1812, Tratatul de pace de la București (1812), Fanarioții, Ypsilanti, Moruzi.

Abstract: The Peace Treaty of Bucharest (1812) marks the territorial amputation of Moldova and the appearance on the political map of Europe of a long-standing Russian-Romanian dispute. Demonstrating the expansionism of Russian policy in southeastern Europe, the impact of external and internal factors is also presented. A special place is given to the diplomatic role of the main Phanariots families from the Principalities during the war. Within the crisis of the Eastern Question, in 1812, the genesis of a new international problem takes place – *the Bessarabian Question*, when once “with the abduction of Bessarabia begins the great drama of our contemporary history and the most difficult problem of our foreign policy: relations with Russia” (*Constantin Giurescu*). Thus, the subject addressed capitalizes on one of the most major scientific problems regarding the political history of Moldova and Wallachia, which concerns the knowledge of the dramatic act of injustice committed in 1812 – a crucial moment of national history that influenced the entire process of historical development of the Moldovans from East of the Prut, in a geopolitical space that represents the most critical of the territorial problems bequeathed to the present generation by the Eastern Question. On the documentary support of archival materials from the Russian Federation, Romania, France, Turkey (some partially published, others unpublished) and of vast collections of diplomatic documents of the given period, using the historiography of several countries, the expansion of the Russian Empire from the beginning of the 19th century towards the south-east of Europe and its consequences on the Principality of Moldavia was analyzed; the activity of the Phanariots within the rivalry of the Great Powers and the role of the fastors (especially the Ypsilanti and Moruzi families) in the context of the Russo-Turkish War of 1806-1812. The policy of the Great Powers towards the Romanian Principalities under the impact of the Eastern Question in this area and the influence of decision-making factors and actors on the process of negotiations and signing of the Russo-Turkish Peace Treaty of 16 (28) May 1812 are elucidated.

Keywords: Eastern Question, the Bessarabian Question, the Russo-Turkish War of 1806-1812, The Peace Treaty of Bucharest (1812), the Phanariots, Ypsilanti, Moruzi.

Tratatul de pace de la București (1812) marchează amputarea teritorială a Moldovei și apariția pe harta politică a Europei a unui diferend ruso-român de lungă durată, demonstrând expansionismul politicii rusești în sud-estul Europei, precum și impactul factorului *Fanariot*. În cadrul crizei Problemei Orientale, la 1812, are loc geneza unei noi probleme internaționale – **Problema basarabeană**, când odată „cu răpirea Basarabiei începe marea dramă a istoriei noastre contem-

porane și problema cea mai grea a politicii noastre externe: relațiile cu Rusia” (Constantin Giurescu)¹. Astfel, subiectul abordat valorifică una din cele mai majore probleme științifice privind istoria politică a Moldovei și Țării Românești, ce ține de cunoașterea dramaticului act de nedreptate săvârșit la 1812 – moment crucial al istoriei naționale ce a influențat întreg procesul dezvoltării istorice a moldovenilor de la Est de Prut, într-un spațiu geopolitic ce reprezintă cea mai critică dintre problemele teritoriale lăsate moștenire generației prezente de Ches-tiunea Orientală.

Pe suportul documentar al materialelor de arhivă din Federația Rusă, România, Franța, Turcia (unele parțial publicate, altele inedite) și a vastelor culegeri de documente diplomatice ale epocii, folosind istoriografia accesibilă din mai multe țări, am analizat într-un șir de studii și monografii expansiunea Imperiului Rus de la începutul sec. XIX spre sud-estul Europei și consecințele acestuia asupra Principatului Moldova; activitatea domnilor fanarioți în cadrul rivalității Marilor Puteri și rolul fanarioților (în special al Ypsilanților și Moruzeștilor) în contextul Războiului ruso-turc din 1806-1812. Un loc aparte a fost acordat impactului Problemei Orientale în această zonă, rolului diplomatic al principalelor familii ale fanarioților din Principate pe timp de război².

În prezentul articol ne vom concentra prioritar cu privire la influența principalilor factori și actorilor decizionali asupra procesului final al negocierilor și semnării Tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812.

Istoria elitelor fanariote în contextul raporturilor internaționale din acest segment cronologic, finalizat cu Pacea de la București, din 1812 („atât de dezastroasă pentru Moldova”)³ contribuie într-o măsură considerabilă și la reflectarea istoriei politice a Marilor Puteri față de Principatele Române.

Stăpânirea fanariotă în Principatele Române, cum bine a observat N. Iorga, însemna pentru mai mult de o sută de ani un obicei otoman de a așeza pe tronurile românești „prinți greci sau grecizați, unii pe jumătate grecizați numai, care veneau din Constantinopol, din Fanar, după ce fuseseră funcționari otomani, mari dragomani, sau dragomani ai flotei mai pe urmă, cu tot elementul comun”⁴.

Mulți dintre aceștia vor deveni promotori ai mișcării naționaliste elene din zorii secolului al XIX-lea – *Fanarul* slujind drept una din „creșele” pentru viitoarea mișcare a unei renașteri culturale elene, influențată în ideile ei de filosofii

¹ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*. Vol. III. Partea I, II. *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*. Ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu. București, 2000, p. 239.

² Vezi: Vlad Mischevca, *Geneza problemei basarabene – 1812*, / Prefață de Demir Dragnev, București: Editura Academiei Române, Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2016, 368 p. (Colecția „Basarabica” - 2, Coordonatori: acad. Victor Spinei & Ionel Căndea); Idem, *Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău: Cartdidact, 2021, 429 p.

³ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, T. IX al seriei 1800-1830, București, 1896, p. 709.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, / Ed. a II-a adăugită, București, 1928, p. 170.

liberali ai Revoluției Franceze și de cunoștințele general răspândite printre grecii luminați, încă din vremea sultanului Selim al III-lea⁵. Totodată, instituția *Dragomanilor* servea drept „o trambulină” pentru avansarea în tronurile domnești ale Principatelor Române.

Un martor ocular al epocii – Dimitrie Ralet, autorul cărții „Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopol” (de la mijlocul secolului al XIX-lea), menționa despre categoria *dragomanilor politicoși* ai Imperiului Otoman (capitolul IX. ...*Dragomani politicoși*):

„Aceasta-i o ființă prețioasă, deși nu rar prin bazare, aceasta-i dragomanul politic. Să nu-l confundăm cu cel politic: el dovedește că politețea nu este numai rezultatul unei bune creștineri, și că cunoștința limbilor asemenea nu este acela al studiei, ci concvasta spiritul lui cu totul mercantil. Grecii, armenii și mai ales jidovii, cu ușurință minunată învață limbile căci, neavând până acum drepturi în Orient, lipsiți de viața intelectuală și chiar socială, unicul scop și chip al vieții li se face interesul.

La cap turc, francez la barbă, italian-grec-englez la vorbă, dragomanul este prea complezant, precum ți-o spune, vorbește de sume mari cu atâta nepăsare încât l-ai crede de bogat; când îl auzi vorbind multe limbi, te-ai înșela despre naționalitatea lui dacă nu cunoaște îndestul definițiile limbilor ce vorbește, cunoaște însă îndestul vicleniile italiene, grecești, engleze, și dacă nu se exprimă întocmai după gramaticile acelor limbi, aceasta încă îl favorizează căci își pregătește, prin un cuvânt nelămurit, un pretext premeditat când ar întârzia a-și îndeplini vreo îndatorire”⁶.

Astfel, se afirma că: „...Dragomanul, ființa aceea scumpă în adevăr, se mai înfățișează imaginației tale, însă ca un rău trebuitor și mai ales ca emblema civilizației orientale, care de multe ori a unit politețea manierelor cu haina iezuitică, ghibăcia cu neștiința și aparințele demnității cu combinațiile rafinate ale interesului”⁷.

În acest context, este recunoscut că, fanarioții au excelat în diplomație. „Prin felul cum au condus politica externă a Turciei, au reușit să pună în Carpați și la Nistru o pavăză seculară, să împiedice distrugerea Imperiul sultanului (...) să li se recunoască fără rezerve că au fost diplomați, că au servit Turciei și Țărilor Române, slujindu-și bineînțeles și propriile interese”⁸. Totodată, în postura fanarioților se regăsesc caracteristici ale marionetelor, întrucât, „în politică, în mod fatal, linia le-a fost impusă. Au fost buni diplomați (...) și greșelile de conduită, ca și erorile

⁵ Cf.: Patrick Balfour Kinross, baron, *Istoria Imperiului Otoman. Mărire și decădere* Imperiului Turc, București: Editura Orizonturi, 2019, p. 366.

⁶ Dimitrie Ralet, *Scrieri alese*, / Ediție îngrijită, prefață și note de Mircea Anghelescu, (Seria „Moștenire”), Chișinău: Știința, 1991, p.76.

⁷ Dimitrie Ralet, *Scrieri alese*, / Ediție îngrijită, prefață și note de Mircea Anghelescu, (Seria „Moștenire”), Chișinău: Știința, 1991, p. 77.

⁸ G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioților*, București, 1891, p. 118-119.

personale ce li se impută, nu depășesc, ca număr și gravitate, media celor comise de cei mai abili (diplomați – *N.N.*), din toate timpurile și de pretutindeni (...). Cât despre felul de a governa, acesta a fost adesea marcat de asprime, de duplicitate și totdeauna de o fiscalitate excesivă. Totuși, la o cercetare atentă, ne vom da seama că *hospodarii* au fost siliți de împrejurări s-o facă și nu doar ca să-și satisfacă instinctele.⁹

Pentru a obține statutul dorit, cel de *domn* sau *dragoman* și a putea a le și păstra cât mai mult timp familiile fanariote au trebuit să ducă o luptă permanentă, prin toate mijloacele ca să-și anihileze adversarii, fanarioți ca și ei. Continuând a râvni și a spera la tronul Valahiei sau al Moldovei, fanarioții erau fără pace nici liniște, până când ori se suiau pe treptele acestei dorite măririi, ori ștreangul, decapitarea sau moartea precedată de chinuri puneau capăt mult tumultoaselor lor vieți. *A fi sau a nu fi* – aceasta îi măcina zilnic în acțiunile lor la Constantinopol sau în Principate, fără liniște și fără pace. „*Pacea și liniștea*, în mijlocul acestei febrile activități a fanarioților, și a diplomaților, și a veneticilor de tot soiul care năpădeau asupra Bizanțului din patru părți ale lumii...”, era doar a turcilor¹⁰.

În această perioadă istoria politicii externe a Principatelor Române este, de fapt, istoria legăturilor și relațiilor politice dintre familiile domnilor fanarioți și Marile Puteri din acea perioadă (la începutul secolului al XIX-lea evidențiindu-se în primul rând personalitățile reprezentanților celor două familii domnitoare din Principatele Române – a Ypsilanților și Moruzeștilor), aceste raporturi, care erau deseori tănuite, fiind mult mai complexe și cu implicații polivalente în politica epocii decât se credea. De cele mai dese ori fanarioții încercau să profite în interes propriu din implicațiile lor în raporturile internaționale ale suveranilor europeni. Astfel, fanarioții cunoșteau unele planuri ale Marilor Puteri, inclusiv faimosul proiect de dezmembrare a Turciei – *Proiectul Grec* – plăsmuit de Rusia și Imperiul Habsburgic încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1783). Constantin Ypsilanti, la fel ca și Alexandru Moruzi, deținând scaunul domnesc în cele două Principate erau posedați de ambiția de a domni peste „Marea Dacie”, adică preconizau unirea „ambelor Dacii” – Moldovei și Valahiei.¹¹ În programul său C. Ypsilanti a vizat o elenizare a creștinilor din Peninsula Balcanică ca parte a unui stat grec – preconizând *învieirea Imperiului Bizantin*¹².

⁹ I. C. Filitti, *Rolul diplomatic al fanarioților (1700-1821)* / Pref. S. Vigneaux. Iași: Do-minoR, 2002, p. 10, 16.

¹⁰ G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioților*, București, 1891, p. 62.

¹¹ Florin Marinescu, *Moruzi, o familie fanariotă. Evoluție istorică*, În: „Arhiva genealogică”, II (VII), 3-4, Iași, 1995, p. 48-49; Cf.: Fl. Marinescu, *Etude généalogique sur la famille Mourouzi, Athènes*, 1987, p. 67; Βλαντ Μισκεβκα, Ο ηγεμόνας Κωνσταντίνος Υψηλάντης (1760;-1816), Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη, 2008, 347 σ. („*Domnul Constantin Ypsilanti (1760-1816)*”. Salonic, 2008, 347 p.; în limba gr.).

¹² Vlad Mishevca, *Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău: Cartdidact, 2021, p. 233, 242-243, 251, 358; V. Al. Georgescu, *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe*, în:

Un important episod al Războiului ruso-turc din 1806-1812 a fost și cel al *fraudei fanarioților Moruzi*, abordat regulat de mai mulți autori, începând încă din secolul al XIX-lea¹³.

Pentru a prezenta un tablou veridic și obiectiv al circumstanțelor în care Principatelor le-a revenit rolul de *obiect* și nu cel de *subiect* al raporturilor internaționale și în care Marile Puteri au ignorat (încălcat) dreptul național și echitatea istorică, militându-se pentru o soluție de *compromis* între imperiile Țarist și Otoman, afectându-se grav integritatea teritorială și interesele Moldovei, trebuie să ținem cont atât de complexitatea, cât și de particularitățile acestei probleme, de semnificația ei pentru istoria națională, înaintând drept obiectiv prezentarea contradicțiilor și a suspiciunilor ce planează (până în prezent) în privința influenței pe care au exercitat-o, într-un mod sau altul, frații Moruzi, în momentul când se decidea soarta Principatelor Române (în special, a teritoriului dintre Prut și Nistru). Prin urmare, se impune elucidarea unui aspect cercetat dacă nu tendențios, atunci incomplet, vizavi de o eventuală trădare a acestor fanarioți și impactul (gravitatea) ei în procesul semnării Păcii de la București. Iar rolul diplomatic al fanarioților Moruzi în *Problema basarabeană* este pe cât de esențial, pe atât de controversat¹⁴.

Autorii din secolul al XIX-lea (M. Drăghici, M. Eminescu, P. Eliade ș.a.) susțineau întru totul „frauda” Moruzeștilor de la 1812¹⁵. M. Eminescu, considera că „rubla rusească și trădarea dragomanului Moruzi” au „hotărât definitiv condițiile tratatului, cedând Rusiei cea mai frumoasă parte a Moldovei, care e situată între râurile Nistru și Prut”¹⁶. De asemenea, și istoriografia franceză pledase pentru vinovăția Moruzeștilor. Ulterior, N. Iorga a pus sub semnul întrebării acest caz în cunoscutul său studiu „Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii”¹⁷.

„Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est Européen”. Actes du Colloque international..., (Paris, 11-12 avril 1968), Bucarest, 1970, p. 38.

¹³ Pentru istoriografia problemei a se vedea: Mischevca Vl., Marinescu Fl., *Anul 1812 sub impactul factorului fanariot: marele dragoman Dimitrie Moruzi*, în: „Tratatul de Pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus”. Materialele conferinței internaționale, Chișinău, 26-27 aprilie 2012. Seria IDN, C3 / Coordonator: S. Musteață. Chișinău: Pontos, 2012, p. 53-66.

¹⁴ Cel mai amplu studiu este compartimentul „Pacea de la București (mai 1812) și Moruzeștii” din cartea istoricului Armand Goșu, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, București, 2008, p. 232-251; Cf.: Vlad Mischevca, *Anul 1812*, Chișinău, 2012, p. 48-67.

¹⁵ Vezi: M. Drăghici, *Istoria Moldovei timp de 500 ani*. Vol. II. Iași 1857, p. 77 – 78; P. Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*. București, 1982, p. 98-99; M. Eminescu, *Basarabia* (Seria „Clio”). București, 1990, p. 42; Л. А. Кассо, *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*. Москва, 1913, 230 с.

¹⁶ Mihai Eminescu, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, / Ed. a 2-a. Chișinău: Litera Internațional, 2008, p. 157-158.

¹⁷ N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii*, în: „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice. (AARSMI) Seria II, tom. XXXIII. 1910 – 1911, București, 1911, p. 180.

De observat că, referitor la rolul deținut de familia fanariotă Moruzi în diplomația epocii, s-a scris destul de puțin, printre cei mai însemnați autori ai subiectului dat fiind M. Drăghici, N. Iorga, L. Casso, A. Goșu ș.a., iar o succintă analiză a argumentelor „pro” și „contra” a fost făcută mai nou în câteva lucrări publicate la Chișinău¹⁸. Concluziile care au rezultat în urma cercetărilor noastre sunt completate de către istoricul Armand Goșu, care, de asemenea, a abordat în mod independent tematica respectivă¹⁹. Autorul, un bun cunoscător al documentelor de arhivă rusești, consideră că: „Da, Dimitrie Moruzi a trădat Poarta al cărei mare dragoman era” – deoarece, oferind rușilor informații, el și-a urmărit „cu sânge rece propriul interes”²⁰. „Dar nu Moruzeștii au fost piedica principală în calea aderării Turciei la alianța antirusească din 1812..., cauzele acestea fiind mult mai profunde, nici pentru anexarea Basarabiei de către Rusia nu se poate afirma că Moruzeștii ar fi vinovați”²¹. După cum a demonstrat N. Iorga, urmat și de Gheorghe Bezviconi „Multe fabule s-au născocit în cursul veacului asupra Moruzeștilor; sunt chiar „dovezi” incontestabile, dar pacea de la București arată egoismul și nestatornicia lui Napoleon, nu însă trădarea Moruzeștilor, care, ca și basmele despre scrisori ascunse, s-a creat de dușmanii lor din Fanar”²².

Deși, așa cum s-a exprimat istoricul Armand Goșu, avem de a face cu două probleme: pe de o parte, cea a „trădării” Moruzeștilor, iar, pe de altă parte, a „vinovăției” lor în anexarea de către Rusia a Basarabiei, cele două chestiuni nu pot fi în întregime separate una de alta, dar nici nu trebuie comasate și confundate²³.

În cartea sa „Histoire des états balkaniques jusqu'à 1924”, Nicolae Iorga răs-tornă acuzația de trădare adusă membrilor familiei Moruzi, caracterizând-o drept „mituri”²⁴. Același autor s-a ocupat în mod special de problema cedării Basarabiei în 1812²⁵.

¹⁸ I. Jarcuțchi, V. Mischevca, *Pacea de la București, 1812*, Chișinău: Știința, 1992 și 1993, p. 163-166; Vl. Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Chișinău: Civitas, 1999, p. 98-99; Vlad Mischevca, Ion Mischevca, *Rolul diplomatic al familiei Moruzi în problema basarabeiană*, în: „Țara Moldovei în contextul civilizației europene”. Materialele simpozionului internațional. (In honorem dr. hab., prof. univ. Gheorghe Gonța), Chișinău, 2008, p. 555-591.

¹⁹ A. Goșu, *Pacea de la București și Moruzeștii*, în: *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, p. 362-387.

²⁰ A. Goșu, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, București, 2008, p. 249.

²¹ *Ibidem*, p. 250.

²² Gh. Bezviconi, *Manuc-bei*. Ed. a II-a. Chișinău, 1938, p. 25; N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii*, în: AARSML. Seria II, tom. XXXIII. 1910 – 1911, București, 1911, p. 147-185.

²³ A. Goșu, *Pacea de la București și Moruzeștii*, în: *Național și universal în istoria românilor*. București, 1998, p. 366.

²⁴ Nicolae Iorga, *Histoire des états balkaniques jusqu'à 1924*, Paris, 1924, p. 162-163.

²⁵ A se vedea: N. Iorga, *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, București, 1931, capitolul IV cu titlul „L'annexion de 1812, le régime russe d' un siècle et la délivrance”, p. 35-40.

Reieșind din materialul documentar abordat al activității politico-diplomatice celor trei membri ai familiei Moruzi (Alexandru, Dimitrie și Panaiot)²⁶, căror li se alătură și influentul armean Manuc Bey, putem concluziona că scopul lor suprem a fost menținerea în aria privilegiilor oferite fanarioților de către Poarta Otomană și apoi dobândirea mult râvnitului tron al Principatelor, care conferea un inegalabil statut de influență, atât economică, cât și politică.

Este de netăgăduit faptul că D. Moruzi a fost un important *informer secret* al rușilor (divulgându-le instrucțiunile pe care le primeau plenipotențiarilor turci și atitudinea sultanului vizavi de pretențiile teritoriale ale Curtii Imperiale), fiind stimulat cu promisiuni și recompense materiale, iar urmașii familiei Moruzi au fost răsplătiți de autocrația țaristă pentru serviciile prestate de către dânsul, în mod special²⁷. Să nu uităm că D. Moruzi – unul dintre cei mai activi plenipotențiar ai păcii din 1812 – a activat simultan și în vederea convingerii rușilor (contactând în mod deosebit cu Italinski și Kutuzov) în ceea ce privește micșorarea pretențiilor cerințelor teritoriale față de otomani (pe contul teritoriului național al românilor), deoarece spera să obțină, la fel ca și fratele său Alexandru, scaunul domnesc al Principatelor Române (planurile unei *Dacii Mari* ori „ambelor Dacii”) sau cel puțin al Moldovei amputate. Fapt care l-a stimulat, de asemenea, să-i grăbească pe turci la semnarea păcii din 1812.

Astfel prezentate argumentele, indubitabil reiese faptul că D. Moruzi a trădat în cele din urmă Poarta Otomană, dar nu același lucru îl putem spune și despre vinovăția sa în geneza *Problemei basarabene*, despre răspunderea personală pentru raptul arbitrar din 1812 – pe care o poartă, în fond doar părțile beligerante: Imperiile Otoman și Rus. Fie și în postura de Mare dragoman, Dimitrie Moruzi nu apare drept un factor de decizie, întrucât el nu era șeful delegației otomane (în frunte era Galib efendi, la 1812). Iar abrogarea sau acceptarea unui tratat internațional nu era în competența negociatorilor și nici a marelui vizir, ci a *medj-lisului* otoman și a sultanului.

Cât despre Panaiot Moruzi, el era cel care a activat chiar din „inima” Imperiului Otoman, având un rol secundar, dar destul de semnificativ în derularea procesului de negocieri de la Giurgiu (1811) și de la București (1811-1812) și, mai ales, în schimbul de informații care au însoțit conferințele de pace.

²⁶ Vlad Mischevca, *Între pace și război*, Chișinău, 2021, p. 270-307.

²⁷ Printre lucrurile personale ale lui D. Moruzi s-a găsit un inel cu briliante în valoare de 15 000 piaștri (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. III, p. 239). În hârtiile lui D. Moruzi s-a găsit un *ukaz* al împăratului rus, prin care i se dăruia o moșie în Basarabia. Sora lui D. Moruzi Ralu (1779-1839), căsătorită cu C. Kaliarhi, decedând la Iași a lăsat o moșie de 6 000 desetine de pământ în Bugeac, județul Ackerman. (*Arhiva Națională a Republicii Moldova*. Fond. 2. Inv. 1, d. 3757). Moruzeștii refugiați în Imperiul Rus au primit moșii considerabile și au avansat în cariera lor de *dvoreni* ruși. În centrul Petersburgului s-a păstrat până în prezent „Casa Muruzi” – un adevărat monument arhitectural al faimoasei familii, construit în stil mauritan de către Al. D. Moruzi la 1874-1877. În această vestită casă au locuit multe personalități ilustre, printre care și laureatul Premiului Nobel (1987) Iosif Brodski, până la emigrarea sa forțată din 1972. (Vezi: A. Кобак, Л. Лурье, *Дом Мурузи*, СПб., 1990, 31 c.).

Totodată, nu poate fi contestată nici implicarea influentului negociator armean Manuc Bey în procesul tratativilor ruso-turce, care acționa, *de facto*, ca un veritabil fanariot parvenit în Principatele Române.

În timpul Războiului ruso-turc din 1806-1812 și până în 1817, anul morții sale, Manuc Bey a desfășurat o activitate multilaterală, secretă și complicată de diplomație, afaceri comerciale și politică, care îngreunează identificarea loialităților și ambițiilor sale²⁸.

Paul Ștefănescu, abordând sumar evoluția extraordinară a destinului acestui cunoscut armean, consideră că el a îndeplinit „în domeniul spionajului, funcția de agent dublu, servindu-i deopotrivă pe turci și pe ruși”²⁹. Iar unii autori, reieșind din evocările contemporanilor lui, spuneau că a fost *triplu agent* pentru Rusia, Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgic³⁰. Cât privește rolul său de „diplomat trădător”³¹, despre care se afirmă că l-ar fi avut în cadrul negocierilor ruso-otomane, deciziile finale oricum au fost luate de sultanul Imperiului Otoman, care putea eventual și să refuze ratificarea Tratatului de pace. Istoricii armeni au afirmat chiar că „activitatea lui Manuc Bey rămâne până în prezent un secret *în spatele a 7 sigilii*. Ministerul Afacerilor Externe al Rusiei și Ministerul Afacerilor Externe al Turciei ascund încă adevărata semnificație și rolul lui Manuc Bey Mirzaian în geopolitica din acea vreme. Dezvăluirea rolului său în relațiile ruso-turce încă mai prezintă un pericol pentru politica regională”³².

Faptul că a fost, cel puțin, un *agent de influență* este confirmat de un șir de documente diplomatice, păstrate în arhivele din România și Rusia și consultate de noi pe parcursul anilor. După Pacea de la București, Manuc Bey primise, de fapt, statutul de rezident al serviciului informațional rus în Balcani, corespondând cu ambasada din Constantinopol prin intermediul scrisorilor cifrate (inclusiv în limba armeană)³³. El utiliza un cod special, știut numai de cei mai apropiați colaboratori ai săi – precum și *Vocabularele convenționale* pentru corespondența sa cu Principatele Române sau cu demnitari ruși (de exemplu – Craiova desemnează Viena, Ploiești – Franța, Dragomi-rești – Basarabia, Kretzulescu – Sultanul Mahmud; Odesa – Rusciuk...) ³⁴.

²⁸ St. Costache, *From Ruscuk to Bessarabia: Manuk Bey and the career of an Ottoman-Russian Middleman at the beginning of the 19th century*, în: *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Makale Geliş Tarihi / Makale Kabul Tarihi / Sayı III/1 – Temmuz, 2017*, p. 23-43.

²⁹ P. Ștefănescu, *Enigme ale istoriei române*, Vol. II, București: Editura Vestala, 2004 (Colecția: *Enigmele Istoriei*), p. 71 („Manuc Bey – agent dublu”).

³⁰ P. Cristian, *Printul Manuc spionul* (10.04.2005) <https://jurnalul.antena3.ro/vechiulsite/old-site/suplimente/editie-de-colectie/printul-manuc-spionul-47262.html> (accesat 14.05.2020).

³¹ Al. Moraru, *Manuc-bei: diplomat trădător* (6.06.2010) <http://www.tribunabasarabiei.ro/2010/06/manuc-bei-diplomat-tradator.html> (accesat 14.05.2020); Anton Moraru, *Un spion rus: Manuc Bei*, în: „Literatura și Arta”, nr. 13 (3213), 29 martie 2007, p. 6.

³² Аруд: В. Г. Тунян, *Манук-бей Мирзаян: грани созидания*, Erevan: Чаргарапет, 2019, с. 14.

³³ В. Г. Тунян, *Манук-бей Мирзаян: грани созидания...*, с. 110; Grigoruță M., Ioniță I., Marcu E., *Manuc Bei*, București: Muzeul Municipiului București, 2005, p. 31.

³⁴ Mser Mserian, *Istoria vieții lui Manuc Bey Mirzaian*, / Trad. din limba armeană H. Dj. Siruni, București: Ararat, 2012, p. 224-229.

Astfel, s-a constatat cu prisosință că a jucat activ rolul său de *intermediar* în cadrul negocierilor secrete de pace între autoritățile ruse și cele otomane, fiind un agent util al Rusiei, care promova traficul de influență. Reamintim că pentru serviciile acordate coroanei ruse și la cererile sale repetate din 1805-1806 deja în ajunul declanșării războiului ruso-turc i se eliberase, la 22 mai 1806, pașaportul de supus al Imperiului Rus. Iar din acest punct de vedere era și „firesc” pentru noul *cetățean* parvenit al Rusiei, care conta pe sprijinul ei politic și material, să colaboreze prin toate mijloacele cu statul protector, inclusiv prin cele ale serviciilor de inteligență ale epocii. Din multitudinea activităților sale politice și economice, mai mult sau mai puțin edificatoare, pentru noi el a rămas, până la urmă, omul care a zidit celebrul han din București, ce-i poartă și astăzi numele – unde s-a semnat Tratatul de pace, în luna mai 1812, și al cărei *protagonist secret* (din culise) a fost la anumite etape ale negocierilor diplomatice.

Manuc a jucat un rol diplomatic important în relațiile dintre Imperiul Otoman și Rusia - mai ales în stabilirea relațiilor dintre M. Bairaktar și ruși, în special în timpul încetării focului. După ce și-a început cariera de comerciant și finanțator armean, Manuc a devenit treptat o figură diplomatică „crucială”³⁵. Deținând titluri boierești și princiare, ajungând să fie numit chiar *Mare dragoman* și *prinț*, Manuc Bey se realizează după influența și bogăția sa statutului unui *veritabil fanariot*.

În scopul determinării esenței rolului diplomatic al Moruzeștilor în contextul *Problemei basarabene*, care, subliniem, rezidă (ca dintr-o „matrioșcă”) din *cea Orientală*, și al evidențierii contribuției factorului *fanariot* în activitatea politico-militară europeană, în ansamblu, și în diplomația balcanică de la începutul secolului al XIX-lea, în special, consemnăm că subiectul nu poate fi totalmente epuizat. Totuși, grație noilor valoroase materiale documentare evocate în literatura de specialitate, am reconfirmat că tezele enunțate anterior (în 1992, 1999),³⁶ rămânând plauzibile și argumentate, pot și trebuie să fie aprofundate.

Astfel, fără a tăgădui influența fanarioților din familia Moruzi asupra mersului negocierilor ruso-turce, factorii decisivi ce au determinat semnarea Tratatului de pace de la București au fost, totuși, cei de natură geopolitică. Menționăm, în concluzie, principalii factori: *politica părților beligerante, devenită tradițională în această parte a Europei, determinată de interesele proprii în ajunul conflictului european, precum și de situația internă a ambelor imperii, de rând cu perspicacitatea diplomaților și starea efectivului forțelor armate*. Trebuie de luat în considerare și factorul *temporal*, care evident precipita diplomația rusă să încheie pacea până la

³⁵ Ali Yaycioglu, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, 2016, p. 184.

³⁶ I. Jarcuțchi, Vl. Mischevca, *Pacea de la București, 1812*. Chișinău: Știința, 1992 și 1993, p. 163-166; Vl. Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. Chișinău, 1999, p. 98-99; Idem, *Problema basarabeană - 190 de ani*, în: „Materialele Dezbaterilor Naționale. Republica Moldova și România - un deceniu de relații complexe. Chișinău, 27-28 noiembrie 2001”, Chișinău, 2002, p. 37-41.

declanșarea războiului „mare” cu Franța napoleoniană; turcii fiind mai avantajați sub acest aspect temporal – încercând să se distanțeze de noua conflagrație europeană. Evident, un rol important l-a avut și factorul *extern*, adică presiunile exercitate din partea terțelor state, cointeresate în soluționarea diferendului ruso-turc, prelungit de mai bine de 5 ani; Franța, Marea Britanie, Austria, Suedia – jucând uneori un rol decisiv în evoluția duelului diplomatic din Sud-Estul continentului european. Cu toate acestea, precum constatare încă Gh. Brătianu, „versiunea cu trădarea Moruzeștilor, cauza principală a raptului Basarabiei, a prins rădăcini solide în tradiția istorică română și se repetă invariabil... De la *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani* a lui Manolache Drăghici până la lucrările cu ceva mai mult simț critic ale lui Alexandru Xenopol, versiunea cu trădarea Moruzeștilor, cauza principală a raptului Basarabiei, a prins rădăcini solide în tradiția istorică română și repetă invariabil până și în cele mai recente cărți de istorie.”³⁷

Credem că acest set de premise – politice, diplomatice și militare, conjugate cu starea de spirit a unei părți a otomanilor (partizani ai păcii), fără a neglija și rolul fanarioșilor cointeresați – a precipitat și a determinat rezultatul cunoscut³⁸.

De observat că după semnarea preliminarilor în luna mai a anului 1812, adică în faza decisivă a negocierilor, se reliefează în mod special factorul important în mersul tratativelor – *influența externă* (îndeosebi, cea a Marii Britanii). Factorul preponderent în interesul manifestat de englezi în primele decenii ale secolului al XIX-lea pentru acest colț al Europei, după cum sublinia Paul Cernovodeanu, a fost cel *politic* – evoluția Problemei Orientale în contextul rivalității acerbe ruso-turce și a începutului mișcării de eliberare a populațiilor balcanice de sub dominația Porții, dând naștere la numeroase complicații de ordin diplomatic, în care au fost amestecate toate Marile Puteri continentale³⁹.

Constatăm că în istoriografie predomină opinia precum că diplomației engleze i-a revenit un rol important și, în fond, pozitiv în soluționarea conflictului ruso-turc, contribuind la semnarea Păcii de la București⁴⁰. Realismul a prevalat, însă, nicidecum în detrimentul pragmatismului britanic. Diplomația europeană

³⁷ Gh. I. Brătianu, *Basarabia, drepturi naționale și istorice*, / Ed. Fl. Rotaru; Trad. E. Holban. București: Semne, 1995, p. 14; Gh. I. Brătianu, *Basarabia, drepturi naționale și istorice*, / Ediție îngrijită de Nicolae Enciu, Chișinău: Știința, 2023 (Colecția „Memoriile Basarabiei”), p. 107.

³⁸ A se vedea pentru detalii: Vlad. Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri...* Chișinău, 1999, p. 87-112.

³⁹ P. Cernovodeanu, *Interese economice engleze la Dunărea de Jos și Marea Neagră între 1803-1829*, în: „Revista de Istorie”, 1975, 28/11, p. 1707.

⁴⁰ Д. Г. Гулия, *К истории восточного вопроса. Русско-турецкая война. 1806-1812 гг. и Англия. Сухуми*, 1978, p. 84-86; И. Г. Гуткина, *Дипломатические отношения между Англией и Россией в 1810-1812 гг.*, // „Ученые записки Ленинградского университета.” Серия гуманитарных наук. 1943, Т. 87, p. 48-66; A.L. Manole, *Towards the Russo-Ottoman Peace (1810-1812): A difficult beginning of diplomatic career for the British Ambassador Stratford Canning*, în: „Research and science today. Revistă științifică studentescă.” 2012, 3, p. 20-30; A. L. Manole, *Stratford Canning and the Romanian Principalities*, în: „Managementul Intercultural”, 2014, XVI/ 2 (31), p. 197-199.

acreditată la Constantinopol și la St. Petersburg – în special englezul Stratford Canning și contele Constantino Ludolf (reprezentant al Regatului Celor Două Sicilii la Poartă), precum și omologul acestuia, Antonio Maresca Donnorso, duce de Sierra Capriola (reprezentantul Neapolului la Curtea imperială rusă)⁴¹ – au colaborat activ cu împuțerniciții ruso-otomani trimiși la București pentru a elabora un text acceptabil pentru ambele părți⁴². În această sinergie anglo-burbonă s-a evidențiat, pe lângă tânărul diplomat britanic Canning (1786-1890), și rolul lui Ludolf, care sperase că o „pace fără alianță”, singura posibilă, să permită țarului să-și îndrepte forțele armate de la Dunăre spre granițele de Vest ale Rusiei pentru a face față iminentei invazii napoleoniene asupra imperiului⁴³.

Diplomația otomană, ținând foarte bine minte planurile de partajare a posesiunilor Imperiului Otoman, ursite de către Franța și Rusia la Tilsit (1807) și Erfurt (1808), nu excludea nici la 1811-1812 pericolul pe care îl prezenta Bonaparte nu doar pentru Imperiul Rus, dar și pentru Poarta Otomană. Iată de ce marele vizir era de părere că, „salvându-vă pe voi, ne salvăm pe noi înșine”⁴⁴.

Galib Efendi (Seyyid-Mehmed Said; Эссеид Саид Магоммед Галиб-эфенди) – conducătorul delegației otomane la conferințele de pace de la Giurgiu și București, susținea în luna aprilie 1812 că: „în aceste condiții Imperiul Otoman trebuie să renunțe la o alianță cu orice sistem, fie cu Franța, fie cu Rusia, și să rămână neutru, el trebuie să-și hotărască de unul singur destinul”. Iar dacă părțile beligerante vor încheia pacea așa „cum ele o doresc”, atunci *Imperiul otoman va putea scăpa de conflictele ce-l macină, pășind pe calea comerțului și rămânând observator imparțial al evenimentelor, ceea ce ar fi cea mai potrivită comportare...*⁴⁵. Fiind convins că „dușmanul principal al Imperiului Otoman rămâne națiunea rusă, mai mult ca oricare altă”⁴⁶, diplomatul turc atenționa, totodată, Poarta precum că „actuala situație demonstrează că, din toate statele creștine doar Rusia poate să oprească mersul nestăvilat al împăratului Franței spre cuceriri”⁴⁷. Iată de

⁴¹ M. Pezzi, *Aspettando la pace – L'Impero ottomano nei documenti diplomatici napoletani*, Cosenza, 2002, p. 113.

⁴² A. L. Manole, *Stratford Canning and the Romanian Principalities*, în: „Managementul Intercultural”, 2014, XVI/ 2 (31), p. 199.

⁴³ M. Pezzi, *1812. L'anno fatale nell'Impero Ottomano (guerra, pace e peste)*, Tricase, 2016, p. 35-54.

⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*. Supl. I, vol. 3, p. 368.

⁴⁵ Ch. Lemerrier-Quelquejey, *La Russie, la France et la Turquie a la veille de la campagne de Russie. Un document inédit des Archives de l'Empire Ottoman*, în: „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, vol. VI. Nr.2 (Avril-juin), 1965, p. 242 (“Dans ces conditions, l'Empire ottoman devrait refuser d'adhérer à l'un ou l'autre des systèmes d'alliances, de la France ou de la Russie, et rester neutre; il devrait assumer tout seul ses fardeaux. Si on arrive enfin comme on le souhaite à conclure la paix, l'Empire ottoman aurait profité à se décharger des conflits qui le gênent par la seule voie de la négociation, et demeurer en spectateur à l'écart des événements; il semble que ce soit la meilleure des lignes à suivre”).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 243. (“L'ennemi principal de l'Empire ottoman est la nation russe plus qu'un autre”).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 242. („la situation actuelle prouve que de tous les Etats chrétiens, seule la Russie peut freiner la cour fougueuse de l'Empereur de France vers ses visées de conquête”).

ce primul împuternicit al Porții la negocierile de la București considera necesar, în primăvara anului 1812, de a evita pe orice cale *provocarea Angliei*⁴⁸.

Duelul diplomatic ce s-a desfășurat în această perioadă la conferințele de pace de la Giurgiu și București confirmă o dată în plus teza, expusă în istoriografie⁴⁹, potrivit căreia guvernul otoman (Poarta) către începutul secolului al XIX-lea continua să promoveze un curs independent al politicii externe. Imperiul Otoman, în pofida slăbiciunii și înapoierii sale, a multiplelor probleme interne, continua să rămână un participant de sine stătător al raporturilor internaționale, profitând uneori destul de reușit de contradicțiile dintre Marile Puteri europene. Imperiul Otoman, pe care Napoleon și Alexandru I au plănuvit prematur să și-l împartă, avea să supraviețuiască încă un veac. În epoca lui Mahmud II, Imperiul Otoman se va menține în continuare, în ciuda descompunerii organelor sale interne, pierzând, totuși, din teritoriile de la periferie⁵⁰. Primele dintre acestea *membre amputate* din Europa cu o populație creștin-ortodoxă au fost Georgia și Basarabia, urmate de Grecia la începutul secolului al XIX-lea.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 243. („Ainsi provoquer l'hostilité de l'Angleterre serait une politique préjudiciable à tous égards à l'Empire ottoman qui devrait être excusé de devoir la refuser”).

⁴⁹ Н. А. Дулина, *Османская империя в международных отношениях (30-40 гг. XIX в.)*, Москва, 1980, с. 4.

⁵⁰ Patrick Balfour Kinross, baron, *Istoria Imperiului Otoman. Mărirea și decăderea Imperiului Turc*, București: Editura Orizonturi, 2019, p. 366.

Constantin Ungureanu*

LOCUITORII BASARABIEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA**

THE INHABITANTS OF BESSARABIA AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Rezumat: La începutul secolului al XIX-lea, în teritoriul dintre Prut și Nistru, marea majoritate a locuitorilor erau de etnie română, dar în acest spațiu locuiau și reprezentanți ai altor grupuri etnice. Fiind la hotar cu spațiul slav (în nord și est) și turco-tătar (în sud-est), teritoriul Moldovei de la est de Prut a fost afectat de procese migraționiste de amploare, mai ales în secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În ținuturile nordice și centrale se strămutau mai ales imigranți ruteni (ucraineni) de la nord și est de Nistru (din Galiția, Bucovina, din guberniile Podolia, Herson). În sudul Basarabiei au sosit mulți imigranți de la sud de Dunăre (bulgari, găgăuzi, dar și de etnie română).

Către anul 1812, din totalul de cca. 300 mii de locuitori ai Basarabiei, cca 74,7-75,7% erau români (moldoveni), cca 13,8-14,8% ucraineni, cca 4,3% evrei, cca 3,3% bulgari cu găgăuzi, cca 1% ruși cu lipoveni, cca 0,7% țigani, cca 0,6% greci, cca 0,5% armeni. Doar în decurs de 5 ani de stăpânire rusească, din cauza proceselor migraționiste de amploare și a demarării procesului de colonizare organizată a sudului Basarabiei, s-a produs o diminuare importantă a ponderii populației românești. După cataografia din 1817 și comparând alte surse statistice, Basarabia era populată de cca 492 mii de persoane (real – cca 460 mii locuitori), dintre care cca 69,2-70% de români (moldoveni), cca 14,5-15,3% de ucraineni, 4,9% bulgari cu găgăuzi, 4,5% evrei, cca 2% de ruși cu lipoveni, 1,7% de coloniști germani, 1,1% țigani, 0,65% greci, 0,55% armeni.

Cuvinte-cheie: Basarabia, Moldova, români, moldoveni, ucraineni, ruși, evrei, armeni, bulgari, populație, migrație, colonizare

Abstract: At the beginning of the 19th century, in the territory between the Prut and the Dniester, the vast majority of the inhabitants were of Romanian ethnicity, but representatives of other ethnic groups also lived in this space. Being on the border with the Slavic space (in the north and east) and the Turkish-Tatar space (in the south-east), the territory of Moldova east of the Prut was affected by large-scale migration

* **Constantin Ungureanu**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie a Universității de Stat din Moldova, <https://ror.org/0475kvb92>; cercetător științific grad I la Muzeul Național al Bucovinei din Suceava.

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul proiectului: 010401.

processes, especially in the 18th century and in the first half of the 19th century. Ruthenian (Ukrainian) immigrants from north and east of the Dniester (from Galicia and Bukovina, from the governorates of Podolia, Kherson) mostly moved to the northern and central lands. In the south of Bessarabia, many immigrants arrived from south of the Danube (Bulgarians, Gagauz, but also of Romanian ethnicity).

By 1812, out of the total of approx. 300 thousand inhabitants of Bessarabia, approx. 74.7-75.7% were Romanian (Moldovan), approx. 13.8-14.8% Ukrainians, approx. 4.3% Jews, approx. 3.3% Bulgarians with Gagauz, approx. 1% Russians with Lipovians, approx. 0.7% Gypsies, approx. 0.6% Greeks, approx. 0.5% Armenians. Only within 5 years of Russian rule, due to large-scale migration processes and the start of the process of organized colonization of southern Bessarabia, there was an important decrease in the share of the Romanian population. According to the 1817 census and comparing other statistical sources, Bessarabia was populated by approx. 492 thousand people (real - approx. 460 thousand inhabitants), of which approx. 69.2-70% Romanians (Moldovans), approx. 14.5-15.3% Ukrainians, 4.9% Bulgarians with Gagauz, 4.5% Jews, approx. 2% Russians with Lipovians, 1.7% German colonists, 1.1% Gypsies, 0.65% Greeks, 0.55% Armenians.

Keywords: Bessarabia, Moldova, Romanians, Moldavians, Ukrainians, Russians, Jews, Armenians, Bulgarians, population, migration, colonization

Locuitorii spațiului dintre Prut și Nistru la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Până la începutul secolului al XIX-lea, teritoriul dintre Prut și Nistru a cuprins trei regiuni distincte sub aspect administrativ. Cea mai mare parte a teritoriului (ținuturile Soroca, Orhei, Codru, Greceni, Hotârnicești și partea de est a ținutului Iași,) se afla sub administrație directă a domnilor Țării Moldovei, iar populația era în majoritate covârșitoare de origine românească. Ținutul Hotin a fost transformat în raia turcească în 1714. Cu mici excepții în timpul războaielor, Hotinul s-a aflat sub administrația directă a Porții Otomane până la izbucnirea războiului din 1806-1812. Pe parcursul secolului al XVIII-lea, în raiaua Hotin s-au produs ample procese migraționiste din spațiul situat la nord de Nistru, în consecință, reducându-se semnificativ ponderea populației românești.

În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea s-a înregistrat o creștere semnificativă a numărului de locuitori în ținuturile nordice și centrale ale Moldovei dintre Prut și Nistru. Această creștere se datorea atât sporului natural înalt, cât și proceselor migraționiste intense. Cele mai importante statistici pentru ținuturile Moldovei din această perioadă sunt recensămintele rusești din anii 1772-1773 și 1774.

Potrivit catagrafiei din anul 1774, în ținutul Hotin era un târg (Hotinul) și 152 de sate, cu un total de 6.212 gospodării, inclusiv, 4.679 birnici, 298 scutelnici cu salvogvarde, 267 călărași, 180 poștași, 93 păzitori ai podului peste Prut, 163 preoți și diaconi, 68 dascăli, 41 scutelnici boierești, 94 târgoveți din Hotin, 29 scutelnici cu cartea divanului din Slobozia Haliciului, 17 marchitani, 7 volintiri, 3 mazili și ruptași, 222 evrei (inclusiv 59 din târgul Hotin) și 47 țigani¹. După

¹ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Partea II, Chișinău: Editura Știința, 1975, p. 182-183.

calculele lui Pavel Dimitriu, către anul 1774, în ținutul Hotin locuiau cca 8.259 familii sau 41.295 persoane².

Recensământul din 1774 reprezintă o valoare deosebită pentru ținutul Hotin, fiindcă pentru capii de familie este indicat numele de familie și prenumele. Analiza antroponimică a acestui recensământ, așa cum s-a realizat în cazul ținutului Cernăuți, permite o apreciere mai exactă a raportului numeric dintre românii (moldovenii) și rutenii (ucrainenii) din ținutul Hotin pentru anul respectiv. După calculele și estimările noastre, în ținutul Hotin locuiau atunci 6.267 de familii, dintre care cca 3.753 (59,9%) erau moldovenesți, 1.918 (30,6%) rutene, 322 (5,1%) înregistrați ruși, în realitate, tot ruteni, 223 (3,6%) de evrei, 47 (0,8%) de țigani și 4 familii de alte etnii. Dacă admitem că o familie avea în mediu 5 persoane, atunci în 1774 ținutul Hotin era locuit de cca 31.335 de persoane, inclusiv, cca 18.765 (59,9%) de etnie română, 9.590 (30,6%) – ruteni și 1.610 (5,1%) – înregistrați ruși, 1.115 (3,6%) – evrei, 235 (0,8%) – țigani³. Ucrainenii locuiau preponderent în nordul ținutului Hotin, iar în multe sate de lângă Nistru erau majoritari. Moldovenii (românii) trăiau compact în sudul ținutului (fostul raion Noua Suliță din regiunea Cernăuți și în nordul Republicii Moldova), dar locuiau în minoritate și în multe sate din partea de nord a ținutului. Din 223 familii de evrei, 59 locuiau în târgul Hotin. Structura etnică a populației ținutului Hotin era asemănătoare cu ținutul vecin Cernăuți. În ambele ținuturi, ucrainenii locuiau mai compact în partea de nord, lângă râul Nistru, la hotar cu Galiția și Podolia. Sudul acestor ținuturi erau locuite compact de români, dar în ambele ținuturi erau multe sate cu populație mixtă, româno-ucraineană, unde este dificil de realizat o estimare mai exactă.

Recensămintele din 1772-1774, realizate în ani de război, nu au înregistrat toată populația, chiar sate întregi fiind omise. Bunăoară, recensământul din 1774 conține informații despre locuitorii din 176 de localități din ținutul Orhei-Lăpușna, repartizate în 11 ocoale, cele mai multe în ocoalele Cului (36) și Nistrului (23). După estimarea lui Pavel Dimitriu, în anii 1772-1774 în ținutul Orhei erau 194 de localități, dintre care 183 cu localizare exactă, dar recensământul din 1772-1773 prezintă date pentru 172, iar cel din 1774 – pentru 178 de localități din acest ținut. În ținutul Soroca erau 129 de localități (126 cu localizare precisă), dar recensămintele din 1772-1773 și 1774 prezintă date doar pentru 109, respectiv, 115 localități⁴. Din această cauză, și rezultatele finale pe ținuturi erau incomplete.

Conform catagrafiei din 1774, în ținutul Orhei-Lăpușna au fost înregistrate 6.002 case (inclusiv 376 pustii), locuite de 3.088 birnici, 598 voluntiri, 368 scutelnici boierești și mănăstirești, 322 femei sărace, 307 cu salvogardie, 211 călărași, 154 mazili și 77 ruțași, 147 preoți și 52 diaconi, 86 bejenari străini, veniți în aprilie

² Павел Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, Кишинёв: Штиинца 1973, p. 68, 85.

³ Constantin Ungureanu, *Locuitorii ținuturilor Cernăuți și Hotin în anul 1774*, în *Societatea medievală și modernă a românilor. În onoarea lui Demir Dragnev la 85 de ani*, coord. Gheorghe Cojocaru, Igor Cereteu, București – Brăila: Editura Academiei Române – Editura Istros, 2021, p. 212-213.

⁴ Павел Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, p. 47, 64.

1774 și scutiți pe 6 luni, 80 poștași etc⁵. Comparând datele din 1774 cu statistica din 1820 pentru ținutul Orhei, constatăm că în 1774 nu exista nici un sat sau schit, care în 1820 să fie locuit exclusiv ori în majoritate de ucraineni. Aceste sate sau slobozii au fost fondate de imigranți ucraineni în deceniile următoare, cele mai multe la începutul secolului al XIX-lea⁶. Totodată, în satele moldovenești din nordul și estul ținutului, unde în 1820 era o importantă minoritatea ucraineană, în 1774 se întâlnesc foarte rar nume sau prenume ale capilor de familie, care puteau fi de origine slavă.

Refugiații din Polonia (din Galiția și Podolia) se stabileau îndeosebi în ținuturile nordice Cernăuți și Hotin, dar și în alte ținuturi din Moldova. Bunăoară, în 1774, în ținutul Soroca erau 113 sate și trei târguri (Soroca, Rașcov și Otaci), în care au fost înregistrate 5.011 case, dintre care 246 pustii. În ținut trăiau 2.135 capi de familie scutiți de impozite, 2.133 birnici și 497 băjenari (adică imigranți), ceea ce constituia 10,4% din cele 4.765 de case populate. Din cei 497 de băjenari, 274 (55%) proveneau din Țara Leșească, 107 (21,5%) erau din ținutul Hotin, 53 din Țara Leșească și ținutul Hotin (42 la Otaci și 11 la Vascăuți), iar la 55 de imigranți (44 la Solonceni - cazaci, 10 la Cunicea și 1 la Vertijeni) nu a fost indicat locul de unde au venit⁷. În același timp, în 7 localități se aflau concomitent fugari din Polonia și ținutul Hotin, ceea ce ne dovedește că și cei din ținutul Hotin, în realitate, erau tot din Polonia. Ulterior, la Cunicea și Solonceni au locuit ruși și ucraineni. Așadar, din cei 497 de băjenari, consemnați în 1774 în ținutul Soroca, 489 proveneau direct sau indirect din Polonia, ceea ce constituia cca 10% din populația totală a ținutului.

Sudul spațiului pruto-nistrean (câmpia Bugeacului cu orașele-cetăți Tighina (Bender), Cetatea Albă (Akkerman), Ismail și Chilia), situată la sud de Valul lui Traian de Sus și la est de râul Ialpug, care și purta denumirea de Basarabia, deja timp îndelungat se afla sub administrație otomană. Câmpia Bugeacului era locuită în principal de tătari nogai, în orașele-cetăți majoritatea locuitorilor erau militari și civili otomani. În urma războaielor ruso-turce din secolul al XVIII-lea și a ocupării Principatelor Române de către armata rusă, o parte din nogaii din Bugeac au fost strămutați în Crimeea.

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, alături de turci și tătari, populația românească a fost cea mai numeroasă în sudul spațiului dintre Prut și Nistru. Românii (moldovenii) locuiau în orașe și târguri, dar și în sate concentrate lângă râurile Prut, Nistru și Dunăre. Din cauza războaielor și a invaziilor tătărăști, moldovenii se stabileau în zone mai deluroase, lângă păduri și surse de ape, pentru a se putea mai repede refugia în timpul campaniilor militare.

Cele mai multe sate moldovenești erau în apropiere de râul Nistru, între orașul Tighina și limanul Nistrului. Conform statisticilor din anii 1771, 1772 și 1774, în acest spațiu existau satele Caplani, Catargi, Cârnațeni, Cioburciu, Copanca, Cor-

⁵ *Moldova în epoca feudalismului...*, vol. VII, partea II, p. 473.

⁶ Constantin Ungureanu, *Locuitorii ținutului Orhei, în anul 1820*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4 (119-120), Chișinău 2019, p. 34, 38-39, 41.

⁷ *Moldova în epoca feudalismului...*, vol. VII, partea I, p. 354-369.

cmaz, Ermoclia, Feștelița, Hancășla, Kartmavatii, Leuntea, Olănești, Palanca, Po-peasca, Purcari, Răscăeți, Roșia, Sălcuța, Talmaz, marea majoritate din teritoriul actual al raioanelor Căușeni și Ștefan Vodă. În jurul orașului Tighina erau menționate satele Calfa, Chițcani, Fârlădeni, Gura Bâcului, Hagimus, Hârbovăț, Osmănești, Varnița. Peste 90% din locuitorii acestor sate erau români (moldoveni), la care se mai adăugau un număr mic de armeni și țigani. În Căușeni locuiau atunci cca 560 de persoane, inclusiv 282 (50,3%) români, 268 (47,9%) armeni, 8 țigani și 2 evrei⁸.

În secolul al XVIII-lea existau mai multe sate și în apropiere de localitățile Ismail și Reni. Pe harta lui Bawr din anul 1773 au fost menționate 5 sate în circumscripția Ismail și 17 din circumscripția cu centrul la Reni (Babile, Barta, Brânza, Bulboaca, Cartal, Cășlița, Colibaș, Doluc, Erdecburnu, Giurgiuiești, Împutița, Petricei, Satu Nou, Tașpunar, Tobac, Vadu, Valiești). În circumscripția Chilieii erau consemnate satele Chilia Veche, Ciucurdași, Chitai, Dervișchioi, Halilești și Humurbei, populate de cca 1.264 de locuitori nemusulmani⁹. La est de Chilia mai existau satele Vilcovo și Hagi Ibrahim (Gebrieni), locuite în principal de lipoveni.

Slăbirea numerică și militară a tătarilor și turcilor din Bugeac, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a contribuit la popularea sau repopularea parțială a teritoriului respectiv cu moldoveni. La hotarul Țării Moldovei cu Bugeac au fost înființate satele Capaclia (în 1755), Batâr (1759), Tocuz (1769), Baimaclia (1777), Cupcui (1790), Opaci (1793), Cioara-Murza (1798) ș.a¹⁰.

În toamna anului 1806 a izbucnit un nou război ruso-turc, care s-a prelungit până în 1812. Imperiul Rus inițial intenționa să anexeze ambele Principate Române, dar ulterior și-a moderat pretențiile teritoriale, renunțând mai întâi la Țara Românească, apoi și la Moldova dintre Prut și Carpați. La 16/28 mai 1812 a fost semnat Tratatul de Pace de la București, potrivit căruia teritoriul dintre Prut și Nistru, de la hotarul cu Bucovina până la Dunăre și Marea Neagră, era anexat de Imperiul Rus. Teritoriul ocupat avea o suprafață de 45.630 km². În teritoriul ocupat de Rusia, care a obținut denumirea de Basarabia, existau 5 cetăți, 17 orașe și târguri, 685 de sate¹¹.

Locuitorii ținutului Hotin, după statistica rusească din anul 1808

După izbucnirea unui nou război ruso-turc (1806-1812) și ocuparea Moldovei de către armata țarului, autoritățile ruse au elaborat în anul 1808 o nouă documentare statistică a populației, inclusiv în ținutul Hotin. Deoarece statistica respectivă conține date despre numărul familiilor pe localități, ea permite o estimare destul de exactă a populației în ajunul anexării Basarabiei de către Rusia. Pentru fiecare sat se preciza numărul familiilor birnice, iar într-o rubrică aparte se marcau alte categorii sociale (preoții, dascălii, paracliserii, mazilii, călărașii, negustorii), care erau scutite de impozite. Evreii agricultori și din târguri, care

⁸ Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est (până în anii '30 ai secolului al XIX-lea)*, Chișinău: Editura Museum, 1999, p. 117, 118.

⁹ *Ibidem*, p. 115-116, 119.

¹⁰ *Ibidem*, p. 121.

¹¹ Ștefan Purici, *Introducere în istoria Basarabiei*, Suceava, Editura Universității Suceava, 2006, p. 10.

erau obligați să plătească impozite, sunt marcați separat, deci se cunoaște numărul lor total, pe ocoale, dar nu și pentru anumite localități.

Pentru prima dată, rezultatele generale ale acestei statistici a populației pentru Principatul Moldovei au fost publicate de T.G. Bulat în 1929¹². Recent, Valentin Tomuleț a analizat în detaliu această statistică pentru ținutul Hotin. Potrivit împărțirii administrative de la începutul secolului al XIX-lea, ținutul Hotin era divizat în 8 ocoale și cuprindea două târguri (Briceni și Lipcani) și 171 de sate (fără orașul Hotin), cu un număr de 15.111 familii, dintre care 13.962 birnici (inclusiv, 1.068 familii de evrei). În diferite sate din ținutul Hotin locuiau 1.148 familii de categorii sociale privilegiate, care erau scutite de impozite, dintre care 450 călărași, 251 preoți, 159 dascăli, 150 (corect, 153) paracliseri, 4 diaconi, 31 negustori, 14 mazili și 89 străini. Preoții, dascălii și paracliserii trăiau în sate, unde erau biserici, alte categorii sociale (negustori, mazili, străini) erau aproape în toate ocoalele, iar călărașii erau concentrați doar în 3 ocoale: de Mijloc (186), Rașcov (170) și Ghilavăț (94)¹³.

Analizând listele cu satele din ținutul Hotin pentru anul 1808¹⁴, constatăm că sunt omise trei sate (Larga, Malinți și Cristinești), care se regăsesc în statisticile din 1774 și 1788, iar conform împărțirii administrative din 1808, trebuiau să aparțină de ocoalele de Mijloc, respectiv Rașcov și Ghilavăț. Cel mai probabil, în aceste trei sate, toți locuitorii erau călărași, însă fiind scutiți de impozite, nu au fost incluși în listele satelor cu populație impozitabilă. În satul Larga, bunăoară, și în anul 1774, toți locuitorii erau călărași¹⁵. Reieșind din aceste precizări, mai exactă ar fi cifra cu privire la un oraș, două târguri și 174 de sate pentru ținutul Hotin către anul 1808.

Statistica rusească din 1808 îi evidențiază doar pe evreii din ținutul Hotin, nu și alte grupuri etnice. Din 1.068 de familii de evrei, 625 erau evrei agricultori care locuiau dispersat în diferite sate, cei mai mulți în ocoalele Rașcov (252), Nistrul de Jos (112), Ghilavăț (91), Nistrul de Sus (73), adică, în nordul ținutului. Restul evreilor locuiau compact în târgurile Briceni (353) și Lipcani (90 familii). În afară de evrei, în Briceni erau 60 birnici și în Lipcani – 63 birnici, la care ar mai trebui adăugate fețele bisericesti și alte categorii sociale. Astfel, deja către anul 1808 aceste două târguri erau populate în majoritate de evrei. Tot atunci, în orașul-cetate Hotin locuiau 648 de familii, dintre care 340 de evrei, 297 de moldoveni și 11 de armeni¹⁶. În 1808, populația totală a ținutului Hotin era de 15.759 familii (cca 78.795 persoane), dintre care 1.408 familii (cca 7.040 persoane) de evrei (8,9%). În 1774, ținutul Hotin era locuit de 6.267 de familii, inclusiv 223

¹² T.G. Bulat, *O statistică a Moldovei din 1809*, în „Arhivele Basarabiei”, nr.1, Chișinău, 1929, p. 64-67.

¹³ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău: Lexon-Prim, 2017, p. 193, 194.

¹⁴ *Ibidem*, p. 182-192.

¹⁵ *Moldova în epoca feudalismului...*, vol. VII, partea II, p. 174-176.

¹⁶ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești...*, p. 182-192, 195.

(3,6%) de evrei. În decurs de trei decenii, numărul total al locuitorilor ținutului Hotin a crescut de 2,5 ori, iar numărul evreilor – de 6,3 ori.

Populația ținutului Hotin a crescut mult mai rapid în ultimele două decenii, adică după anul 1788. Dacă în intervalul 1774-1788 s-a atestat o creștere de cca 14% (de la 6.267, la 7.170 familii), atunci în perioada 1788-1808 creșterea a fost de 2,2 ori (de la 7.170, la 15.759 familii). Până în 1788, creșterea s-a datorat în principal sporului natural al populației, pe când în anii 1788-1808 procesele migraționiste de la nord de Nistru au avut un aport important la sporul de populație. Procese similare s-au produs în perioada respectivă și în Bucovina, unde numărul locuitorilor a crescut de la 67.900 (în 1774), la 153.261 (1791) și la 223.136 (în 1810)¹⁷.

Ucrainenii locuiau compact în partea de nord a ținutului Hotin (în localități din fostele raioane Hotin, Chelmenți și Secureni a regiunii Cernăuți), iar românii (moldovenii) trăiau preponderent în partea de sud a ținutului (în sate din raioanele Noua Suliță, Briceni, Edineț). În decurs de trei decenii, evoluția populației în aceste spații geografice a fost următoarea:

Evoluția numerică a populației ținutului Hotin (număr de familii)¹⁸

Spațiul geografic	1774		1788		1808	
	absolut	%	absolut	%	absolut	%
Nord (Hotin, Chelmenți, Secureni)	3.067	48,9	3.555	49,6	8.661	54,9
Sud-vest (Noua Suliță)	1.101	17,6	1.029	14,3	2.625	16,7
Sud-est (Briceni, Edineț)	2.099	33,5	2.586	36,1	4.475	28,4
Total ținutul Hotin	6.267	100	7.170	100	15.761	100

Ritmul de creștere a populației a fost mult mai rapid în partea de nord a ținutului Hotin, care deja în 1774 era populat în majoritate de ucraineni. Ponderea locuitorilor din acest spațiu a crescut de la 48,9% în 1774, la 54,9% în 1808. Într-un șir de sate din nordul ținutului (Bârnova, Bocicăuți, Burdiug, Buzovița, Clișcăuți, Colincăuți, Dancăuți, Dolineni, Pascăuți, Prihorodoc, Rașcov, Rucșin, Seliște, Stăuceni, Șilăuți, Varticăuți, Volcineț, Zarojeni), numărul locuitorilor a crescut timp de două decenii (1788-1808) de 3, 4 și chiar de 5 ori, această evoluție datorându-se doar unor imigrări masive de la nord de Nistru. În această perioadă sunt repopulate sau apar sate noi, locuite de ucraineni: Anadol, Darabani, Capeleuca, Cășla Giamgiului, Cășla Nedjimeni, Cășla Saliev, Hajdeu, Macareuca, Poiana, Otaci, Tulbureni, este menționat pentru prima dată și satul Hrubna, locuit de lipoveni¹⁹. Din cauza imigrărilor masive de la nord de Nistru, evident că proporția populației românești din această parte a ținutului Hotin s-a diminuat semnificativ, în multe sate minoritatea românească fiind asimilată.

¹⁷ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812 - 1918)*, Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2020, p. 477.

¹⁸ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei ...*, p. 63.

¹⁹ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse ...*, p. 172-173, 182-192.

În același timp, în sudul ținutului Hotin nu au fost întemeiate sate noi de moldoveni, iar creșterea numerică în majoritatea satelor, cu mici excepții, s-a produs mai mult pe cale naturală. În sud-vestul ținutului (satele basarabene din fostul raion Noua Suliță), cea mai mare creștere s-a produs în satele care până în prezent sunt locuite de ucraineni. Astfel, în anul 1774, în 6 sate (Doljoc, Răucăuți, Rângaci, Sânger, Șerbiniți și Șișcăuți) trăiau doar 110 familii, o parte fiind moldoveni, iar în 1788, în aceste sate au fost consemnate 141 de familii. Statistica din 1808 a înregistrat în aceste sate și în Cășla Saliev deja 552 de familii, față de anul 1788 creșterea fiind de aproape 4 ori²⁰.

O creștere importantă a locuitorilor s-a produs și în satele moldovenești Berestea, Colincăuți, Dinăuți, Forosna, Rachitna, situate mai aproape de hotarul cu Bucovina. Anume în această perioadă, aici s-au așezat imigranți ucraineni, iar mai multe statistici rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea chiar consemnau greșit că unele din aceste sate ar fi fost locuite de ucraineni²¹.

O estimare mai exactă privind raportul dintre români și ucraineni în ținutul Hotin la începutul secolului al XIX-lea este greu de realizat, dar procesele migraționiste de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, cu siguranță, au contribuit la diminuarea proporției locuitorilor de etnie română. Reieșind din evoluția numerică a satelor din nordul și sudul ținutului Hotin în intervalul 1788-1808, estimăm cu aproximație că procentul moldovenilor s-a redus de la cca 56-57% (în 1788) la cca 47-49% în 1808, iar ponderea ucrainenilor în 1808 era de cca 42-44%.

Populația ținuturilor Soroca, Iași și Orhei, la hotarul secolelor XVIII-XIX

Procesele migraționiste de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au influențat direct asupra creșterii populației în spațiul dintre Prut și Nistru. În ținuturile nordice și centrale se strămutau mai ales imigranți ruteni (ucraineni) de la nord și est de Nistru (din Galiția și Bucovina, din guberniile Podolia, Herson), cei mai mulți stabilindu-se în sate moldovenești, dar erau înființate și sate noi (slobozii), populate doar de imigranți ucraineni. În ținuturile Codru, Greceni și Hotărniceni, la sfârșitul secolului al XVIII-lea au sosit mulți imigranți de la sud de Dunăre (bulgari, găgăuzi, dar și de etnie română), care au trăit temporar în diferite sate dintre râurile Prut și Ialpuș.

La începutul secolului al XIX-lea s-a realizat recensământul din 1803 și s-a întocmit catagrafia din 1808. Pentru 1803 nu există informații pentru ținutul / raiaua Hotin, iar pentru 1808 datele referitoare la Iași se referă doar la satele din stânga Prutului. Potrivit recensământului din 1803, în ținuturile Moldovei dintre Prut și Nistru au fost înregistrate 601 localități, cele mai multe în ținuturile Orhei (239), Iași (191) și Soroca (143). În ținuturile din estul Moldovei existau 44.155

²⁰ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei ...*, p. 64.

²¹ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья*, Кишинёв: Штиинца 1974, p. 105, 107-108; Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse ...*, p. 729, 732, 734, 737.

familii (gospodării), adică 220.745 persoane, cele mai multe în ținuturile Orhei (83.105), Iași (74.245) și Soroca (46.320).

În decurs de 3 decenii, exceptând ținutul Hotin, numărul locuitorilor din 6 ținuturi a crescut de la 20.872 familii (în 1772-1774) la 44.037 familii (în 1803) sau de 2,1 ori. În ținuturile centrale, creșterea cea mai semnificativă s-a atestat în ținutul Orhei (de 2,6 ori), urmat de ținuturile Iași (de 2 ori) și Soroca (de 1,7 ori). În schimb, catagrafia din 1808 a consemnat un număr mai mic de locuitori, față de anul 1803, în ținuturile Soroca și Orhei. Datele pe ținuturi sunt expuse în tabelul următor:

Evoluția numărului de localități, familii (gospodării) și locuitori, în ținuturile dintre Prut și Nistru, în perioada 1772-1774 – 1808²²

Ținuturi	Nr. localități			Nr. familii (gospodării)			Nr. locuitori		
	1772-74	1803	1808	1772-74	1803	1808	1774	1803	1808
Hotin	165	2	172	8.259	118	13.076	41.295	590	65.380
Soroca	129	143	142	5.589	9.264	7.636	27.945	46.320	38.180
Orhei	194	239	241	6.415	16.621	14.157	32.075	83.105	70.785
Iași	145	191	?	7.562	14.855	5.976*	37.810	74.245	29.880*
Codru	4	12	14	269	881	1.064	1.345	4.405	5.320
Greceni	12	14	14	1.037	886	990	5.185	4.430	4.950
Hotărniceni	-	-	17	-	1.530	2.812	-	7.650	14.060
Total	649	601	600	29.131	44.155	45.711	145.655	220.745	228.555

*estimat doar pentru localitățile ținutului Iași, situate la est de Prut

În decurs de peste 3 decenii (1772-1774 – 1808), sporul numeric de populație a fost mai mare în ținutul Orhei (de cca 2,2 ori), urmat de Hotin (cca 1,6 ori) și Soroca (cca 1,4 ori), pentru ținutul Iași datele din 1808 fiind incomplete. Totuși, catagrafia din 1808, realizată în timp de război, a minimalizat numărul locuitorilor, iar recensământul din 1803 a reflectat mai corect numărul populației. Pentru comparație, în perioada 1774-1808 numărul locuitorilor din Bucovina a crescut de cca 3,2 ori, iar timp de două decenii creșterea a fost de cca 1,5 ori (de la 146.542 în 1789, la 215.575 în 1808)²³.

În ținuturile din sudul Basarabiei, aflate în subordinea Divanului de la Iași, creșterea cea mai mare s-a produs în ținutul Codru (de cca 3,9 ori), în satele din ținutul Greceni chiar s-a atestat o reducere de populație (în intervalul 1774-1803), iar în ținutul Hotărniceni, înființat după 1774, doar în intervalul 1803-1808 creșterea a fost de cca 1,8 ori. În trei ținuturi din sud-estul Moldovei (Codru, Greceni și Hotărniceni), numărul locuitorilor s-a mărit de la 6.530 (în 1774) – la 24.330 (în 1808), adică, cu 17.800 persoane sau de cca 3,7 ori.

²² 1772-1774 și 1803 – Павел Дмитриев, Народонаселение Молдавии, p. 68, 72, 85; 1812 (1808) – Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse ...*, p. 197.

²³ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei ...*, p. 477.

În 1808 ținutul Soroca avea 38.180 locuitori, iar în ținutul Iași (în partea stângă a Prutului) trăiau 29.800 persoane, deci în total – cca 68 mii persoane. Având în vedere amploarea proceselor migraționiste, putem estima că ucrainenii formau atunci cca 7-8% din populația ținutului Soroca și cca 3-4% în satele basarabene ale ținutului Iași. În ținutul Orhei (Lăpușna) numărul imigranților de la est de Nistru era mai mic, dar și aici către anul 1812, probabil, cca 2-3% din locuitori erau ucraineni.

Locuitorii din Bugeac, la începutul secolului al XIX-lea

Până la începutul secolului al XIX-lea, nogaii au fost evacuați din Bugeac. Către anul 1806, în Bugeac mai erau cca 5.000 de familii de tătari. După izbucnirea războiului, aceștia au fost ridicați de trupele ruse și așezați cu traiul în Crimeea și Cubani²⁴.

La începutul secolului al XIX-lea, în partea de sud a Basarabiei încă nu existau localități cu populație rusă sau ucraineană. Chiar și în principalele orașe din acest spațiu, numărul rușilor era foarte mic. În ajunul ocupării Basarabiei de către armata rusă, cele mai importante orașe din partea de sud a provinciei aveau o populație numeroasă, majoritatea de religie musulmană. După relatările unui ofițer francez, care în 1807 a călătorit în țările române, populația orașului Bender se ridica „la aproape 60 de mii de locuitori, jumătate moldoveni, armeni și evrei, iar cealaltă jumătate musulmani”, orașul Akkerman avea „aproximativ 20 mii de locuitori, dintre care 15 mii de musulmani”, iar populația orașului Chilia „număra 18 mii de locuitori, dintre care aproape două treimi musulmani”²⁵. Deși nu se dau date, probabil, că și orașul Ismail avea populație la fel de numeroasă. Conform acestei surse, doar în 3 orașe (Akkerman, Bender și Chilia) erau cca 57 mii de locuitori musulmani (militari și civili), dar este greu de verificat veridicitatea acestor estimări statistice.

În timpul războiului din 1806-1812 populația musulmană a părăsit orașele din sudul Basarabiei. Potrivit informațiilor culese de comandanții ruși, în 1808 la Chilia erau 478 de gospodari, dintre care 393 români, 58 ruși și 27 evrei, supuși ruși; la Cetatea Albă, din 334 de gospodari, 168 erau români, 132 armeni, 18 evrei și 16 sârbi; la Tighina erau 331 de gospodari, inclusiv 169 români, 101 evrei, 52 ruși și 9 armeni²⁶. Cifrele date sunt cu mult mai mici decât totalul populației creștine, care ar fi locuit în aceste orașe înainte de anul 1807, conform sursei anterioare.

Așadar, în 1808, în trei orașe importante din sudul Basarabiei (fără orașul Ismail) deja nu mai existau locuitori turci, iar populația românească era cea mai numeroasă. La Cetatea Albă, Chilia și Tighina au fost înregistrate în total 1.143 de gospodării, din care 730 (63,9%) românești, 146 (12,8%) de evrei, 141 (12,3%)

²⁴ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991, p. 166.

²⁵ Dinu Poștarencu, *Structura etnică a populației Basarabiei în perioada țaristă*, în „Destin Românesc”, nr. 4 (56), Chișinău 2008, p. 128.

²⁶ Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău 1993, p. 74.

de armeni, 110 (9,6%) de ruși și 16 gospodării de sârbi. Rușii reprezentau atunci mai puțin de 10%, iar ucraineni nici nu au fost înregistrați în cele trei orașe din sudul Basarabiei. Situația se va schimba radical în primele decenii de stăpânire rusească.

După strămutarea tătarilor din câmpia Bugeacului și evacuarea locuitorilor musulmani (militari și civili) din orașele Akkerman, Bender, Chilia și Ismail, spațiul din sudul Basarabiei s-a depopulat. Totodată, în timpul războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în câmpia Bugeacului au sosit mulți imigranți de la sud de Dunăre, cei mai mulți fiind bulgari și găgăuzi, dar o bună parte erau și de etnie română. În octombrie 1811, încă înainte de anexarea Basarabiei de către Rusia, în ținuturile din sud-estul Moldovei au fost înregistrate 1.479 de familii bulgare și găgăuze, precum și 1.008 familii de etnie română, sosite de peste Dunăre. În total au fost consemnați atunci 10.218 imigranți din sudul Dunării, din care 6.171 (60,4%) bulgari cu găgăuzi, și 4.047 (39,6%) români, veniți preponderent din teritoriul Dobrogei. Imigranții bulgari erau stabiliți în 60 de sate din sudul Basarabiei, iar imigranții români din Balcani erau plasați în 23 de sate, inclusiv în 18 localități din ținutul Tomarova sau Reni, în trei din Ismail și două sate din ținutul Greceni²⁷.

Populația spațiului dintre Prut și Nistru, către anul 1812

În rândul istoricilor sunt discuții și păreri controversate despre numărul locuitorilor și structura etnică a populației teritoriului dintre Prut și Nistru la începutul secolului al XIX-lea. Din cauza lipsei unor recensăminte ale populației, în condițiile unor operațiuni militare și a unor procese migraționiste de amploare, este evident că estimările privind numărul și structura etnică a populației diferă mult. Către anul 1808, Moldova din stânga Prutului cuprindea ținuturile Hotin, Soroca, Orhei, Greceni, Codru, Hotărniceni și parțial Iași (localitățile de la est de Prut). Basarabia, propriu-zisă, sau Bugeacul cuprindea teritoriile care au aparținut raialelor otomane și tătarilor, adică ținuturile Bender (olaturile Bender, Akkerman, Chilia și Căușeni), Reni sau Tomarova și Ismail.

În 1808, autoritățile militare ruse au organizat în Principatele Române o catagrafie a populației, în vederea stabilirii populației obligate să plătească impozite. Fiind organizată în condiții de război și administrație militară, rezultatele acestei catagrafii nu sunt foarte exacte, dar reflectă în mare situația demografică a populației, inclusiv, în teritoriul dintre Prut și Nistru. În timpul organizării catagrafiei, o parte din populație s-a eschivat de la înregistrare, dar și autoritățile moldovenești au ascuns o parte din rezultate, pentru a evita supunerea la impozite exagerate de susținere a armatei ruse.

Iordache Ruset-Roznovanu, marele vistiernic al Moldovei, prin adresarea din 14 mai 1812 către senatorul rus V.I. Krasno-Milașevici, președinte al Divanurilor Principatelor Române, a prezentat informația despre numărul de ținuturi,

²⁷ *Ibidem*, p. 62-63.

sate, populația impozitabilă, contribuția acordată de locuitori armatei ruse, în conformitate cu statistica rusească pentru anul 1808. Acest demers cuprindea și un extras al statisticii respective, cu numărul de târguri, sate, locuitori birnici, mazili, ruptași, evrei, fețe bisericești, dar și impozitele plătite. Marele vistiernic făcea și precizarea că, în extras lipseau informațiile despre bulgarii veniți de peste Dunăre, care erau subordonați lui A.Y. Koronelli, tutorele principal al coloniștilor transdunăbieni din Țara Românească, Moldova și Basarabia²⁸.

Făcând referire la această catagrafie, Valentin Tomuleț precizează că în 6 ținuturi din Moldova de la est de Prut erau 11 orașe și târguri, cu 589 de sate, populate de 39.735 de familii (198.675 persoane). În Basarabia sau Bugeac erau trei ținuturi, cu 6 orașe și 94 de sate, locuite de 3.425 familii (17.125 persoane). În total, în spațiul dintre Prut și Nistru erau 17 orașe și târguri, 683 de sate, cu un total de 43.160 familii sau 215.800 locuitori. În nordul și centrul Basarabiei trăiau peste 92% din populație, iar în Bugeac – mai puțin de 8%. În această estimare nu sunt incluse localitățile din ținutul Iași, aflate în stânga Prutului, iar datele pentru ținutul Hotin sunt diferite. În tabelul general se indică pentru acest ținut 13.076 familii (65.380 locuitori), dar după altă sursă, în 8 ocoale din ținutul Hotin erau 15.111 familii, iar alte 648 de familii locuiau în orașul Hotin²⁹.

În informația din 28 iulie 1812, prezentată de către amiralul P.V. Ciceagov, comandantul-șef al armatei ruse din zona Dunării, este indicată cifra de 41.160 de familii (corect, 43.160 de familii³⁰), iar numărul total al populației era estimat la peste 240 mii de suflete de ambele sexe. Făcând referință la această informație, A. Zașciuk preciza că aceste date statistice au fost culese din Arhiva regională a Basarabiei³¹. Totodată, potrivit *Regulamentului privind instituirea administrației provizorii în Basarabia*, semnat de P.V. Ciceagov la 23 iulie 1812, în ținuturile din Basarabia erau 17 orașe și târguri, 683 de sate, cu un total de 43.160 familii, lipsind date despre partea basarabeană a ținutului Iași³². Aceleași date pe ținuturi se conțin și în studiul lui Leon Boga³³. După cum am precizat deja, estimările respective sunt valabile pentru statistica din anul 1808.

Altă sursă indică aceleași date statistice pe ținuturi, dar se preciza că ele erau valabile pentru anul 1809. Conform acestei informații, în trei isprăvnicii ale Basarabiei (Bender cu Căușeni, Akkerman și Chilia; Tomarova; Ismail) erau veniți peste 4 mii de bejenari sârbi de peste Dunăre, care nu se aflau sub ocârmuirea

²⁸ Valentin Tomuleț, Ținutul Hotin în surse statistice rusești..., p. 195.

²⁹ *Ibidem*, p. 193, 195, 197.

³⁰ Dinu Poștarencu, *Numărul populației Basarabiei la 1812*, în „Destin Românesc”, nr. 2/2006, p. 27-28.

³¹ А. Защук, Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, Санкт-Петербург, 1862, Ч. 1, p. 147.

³² Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente 1812-1940*, Chișinău: Cartier 1998, p. 64-66.

³³ L.T. Boga, *Populația Basarabiei (Etnografie și statistică)*. Extras din „Monografia Basarabiei”, Chișinău: Imprimeria statului 1926, p. 21.

Divanului și nu erau incluși la suma totală a populației. În spațiul dintre Prut și Nistru, cele mai populate erau ținuturile Orhei, Hotin și Soroca, datele fiind identice cu cele pentru 1808. Ținutul Iași, împreună cu orașul Iași, avea două târguri și 184 de sate, cu un total de 10.695 familii³⁴. Mai mult de jumătate din locuitorii acestui ținut (cca 5.900 de familii) trăiau în sate din stânga Prutului. Astfel, în 1808/1809, în ținuturile din stânga Prutului și în Basarabia (trei ținuturi din sud) locuiau cca 53.000 de familii (inclusiv, peste 4 mii de imigranți transdunăreni), dar fără familiile de boieri, preoți și străini.

Referindu-se la această sursă, Dinu Poștarencu consideră că în 1808 în spațiul dintre Prut și Nistru erau 48.508 familii (la 43.160 de familii au fost adăugate 5.348 de familii din ținutul Iași). Înmulțind suma obținută cu 5 și rotunjind rezultatul, deoarece lipsea numărul boierilor, slujitorilor bisericești și străinilor, se estimează numărul total al populației Basarabiei la cca 250 mii persoane³⁵.

După altă statistică, pentru anul 1812 se estimează că în toată Basarabia erau 255.605 persoane, inclusiv 39.465 locuitori în trei ținuturi din sudul Basarabiei. Situația numerică a populației pe ținuturi, în 1808 și 1812 era următoarea:

Populația Basarabiei, repartizată pe ținuturi, în 1808 și 1812³⁶

Ținuturi	1808					1812	
	Orașe/ târguri	sate	familii	persoane	%	persoane	%
Moldova din stânga Prutului							
Hotin	3	169	13.076	65.380	30,3	77.345	30,2
Soroca	4	138	7.636	38.180	17,7	38.180	14,9
Iași						29.880	11,7
Orhei	3	238	14.157	70.785	32,8	70.735	27,7
Codru	1	13	1.064	5.320	2,5	39.465	15,4
Greceni	-	14	990	4.950	2,3		
Hotărniceni	-	17	2.812	14.060	6,5		
Total	11	589	39.735	198.675	92,1		
Basarabia propriu – zisă / Bugeac							
Bender	4	70	2.789	13.945	6,5		
Reni/Tomarova	1	19	516	2.580	1,2		
Ismail	1	5	120	600	0,3		
Total Bugeac	6	94	3.425	17.125	7,9		
TOTAL	17	683	43.160	215.800	100,0	255.605	100,0

Comparând aceste două statistici, constatăm că datele coincid, practic, pentru ținuturile Orhei și Soroca, iar ținuturile Codru, Greceni și Hotărniceni au fost incluse la cele trei ținuturi din sudul Basarabiei. După cataografia din 1808, în aceste

³⁴ T.G. Bulat, *O statistică a Moldovei din 1809*, în „Arhivele Basarabiei”, nr. 1, 1929, p. 67.

³⁵ Dinu Poștarencu, *Numărul populației Basarabiei la 1812*, p. 33, 37.

³⁶ 1808 – Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin...*, p. 197; 1812 – V.M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 37.

trei ținuturi din sudul spațiului pruto-nistrean și în trei ținuturi din Bugeac trăiau în total 41.455 de persoane față de 39.465, în 1812. Cât privește ținutul Hotin, în 1808, în târguri și sate locuiau 15.111 familii (75.555 persoane), iar 648 familii (3.240) trăiau în orașul Hotin, populația totală fiind de 15.759 familii (78.795 persoane).

V. Zelenciuk, referindu-se la date statistice din arhivele centrale militare ale URSS, a precizat că în 1812 în Basarabia erau 17 orașe și târguri, 683 de sate, locuite de 51.121 familii sau cca 256 mii persoane. Comparativ cu statistica familiilor pentru anul 1808, datele coincid pentru ținutul Soroca (7.636 familii), sunt apropiate pentru ținuturile Orhei (14.147), Greceni (1.000), Codru (1.031), Tomarova (519) și Ismail (157), sunt mai mari pentru ținuturile Hotin (15.469) și Hotărniceni (3.390), mai mici pentru Bender (1.796), iar în ținutul Iași erau 5.976 familii³⁷. Informațiile cu numărul de familii pe ținuturi coincid cu estimările lui Kabuzan, atât pentru ținuturi, cât și pentru toată Basarabia la 1812. Kabuzan însă preciza că numărul total al populației Basarabiei era atunci în jur de 300 mii de persoane, iar cifra de 255.600 persoane trebuie considerată ca minimală³⁸.

Datele lui Kabuzan și Zelenciuk se referă, de fapt, la catagrafia rusească din 1808, dar conțin și informații despre locuitorii din ținutul Iași. În aceste statistici nu sunt incluși imigranții transdunăreni, mai ales că în 3 ținuturi din sud (Bender, Ismail și Tomarova) erau indicate doar 2.472 de familii. Către anul 1806, în spațiul dintre Prut și Nistru locuiau cca 1.741 de familii de imigranți transdunăreni (cca 8.500 de persoane), inclusiv multe de origine română³⁹. În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 un nou val de imigranți de la sud de Dunăre s-au strămutat în spațiul dintre Prut și Nistru. Potrivit diferitor estimări, numărul de familii ale imigranților transdunăreni domiciliate în anul 1812 în sudul Basarabiei era de la 2.624 până la peste 3.000 de familii⁴⁰, adică numărul lor se încadra în limita a 12.300 – 14.100 de persoane. În tot teritoriul Basarabiei locuiau atunci cca 15 mii de imigranți de la sud de Dunăre, inclusiv cca 4 mii de persoane (26-27% din total) de origine română.

În realitate, către anul 1812 populația totală a Basarabiei era mai mare decât cea expusă în sursa respectivă. Pentru anul 1810 există o statistică mai completă despre populația Principatelor Române, întocmită de autoritățile bisericești. În Moldova existau 3 eparhii: a Mitropoliei Iașului, a Romanului și a Hușilor. În teritoriul dintre Prut și Nistru, Mitropoliei Iașilor îi erau subordonate ținuturile Iași, Orhei, Hotin și „oblastia” Basarabiei, iar de Eparhia Hușilor aparțineau ținuturile Soroca, Lăpușna, Greceni, Codreni și Hotărniceni. După sursa dată, în

³⁷ В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (этнические и социально-демографические процессы), Кишинёв: Штиинца, 1979, p. 97-98; Dinu Poștarencu, *Numărul populației Basarabiei la 1812*, p. 29.

³⁸ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области ...*, p. 26-27.

³⁹ *Ibidem*, p. 22-23.

⁴⁰ Dinu Poștarencu, *Coloniștii transdanubieni din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de Etnologie și Culturologie”, vol. XVII, Chișinău 2015, p. 68.

1810, în Principatul Moldovei erau 29 orașe, 2.193 târguri și sate (cu un total de 164.052 case), în care funcționau 2.312 biserici. Populația totală a Moldovei era de 814.605 persoane, dintre care 422.148 de sex masculin (1.860 monahi, 15.197 cler alb și 405.091 credincioși ortodocși) și 392.457 de sex feminin (421 călugărițe, 9.358 femei și fete a preoților și slujitorilor bisericești, 382.678 femei și fete de credință ortodoxă)⁴¹.

În 1810 s-a întocmit o catagrafie similară și pentru Principatul Valahiei, care sub aspect bisericesc era împărțit în Eparhia Mitropoliei Bucureștilor, a Râmnicului, Argeșului și Buzăului. În Valahia existau 204 mănăstiri și schituri, 24 orașe și 2.714 sate, unde funcționau 3.105 biserici, iar populația totală era de 695.690 de locuitori, (353.312 de sex masculin și 342.378 de sex feminin)⁴². Astfel, în 1810, populația Principatului Moldova era cu cca 119 mii mai mare decât a Munteniei.

Sursa dată, întocmită de autoritățile bisericești, ne permite să estimăm mai exact numărul populației teritoriului dintre Prut și Nistru înainte de anexare:

Localitățile, clerul și ortodocșii în spațiul dintre Prut și Nistru, în 1810⁴³

Ținuturi	Nr. târg., sate	Nr. de biserici	Cler ortodox*	Nr. de case	Parohieni		
					bărbați	femei	total
Din Eparhia Mitropoliei Iașilor							
Iași	165	165	829	10.748	27.694	25.150	52.844
Orhei	197	197	1.368	11.893	29.716	27.148	56.864
Hotin	155	156	822	12.020	34.204	32.201	66.405
Obl. Basarabia	55	45	177	3.214	12.859	9.899	22.758
Din Eparhia Hușilor							
Soroca	136	137	911	7.792	19.209	17.853	37.062
Lăpușna	55	59	610	6.269	17.069	15.398	32.467
Greceni	18	11	42	767	3.428	2.759	6.187
Codreni	17	15	69	981	2.415	2.577	4.992
Hotărniceni	20	21	161	2.933	7.352	6.364	13.716
Total	818	806	4.989**	56.617	153.946	139.349	293.295
Fără ținutul Iași	653	641	4.160	45.869	126.252	114.199	240.451

*slujitori bisericești și copiii de parte bărbătească;

**inclusiv 21 protopopi, 1.356 preoți, 222 diaconi, 858 diaci și palamari, 2.532 fi din familiile slujitorilor bisericești.

Cifrele din acest tabel, cu referire la numărul de case și a poporenilor (credincioșii ortodocși de ambele sexe) coincid cu datele publicate de Leon Boga, dar sunt diferite în cazul clerului ortodox. După sursa dată, în ținuturile din Basarabia, inclusiv tot ținutul Iași, erau atestați doar 4.184 de clerici cu copii, datele fiind

⁴¹ Constantin N. Tomescu, Știri catagrafice din Bisericile Principatelor la 1810, în „Arhivele Basarabiei”, nr. 3, 1932, p. 206-209.

⁴² *Ibidem*, p. 213-214.

⁴³ *Ibidem*, p. 206-207.

diferite pentru ținuturile Soroca (458), Lăpușna (247) și Hotărniceni (171)⁴⁴.

În 1810, ținutul Iași (fără orașul Iași) avea 165 de sate și târguri, cu 165 de biserici, iar în 10.748 de case trăiau 52.844 de credincioși ortodocși. Mai mult de jumătate din locuitorii acestui ținut (29.880, după datele lui V.M. Kabuzan) trăiau în satele de pe malul stâng al Prutului. Astfel, către anul 1810 în 7 ținuturi din teritoriul dintre Prut și Nistru și în regiunea Basarabiei locuiau 4.160 slujitori bisericești de sex masculin și 240.451 de credincioși ortodocși, în partea basarabeană a ținutului Iași locuiau cca 500 de cler ortodox și cca 29.900 de credincioși de ambele sexe. Populația totală ortodoxă a teritoriului dintre Prut și Nistru, către anul 1810 era de cca 275 mii de persoane. La această cifră mai trebuie de inclus femeile și fetele preoților și slujitorilor bisericești (pentru spațiul basarabean estimăm cca 2.850 persoane), dar și călugării cu călugărițele, care trăiau în mănăstirile și schiturile din Basarabia⁴⁵. Analizând această sursă documentară, Dinu Poștarencu ajunge la cifra de 276.127 locuitori pentru spațiul Basarabiei, în anul 1810⁴⁶.

Statistica elaborată de autoritățile bisericești cuprindea doar populația ortodoxă din Moldova. În aceste statistici nu erau incluși evreii, credincioșii de rit vechi (lipovenii), locuitorii de alte confesiuni. Evreii locuiau mai ales în orașe, târguri, dar și în multe sate din nordul provinciei. În anul 1817, numărul evreilor din Basarabia era estimat la cca 22 mii de persoane⁴⁷. La începutul secolului al XIX-lea, lipovenii trăiau, mai ales, în câteva sate și orașe din apropiere de Dunăre. Deci, numărul real al populației Basarabiei, către anul 1810, era de cca 300 mii de persoane.

Ion Varta a depistat în Arhiva Istorică de Stat din Rusia un proiect de lege privind administrarea provizorie a Basarabiei⁴⁸, care ar fi fost elaborat în 1812 de către I. Capodistria, agent diplomatic pe lângă comandamentul suprem al armatei ruse în Principatele Române. Documentul conține și o informație succintă despre populația Basarabiei: „Numărul locuitorilor ajunge până la 55.464 familii, care alcătuiesc aproximativ 200 mii de suflete de sex masculin”⁴⁹. Cifra de 55.464 familii (cca 277.320 persoane) ar corespunde mai mult cu realitatea demografică a Basarabiei către anul 1812, dar precizarea despre cca 200 mii persoane de sex masculin este mult exagerată.

Așadar, deși lipsesc recensăminte oficiale, totuși, în baza datelor disponibile se poate calcula cu aproximație numărul locuitorilor spațiului dintre Prut și Nistru la începutul secolului al XIX-lea. Estimarea cea mai apropiată de realitate a fost realizată de Dinu Poștarencu. După calculele sale, în 1812, în teritoriul dintre Prut și Nistru erau 59.729 de familii (53.360 de familii de birnici, mazili, ruptași,

⁴⁴ L.T. Boga, *Populația Basarabiei ...*, p. 20.

⁴⁵ După P. Svinin (p. 209), în Eparhia Basarabiei, în 1815 erau 11 mănăstiri, 10 schituri pentru bărbați și una pentru femei, unde slujeau 389 de călugări și 263 călugărițe.

⁴⁶ Dinu Poștarencu, *Numărul populației Basarabiei la 1812*, p. 33, 37.

⁴⁷ L.T. Boga, *Populația Basarabiei ...*, p. 24; Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 70.

⁴⁸ Arhiva principală din Sankt-Petersburg II-25, inv. 70, 1812, dosar 3, f. 1-10.

⁴⁹ Ion Varta, *Noi date inedite despre statutul Basarabiei de sub dominația țaristă*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 3-4 / 1998, p. 100.

evrei care plăteau dăjdie, negustori, țigani și slujitori, plus 2.624 de familii de imigranți transdunăreni (10.933 de persoane), plus 3.745 de familii de slujitori ai bisericilor), adică, în total cca 300 mii de persoane. Această cifră este considerată minimală, fiindcă era calculată în baza statisticii din anul 1808, diminuată intenționat⁵⁰. Skalkovski indică pentru anul 1813 cifra de 55.560 de familii sau 334 mii persoane de ambele sexe⁵¹, adică, la o familie ar fi revenit în medie cca 6 persoane.

Pavel Dimitriu estima că după catagrafia din 1803, în ținuturile din nordul și centrul spațiului Pruto-Nistorean locuiau 224.038 persoane, iar în ținuturile din sudul Basarabiei trăiau 58.985 locuitori⁵², deci, în tot spațiul dintre Prut și Nistru locuiau 283.023 persoane. Până în 1812, numărul locuitorilor a crescut în nordul și centrul Basarabiei, iar în Bugeac, concomitent cu strămutarea tătarilor și plecarea populației musulmane militare și civile din orașele-cetăți, s-au stabilit mulți imigranți, sosiți de la est de Nistru și de la sud de Dunăre.

Către anul 1812, cele mai populate ținuturi erau Orhei-Lăpușna împreună cu orașul Chișinău (cca 90 mii persoane) și Hotin (cca 80 mii persoane). Datele din 1808 pentru ținuturile Soroca și Iași sunt minimalizate, mai realistă fiind statistica din 1803, adică, numărul locuitorilor era de cca 45 mii (în ținutul Soroca), respectiv cca 35 mii (în partea basarabeiană a ținutului Iași). Trei ținuturi din sudul Basarabiei (Codru, Greceni și Hotărniceni) aveau împreună cca 25 mii de locuitori, iar teritoriul propriu-zis al Basarabiei sau Bugeacul (ținuturile Bender, Reni / Tomarova și Ismail) erau populate de, cel puțin, 25 mii de persoane. Totuși, cifra de 300 mii locuitori pentru anul 1812 o considerăm drept minimală, mai realistă fiind cifra de cca 350 mii de locuitori. Pentru comparație, Bucovina, care avea o suprafață de 4,5 ori mai mică decât Basarabia, în anul 1813 era populată de 230.720 de persoane⁵³.

Catagrafia din anul 1817

În 1817 a fost organizată prima catagrafie a Basarabiei, care conține informații despre populația tuturor localităților (pe ținuturi și ocoale). În catagrafie se prezintă statistica tagmei bisericesti (preoți, diaconi, dascăli, ponomari și văduvele acestora) și a locuitorilor din tagma de jos (birnici, văduve, burlaci, scutelnici și argați), se indică numărul mazililor și ruptașilor, precum și numărul bărbaților și văduvelor (capilor de familie) pentru fiecare sat, se arată numele proprietarului moșiei. Catagrafia a fost elaborată în limba română și a fost publicată prima dată de Ioan Halippa, dar tradusă în limba rusă⁵⁴, studiul fiind accesibil și pe

⁵⁰ Dinu Poștarencu, *Numărul populației Basarabiei la 1812*, p. 33, 37.

⁵¹ А.А. Скальковский, *Опыт статистического описания Новороссийского края*, ч. I, Одесса, 1850, p. 348.

⁵² П. Дмитриев, *Численность и расселение населения Днестровско-Прутского междуречья в XIX – XX вв.*, în *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы*, Кишинёв: Штиинца, 1991, p. 123.

⁵³ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei ...*, p. 477.

⁵⁴ И.Н. Халиппа, *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по*

Internet⁵⁵. În perioada interbelică, Constantin Tomescu a publicat datele acestei catagrafii pentru ținuturile Hotin și Soroca⁵⁶. Catagrafia din 1817 este foarte valoroasă pentru cercetarea situației demografice, structurii sociale a populației, pentru stabilirea proprietarilor satelor din Basarabia la începutul stăpânirii rusești.

Potrivit catagrafiei publicate de Ioan Halippa, în 8 ținuturi din Basarabia erau înregistrate 92.946 gospodării (87.924 cu capi de familie bărbați și 5.022 cu familii de văduve). Însă, în aceste calcule nu erau incluse orașele (Chișinău, Akkerman, Bender, Chilia, Hotin și Ismail), sunt omise coloniile cu germani, nu sunt date despre boieri și țigani. Bahmetev raporta că după această catagrafie, în Basarabia erau 96.526 de familii, consemnându-se o diferență de 3.580 de familii⁵⁷. Repartizarea populației pe ținuturi era următoarea:

Structura socială și numărul populației Basarabiei, după catagrafia din 1817⁵⁸

Ținut	Local.	Cler		Mazili		Ruptași		Țărani birnici			Scut.
		gosp.	văduve	gosp.	văduve	gosp.	văduve	gosp.	văduve	burlaci	
Hotin	174	598	55	76	6	10	1	15.655	1.763	2.878	612
Soroca	187	604	31	169	25	120	5	10.387	759	2.592	-
Iași	169	429	28	446	18	72	1	8.673	223	827	-
Orhei	311	1.186	28	1.284	102	680	41	18.616	1.118	2.364	380
Bender	54	144	6	120	1	6	-	3.423	130	1.059	-
Codru	55	190	12	40	6	7	-	4.797	238	628	-
Ismail	50	80	3	73	1	-	-	3.302	181	810	-
Grecești	40	69	7	3	-	4	-	1.871	99	158	-
Total	1.040	3.300	170	2.211	159	899	48	66.724	4.511	11.316	992

Notă: în ținuturile Hotin, Soroca, Iași și Orhei au fost înregistrate 2.274 gospodării, 33 văduve și 19 burlaci evrei, toți din categoria de negustori; în ținuturile Hotin, Soroca și Iași erau 189 gospodării, o văduvă și 11 burlaci de negustori creștini (inclusiv armeni și greci)

La categoria păturilor de jos ale populației (birnici și scutelnici) au fost înregistrate 66.724 gospodării de țărani, 4.511 gospodării de văduve, 11.316 burlaci și 992 de scutelnici. Ioan Halippa a inclus burlacii și scutelnicii la gospodăriile de bărbați, deși burlacii erau flăcăi sau bărbați necăsătoriți, formați dintr-o singură persoană. O parte din scutelnici erau persoane de curând sosite în Basarabia și cu siguranță media pentru o familie era mai mică de 5 persoane. Văduvele erau în

данным переписи 1817 года, în „Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии”, Том III, 1907, с. 3-230.

⁵⁵ [http://oldchisinau.com/lib/files/PoDannymPerepisi1817g-Halippa\(BGUAK1907\).pdf](http://oldchisinau.com/lib/files/PoDannymPerepisi1817g-Halippa(BGUAK1907).pdf) – accesat pe 30 iulie 2024.

⁵⁶ Constantin Tomescu, *Catagrafia Basarabiei din 1817. Ținutul Hotinului*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, vol. XVIII, Chișinău, 1928, p. 2-49; Idem, *Catagrafia Basarabiei din 1817. Ținutul Sorocăi*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, vol. XVIII, Chișinău, 1928, p. 65-94.

⁵⁷ И.Н. Халиппа, Роспись землевладения и сословного строя..., с. 229-230.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 230.

majoritate femei în vârstă, fără bărbați, cu copii care locuiau aparte, deci o familie de văduvă nu putea fi formată în medie din 5 persoane. Însă, deoarece văduvele, scutelnicii și mai ales burlacii au fost incluși la numărul total de gospodării (familii), care au fost calculate cu o medie de 5 persoane, s-a obținut o cifră exagerat de mare de persoane pentru anul 1817 (de la 482.630 până la 491.904 persoane).

Pentru anul 1812, cifra de 300 mii de persoane o considerăm drept minimă, mai reală fiind cifra de cca 350 mii de locuitori pentru toată Basarabia. Însă, în decurs de doar 5 ani este imposibilă o creștere a populației cu cca 140-150 mii de persoane! În primii ani de stăpânire rusească, în Basarabia s-au strămutat zeci de mii de imigranți de la est de Nistru și de la sud de Dunăre, dar, totodată, mii de țărani moldoveni au fugit peste Prut, iar mortalitatea în rândul populației a fost ridicată, din cauza epidemiilor de ciumă. În anii 1814-1817, în Basarabia s-au născut 53.638 și au decedat 31.120 persoane de confesiune ortodoxă, sporul natural fiind de 22.518 persoane⁵⁹.

În 1814, guvernatorul Basarabiei comunica că numărul total de familii din provincie era de 74.045 (13.262 în 6 orașe și 60.783 în 8 ținuturi)⁶⁰, adică, la o medie de 5 persoane de familie, numărul total de locuitori era de cca 370.225 de persoane. În 1816, în 4 ținuturi din nordul și centrul Basarabiei (Hotin, Soroca, Iași și Orhei) se estima o populație totală de 275.756 persoane, dar în anii 1817-1818, pentru aceleași ținuturi se prezintă deja cifra de 377.850 de locuitori (cu peste 100 mii mai mulți față de 1816!)⁶¹. Pentru 1816, estimări la nivel de ținuturi asemănătoare au fost prezentate de P. Svinin⁶².

În tabelul de mai sus este inclusă populația din toate ținuturile (inclusiv, evreii și armenii din târguri și sate), cu excepția locuitorilor din 6 orașe, a coloniștilor germani, a boierilor și țiganilor. După statistica din tabelul respectiv, în Basarabia erau 75.597 gospodării bărbățești (slujitori bisericesti, mazili și rup-tași, negustori și târgoveți creștini și evrei, țărani birnici), care la o medie de 5 persoane constituiau cca 377.985 de locuitori. Catagrafia a mai înregistrat 4.545 familii de văduve și 992 familii de scutelnici, care aveau cel mult 3-4 membri de familie, adică un total de cca 16.610-22.150 de persoane. Numărul burlacilor era de 11.346 de persoane (11.316 țărani, 19 evrei și 11 negustori creștini). Deci, numărul total al locuitorilor din gospodăriile bărbățești, a văduvelor și scutelnicilor, a burlacilor era de cca 405.950 – 411.500 de persoane.

Leon Boga ne oferă informații despre numărul persoanelor din familiile de boieri (836), coloniști (8.174) și țigani (5.450)⁶³. Conform datelor de arhivă, publicate de Dinu Poștarencu. în anii 1817-1818, orașul Chișinău avea 10.966 de

⁵⁹ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei ...*, p. 496.

⁶⁰ L.T. Boga, *Populația Basarabiei (Etnografie și statistică)*, p. 22.

⁶¹ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области ...*, с. 37.

⁶² П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*, în *Записки Одесского общества истории и древностей*, Одесса, 1867, Т. VI, p. 265, 272, 284, 289.

⁶³ L.T. Boga, *Populația Basarabiei ...*, p. 24.

locuitori, orașul Tucikov cu cetatea Ismail – 1.846 de familii și 762 burlaci (cca 10 mii persoane), Bender – 5.271 persoane, Akkerman – 5.239 persoane, Chilia – 3.623 persoane și Hotin – 572 familii (cca 2.860 persoane)⁶⁴. Astfel, când se organiza prima catagrafie a Basarabiei, cele 6 orașe erau locuite de cca 37.960 de persoane. Așadar, după catagrafia din 1817, în Basarabia erau atestate cca 405.950 – 411.500 persoane în satele și târgurile din 8 ținuturi, la care se adaugă 37.960 locuitori din 6 orașe, 8.174 coloniști, 5.450 țigani și 836 persoane din familiile de boieri. Totalul populației după acest recensământ se încadra în limita a 458.370 – 463.920 de persoane, dar nu peste 490 mii de persoane. După estimarea lui Pavel Dimitriu, în 1817, ținuturile din nord și centru erau locuite de 376.950 persoane, ținuturile din sud – de 87.780 persoane, numărul total al populației Basarabiei fiind de 464.730 de persoane⁶⁵.

Catagrafia din 1817 nu indică etnia sau confesiunea locuitorilor Basarabiei, cu unele excepții. Informații la nivel de ținuturi sunt pentru evrei și armeni, la nivelul întregii provincii – pentru țigani. După calculele lui Leon Boga, în 1817, populația Basarabiei era constituită din 97.227 de familii sau 485.618 persoane (247.816 de gen bărbătesc și 237.802 de gen feminin). Împreună cu familiile de nobili și moșieri, precum și a țiganilor statului și a proprietarilor particulari, care sunt prezentați doar la nivelul provinciei, numărul total al populației Basarabiei era de 98.526 de familii, cu un total de 491.579 de persoane (250.779 de sex masculin și 240.800 de sex feminin)⁶⁶.

Însă, Leon Boga a comis câteva greșeli de calcul, din care cauză suma totală a persoanelor este greșită. Astfel, se indică 7.136 mazili de sex masculin (corect – 7.361) și total greșit se prezintă numărul armenilor (430 în loc de 1.430 pentru bărbați, 310 în loc de 1.310 pentru femei)⁶⁷. Ținând cont de aceste precizări, constatăm că în 1817, în Basarabia erau 98.526 de familii, cu un total de 491.904 persoane (251.204 de sex masculin și 240.700 de sex feminin), dintre care 16.360 din familii de cler bisericesc (preoți, daconi, cântăreți și paraclisieri), 836 din familii de nobili și moșieri, 885 postelnici, 14.350 mazili și ruptași, 368.330 țărani, 52.715 locuitori urbani, în afară de armeni și evrei. Separat sunt evidențiate grupurile etnice de evrei (4.413 familii, 22.064 persoane), armeni (544 familii, 2.740 persoane) și țigani (1.090 familii, 5.450 persoane). În afară de aceasta, în ținutul Bender au fost înregistrate 1.528 de familii de coloniști (8.174 de persoane), fără precizarea etniei acestora. Către anul 1817, statut de coloniști aveau doar germanii sosiți din Ducatul Varșoviei. În 1818, în ținutul Akkerman existau 13 colonii germane, populate de 8.284 de germani⁶⁸. Deci,

⁶⁴ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Chișinău 2009, p. 27-29.

⁶⁵ П. Дмитриев, Численность и расселение населения Днестровско-Прутского междуречья в XIX – XX вв., p. 123.

⁶⁶ L.T. Boga, *Populația Basarabiei ...*, p. 23-24.

⁶⁷ L.T. Boga, *Populația Basarabiei ...*, p. 23-24; Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 69-70.

⁶⁸ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области ...*, p. 94-96.

indiscutabil, coloniștii înregistrați în 1817 în ținutul Bender erau germanii, soșiți în cursul anilor 1813-1817.

Estimări privind structura etnică a populației Basarabiei la începutul secolului al XIX-lea

În Basarabia nu s-au realizat recensăminte în perioada moldovenească, dar nici în primele decenii de stăpânire rusească, care ar fi înregistrat etnia locuitorilor. Din această cauză, estimările pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt diverse și chiar contradictorii. Istoricii ruși, români, ucraineni sau sovietici au avansat cifre diferite despre structura etnică a populației Basarabiei.

În teritoriul dintre Prut și Nistru, marea majoritate a locuitorilor erau de etnie română, dar în acest spațiu locuiau și reprezentanți ai altor grupuri etnice. Fiind la hotar cu spațiul slav (în nord și est) și turco-tătar (în sud-est), teritoriul Moldovei de la est de Prut a fost afectat de procese migraționiste de amploare, mai ales în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Expulzarea tătarilor din Bugeac și evacuarea populației de religie musulmană din orașele-cetăți (Akkerman, Bender, Chilia, Ismail și Hotin) a schimbat radical situația etno-demografică, mai ales, în spațiul de sud al Basarabiei, care, în mare, a fost depopulat. Din cauza lipsei unor recensăminte, nu există informații exacte despre structura etnică a populației în ajunul anexării de Imperiul Rus.

V. Zelenciuk constata că în Principatul Moldovei din timpuri mai vechi locuiau diferite grupuri etnice (ucraineni, greci, armeni, țigani, evrei), dar până în secolul al XIX-lea, în comparație cu populația autohtonă a moldovenilor, ponderea celorlalte grupuri etnice nu era mare, constituind nu mai mult de 10%. Zelenciuk nu prezintă ponderea moldovenilor și a altor etnii în spațiul dintre Prut și Nistru, dar precizează că până la începutul secolului al XIX-lea în sudul acestei regiuni (Bugeac) trăia un număr neînsemnat de moldoveni. În schimb, în raiaua Hotin, unde s-au păstrat satele moldovenești, dar o parte din populația autohtonă emigrată în timpul războaielor, autoritățile otomane au stimulat imigrarea în ținut a ucrainenilor de peste Nistru și Ceremuș, pentru a obține profit din impozite⁶⁹.

V. Kabuzan susținea că în anii '60-70 ai secolului al XVIII-lea moldovenii reprezentau nu mai puțin de 70%, iar către începutul secolului al XIX-lea – mai mult de 60% din populația Basarabiei (teritoriul care până în 1811 s-a aflat în componența Principatului Moldovei). Diminuarea ponderii moldovenilor el o explică, pe de o parte, prin imigrarea bulgarilor și ucrainenilor în acest spațiu, iar pe de altă parte, din cauza mutării moldovenilor de aici în zonele învecinate din stânga Nistrului. Tot Kabuzan susținea că ucrainenii ar fi constituit în secolul al XVIII-lea aproape $\frac{1}{4}$ din totalul locuitorilor de pe teritoriul Basarabiei, iar evreii erau în proporție de 6,5%⁷⁰. Totodată, A Bacinski afirma că la hotarul

⁶⁹ В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровия в XIX в...., p. 149.

⁷⁰ В.М. Кабузан, Народы России в XVIII веке. Численность и этнический состав, Москва, 1990, p. 211, 219, 222; Dinu Poștarencu, *Structura etnică ...*, p. 126-127.

secolelor XVIII-XIX doar în Bugeac ar fi locuit deja cca 20 mii de imigranți ruși și ucraineni⁷¹, cifră considerată pe bună dreptate exagerată chiar și de istorici sovietici⁷².

În primii ani de stăpânire rusă, unii funcționari ruși au făcut primele estimări despre comunitățile etnice din Basarabia. La 6 noiembrie 1813, general-maiorul I. Harting, guvernator civil interimar al Basarabiei, comunica oficialităților imperiale că, în teritoriul dat locuiau moldoveni, greci, armeni, bulgari, sârbi, evrei, țigani, în parte, și ruși. În acelaș an, Petru Kunițki, autorul primei descrieri a Basarabiei, preciza că în provincie, cu excepția moldovenilor care erau băștinași, mai locuiau ruși, ucraineni, bulgari, greci, armeni, țigani și evrei. Însă, din aceste surse nu aflăm nici măcar cu aproximație ponderea numerică a diferitor etnii din Basarabia⁷³.

Pavel Svinin a elaborat în 1816 o descriere statistică a Basarabiei, în care face unele precizări despre populația provinciei. El menționează că moldovenii sau valahii erau populația autohtonă și cea mai numeroasă din provincie, recunoaște identitatea lor românească, dar nu estimează numărul sau ponderea acestora în Basarabia. Succint sunt descrise alte grupuri etnice, dar estimări statistice se prezintă doar pentru armeni, evrei, țigani, imigranții de la sud de Dunăre. În privința imigranților bulgari preciză că ar fi vorbit o limbă slavă, amestecată cu tătară, dar aproape toți vorbeau în turcă⁷⁴.

Cercetătorul Skalkovski atrage atenție și la situația etnică a populației Basarabiei. El preciza că, la mijlocul secolului al XIX-lea, ținutul Novorosiei sau Rusia Nouă includea și „părți a poporului și ținuturilor românești (Țara Românească), adică a unor ținuturi din Principatul Moldovei”, iar despre moldovenii din Basarabia menționa foarte clar că erau români⁷⁵.

Zașciuk a descris mai amănunțit situația etno-demografică, socială și confesională a Basarabiei la mijlocul secolului al XIX-lea, imediat după retrocedarea județelor din sudul provinciei Moldovei. Autorul remarcă că moldovenii (românii) erau populația autohtonă și majoritară în provincie, prezintă celelalte grupuri etnice din provincie⁷⁶, dar nu se referă la catagrafia din anul 1817 și nu expune o estimare privind componența etnică a Basarabiei în ajunul sau la începutul stăpânirii rusești.

Ion Nistor a prezentat pentru prima dată structura etnică a Basarabiei, în baza catagrafiei din 1817. Conform estimărilor sale, în 1817, în Basarabia erau

⁷¹ А.Д. Бачинский, Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в XVIII - начале XIX в., p. 327.

⁷² В.М Кабузан., Народонаселение Бессарабской области ..., p. 23; В.С. Зеленчук, Население Бессарабии..., p. 149-150.

⁷³ Dinu Poștarencu, *Structura etnică a populației Basarabiei în perioada țaristă*, în „Destin Românesc”, 2008, nr. 4, p. 123.

⁷⁴ П. Свиньин, Описание Бессарабской области, p. 204-205.

⁷⁵ А.А. Скальковский, Опыт статистического описания ..., p. 207-209.

⁷⁶ А. Защук, Материалы для Географии и статистики России. Бессарабская область, Санкт-Петербург: Тип. Э. Веймара 1862, Partea 1, p. 151-180.

96.526 familii (482.630 de persoane), dintre care 419.240 (86%) de români, 30 mii (6,5%) de ruteni (ucraineni), 19.130 (4,2%) evrei, 6 mii (1,5%) lipoveni, 3.200 (0,7%) greci, 2.650 (0,6%) armeni, câte 1.205 (0,25%) bulgari și găgăuzi⁷⁷. Ulterior, aceste date statistice expuse de Ion Nistor au fost preluate de alți istorici și prezentate ca situație etnică a Basarabiei la începutul stăpânirii rusești⁷⁸.

Însă, în această estimare statistică sunt omiși germanii și țiganii, numărul bulgarilor și găgăuzilor este minimalizat, iar al lipovenilor este exagerat, ponderea ucrainenilor este, de asemenea, diminuată. Referindu-se la ruteni, Ion Nistor preciza că: „Pe vremea anexării Basarabiei numărul rutenilor din ținutul Hotinului era neînsemnat. ... Numărul lor trebuie să fi fost așa de neînsemnat, încât puteau fi trecuți în izvodul moldovenilor. Catagrafia arată numărul gospodăriilor din ținutul Hotinului – 21.701. Cred că nu greșim dacă admitem că o treime din acești gospodari erau de ruteni. Dacă mai adăugăm la aceștia și cele 1.200 familii de lipoveni, care pribegiseră din motive religioase în Basarabia, putem constata că pe vremea răpirii Basarabiei trăiau acolo aproximativ 8.000 de familii rusești. Restul de aproape 84.000 de familii erau de obârșie moldovenească sau românească”⁷⁹.

Așadar, Ion Nistor afirma că numărul rutenilor din ținutul Hotin era neînsemnat, dar admite că ei ar fi format cca 1/3 din populația ținutului, fără să aducă vreun argument documentat. El concluziona că în toată Basarabia ar fi locuit cca 8 mii de familii rusești (rutenii împreună cu 1.200 familii de lipoveni?), dar în statistica de totalizare prezintă cifra de doar 6 mii de familii rutene și 1.200 familii de lipoveni! Doar în ținutul Hotin, după afirmația sa, numărul rutenilor ar fi trebuit să fie de cel puțin 7 mii de familii. Însă, în 1817, imigranți ucraineni erau prezenți deja în toate ținuturile, numărul lor fiind semnificativ, mai ales, în Bugeac, în nordul ținuturilor Soroca și Iași, în orașele din sudul Basarabiei.

Dinu Poștarencu, analizând structura etnică a populației Basarabiei în perioada țaristă, atrage atenția la mai multe cifre statistice discutabile, expuse de Ion Nistor. Nu este clar de unde s-a luat cifra de 3.826 de familii evreiești, ca și estimările pentru greci (640 de familii) sau bulgari cu găgăuzi (482 de familii)? În evaluările lui Ion Nistor nu se ține cont de țaranii ruși și ucraineni, de funcționarii și militarii ruși, stabiliți, mai ales, în orașe și în sudul Basarabiei, nu sunt datele despre coloniștii germani și refugiații sârbi, sunt omiși țiganii. Concluzia lui Dinu Poștarencu este că „... evaluările efectuate de Ion Nistor, lipsite de suport documentar, reprezintă doar niște presupuneri. În plus, el nu a prezentat tabloul integru al structurii etnice a populației Basarabiei”⁸⁰.

⁷⁷ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 203.

⁷⁸ Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Chișinău, 1992, p. 25; Armand Goșu, *Basarabia sub ocupația țaristă*, în *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, coord. Ioan Scurtu, București 1998, p. 45; *O istorie a Basarabiei*, Chișinău, Editura Serebia 2015, p. 163.

⁷⁹ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 199.

⁸⁰ Dinu Poștarencu, *Structura etnică a populației Basarabiei în perioada țaristă*, p. 66-67.

V. Zelenciuk, referindu-se la evaluarea lui Ion Nistor pentru 1817, consideră că autorul a exagerat numărul moldovenilor și a diminuat numărul ucrainenilor. După estimările lui Zelenciuk, în anul 1818, doar în ținutul Hotin și în Bugeac trăiau 40.069 de ucraineni (23.925 în ținutul Hotin și 16.144 în Bugeac), iar numărul rușilor doar în Bugeac era de 8.049 de persoane. Pentru toată Basarabia, numărul ucrainenilor era estimat la cca 43 mii persoane, iar al rușilor și lipovenilor – la cca 10 mii⁸¹. Însă, datele lui Zelenciuk despre ucrainenii din Hotin erau valabile nu pentru anii 1816-1817, ci pentru o catagrafie incompletă din 1820, care omite localitățile din trei ocoale.

După estimarea lui Zelenciuk, conform recensământului din 1817, din totalul populației de 482,6 mii persoane, 377,2 mii (78,2%) erau moldoveni, 60 mii (12,4%) ucraineni, 19,3 mii (3,9%) bulgari cu găgăuzi, 10 mii (2%) ruși, 8,2 mii (1,6%) germani, doar 6 mii (1,2%) evrei, 3,5 mii (0,6%) țigani, 2,6 mii (0,4%) armeni și 20,8 mii (4,1%) de alte etnii⁸². Estimarea procentuală a moldovenilor, ucrainenilor și rușilor o considerăm mai apropiată de realitate, dar este diminuat evident numărul evreilor și exagerat numărul altor grupuri etnice. Autorul a comis o eroare de calcul sau de tipar, fiindcă suma cifrelor pentru toate etniile ar constitui 507,6 mii persoane, cel mai probabil se prezintă greșit cifra pentru alte etnii. Sunt greșite și calculele procentuale pentru unele grupuri etnice.

Ștefan Purici vine cu o estimare proprie privind structura etnică a Basarabiei în 1817. După aprecierile sale, din totalul de 493,5 mii de locuitori, 377,2 mii (76,4%) erau români, 43 mii (8,7%) ucraineni, 25,2 mii (5,1%) bulgari cu găgăuzi, 22,1 mii (4,5%) evrei, 10 mii (2%) de ruși, 6,6 mii (1,3%) germani, 3,5 mii (0,7%) țigani, 3,2 mii (0,6%) greci, 2,7 mii (0,55%) armeni⁸³. Aceste date reflectă mai bine realitatea etno-demografică a Basarabiei la începutul stăpânirii rusești, dar cifrele sunt puțin greșite pentru germani, iar numărul ucrainenilor era, în realitate, mai mare.

Comunitățile etnice din Basarabia în primii ani de stăpânire rusească

Reieșind din statisticile disponibile, atât înainte de 1812, cât și în primii ani de stăpânire rusească, vom determina structura etnică a populației Basarabiei, în baza catagrafiei din anul 1817. Așadar, în 1816, în ținuturile din sudul Basarabiei trăiau 5.971 de familii cu 27.805 persoane de la sud de Dunăre, iar în toată Basarabia, numărul acestora se ridica la 6.609 familii cu 30.995 de persoane. După structura etnică, 78,25% din imigranții transdunăreni (cca 24.250 persoane) erau bulgari și găgăuzi⁸⁴. În 1818, în 13 colonii din Bugeac locuiau 8.284 de germani⁸⁵, cifră aproape identică cu numărul coloniștilor (8.174 persoane), expusă de Leon Boga. Suntem de acord și cu estimările lui Boga privind numărul

⁸¹ В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднепровия в XIX в.,..., p. 150-151.

⁸² *Ibidem*, p. 158.

⁸³ Ștefan Purici, *Istoria Basarabiei*, București: Semne, 2011, p. 187.

⁸⁴ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области ...*, p. 32.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 94-96.

evreilor (22.064), armenilor (2.740) și țiganilor (5.450). Grecii trăiau, mai ales, în Chișinău și în orașele din sudul Basarabiei, în unele sate cu imigranți transdunăreni, negustori și proprietari greci din nordul și centrul provinciei. Pentru 1817, considerăm cea mai realistă cifră de cca 3.200 de greci.

Rușii ortodocși și de rit vechi au început să se strămute în spațiul dintre Prut și Nistru, îndeosebi, la începutul secolului al XIX-lea. După statistica lui V. Kabuzan pentru anul 1818, în trei ținuturi din sudul Basarabiei trăiau 8.049 ruși, dintre care 6.713 în orașele Ismail (3.190), Akkerman (2.047), Bender (912), Chilia (415) și Reni (149) și 1.336 în sate (Vilcov, Hagi Ibraghim, Cișmea, Muravevca, Bugeacul Nou, Coreacica)⁸⁶. După altă sursă, în 1817-1818, în 6 orașe trăiau aproximativ 4.760 de ruși, împreună cu lipoveni⁸⁷. În ținuturile din nordul și centrul Basarabiei, ruși trăiau preponderent în orașul Chișinău (770 persoane în 1818) și în câteva sate cu lipoveni (Cunicea, Hrubna, Sârcova). Familii răzlețe de ruși și lipoveni, probabil, că se întâlneau și în alte târguri și sate din Basarabia. În concluzie, putem fi de acord cu estimarea lui Ștefan Purici pentru anul 1817 despre existența a cca 10 mii de ruși (împreună cu lipoveni) în Basarabia.

Cea mai complicată este estimarea numărului ucrainenilor la începutul stăpânirii rusești. Ucrainenii erau cei mai numeroși în ținutul Hotin. În nordul acestui ținut, ca și în nordul ținutului Cernăuți, ei locuiau mai compact în satele din apropiere de Nistru, în multe localități fiind majoritari. Ucrainenii erau atât locuitori mai vechi, cât și imigranți, sosiți în acest spațiu la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Cercetările realizate în baza catagrafiei rusești din anul 1774, a catagrafiei austriece din 1788 și a catagrafiei din 1808 ne permit să constatăm că treptat s-a produs o creștere a ponderii populației ucrainene. Care către anul 1812 ea constituia cca 42-43% din populația totală a ținutului Hotin⁸⁸. Până în anii 1816-1817, proporția ucrainenilor din ținut nu s-a modificat semnificativ, fiindcă concomitent cu imigrările de la nord de Nistru, o parte din locuitori se strămutau în ținuturile din centrul și sudul Basarabiei.

La începutul secolului al XIX-lea, imigranți ucraineni locuiau și în mai multe sate, slobozii, cătune sau moșii din ținuturile Soroca, Iași și Orhei. Aceștia erau mai numeroși în nord-estul ținutului Soroca, fiind majoritari în câteva sate de lângă târgul Otaci. Imigranți ucraineni trăiau și în multe sate moldovenești, mai ales, în nordul ținuturilor Soroca și Orhei, ceea ce ne demonstrează și statistica din anul 1820. Reieșind din amploarea proceselor migraționiste, estimăm pentru primii ani de stăpânire rusească că ucrainenii formau cca 7-8% din populația ținutului Soroca, cca 3-4% în satele din ținutul Iași, cca 2-3% în ținutul Orhei.

În primii ani de stăpânire rusă s-a modificat radical situația etno-demografică în ținuturile din sudul Basarabiei. Către anul 1812, în ținuturile Codru,

⁸⁶ *Ibidem*, p. 92-94, 96, 98, 101.

⁸⁷ Calculat după: Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, p. 27-29.

⁸⁸ Constantin Ungureanu, *Locuitorii ținutului Hotin (sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1-2 (129-130), Chișinău 2022, p. 88-90.

Greceni și Hotărniceni, cu un total de cca 25 mii persoane, alături de populație românească locuiau în principal imigranți bulgari și găgăuzi, sosiți de la sud de Dunăre, iar ucrainenii nu formau mai mult de 2-3% din populație. Cât privește teritoriul propriu-zis al Basarabiei (Bugeacul), până în 1812 aici s-au strămutat țărani ucraineni și ruși de la est de Nistru, dar numărul lor încă era neînsemnat. În schimb, după 1812 s-au stabilit mulți ucraineni și ruși în orașele sud-basarabene, au fost fondate mai multe sate cu țărani bejenari. În 1818, în ținuturile Akkerman, Bender și Ismail, care cuprindeau și cele mai multe sate din fostele ținuturi Codru, Greceni și Hotărniceni, au fost atestate 113. 835 persoane, inclusiv 17.810 (15,6%) ucraineni⁸⁹.

Catagrafia din 1817 a înregistrat în ținuturile Bender și Ismail (în câmpia Bugeacului) doar un număr mic de sate (Caramahmet, Chislița, Cișmea, Gali-lești, Hasanșpaga, Nerușai, Tașlâc, Tatar-Bunar, Zolocari), populate în majoritate de ucraineni. În toate satele menționate era foarte mare numărul burlacilor (bărbați necăsătoriți) raportat la numărul de gospodării, ceea ce demonstrează stabilirea recentă în aceste sate. După datele catagrafiei din 1817, în 9 sate menționate au fost înregistrate 501 gospodării, 5 familii de văduve și 441 de burlaci, adică numărul total al locuitorilor era de cca 2.970 de persoane⁹⁰, dar nu toți erau ucraineni⁹¹. Însă, imigranți ucraineni erau prezenți și în multe sate moldovenești din sudul Basarabiei, ceea ce atestă și statistica pentru anul 1818. În 4 orașe din sudul Basarabiei (Akkerman, Bender, Chilia și Ismail), numărul ucrainenilor era de 9.860 (după informații pentru anii 1817-1818)⁹², respectiv de 8.650 (după statistica din 1818)⁹³. Comparând aceste statistici și reieșind din numărul mic de sate cu populație ucraineană, estimăm pentru anul 1817 cca 14 mii de ucraineni în trei ținuturi din sudul Basarabiei.

Așadar, în 1817, în ținutul Hotin, cu 113.395 locuitori, cca 42-43% (47.620 - 48.760 persoane) erau ucraineni; în ținutul Soroca, cu 77.965 locuitori, cca 7-8% (5.450 - 6.240 ucraineni); ținutul Iași (55.980 locuitori) avea cca 3-4% (1.680 - 2.240) de ucraineni; ținutul Orhei (129.610 persoane) era locuit de cca 2-3% (2.590 - 3.890) de ucraineni; în ținuturile din sudul Basarabiei, cca 14 mii de locuitori erau de origine ucraineană. După estimările noastre, din totalul de cca 492 mii de locuitori ai Basarabiei, aproximativ 71.340 - 75.130 de persoane (cca 14,5 - 15,3% din total) erau ucraineni⁹⁴.

Astfel, conform catagrafiei din 1817 și comparând cu alte surse statistice, Basarabia era populată de cca 492 mii de persoane, dintre care cca 340.490 - 344.280 (69,2-70%) erau români (moldoveni), cca 71.340 - 75.130 (14,5-15,3%)

⁸⁹ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области ...*, p. 103.

⁹⁰ Calculat după: И.Н. Халиппа, *Роспись землевладения ...*, p. 183, 206-207.

⁹¹ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области ...*, p. 92-94, 97-98.

⁹² Calculat după: Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, p. 28-29.

⁹³ В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области ...*, p. 92, 96, 101.

⁹⁴ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei ...*, p. 84.

ucraineni, 24.250 (4,9%) bulgari cu găgăuzi, 22.064 (4,5%) evrei, cca 10 mii (2%) ruși cu lipoveni, 8.174 (1,7%) coloniști germani, 5.450 (1,1%) țigani, 3.200 (0,65%) greci, 2.740 (0,55%) armeni, cca 500 persoane de alte etnii (în principal, sârbi și albanezi). Însă, în realitate numărul total al populației Basarabiei era mai mic de 492 mii de persoane, fiindcă burlacii și văduvele au fost atribuiți greșit la numărul de familii. Pentru anul 1817, mai realistă ar fi cifra de cca 460 mii de locuitori, cu păstrarea ponderii pentru anumite grupuri etnice.

Doar în decurs de 5 ani de stăpânire rusească, din cauza proceselor migraționiste de amploare și a demarării procesului de colonizare organizată a sudului Basarabiei, s-a produs o diminuare importantă a ponderii populației românești. În anul 1812, după diferite informații și estimări, în Basarabia erau prezenți cca 10 mii de imigranți bulgari și găgăuzi, numărul evreilor era aproximativ de 13 mii persoane, numărul rușilor și lipovenilor era de cca 3 mii persoane. În acest spațiu mai locuiau cca 2 mii de țigani, 1.800 greci, 1.600 armeni. Cât privește ucrainenii, păstrând ponderea pentru 5 ținuturi din nordul și centrul provinciei la nivelul anului 1817, pentru ținuturile Codru, Greceni și Hotărniceni la cca 2-3% și la 3 ținuturi din Bugeac, la cca 5-6%, estimăm un total de cca 41.350 - 44.350 de persoane sau 13,8-14,8% din total. Astfel, către anul 1812, din totalul de cca 300 mii de locuitori ai Basarabiei, cca 224.250 - 227.250 (74,7-75,7%) erau români (moldoveni), cca 41.350 - 44.350 (13,8-14,8%) ucrainenii, cca 13 mii (4,3%) evrei, cca 10 mii (3,3%) bulgari cu găgăuzi, cca 3 mii (1%) ruși cu lipoveni, cca 2 mii (0,7%) țigani, cca 1.800 (0,6%) greci, cca 1.600 (0,5%) armeni⁹⁵. Însă, deoarece statisticile din 1808-1812 sunt incomplete și conțin mai multe date incorecte, cifra reală a populației Basarabiei către anul 1812 era mai mare de 300 mii de persoane.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 84.

Gheorghe Negru*

CONSOLIDAREA CURENTULUI NAȚIONAL- DEMOCRATIC DIN BASARABIA ȘI DIVERSIUNILE POLITICE ALE AUTORITĂȚILOR ȚARISTE ÎN CONTEXTUL REVOLUȚIEI RUSE DIN 1905-1907**

THE CONSOLIDATION OF THE NATIONAL-DEMOCRATIC CURRENT IN BESSARABIA AND THE POLITICAL DIVERSIONS OF TSARIST AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF THE 1905–1907 RUSSIAN REVOLUTION

Rezumat: Articolul, bazându-se pe corespondența secretă dintre funcționarii ruși din Iași, București, Chișinău, Sankt Petersburg, pe informații din presa timpului, relevă două fenomene caracteristice perioadei de relativ „dezgheț” politic din anii 1905-1907. Consolidarea curentului național-democratic din cadrul mișcării de emancipare națională din Basarabia, pe de o parte, și, respectiv, fortificarea eforturilor diplomaților ruși din România, a autorităților imperiale centrale și guberniale pentru a contracara contactele dintre militanții naționali din Basarabia și România (refugiați basarabeni și personalități locale), pe de altă parte. Astfel, funcționarii reprezentanței diplomatice a Imperiului Rus din România și guvernatorul Basarabiei au elaborat un plan comun și au inițiat o serie de acțiuni hibride: restricționarea intrării și ieșirii din Basarabia a activiștilor din România și viceversa; organizarea unor acțiuni propagandistice și diversiuni politice în România și Basarabia; expulzarea din Basarabia a cetățenilor din România implicați în mișcarea națională etc. Ca urmare, a fost instituită, inițial, supravegherea secretă a lui Constantin Stere, iar, apoi, i s-a interzis intrarea în Basarabia. A fost respins demersul lui Emanuil Gavriliță, a altor români basarabeni, de a pleca la expoziția națională din București, inventându-se diverse pretexte și piedici. În scopul manipulării opiniei publice din Basarabia și România, diminuării însemnătății proiectelor comune româno-române, inducerii sentimentului de frică, dezorganizării mișcării naționale, propagării printre românii din Basarabia a unei atitudini loiale față

* **Gheorghe Negru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM. <https://ror.org/0475kvb92>

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul proiectului: 010401.

de autoritățile țariste, acestea din urmă au inițiat publicarea în presa din România a articolului „Exploatarea chestiei basarabene”, semnat de Alexis Nour, expulzarea din Basarabia a redactorului ziarului „Basarabia”, Sergiu Cujbă, precum și fondarea și publicarea ziarului „Moldovanul”.

Cuvinte cheie: revoluție, mișcare națională, curent național-democratic, societate culturală, politică de rusificare, diversiune

Abstract: The article, based on secret correspondence between Russian officials in Iași, Bucharest, Chișinău, Saint Petersburg, and information from the press of the time, reveals two phenomena characteristic to the period of relative political “thaw” in 1905-1907: The consolidation of the national-democratic current within the national emancipation movement in Bessarabia, on the one hand, and, respectively, the strengthening of the efforts of Russian diplomats in Romania, of the central and provincial imperial authorities to counteract contacts between national militants in Bessarabia and Romania (Bessarabian refugees and local personalities), on the other hand. Thus, the officials of the diplomatic representation of the Russian Empire in Romania and the governor of Bessarabia developed a joint plan and initiated a series of hybrid actions: restricting the entry and exit of activists from Romania to Bessarabia and vice versa; organizing propaganda actions and political diversions in Romania and Bessarabia; the expulsion from Bessarabia of Romanian citizens involved in the national movement, etc. As a result, initially, secret surveillance of Constantin Stere was instituted, and then he was forbidden to enter Bessarabia. The request of Emanuil Gavriliță, and other Bessarabian Romanians, to go to the national exhibition in Bucharest was rejected, various pretexts and obstacles being invented. In order to manipulate public opinion in Bessarabia and Romania, diminish the significance of common Romanian-Romanian projects, induce a sense of fear, disorganize the national movement, and propagate among the Romanians in Bessarabia a loyal attitude towards the Tsarist authorities, the latter initiated the publication in the Romanian press of the article „Exploitation of the Bessarabian Affair”, signed by Alexis Nour, the expulsion from Bessarabia of the editor of the newspaper „Bassarabia”, Sergiu Cujbă, as well as the founding and publication of the newspaper „Moldovanul”.

Keywords: revolution, national movement, national-democratic current, cultural society, politics of russification, diversion.

Prezentul studiu se compune din două aspecte interdependente. Primul – mișcarea națională din Basarabia – a fost, mai mult sau mai puțin, cercetat de către istorici. Subiectul a fost reflectat, pe baza unor documente și materiale noi, în unele dintre articolele subsemnatului¹ și în cele ale altor

¹ Gheorghe Negru, *Mișcarea națională din Basarabia și legăturile ei cu România în vizorul poliției secrete a Imperiului Rus (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). Documente inedite*, în *Tratatul de pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele Conferinței Internaționale, Chișinău, 26-28 aprilie 2012*, Chișinău, Pontos, 2012, p.261-272; Idem, *Revoluția rusă din 1905-1907, România și declanșarea mișcării naționale din Basarabia*, în *In Honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă*

autori². Al doilea – diversiunile politice ale autorităților țariste – a fost abordat doar tangențial în studiile istorice, din cauza dificultății de accesare a arhivelor rusești și a insuficienței bazei documentare. În rândurile ce urmează, ținând cont de stadiul actual al cercetării, ne vom concentra nu atât pe analiza procesului de consolidare a mișcării naționale din Basarabia, ci, mai ales, pe eforturile autorităților imperiale de diferite niveluri de a submina relațiile tot mai intense dintre militanții naționali din Basarabia și România. În contextul liberalizării treptate a vieții politice din Imperiul Rus, autoritățile țariste au fost nevoite să renunțe la formele de reprimare cele mai brutale, acestea luând forma, de multe ori, a unor diversiuni politice mai subtile. Procedeele respective, fără a implica în mod necesar utilizarea forței de către jandarmi sau polițiști, s-au bazat totuși pe încălcarea și limitarea abuzivă a drepturilor fundamentale naționale și civile. Ele au constituit elemente ale politicii imperiale represive, fiind un obstacol major în calea modernizării culturale și politice a românilor din Basarabia în timpul revoluției ruse de la începutul secolului al XX-lea.

În perioada dată, în special după adoptarea manifestului împăratului din 17 octombrie 1905, mișcarea națională din Basarabia a intrat definitiv în „faza B” – agitație politică și patriotică – (conform clasificării cunoscute a lui Miroslav Hroch³). La sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX⁴ în mișcarea națională din Basarabia s-au evidențiat două curente proeminente: național-democrat și boieresc. În mod firesc, curentele respective s-au manifestat atât printre românii din Basarabia, cât și cei din România. Reprezentanții curentului național-democratic din România, printre care se remarcă, în afară de unele personalități politice și culturale locale, și refugiați basarabeni, s-au sincronizat primii cu solicitările mișcărilor autonomiste din cadrul Imperiului Rus. Organizați în „Societatea pentru ajutorul românilor «Milcov»” și în „Liga culturală a românilor din Basarabia”, aceștia au elaborat primele documente programatice ale mișcării (Manifestul din 9 iulie 1905 etc.), au editat ziarul „Basarabia” în grafie latină (numerele 1-6) și au

---

și contemporană a românilor (coord: Nicolae Enciu), Cluj-Napoca: Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane: Presa Universitară Clujeană, 2012, p.337-346; Idem, *Mișcarea națională din Basarabia (1812-1905)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2018, nr. 1, p. 40-55.

² Ion Varta, *Contribuții documentare la istoria mișcării naționale din Basarabia de la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1994, nr. 1, p. 48-53; Idem, *Mișcarea națională a românilor basarabeni în perioada 1905-1914*, în „Anuarul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei”, 2011, nr. 1, p. 178-198; Ion Negrei, *Afirmarea societății culturale moldovenești: serbarea națională de la Chișinău din 3 decembrie 1906*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1915, nr. 2, p. 77-85.

³ М. Хрох, *От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе. Нации и национализм* (перевод с англ. и нем.), Москва, 2002, с. 125.

⁴ Gheorghe Negru, *Mișcarea națională din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Latinitate. Romanitate. Românitățe. Conferința științifică internațională. Ediția a VII. Coordonatori: Igor Șarov, Sorin Domițian Șipoș et. al.*, Editura Lexon-Prim, Ratio et Revelatio, Chișinău-Oradea, 2023, 306-330.

încercat să pună bazele Partidului Național Român din Basarabia, un prototip al Partidului Național Român din Transilvania.

În vara și toamna anului 1905 inițiativa dezvoltării mișcării a fost preluată de curentul național-democratic din Basarabia, constituit pe baza a trei grupuri în frunte cu Emanuil Gavriliță, Ioan Pelivan și Pantelimon Halippa și compus, în temei, din „naționaliști” și socialiști-revoluționari. Aceștia au format cel mai activ și mai influent grup din cadrul mișcării naționale din Basarabia, opunându-se cu tărie politicii de rusificare, pledând pentru transpunerea în viață a drepturilor și libertăților democratice și civice cucerite în timpul revoluției, pentru drepturile național-culturale ale românilor basarabeni și, în general, pentru autonomia Basarabiei în cadrul Imperiului Rus, au formulat programul și au pus bazele Partidului Național Democratic al Românilor din Basarabia, au tipărit ziarul românesc „Basarabia”, cu grafie rusă. De asemenea, au militat, înfruntând deschis autoritățile, pentru afirmarea limbii, istoriei, identității românești moderne printre păturile culte și țărani, au inițiat și întreținut strânse legături cu reprezentanții curentului național din România, au răspândit cărți românești, au fondat centre și un magazin de carte românească, au organizat, ca nimeni altii, diferite manifestații, inclusiv literar-muzicale, prelegeri publice, propagând istoria și cultura românească.

Ziarul „Basarabia, publicat la 24 mai 1906 la Chișinău, fondat cu susținerea secretă a basarabeanului C. Stere, a prim-ministrului conservator Gh. Grigore Cantacuzino, a altor lideri politici conservatori și liberali din România, și-a asumat deschis identitatea românească, a contribuit la propagarea valorilor culturale românești moderne printre românii din Basarabia, a impulsionat legăturile dintre militanții din Basarabia și România, fapt sesizat de instituțiile diplomatice ale Imperiului Rus din România. Astfel, în depeșa nr. 58 din 9 august 1906, ambasadorul Imperiului Rus, Mihail Giers, comunica, din Sinaia, ministrului rus al afacerilor externe, conținutul raportului nr. 472 din 26 iulie 1906, primit de la consulul general din Iași, consilierul de stat von-Brunner. În raport, von-Brunner informa că, „în ultimul timp, tot mai frecvent se fac simțite semnele intensificării relațiilor dintre naționaliștii români și reprezentanții mișcării pentru autonomia Basarabiei”, remarcând „ușurința cu care propagandiștii traversează frontiera noastră de stat atât dintr-o parte, cât și din alta”. O dovadă, potrivit consulului general, era „apariția, în ultimele zile, în paginile unui ziar ieșean a unui articol în care se spune, între altele, că, după ce a vizitat Basarabia și a avut discuții cu reprezentanții românilor din această provincie, o anumită persoană a recunoscut actuala situație ca fiind deosebit de propice pentru propaganda ideilor naționaliste românești”. Ambasadorul rus, luând act de informațiile respective, a încercat, la întâlnirea cu ministrul afacerilor externe al României, generalul Iacob Lahovary, să verifice „în ce măsură guvernul regal este implicat în uneltirile naționaliștilor”. Totodată, i-a dat de înțeles ministrului român că „activitatea ilegală a celor din urmă împotriva noastră nu a trecut neobservată”. În acest sens, M. Giers i-a imputat generalului I. Lahovary „apariția în ziarul Partidului Conservator, acum la

guvernare, a unui articol, în care este încurajată propaganda în Basarabia”. Generalul Lahovary a susținut că a „observat și el ieșirea netacticoasă a redacției ziarului «Evenimentul»”, dar a dat asigurări că „aceasta nu corespunde nici modului de a acționa și nici intențiilor guvernului român”. Pentru a fi mai convingător, ministrul român a declarat: „Chiar dacă am recunoaște drept dezirabilă propaganda naționalistă într-o țară străină, pentru a avea succes în acest gen de activitate ar fi fost logic să se păstreze cu strictețe tăcerea în problema respectivă, și nu să se anunțe public despre decizia în cauză”. În toate partidele – a precizat ministrul – „există naționaliști pasionați”, dar guvernul „nu dă curs în niciun mod insistențelor acestora”. În acest context, discutând cu ambasadorul rus, generalul Lahovary și-a exprimat mirarea „în legătură cu gradul înalt de acces în teritoriul nostru al diferiților agitatori străini”. Potrivit lui, „chiar și agitatorii recunoscuți, cum ar fi, de exemplu, Constantin Stere, fost supus al Rusiei [...], își exprimă uimirea în legătură cu acele condiții de libertate deplină în care pot circula prin Rusia, promovându-și ideile”. Acest denunț al ministrului român la adresa unui important adversar politic al partidului conservator, Constantin Stere, a constituit drept bază pentru inițierea de către autoritățile țariste a unei politici mult mai agresive față de militanții naționali din Basarabia și România, iar unul dintre primii vizați va fi chiar C. Stere.

În acest context, ambasadorul M. Giers i-a reamintit ministrului afacerilor externe al Rusiei, făcând trimitere la „depeșa politică” nr. 85 din 18 noiembrie 1905, despre atitudinea regelui Carol și a guvernului său față de „ideile naționaliste” ale românilor. El era sigur că regele român și miniștrii săi „simpatizează și, pe cât este posibil, încurajează dezvoltarea acestor idei”. Dar persoanele respective erau atât de „precaute” și „experimentate” încât nu ar fi îndrăznit să se implice activ „în orice gen de agitație, făcută într-o țară străină, până când nu ar fi sigure că nu riscă nicio sancțiune”.

Concluzionând, ambasadorul rus a remarcat că, deocamdată, activitatea de propagandă a românilor în Basarabia, semnalată de consulul general al Rusiei de la Iași, „nu reprezintă un pericol serios”. Însă, „dacă respectiva mișcare, nu va fi înfrânată ferm și la timp, aceasta ar putea lua proporții alarmante, antrenând în rândurile sale și persoane mai cumpătate din regat, ceea ce s-ar putea solda cu unele dintre cele mai neplăcute pentru noi consecințe”⁵.

Ministrul afacerilor externe, Alexandr Izvolski, a expediat depeșa nr. 58 din 9 august 1906 a ambasadorului rus de la București privind „propaganda românească în folosul autonomiei Basarabiei” împăratului. Acesta, la 15 august 1906,

⁵ Arhiva de Stat a Federației Ruse (ASFR), Departamentul de Poliție (DP), Secția Specială (SS), fond 102, 1906, inv. 235, fasc. 1, dosar 936, filele 2-2 v.; Ion Varta, *Contribuții documentare la istoria mișcării naționale din Basarabia de la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1994, nr. 1, p. 51-52; Gheorghe Negru, *Constantin Stere în vizorul poliției secrete a Imperiului Rus*, în *Constantin Stere – prozator, publicist, jurist și om politic. 150 de ani de la naștere*, Iași, Editura Vasiliana '98, 2016, p. 69-70.

a scris pe câmpul depeșei: „Către ministrul afacerilor interne”. La 22 august 1906, prin adresa secretă nr. 723, ministrul afacerilor externe trimite depeșa lui Piotr Stolîpin care, din 8 iulie 1906, cumula funcția de ministru al afacerilor interne cu cea de președinte al Consiliului de Miniștri⁶.

Primul care a suportat consecințele deciziilor luate de demnitarul imperial de la centru, ca urmare a semnalului de alarmă venit de la consulul general al Rusiei de la Iași și a ambasadorului rus de la București referitor la înțelegerea legăturilor dintre militanții din Basarabia și România, a fost Constantin Stere. La 16 septembrie 1906, Departamentul de Poliție a solicitat Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia să instituie din nou supravegherea secretă a acestuia (suspendată prin dispoziția Departamentului din 31 iulie 1906) „în legătură cu existența unor indicii, conform cărora unul dintre cei mai activi propagandiști în domeniul nominalizat („propaganda românească privind autonomia Basarabiei” – n.n.) este cetățeanul român Constantin Stere, care dispune de acces liber în teritoriul Imperiului”. La 13 martie 1907, guvernatorul A. Haruzin îl anunța pe ministrul afacerilor interne despre interzicerea, în general, a accesului lui C. Stere în Basarabia, semnalând, în mod fals, implicarea acestuia în provocarea răscoalelor țărănești din România, dar, totodată, invocând și informația vehiculată în corespondența diplomatică din 1906 referitoare la legăturile sale cu reprezentanții mișcării naționale din Basarabia și vizitarea frecventă a provinciei respective⁷.

În depeșa secretă nr. 72 din 3 octombrie 1906, ambasadorul Rusiei la București, M. Giers, emite, din Sinaia, un nou semnal de alarmă referitor la „înțelegerea, în ultimul timp, a contactelor dintre naționaliștii din Regatul Român și reprezentanții mișcării pentru autonomie din Basarabia”, informându-l pe ministrul afacerilor externe al Imperiului Rus despre primirea unei scrisori anonime, „în care sunt expuse atâtea fapte favorabile acestor relații și persoanelor ce le promovează”, încât a considerat de datoria sa să o expedieze guvernatorului Basarabiei. Guvernatorul A. Haruzin, la rândul său, i-a răspuns, confidențial, că, într-adevăr, a „observat o intensificare a curentului românofil în rândurile unei anumite părți a populației din ținut [...]”. Curentul, după spusele guvernatorului, este un fenomen „nou, și complex, motiv pentru care este convins că necesită a fi studiat din toate punctele de vedere și combătut cu fermitate, bineînțeles în limitele unei forme tactice de luptă”. Pentru ca lupta să fie eficientă, guvernatorul avea nevoie de susținerea misiunii diplomatice de la București, propunând, în acest sens, o întâlnire cu ambasadorul rus din acel oraș. Ambasadorul împărtășea întru totul opinia guvernatorului, conform căreia, „într-o problemă atât de importantă, se impune necesitatea coordonării acțiunilor întreprinse de reprezentanța noastră

⁶ ASFR, DP, SS, fond 102, 1906, inv. 235, fasc. 1, dosar 936, fila 1.

⁷ Gheorghe Negru, „Curentul românofil” în Basarabia sub ocupația țaristă, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1996, nr. 2, p. 42-43; Idem, *Constantin Stere în vizorul poliției secrete a Imperiului Rus*, în *Constantin Stere – prozator, publicist, jurist și om politic. 150 de ani de la naștere*, Iași, Editura Vasiliana '98, 2016, p. 71.

diplomatică la București și de autoritățile supreme din Basarabia”, exprimându-și „deplinul acord” cu intenția lui A. Haruzin de a veni la București. În acest scop, M. Giers solicita aprobarea ministrului afacerilor externe. Deplasarea trebuia să aibă un „caracter eminentamente privat”, deși, în calitate de guvernator al unui ținut vecin cu România, A. Haruzin nu putea în totalitate să evite întredvederea cu unii membri ai guvernului român. În opinia lui M. Giers, nici nu era necesară o „eludare prea insistentă a unor asemenea întredvederi”⁸.

La 25 octombrie 1906, ministrul afacerilor externe trimite depeșa nr. 72 din 3 octombrie ministrului afacerilor interne, Piotr Stolîpin, iar la 11 noiembrie 1906, Departamentul de Poliție, secția specială, din cadrul ministerului afacerilor interne, o expediază guvernatorului Basarabiei, solicitându-i acestuia informații „referitor la curentul românofil existent printre populația guberniei ce v-a fost încredințată”⁹.

Guvernatorul Basarabiei, Alexei Haruzin, răspunde prin adresa „strict secretă” din 15 ianuarie 1907, trimisă lui Maximilian Trusevici, directorul Departamentului de Poliție, în care nu doar oferă informații despre „curentul românofil” de la începutul sec. XX, ci încearcă să reconstituie o imagine de ansamblu asupra fenomenului național din Basarabia, începând cu anexarea ținutului de către Imperiul Rus în 1812. Analiza și explicațiile guvernatorului se bazează pe o serie de mituri (al „eliberării”, din considerente morale și religioase, a românilor de sub turci, al „prieteniei” moldo-ruse, din aceleași motive; teze care, de fapt, aveau rolul de a masca și justifica rusificarea), caracteristice, în general, mesianismului imperial rus (iar mai târziu și celui sovietic). Considerând Rusia „ocrotitoarea adevărată” a creștinilor aflați sub „jugul turcesc”, inclusiv a „româno-moldovenilor”, A. Haruzin subliniază, în consecință, că „încorporarea actualului teritoriu al guberniei Basarabia la Rusia nu a constituit o cucerire, ostilă populației băștinașe, ci o alipire la un stat prietenos”. În plus, „biserica de răsărit”, comună pentru „poporul rus” și „poporul româno-moldovenesc”, a „consolidat unificarea și înțelegerea reciprocă dintre moldoveni și acei ruși care, ulterior, s-au mutat cu traiul pe teritoriul lor, venind de peste Nistru [...]”. În cele din urmă, „atitudinea binevoitoare a guvernului central și ale autorităților locale față de moldoveni, care [...] nu i-a considerat niciodată pe moldoveni ca pe un popor străin intereselor Rusiei, a condiționat faptul că în Basarabia nu există niciun fel de antagonism între ruși și moldoveni, oricare ar fi clasa socială de referință. Din contra, foarte frecvent moldoveanul băștinaș, fără a se dezice de naționalitatea sa, se consideră rus sau se identifică prin termenul indefinit de «basarabean»”.

Totuși, semnaleză A. Haruzin, „încă din timpul alipirii Basarabiei la Rusia, printre cercurile de conducere ale nobililor moldoveni nu a încetat să existe un pardid moldovenesc deosebit”. Membrii acestuia „au relații de rudenie sau pur și simplu se cunosc bine cu reprezentanții claselor superioare din România,

⁸ ASFR, DP, SS, fond 102, 1906, inv. 235, fasc. 1, dosar 936, filele 7-7v.

⁹ Ibidem, fila 6; Gheorghe Negru, „Curentul românofil” în Basarabia sub ocupația țaristă, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1996, nr. 2, p. 45.

întreținând cu aceștia legături permanente foarte strânse. În repetate rânduri, acest partid a dat dovadă de flexibilitate în chestiunile de natură naționalistă”. Însă, treptat, în deceniile care au urmat după anexare, influența „partidului” respectiv s-a diminuat. Factorii care au contribuit la aceasta au fost „întrepătrunderea strânsă a nobilimii moldovenești cu nobilimea rusă atât pe calea înrudirii, cât și pe calea studiilor obținute în instituțiile de învățământ rusești și a stabilirii cu traiul pentru perioade îndelungate în guberniile rusești”, pe de o parte, diminuarea progresivă a bunăstării economice și ruina moșierilor moldoveni în raport cu moșierii și negustorii greci, armeni și ruși, pe de cealaltă parte.

La începutul sec. XX („în ultimii ani”), observa A. Haruzin, „între moșieri și țărani a început să se evidențieze pregnant un al treilea element – persoanele de cele mai diverse profesii, preponderent puțin asigurate sub aspect material, care se autointitulează drept intelectuali”. Aceștia, în 1905, au aderat la mișcarea revoluționară. În contextul unor tendințe separatiste, comune pentru periferiile imperiului, „princiipiile respective, iar odată cu ele – și mișcarea naționalistă, au căpătat teren și în Basarabia”. De mișcarea „revoluționar-naționalistă”, inițiată în Basarabia, „au beneficiat naționaliștii români, probabil nu fără participarea autorităților românești. Din câte se pare, s-a luat decizia de a supune populația moldovenească unei propagande sistematice atât în ceea ce privește ideile românofile, cât și în privința mișcării revoluționare. Este clar că în această problemă naționaliștii români și revoluționarii locali merg mână în mână. Deocamdată, și unii, și alții au scopuri identice.”

În concluzie, după ce relatează despre o serie de acțiuni concrete ale reprezentanților „curentului românofil” din Basarabia și subliniază rolul jucat de guvernator și organele de poliție în culegerea informațiilor despre persoanele implicate în organizarea manifestărilor naționale și a eforturilor depuse de autorități pentru a le contracara, A. Haruzin a menționat următoarele: „1) masei generale a populației moldovenești îi sunt străine sentimentele de românofilie; 2) în cercurile revoluționare, cu suportul naționaliștilor români, are loc o activitate susținută în direcția separatismului și a iredentismului. Această activitate necesită, din partea noastră, o atenție sporită și o contracarare permanentă, dar în limitele raționalului”. Dacă nu se va proceda așa, „în viitorul apropiat, în Basarabia, ca regiune periferică, va apărea, cu siguranță, o problemă destul de gravă”. Pentru a elabora un plan de acțiuni comune cu ambasadorul Rusiei la București, „în vederea combaterii activităților românofile”, în conformitate cu aprobarea ce parvenise de la ministrul afacerilor externe, A. Haruzin intenționa să întreprindă, „în viitorul apropiat”, o deplasare în capitala României. La sfârșitul scrisorii, A. Haruzin îi solicita directorului Departamentului de Poliție să-l informeze despre cele relatate pe ministrul afacerilor interne¹⁰.

¹⁰ Совершенно секретное письмо Бессарабского губернатора, адресованное Его Превосходительству М.И. Трусевичу, № 1, 15 января 1907, în Gheorghe Negru, „Curentul românofil” în Basarabia sub ocupația țaristă, „Revista de Istorie a Moldovei”, 1996, nr. 2, p. 46-50.

În vara și toamna anului 1906, atunci când demnitarii Imperiului Rus urmăreau cu atenție legăturile dintre românii din Basarabia și cei din România, când discutau strategia și plănuiau acțiuni de neutralizare a „mișcării pentru autonomie” din Basarabia, guvernatorul A. Haruzin a intervenit pentru a bloca plecarea la expoziția jubiliară din București a unui grup mare de români basarabeni, pentru a contracara gestul simbolic de solidaritate națională al acestor români cu românii din Vechiul Regat. Iată cum s-au derulat evenimentele. La 28 mai 1906, ziarul „Patriotul” din București, „cotidian politic de nuanță conservatoare”¹¹, insera un text intitulat „Manifestul românilor basarabeni”, însoțit de următoarea explicație a redacției: „Românii basarabeni agită ideea de a participa, în număr mare, la Expoziția Națională [...]. Un student basarabean care a fost zilele trecute la Iași, spre a lua informațiuni asupra deschiderii Expoziției, a binevoit să ne comunice textul acestui manifest, pe care îl publicăm aici alăturat”. Manifestul, adresându-se „fraților moldoveni” din Basarabia, îi informa că la București, capitala României, urma să fie inaugurată, „luna viitoare”, „o mare și înălțătoare expoziție”, care își propunea să pună în valoare „munca cinstită și rodnică a fraților noștri de peste Prut”. „Voi toți, care știți cum simte și cugetă românul, vă veți simți mândri a veni, în număr cât mai mare, la această serbare de renaștere națională. Cu această ocazie, veți vedea și chipul sfânt al marelui voievod-rege Carol, care a știut să rupă lanțurile robiei și să aducă mai multă lumină în inima asuprită a Românilor. Veniți, căci aceasta este sărbătoarea mare a Românimii, de la care nimeni nu trebuie să lipsească și de la care, poate, într-o zi, va atârna și viitorul nostru... Veniți!”¹².

Manifestul respectiv, având un titlu nou, mobilizator, – „Către toți Basarabeni pentru expoziția națională” – a fost republicat, chiar în prima pagină, de ziarul „Basarabia” din 11 iunie 1906 de la Chișinău. Evenimentul era anunțat și în textul „Sărbătoare națională”, publicat în același număr al „Basarabiei”: „Astăzi, duminică, în capitala României, orașul București, pe fosta câmpie a Filaretului, se va deschide expoziția generală română, tăindu-se cu foarfecile de către regina Elisabeta a României ghirlanda de flori de la poarta de intrare în expoziție [...]. Prin această expoziție se va vedea tot progresul, în adevăratul înțeles al cuvântului, făcut de țara românească sub înțeleapta ocârmuire de 40 de ani a gloriosului rege Carol I”¹³.

Ziarul „Neamul Românesc” din 20 august 1906, editat la București, publicație politică de orientare „naționalist democrată”¹⁴, comunica faptul că „câțiva studenți basarabeni au venit la expoziție”¹⁵.

¹¹ Georgeta Răducă, Nicolin Răducă, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 312.

¹² „Patriotul”, anul IV, nr. 133, 28 mai 1906.

¹³ „Basarabia”, anul I, nr. 5, 11 iunie 1906, p. 1-2.

¹⁴ Georgeta Răducă, Nicolin Răducă, *Op. cit.*, 1995, p. 295.

¹⁵ „Neamul Românesc”, anul I, nr. 30, 20 august 1906, p. 507.

În materialul „Sărbătoarea Românilor”, publicat în ziarul „Basarabia” din 3 septembrie 1906, bucuria românilor, prilejuită de expoziția de la București, este comparată cu sentimentul respectiv din perioada „unirii Valahiei cu Moldova într-un singur trup” sau a „înălțării neatârării”. Comunicând despre sosirea „fraților noștri din Transilvania, Ungaria și Bucovina” la expoziția de la București, descriind „înălțătoarele clipe” petrecute în România, dragostea cu care au fost primiți și tratați, ziarul chișinăuan, subliniind că „sufletul nostru a fost printre dânșii”, preciza: „noi suntem mulțumitori fraților noștri din Ardeal, Bucovina, Ungaria, Macedonia și din Regat, pentru că în sfânta lor veselie nu ne-au uitat și au cântat cu dragoste cântece de-ale noastre. Când toți Românii vor munci într-un gând pentru binele propășirii, atunci Dumnezeu va împlini dorințele drepte ale Românilor”¹⁶.

La 15 octombrie 1906, publicația „Neamul Românesc”, semnala că „se anunță din Iași sosirea unor basarabeni pentru a vizita expoziția sau pentru a urma cursurile Universității”¹⁷.

Ziarul „Adevărul” din București, „cotidian politic”¹⁸, informa, la 20 septembrie 1906, la rubrica „ultimele informații”, că profesorul Grigoriu, sosit din Chișinău, l-a vizitat pe dr. Istrati, comisarul general al expoziției. Discuția celor doi a vizat „excursia românilor basarabeni, ce e organizată pentru săptămâna aceasta”. Oaspetele de la Chișinău a relatat că „vor veni în țară peste 1500 intelectuali și țărani din toate districtele Basarabiei. Guvernul rus nu va opune nici o împotrivire acestei excursiuni”¹⁹.

În scrisoarea din 30 septembrie 1906, C. Stere îi comunica lui Ioan Pelivan că a organizat primirea la București a „mai multor basarabeni” care doreau să viziteze expoziția. Convenise: 1) „să fie permisă intrarea în țară fără nici o formalitate (bineînțeles în ce privește autoritățile românești”); 2) drumul până la București și înapoi era gratuit; 3) „întreținerea la București” era, de asemenea, gratuită. Prin urmare, preciza C. Stere, „vezi dacă vei putea organiza o excursiune a *tineretului* și dacă se poate a cât *mai mulți* țărani. Eu mă întorc la Iași pe la 10. X. Până atunci să-mi scrii, ce ai făcut. Dacă ai reușit să faci ceva pentru câte persoane și pentru când? Ca să pot lua măsurile necesare”. Post factum, într-o notă la scrisoare, Ioan Pelivan preciza că au fost trimiși tinerii: Mihai Vântu, Ecaterina Pelivan, Zinaida Popovschi, Sergiu Niță ș.a.²⁰.

Este evident că „Manifestul”, un apel incitant către românii basarabeni, publicat de „Patriotul” de la București și republicat de „Basarabia” de la Chișinău,

¹⁶ „Basarabia”, anul I, nr. 29, 3 septembrie 1906, p. 1.

¹⁷ „Neamul Românesc”, anul I, nr. 46, 15 octombrie 1906, p. 760.

¹⁸ Georgeta Răducă, Nicolin Răducă, *Op. cit.*, p. 18-19.

¹⁹ „Adevărul”, anul XVIII, nr. 6137, 20 septembrie 1906.

²⁰ Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan. Deșteptarea Națională. Corespondență. Memorii (1900-1918)*, în „Destin Românesc. Revistă de Istorie și Cultură”, Serie nouă, Ediție specială, Chișinău, 2009, nr. 5-6, p. 200-201.

l-a alarmat pe guvernatorul Basarabiei, deoarece expoziția era prezentată ca o „sărbătoare de renaștere națională” a românilor, iar „românimea” din Regat era desemnată drept forța care va decide „într-o zi” viitorul Basarabiei. Vizitarea expoziției din București de către unele grupuri mai mici de români basarabeni a fost percepută, probabil, drept un pericol minim. Însă, atunci când în spațiul public a apărut informația despre intenția unui grup de 1500 de intelectuali și țărani de a pleca la București, aceasta a alertat la maximum autoritățile. În scrisoarea „strict secretă” din 15 ianuarie 1907, expediată Departamentului de Poliție din Sankt Petersburg, A. Haruzin își informa superiorii de la centru despre eforturile intelectualității „revoluționare” din Basarabia (acea care a „inițiat ediția periodică «Basarabia»”) și a „naționaliștilor” din România de a organiza, în perioada de desfășurare a expoziției jubiliare de la București, „o manifestație de prietenie cu România, în numele moldovenilor basarabeni”. Însă, agitația pentru plecarea „unui grup special de persoane” la București, nu a reușit, din cauza, cum se poate deduce, piedicilor puse de guvernator. Redactorului „Basarabiei”, Em. Gavriliță, care a încercat să plece în capitala României, A. Haruzin, pur și simplu, a „refuzat să-i elibereze pașaport de străinătate (pentru aceasta a fost găsit un temei formal)”²¹. Un alt procedeu, aplicat de A. Haruzin, pentru a obstrucționa plecarea românilor basarabeni la București, îl putem deduce din informația publicată de ziarul „Neamul Românesc” al lui Nicolae Iorga din 1 octombrie 1906: „Cauza că nu pot veni și basarabeni la expoziție e și scumpetea neauzită a pașapoartelor rusești. Pașapoartele colective nu sunt admise peste Prut”²².

Autoritățile imperiale de la Chișinău au pus piedici și în organizarea de către același grup național-democrat afiliat ziarului „Basarabia” (de către Ioan Pelivan, în primul rând, ajutat de N. Andronovici, I. Petrilă etc.)²³ a unui matineu muzical. Evenimentul a fost planificat, inițial, să se desfășoare la 21 noiembrie 1906 în localul școlii de meserii din Chișinău, instituție în care Sergiu Cujbă, care venise de la București pentru a ajuta la redactarea ziarului „Basarabia”, unul dintre organizatorii și participanții activi ai matineului, începuse să predea „primul curs de istorie a culturii moldovenești”. Dar, în ultimul moment, inspectorul instrucțiunii publice din Chișinău, Lokașin, care „îi purtase cu vorba” pe organizatori, căruia „nu-i plăcea programul serbării”, deoarece „erau prea multe lucruri moldovenești”, a refuzat să autorizeze serbarea. Au urmat multe alte „alergări” și „târgueli” până când, în cele din urmă, atât polițmeisterul, cât și guvernatorul au permis evenimentul. Deși era în perioada de recul a revoluției ruse, iar guvernul nu mai avea nicio rețineră să recurgă la persecuții și represii, guvernatorul

²¹ Gheorghe Negru, „Curentul românofil” în Basarabia sub ocupația țaristă, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1996, nr. 2, p. 59.

²² „Neamul Românesc”, anul I, nr. 42, 1 octombrie 1906, p. 700.

²³ O altă opinie referitoare la organizatorii matineului din 3 decembrie 1906 a emis Ion Negrei în articolul *Afirmarea societății culturale moldovenești: serbarea națională de la Chișinău din 3 decembrie 1906*. A se vedea „Revista de istorie a Moldovei”, 1915, nr. 2, p. 77-85.

Basarabiei nu a îndrăznit totuși să respingă tranșant o inițiativă culturală fără miză politică. Matineul, care a întrunit „mai bine de 300 persoane”, a avut loc la 3 decembrie 1906 în sala mare a școlii de muzică a lui Vasili Gutor. În debutul concertului, Sergiu Cujbă a ținut o prelegere în fața participanților la matineu despre însemnătatea cântecelor populare pentru cultura moldovenească. Au urmat mai multe piese muzicale, interpretate de corul condus de Gheorghe Stârcea și Vladimir Madan, de domnișoarele Nadejda Cotoman, Liubov Costinescu, Ecaterina Sachilaridi. Gheorghe Madan a declamat „Întoarcerea soldatului”, „Rugăciunea din urmă” și „frumoasa doină” „Mugur mugurel”. La urmă, în prezența a doi pristavi și a unui comisar de poliție, s-a cântat „Deșteaptă-te române”, ultimul neînțelegând, desigur, nimic „din conținutul acestui marș-îmn”²⁴.

Matineul – o primă festivitate în totalitate națională – a avut un mare succes, determinând ecouri în presa din Basarabia și România. Ziarul „Neamul Românesc” din 17 decembrie 1906, în nota „Cea d’întăiu serbare culturală a Românilor din Basarabia”, semnată de Nicolae Iorga, a descris elogios și detaliat (pe baza informațiilor preluate din „Universul”) cum a decurs concertul. Publicația a semnalat, în plus la cele deja relatate, că au fost interpretate, „pe lângă vechi cântece din Moldova lui Alecsandri”, două romane ale lui Mihai Eminescu: „Ce te legeni codrule” și „Somnoroase păsărele”. Domnișoara Costinescu a cântat, între altele, „Amintirea Basarabiei”. Gheorghe Madan a declamat din George Coșbuc. N-au lipsit „Mult e dulce și frumoasă” a „bătrânului Sion”, „Vin’ Ileană la poiană” a lui Gavril Muzicescu, „Fiii României”, piesă „pe care o cântau la noi copiii în anul proclamării Regatului român”, „gloriosul îmn «Deșteptă-te Române»”. Lui Nicolae Iorga toate acestea i se păreau „vești din altă lume”. „Odată ce învie – constata savantul și publicistul –, sufletul nu se poate opri: el se hrănește din însăși nădej-dile sale. Praf se fac înaintea lui toate alcătuirile, cât de uriașe, ale lumii. Uitați-vă numai la ce se petrece în Basarabia”²⁵.

La 23 și 24 decembrie 1906, ziarul „Adevărul” a inserat două părți a unui interviu intitulat „Începuturile mișcării culturale basarabene. Convorbire cu un fruntaș basarabean din Iași”. Pseudonimul „fruntaș basarabean” nu era divulgat, dar în cercurile militanților naționali din Chișinău și București, apropiate ziarului „Basarabia”, știau bine că era vorba de Sergiu Cujbă. Acesta, la 13 decembrie 1906, fusese expulzat din Basarabia de către autoritățile și poliția gubernială pentru „propaganda ideilor românofile”. Prima parte a interviului, dedicată în totalitate „serbării” din 3 decembrie 1906, reflectă dificultățile „organizatorice” și „materiale” cu care s-au confruntat organizatorii, modul cum a decurs mati-

²⁴ Începuturile mișcării culturale basarabene. Convorbire cu un fruntaș basarabean din Iași, în „Adevărul”, anul XVIII, nr. 6230, 23 decembrie 1906; Ioan Pelivan către redacția gazetei „Adevărul”, Chișinău, ianuarie 1907, în Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan. Deșteptarea Națională. Core-spondență. Memorii (1900-1918)*, „Destin Românesc. Revistă de Istorie și Cultură”, Serie nouă, Ediție specială, Chișinău, 2009, nr. 5-6, p. 45-47, 276-277.

²⁵ „Neamul Românesc”, anul I, nr. 64, 17 decembrie 1906, p. 165.

neul, impactul produs asupra publicului și în societate. Descriind „impresiile și urmările serbării”, S. Cujbă relatează: „Ah, Doamne, nici până acum nu pot să uit însuflețirea ascultătorilor fără deosebire de tagme sau vârste. A fost o furtună de aplauze. Bătrânii plângeau de înduioșare cuvântând: «În sfârșit, în sfârșit, după atâta amar de ani, putem iar să ne întrunim noi, moldovenii, și să ascultăm graiul nostru strămoșesc, să ne cântăm cântecele și stihurile noastre minunate». Ei își strângeau mâinile de bucurie și se hiritiseau. Iar un bătrân patriot zicea: «Credeam că am să mor și ziua asta n-am s-o mai apuc. Dar se vede că Dumnezeu tot nu ne-a părăsit». Apoi a oftat din adâncul inimii și și-a șters o lacrimă cu dosul mâinii zicând: «De acum pot să mor, căci răul care s-a pornit nu se mai poate opri. În curând vor avea și moldovenii viața lor»”.

Aceste sentimente, explică S. Cujbă, pot fi înțelese doar de cei care „au trăit în Basarabia” și au „luat parte la serbare”. „Înainte de 17 octombrie [1905] un preot pentru un abecedar moldovenesc a fost trimis în Siberia. Apoi asta e glumă? Moldovenii până mai deunăzi se lepădau de limba lor. În școli, cel ce vorbea moldovenește, era pedepsit sau, cel puțin, batjocorit. Pe stradă numai rusește. Moldoveneasca era bună pentru slugi și țărani. Numai câțiva din tineretul înaintat și din boieri mai păstrau scânteia culturii străbune. Și apoi cei ce doreau rusirea moldovenilor aveau un ajutor puternic în cultura și literatura rusă [...]. Cum să știi să ridici alături de cultura rusească și să faci atrăgătoare o cultură mult mai tânără ca cea moldovenească?”²⁶.

În partea a doua a interviului S. Cujbă s-a referit la „însemnătatea socială a primei serbări moldovenești”. Această însemnătate, sublinia S. Cujbă, reiese din faptul că „un însemnat număr de oameni folositori mișcării obștești, culturale” („o seamă de proprietari, de preoți și o mulțime de oameni buni moldoveni, însă în ceea ce privește politica [...], moderați”) nu agreau radicalismul ziarului „Basarabia”. Pe de altă parte, era necesar ca „renașterea culturală și națională” din Basarabia să se bazeze „pe toate puterile vii ale moldovenimei”, iar intelectualii, nobilii, preoții și moderații moldoveni, care „admiteau ca punct de plecare o reînnoire în Rusia”, trebuiau „să meargă mână în mână”. Din această perspectivă, „prima serbare moldovenească de la 3 decembrie a făcut acest lucru așa de greu, dar așa de neapărat: a strâns asupra unui punct de vedere obștesc toată suflarea moldovenească luminată și iubitoare de neam, fără deosebire de vederi politice”²⁷.

Alexis Nour, în articolul „Exploatarea chestiei basarabene”, publicat în ziarul „Adevărul” din 6 ianuarie 1907, consideră aprecierile lui S. Cujbă referitoare la impactul și însemnătatea matineului din 3 decembrie 1906 drept „cusute cu ață albă”, „gălăgie în jurul unui lucru de nimic”, „fantezii” („interpretările lui (ale lui S. Cujbă - n.n.) privitoare la conținerea interioară a faptelor nu sunt decât invențiuni”). A. Nour, indignat de exagerările „frunțașului basarabean”, neagă, de fapt,

²⁶ „Adevărul”, anul XVIII, nr. 6230, 23 decembrie 1906.

²⁷ *Din începuturile culturii basarabene. Convorbire cu un frunțaș basarabean din Iași*, în „Adevărul”, anul XVIII, nr. 6231, 24 decembrie 1906.

orice succes, orice însemnătate, orice „înălțare sufletească” din cadrul matineului din 3 decembrie 1906, contestă, în esență, însăși rațiunea de a organiza un asemenea eveniment. Mai mult, deodată, A. Nour îmbracă toga de avocat al autorităților țariste, menționând că „autorizația pentru întrunirea muzicală fu lesne obținută de Ion Petrillo [...]”. „Să nu se creadă – insistă gazetarul, în contradicție cu politica de rusificare care, în timpul revoluției, devenise mai subtilă, dar nicio dată nu fusese abandonată – că e cine știe cât de greu a face la noi un matineu, o întrunire sau un curs de lecții: cu toate condițiunile agravante, *oamenilor cinstiți* (n.n.), urmărind scopuri pur culturale, li se dă fără dificultate, orșicare autorizație. Despre această bunăvoință a autorităților locale se vorbește mult chiar în „Viața Românească” [...]. Cauza însă principală a greutăților care așteaptă, fiecare pornire culturală la noi, e alta (așadar, nu autoritățile țariste - n.n.): sărăcia desăvârșită de oameni !”²⁸.

În aceeași lună, ianuarie 1907, Ioan Pelivan a trimis redacției ziarului „Adevărul” o replică la articolul lui Alexis Nour, semnată cu trei pseudonime ale sale din epocă (Gorici, Rezeneanu, Onica). Aceasta, însă, nu a fost tipărită în 1907, ci abia după căderea comunismului. I. Pelivan, pe lângă faptul că subliniază și el importanța și „înălțarea sufletească” de la matineul din 3 decembrie 1906, venind cu argumente ce completează în acest sens aprecierile lui S. Cujbă, semnaleză, totodată, că indignarea și critica lui A. Nour la adresa lui S. Cujbă „provine din niște motive nu așa de curate, precum ar presupune cititorii „Adevărului”, care nu-l cunosc pe dl Nour”. I. Pelivan nu dorește să indice care sunt aceste motive, deoarece „nu vrem să profanăm prin ele lucrul sfânt al tinerei mișcări național-culturale din Basarabia”. Totuși, menționează I. Pelivan, „modul în care dl Nour descoperă pseudonimul „fruntașul basarabean” e vrednic de mare atenție: în Rusia, unde a învățat gazetăria dl Nour, astfel de meșteșug se numește „sisk”, adică spionaj, provocăție [...]”²⁹. Abia în vara anului 1917, când o comisie a „Sfatului Țării” a luat în primire arhiva Direcției de Jandami a Guberniei Basarabia, I. Pelivan a aflat care a fost motivul „purtărilor suspecte” ale lui A. Nour „printre tinerii național-democrați și printre colaboratorii „Basarabiei”. Numai în acel an, 1917, „s-a dovedit definitiv că Nour fusese agent al Ohranei țariste, găsindu-se acolo câteva rapoarte și denunțuri ale lui Nour”³⁰.

Înțelegem, astăzi, că autoritățile imperiale din Basarabia, guvernatorul personal, care urmăreau foarte atent legăturile și acțiunile militanților naționali din Basarabia și România, au fost deranjați de interviul lui S. Cujbă, în special de informațiile privind succesul și importanța matineului literar-artistic, impactul emoțional puternic și „înălțarea sufletească” extraordinară a participanților la

²⁸ „Adevărul”, anul al XIX-lea, nr. 6240, 6 ianuarie 1907.

²⁹ Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan. Deșteptarea Națională. Corespondență. Memorii (1900-1918)*, „Destin Românesc. Revistă de Istorie și Cultură”, Serie nouă, Ediție specială, Chișinău, 2009, nr. 5-6, p. 45-47.

³⁰ *Ibidem*, p. 270.

eveniment, condamnarea politicii de rusificare și a consecințelor ei nefaste pentru dezvoltarea învățământului, culturii și identității. Acestea dezavauau mitul prieteniei dezinteresate dintre moldoveni și ruși și subliniau imperialismul politicii naționale a Imperiului Rus. În acest context, demnitarii țariști au recurs, așa cum procedau ei în mod curent, la organizarea unei diversiuni, inspirând publicarea articolului lui A. Nour, agent al „ohrankăi” ruse, pentru a diminua impactul public al matineului, pentru a dezbină, manipula, demoraliza gruparea național-democratică a mișcării naționale din Basarabia. De altfel, însușind „lecția”, înțelegând importanța întrunirilor literar artistice pentru „deșteptarea” și consolidarea identității naționale, administrația gubernială nu a mai autorizat organizarea unor asemenea evenimente, chiar dacă Sergiu Cujbă anunțase, la sfârșitul festivității din 3 decembrie 1906, că în curând va urma o altă „serbare moldovenească”.

A fost alertat guvernatorul Basarabiei și de discuțiile și deciziile adoptate în cadrul adunării generale a „Societății culturale moldovenești” din 12 decembrie 1906. După cum a relatat Sergiu Cujbă, în interviul din 24 decembrie 1906, problema principală de pe ordinea de zi a adunării, moderată de Pavel Dicescu, președintele societății culturale, a constituit situația școlii basarabene. Primul vorbitor, S. Cujbă, a propus crearea unui „club moldovenesc”, care trebuia să conțină o bibliotecă și „toate ziarele românești”. A fost susținut de N. Popovschi, „profesor cu trecere la Chișinău”. Mulți, în principal vorbitori de limbă rusă, s-au pronunțat împotriva. După discuții, propunerea lui S. Cujbă fiind acceptată, a fost numită o comisie responsabilă de întemeierea clubului. Dezbaterile referitoare la situația școlii din Basarabia au fost foarte aprinse. Luând iarăși primul cuvântul, S. Cujbă a menționat că „întrebarea despre școală este pentru noi lucru de viață și de moarte. Toate popoarele își au școlile lor, numai oropsitul popor moldovenesc stă de o parte și nu poate să-și crească însușirile minunate cu care a fost dăruit. Dar în ziua de astăzi un popor care nu se ține în rând cu celelalte în lupta culturală e merit să piară și așa va pieri și poporul moldovenesc dacă nu se vor lua măsuri hotărâtoare și neîntârziate ca școlile în Basarabia să fie o realitate”. Afirmările respective au fost combătute de „d-nii Cuș, Madan, păr[intele] Plămădeală ș.a.” care au invocat, drept argument, că „nu sunt abecedare, profesori și bani”. Răspunzând, S. Cujbă a subliniat că „abecedare și cărți sunt de ajuns și foarte bogate în țările românești vecine, unde cultura e de zeci de ani. Profesor se angajează să stăruie să se trimită din România, iar cât despre mijloace, ele oricând se vor găsi, căci nu se îndoiește de iubirea de neam a membrilor din societate”. Pentru a aduna fonduri, S. Cujbă propune „liste de subscripție, serbări și orice mijloace”. Observând că Em. Gavriliță dorește să doneze 50 ruble în fondul pentru școli, anunță aceasta specificând: „Iată ce poate face pilda moldovenilor iubitori de neam. Cât timp fruntașii moldoveni își vor iubi poporul, acesta nu va pieri”. Propune să se facă imediat o subscripție care, într-adevăr, „adună câteva sute de ruble”. S. Cujbă încheie discuțiile cu un apel către moldoveni „ca să nu amâne clipa de renaștere a poporului oropsit, ci să stăruie din tot sufletul, din tot cugetul, ca și moldoveanul

să-și aibă viața lui slobodă prin școală”. Într-o atmosferă „de mare însuflețire”, președintele P. Dicescu pune la vot propunerea „ca chiar de la 1 ianuarie [1907] să se deschidă o școală ca pildă pentru popor”, iar adunarea o acceptă cu o mare majoritate. Hotărârea a fost însoțită „de mari aplauze”. Em. Gavriliță, „bătrânul patriot”, „îmbrățișează pe Sergiu Cujbă. Președintele și alți fruntași și preoți îi strâng mâna. Toți simt că ceva nou și înălțător se află în aer”³¹.

Ca și aprecierile lui S. Cujbă referitoare la matineul din 3 decembrie 1906, la fel și discuțiile și deciziile din cadrul adunării generale a societății culturale moldovenești din 12 decembrie 1906 au reprezentat, însă mult mai tranșant, o condamnare, o sfidare a politicii de rusificare a autorităților. Din acest motiv, a doua zi dimineața, după cum se subliniază în interviul amintit mai sus, S. Cujbă a fost chemat la jandarmerie, unde „faimosul Vasiliev” i-a dat ordin ca „imediat, cu trenul de 8,25, fără să-și îmbrățișeze prietenii, nici să-și întocmească interesele, să părăsească pentru totdeauna pământul basarabean, [deoarece, în caz contrar,] va fi trimis în Siberia”. Orice opuneri, orice obiecții, orice dovezi erau inutile, constata S. Cujbă. Nici chiar funcționarul de la jandarmerie nu îl putea ajuta. „Am ordine superioare [...], îmi fac numai datoria”, se justifica acesta. Seara l-au petrecut la gară, „cu ochii umezi”, toți prietenii și „n-a fost despărțire mai duioasă”³².

Evocând faptul convocării adunării „Societății moldovenești” din 12 decembrie 1906 și episodul expulzării militantului basarabean din 13 decembrie 1906, guvernatorul A. Haruzin, în scrisoarea strict secretă către directorul Departamentului de Poliție, M. Trusevici, din 15 ianuarie 1907, semnală: „Sosit din România, numitul Cujbă, luând cuvântul în cadrul ședinței, și-a permis să promoveze în mod deschis programul de propagandă în rândurile populației a ideilor românofile. A doua zi după ședință, fiind informat cu precizie despre toate acestea de către persoane de încredere, prin intermediul Direcției de Jandarmi l-am somat imediat pe Cujbă să părăsească urgent teritoriul Basarabiei. Plecarea lui Cujbă în România a avut loc în aceeași zi, ceea ce, după cum s-a văzut din paginile ziarelor, a produs o impresie puternică și corectă”³³.

În același șir de diversiuni și intimidări la adresa curentului național-democratic din cadrul mișcării naționale din Basarabia se înscrie și apariția la 14 ianuarie 1907 a primului număr al ziarului „Moldovanul”³⁴. În scrisoarea către

³¹ Din începuturile culturii basarabene. Convorbire cu un fruntaș basarabean din Iași, în „Adevărul”, anul XVIII, nr. 6231, 24 decembrie 1906.

³² Ibidem.

³³ Совершенно секретное письмо Бессарабского губернатора, адресованное Его Превосходительству М.И. Трусевичу, № 1, 15 января 1907, în Gheorghe Negru, „Curentul românofil” în Basarabia sub ocupația țaristă, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1996, nr. 2, p. 49; Idem, Gheorghe Madan - agent al Imperiului Rus. „Agent personal” al guvernatorului Basarabiei. Cazul Sergiu Cujbă, în *Studii și cercetări de istorie a presei* (coord. Marian Petcu), „Vasle Goldiș” University Press, Arad, 2008, p. 289-308; în „Revista Transilvania”, Serie nouă, 2009, nr. 1, p. 30-40.

³⁴ Gheorghe Negru, „Moldovanul” (1907-1908) – ziar național sau diversiune politică ? (II), în: „Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură”, Serie nouă, nr.1, 2006, p.108-114; Idem, *Culisele pub-*

Departamentul de Poliție din 15 ianuarie 1907, A Haruzin sublinia legătura dintre orientarea politică a ziarului „Basarabia” și necesitatea fondării unui ziar de alternativă – „Moldovanul”. Astfel, referindu-se la ziarul „Basarabia”, un proiect comun al „revoluționarilor” din Basarabia și a „naționaliștilor” din România, guvernatorul Basarabiei preciza: „Am aflat din sursele demne de încredere ale agenției că editarea acestei publicații periodice este finanțată din România, iar rolul principal în această activitate le revine lui Stere, profesor de la Iași, și lui Cujbă, funcționar al Departamentului de Finanțe român. De la primele sale numere, ziarul „Basarabia” a adoptat o orientare revoluționar-iredentistă clară”. De aceea, date fiind reglementările legale de atunci, guvernatorul vedea doar o singură cale de combatere a ideilor ziarului și anume „editarea unui alt ziar moldovenesc, care ar avea o orientare diametral opusă celei promovate de «Basarabia»”. Ideea emisă de A. Haruzin, datorită mijloacelor puse la dispoziție de ministrul de interne al Imperiului Rus, fusese, la începutul lunii ianuarie 1907, realizată. Era editat ziarul „Moldovanul” și guvernatorul „conta pe succesul acestei publicații”³⁵.

Scopul „Moldovanului” era cultivarea printre țărani din gubernia Basarabia a unei atitudini loiale față de țar și de Imperiul Rus. În același timp, publicația a contribuit la familiarizarea moldovenilor din Basarabia cu operele scriitorilor români din diverse spații geografice, cu identitatea românească și cu unitatea național-culturală a românilor. Astfel conținutul ziarului „Moldovanul” „relevă două tendințe contradictorii care se anihilau reciproc”. Ele erau expresia „dedublării personalității editorului și redactorului Gheorghe Madan: agent rus și promotor al intereselor politice pro-țariste, pe de o parte, român conștient de interesele sale naționale și adept al unui naționalism românesc moderat, pe de cealaltă parte”³⁶.

Constatăm, în final, că, urmare a extinderii și creșterii în intensitate a valului revoluționar din 1905, a consolidării mișcării naționale din Basarabia, în special a curentului național-democratic, s-au întetit și relațiile dintre activiștii naționali din Basarabia și cei din România, ceea ce a alarmat autoritățile țariste. A fost inițiată o corespondență în acest sens, care a inclus întreaga verticală a puterii Imperiului Rus cu România și Basarabia (consulul general din Iași, ambasadorul rus din România, ministrul de externe, împăratul, ministrul afacerilor interne președintele Consiliului de Miniștri, Departamentul de Poliție, Guvernatorul Basarabiei, șeful Direcției de Jandarmi a Guberniei Basarabia), cu scopul de a se informa reciproc și a coordona acțiunile reprezentanței diplomatice a Imperiului

licării ziarului „Moldovanul”. *Corespondența secretă a guvernatorului Basarabiei cu înalții demnitari ai Imperiului Rus (1906-1908)*, în „Anuarul Institutului de Istorie de Istorie, Stat și Drept”, 2012. Materialele sesiunii științifice anuale, 27 decembrie 2012, Chișinău, 2013, pp. 205-212.

³⁵ Совершенно секретное письмо Бессарабского губернатора, адресованное Его Превосходительству М.И. Трусевичу, № 1, 15 января 1907, în Gheorghe Negru, „Curentul românofil” în Basarabia sub ocupația țaristă, „Revista de Istorie a Moldovei”, 1996, nr. 2, p. 48.

³⁶ Gheorghe Negru, *Ziarul „Moldovanul” (1907-1908) – o publicație controversată*, în: *Jurnalismul o preocupare a elitei. Studii și cercetări de istorie a presei* (coordonatori: Răduț Bilbie, Florin Șperlea, Mihaela Teodor), București, Tritonic, 2013, p. 325-336.

Rus din București și a autorităților imperiale din Chișinău, pentru a contracara „curentul românofil” din Basarabia. Ambasadorul Rusiei la București, Mihail Giers, și guvernatorul Basarabiei, Alexei Haruzin, anunțau autoritățile centrale că mișcarea pentru autonomie din Basarabia nu prezenta, deocamdată, un pericol serios, dar, dacă „acțiunile românofile” nu vor fi combătute permanent și cu fermitate, atunci, cu timpul, în Basarabia va apărea o problemă de securitate gravă. Pentru a preveni o astfel de evoluție, guvernatorul A. Haruzin a inițiat o serie de acțiuni hibride: de la interzicerea intrării și ieșirii din Basarabia a militanților naționali din România și Basarabia, la organizarea unor acțiuni propagandistice și diversiuni politice, amenințări, expulzări etc. Acesta i-a interzis lui C. Stere intrarea în Basarabia, având în vedere relațiile și influența sa asupra basarabenilor; l-a împiedicat pe Em. Gavrilă și pe alți români să plece la expoziția jubiliară din București, unde urma să fie organizată o manifestare de solidaritate a românilor basarabeni cu cei din Regat, fie inventând motive formale, fie stabilind taxe mari pentru obținerea pașapoartelor de plecare în străinătate; a intervenit pentru a publica în presa din România, în paginile ziarului „Adevărul”, a unui articol, semnat de A. Nour, care, de fapt, prezenta într-o lumină favorabilă autoritățile țariste din Basarabia și încerca să diminueze importanța matineului muzical organizat la Chișinău de către gruparea național-democratică. De asemenea, a dispus expulzarea lui Sergiu Cujbă din Basarabia în România pentru faptul că a pledat, în ședința Societății culturale moldovenești, pentru deschiderea școlilor în limba maternă, calificată de către guvernator drept „propagandă a ideilor românofile”. În același scop de diversiune politică, a fondat și publicat ziarul „Moldovanul”, pentru a combate orientarea „românofilă” și „separatistă” a ziarului „Basarabia”, propagând printre românii din Basarabia o atitudine loială față de autoritățile țariste.

Valentin Burlacu*

PROPAGANDA BOLȘEVICĂ ANTIROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXTUL DESFĂȘURĂRII CONFERINȚEI SOVIETO-ROMÂNE DE LA VIENA (1924)**

ANTI-ROMANIAN BOLSHEVIK PROPAGANDA IN THE CONTEXT OF THE SOVIET-ROMANIAN CONFERENCE IN VIENNA (1924)

Rezumat: În articol este examinat contextul istoric al desfășurării conferinței sovieto-române de la Viena din anul 1924. O atenție deosebită este acordată disputelor celor două delegații în problema recunoașterii Unirii Basarabiei cu România de către statul sovietic și, în mod special, manierei în care factorii politici de la Moscova au folosit în scopuri propagandistice acest eveniment. Astfel, regimul bolșevic a exercitat o presiune enormă asupra statului român atât prin organizarea și finanțarea unor acțiuni subversive în această provincie românească, cât și prin specularea problemei basarabene pe arena internațională. În acest context, delegația sovietică a folosit conferința de la Viena ca mijloc de propagandă și a provocat din start eșuarea ei, fixând condiții inadmisibile pentru un plebiscit în Basarabia.

Cuvinte cheie: eșec, plebiscit, propagandă, recunoaștere, tratative, unire.

Abstract: The article examines the historical background of the 1924 Vienna Soviet-Romanian Conference. A special attention is paid to the disputes between the two delegations concerning the recognition of the Union of Bessarabia with Romania by the Soviet state and, in particular, to the manner in which the Moscow politicians used this event for propaganda purposes. Thus, the Bolshevik regime exerted enormous pressure on the Romanian state both by organizing and financing subversive actions in this Romanian province and by speculating on the Bessarabian issue in the international arena. In this context, the Soviet delegation used the Vienna conference as a means of propaganda and made it fail from the outset by setting unacceptable conditions for a plebiscite in Bessarabia.

Key words: failure, plebiscite, propaganda, recognition, negotiations, union.

---

* **Valentin Burlacu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul proiectului: 010401.

În ansamblu, problema conferinței sovieto-române de la Viena, este pe larg abordată, subiectul în sine formând substanța unei bogate istoriografii, care ne dispensează de obișnuita tratare a evenimentului. Și, totuși, sunt unele aspecte care merită o privire suplimentară. În sensul prezentului demers, ne vom referi la cele care privesc maniera în care factorii politici de la Moscova au folosit în scopuri propagandistice acest eveniment.

Regimul bolșevic nu a recunoscut dreptul firesc al populației românești din Basarabia de a se uni cu România. Mai mult decât atât, Rusia sovietică prin diferite mijloace militare, propagandistice, diplomatice, tindea să reanexeze Basarabia¹. De asemenea, Moscova a exercitat o presiune enormă asupra statului român atât prin organizarea și finanțarea unor acțiuni subversive în această provincie românească, cât și prin specularea problemei basarabene pe arena internațională.

După ce statul vecin de la răsărit a rupt relațiile diplomatice, contestând valabilitatea actului unirii Basarabiei cu România și adresând mai multe note de protest Bucureștiului, între cele două țări s-a stabilit o atmosferă încordată, plină de amenințări. În anii 1918-1920, prin interesul ambelor părți de a angaja tratative, s-au purtat negocieri pe cale diplomatică, s-a convocat o conferință româno-sovietică la Copenhaga (02.1920), dar nu s-a ajuns la un rezultat concret: tratativele bilaterale fiind torpilate de sovietici. De altfel, refuzul acestora din urmă de a recunoaște suveranitatea României asupra teritoriului contestat s-a dovedit un obstacol major în calea normalizării relațiilor dintre cele două țări de-a lungul întregii perioade interbelice.

De asemenea, s-a încercat pe cale armată reanexarea ținutului dintre Nistru și Prut prin inspirarea din exterior a unor rebeliuni (de la Hotin și Bender din anul 1919) și chiar cu ajutorul unităților Armatei Roșii, care trebuiau să facă joncțiune prin Basarabia cu trupele ungare bolșevizate ale lui Bela Kun. În pofida acestor realități și a presiunilor făcute de Franța și Marea Britanie, România a refuzat să participe la intervenția armată împotriva statului sovietic, fapt recunoscut chiar de liderul bolșevic Lenin.

Pe de altă parte, Rusia sovietică se străduia să-și ascundă intențiile militariste revanșarde, susținând constant că ar dori să rezolve „chestiunea Basarabiei” prin negocieri cu România.

În anii ce au urmat, cele două țări au purtat intermitent negocieri până în 1924. Delegațiile române și sovietice s-au întâlnit în mai multe rânduri: la Varșovia (1921), la conferințele de la Genova și Lausanne (1922), la Haga, la Tiraspol (august 1923), Odessa (ianuarie 1924)², dar rezultatele au fost de fiecare dată

¹ Vezi V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918 - 1940)*, Iași, Editura Junimea, 1991.

² L. Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918 - 1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004, pp. 220-221; O. Țicu, *Chestiunea Basarabiei la Conferința de la Genova (10.04.-19.05.1922)*, în „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova”, 2003, nr. 4, p. 110; Gh. Cojocaru, *Conferința dezarmării de la Moscova din decembrie 1922 și România*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2023, nr. 3-4, pp. 42-54.

inconsistente din cauza pozițiilor diametral opuse pe care s-au situat cele două părți.

Totuși, contactele și negocierile purtate de-a lungul celor șase ani, care trecuseră de la Unirea Basarabiei cu patria-mamă, România, deși nesoldate cu rezultate palpabile și-au dovedit o anumită utilitate, fiind destul de promițătoare pentru a se ajunge la o întâlnire reprezentativă între cele două state, care să se soldeze cu rezultatele dorite, în special pentru partea română, vital interesată în apărarea integrității teritoriale și stabilirea de relații de bună vecinătate cu statul sovietic. Însă normalizarea acestor relații era îngreunată de faptul că Guvernul sovietic căuta să acrediteze ideea că între cele două țări există o stare de război, precum și un litigiu teritorial.

În încercarea de a se depăși tensiunile din relațiile bilaterale, s-a convenit asupra organizării unei noi conferințe sovieto-române, programate pentru începutul anului 1924 la Viena.

Ideea acestei conferințe a apărut în cadrul negocierilor de la Tiraspol dintre reprezentanții celor două părți, demarate la 5 august 1923 în scopul reglementării situației de-a lungul râului Nistru³. Propunerea Sovietelor de reluare a raporturilor economice și de deschidere a unei misiuni comerciale sovietice în România a fost condiționată de reprezentanții statului român de stabilirea relațiilor diplomatice „pe bazele arătate la Genova și Lausanne”. Or, la Conferința economică europeană de la Genova (10 aprilie-19 mai 1922), primul ministru Ion I. C. Brătianu oferise Rusiei sovietice angajamentul de neagresiune permanentă, în schimbul recunoașterii status quo-ului⁴. La Conferința de la Lausanne (20 noiembrie 1922 - 24 iulie 1923), în urma contactelor diplomatice sovieto-române, s-a profilat posibilitatea decuplării problemei Basarabiei de cea a tezaurului și, astfel, s-a realizat o oarecare deschidere în vederea inițierii unor negocieri asupra problemelor pendinte între cele două părți⁵.

Este de remarcat că, între timp, în ajunul conferinței de la Viena, situația internațională devenea tot mai favorabilă pentru statul sovietic și în contextul tratativelor sovieto-române se produsese schimbări radicale.

După ce Guvernul bolșevic a învins pe marile teatre de operațiuni ale unui război civil istovitor, a procedat la consolidarea internă a puterii sovietice. La sfârșitul anului 1922 a fost fondată URSS, a început colaborarea multilaterală (militară, economică, politică) cu Germania. Către anul 1924 majoritatea statelor europene au recunoscut diplomatic statul sovietic, care revenea în prima scenă a politicii europene și mondiale.

Astfel, după breșa produsă în 1922 în sfera relațiilor sovieto-germane la Rapallo, anul 1924 era „momentul pătrunderii Uniunii Sovietice în spațiul diplo-

³ L. Pădureac, *Relațiile româno-sovietice (1917-1934)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2003, p. 46.

⁴ *Ibidem*, p. 44.

⁵ O. Țicu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică 1919-1939*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004, pp. 80-81.

matic european”, fapt care impunea României „obligația de a căuta o cale pentru asigurarea frontierei sale răsăritene”⁶.

În acest context, conducerea sovietică preia în relațiile cu România o atitudine din ce în ce mai dură, rezervând în arsenalul său chiar și folosirea forței armate, nu numai pentru a reanexa Basarabia, dar și a exporta revoluția proletară în plan mondial, în primul rând, în zonele apropiate.

Teritoriul dintre Nistru și Prut, ca provincie românească, recunoscut de Anglia, Franța, Italia și Japonia prin Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920, reprezenta o trambulină sau cap de pod pentru proiectul expansionist sovietic spre România, Peninsula Balcanică și Europa Centrală. Acest deziderat urma să fie realizat prin intermediul Internaționalei a III-a Comuniste, creată în 1919, și reprezenta, după cum recunosc chiar și istoricii ruși contemporani, „o parte specifică a mașinii sovietice ideologico-politice”⁷.

În aceste condiții, linia strategică a Internaționalei urmărea aprinderea și stimularea conflictelor naționale, cu scopul de a demola din interior statele capitaliste.

Drept instrumente de realizare a acestor obiective în practică erau tot felul de tulburări, rebeliuni sau insurecții inspirate și montate cu ajutorul mașinării kominterniste, care ulterior erau apreciate de propaganda comunistă drept mișcări populare ca reacție la exploatarea minorităților naționale, drept confruntări sociale și politice. România ca țară vecină Uniunii Sovietice era prima în calea infiltrării în Balcani și de aceea situația din acest stat urma a fi destabilizată.

Odată cu recunoașterea internațională, Guvernul de la Moscova nu se mai arăta dispus să renunțe la pretențiile sale asupra Basarabiei. Dimpotrivă, se folosește de orice prilej pentru a le afirma cu tărie și a face propagandă împotriva României

Din perspectiva unor tratative româno-sovietice, care erau iminente, Kremlinul a folosit toate mijloacele și tot arsenalul metodelor de a face presiuni asupra României, pentru a fi mai conciliantă. În tot acest interval de timp, atmosfera la granița sovieto-română era deosebit de tensionată. Aproape că nu existau săptămâni în care să nu se înregistreze încercări ale unor elemente înarmate de a trece Nistrul în România, răpiri de persoane, atacarea posturilor de jandarmi, aruncarea unor poduri în aer, acțiuni teroriste etc.⁸ URSS urmărea să creeze în Basarabia o stare de nesiguranță, teamă și panică, să discrediteze administrația românească și să acrediteze în rândul opiniei publice internaționale ideea că România era un stat „imperialist”, o „creație” a sistemului imperialist de la Versailles, care ducea în Basarabia „cotropită” o politică de teroare, reacționară și antipopulară.

⁶ I. M. Oprea, *România și Imperiul Rus, vol. I, (1900-1924)*, Editura Albatros, București, 1998, p. 290.

⁷ A. Ulunian, *Komintern i gheopolitika: Balkanskii rubej 1919 - 1938 gg.*, M., 1997, pp. 74-75, citat după Gh. Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*, op. cit., p. 13.

⁸ *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*. Scurtu I. ș. a., București, 1998, Editura Semne, p. 183.

Se acționa și prin alte mijloace, Guvernul sovietic pregătind „atmosfera” pentru noi tratative româno-sovietice. În decembrie 1923, Federația Comunistă Balcanică a cerut Partidului Comunist din România să introducă între lozincile sale autodeterminarea până la despărțirea de statul român a Basarabiei. Au fost tipărite și difuzate în România manifeste prin care se cerea autodeterminarea Basarabiei, iar organele centrale de presă ale PCR au publicat materiale prin care se cerea deschis autodeterminarea ținutului și trecerea lui în componența URSS. În același spirit a acționat și filiala basarabeană a PCaR. Pe plan internațional Guvernul sovietic a susținut o vie „campanie” de presă împotriva României, care era prezentată ca o „creație” a sistemului imperialist de la Versailles⁹.

Mai mult chiar, pentru a șantaja guvernul României, în februarie 1924, a fost lansată ideea creării unei noi statalități – „Republicii Sovietice Moldovenești” în stânga Nistrului, ca germene a unei entități pentru întregul „popor moldovenesc”, o parte considerabilă a căruia ar fi zăcut „sub călcâiul ocupanților români”.

După cum se remarcă, pe bună dreptate, în istoriografia contemporană, pe parcursul pregătirii conferinței de la Viena, două noi lozinci propagate în presa sovietică atrăgeau atenția autorităților române: cerința plebiscitului în Basarabia și cea a formării unei „republici sovietice moldovenești” pe malurile Nistrului. Astfel, în contextul confruntărilor la negocierile de la Viena, cerința subversivă a plebiscitului avansată de reprezentanții URSS s-a dovedit a fi piatra de hotar dintre cele două delegații, provocând, în consecință, eșecul conferinței și întârziind, cu un deceniu, stabilirea raporturilor diplomatice bilaterale¹⁰.

Și, cealaltă lozincă, a formării unei „republici sovietice moldovenești” pe ambele maluri ale Nistrului, era într-o legătură directă cu pregătirile conferinței sovieto-române, derivând din temerile unor cercuri influente din mediul comandamentului Armatei Roșii și Cominternului precum că Basarabia ar putea fi „cedată” României. Mai mult, prin ideea decupării unei entități moldovenești cu Basarabia ca parte componentă se urmărea zădărnicierea oricăror intenții de a se ajunge la vreo înțelegere cu România în litigiul basarabean. În consecință, eșecul conferinței de la Viena dădea câștig de cauză proiectului acestei „republici”, prin care pretențiile sovietice asupra Basarabiei românești erau exprimate deschis¹¹.

De asemenea, la 3 martie 1924, în cadrul ședinței Biroului Politic al PC(b) din toată Uniunea au fost aprobate directivele delegației sovietice la negocierile sovieto-române de la Viena care prevedeau în special obiective propagandistice: „1) Basarabia nu poate fi cedată în nici un caz României. 2) Negocierile trebuie purtate de o asemenea manieră încât Europa să vadă clar că noi vrem pace și dorind soluționarea pașnică a chestiunii în litigiu pe calea chestionării populației însăși. 3) Formularea chestiunii despre condițiile plebiscitului trebuie să aibă

⁹ *Ibidem*, p. 184.

¹⁰ Gh. Cojocaru, *Disputa sovieto-română de la Viena 27 martie - 2 aprilie 1924*, Chișinău, Litera, 2018, p. 8.

¹¹ *Ibidem*.

loc într-un asemenea moment în care apariția acestei cerințe va fi pregătită de mersul negocierilor și nu va putea fi interpretată drept un pretext evident pentru ruptură. 4) Delegația nu va purta în nici un caz discuții despre împărțirea Basarabiei. 5) Delegația trebuie să se folosească de negocieri pentru a demasca politica României din anii 1917 - 1918 în raport cu Basarabia. 6) Delegația nu trebuie să argumenteze la negocieri cu drepturile istorice ale Rusiei asupra Basarabiei. 7) Delegația trebuie să folosească negocierile pentru a sublinia drepturile populației bucovinene la autodeterminare¹². Directivele Biroului Politic prevedeau, în primul rând, refuzul categoric al URSS de a recunoaște drepturile României asupra Basarabiei. Camuflându-și pretențiile teritoriale asupra Basarabiei, Sovietele vor încerca să impună părții române desfășurarea unui plebiscit între Prut și Nistru.

În ajunul deschiderii Conferinței de la Viena, Biroul Politic a pus în fața lui C. Rakovski, comisar-adjunct la Externe și ambasador în Marea Britanie, sarcina de a da publicității în presa sovietică câteva acte prin care să demonstreze „ocupația română” a Basarabiei. Mesajul pe care Sovietele îl transmiteau, astfel, Bucureștiului era cât se poate de transparent: timpul cedărilor a trecut, Moscova revine în forță în politica internațională și va aborda cu intransigență problema Basarabiei¹³.

Paralel cu pregătirile diplomatice și politice pentru Conferința de la Viena, în perioada premergătoare, autoritățile sovietice au orchestrat o amplă campanie de propagandă antiromânească în chestiunea Basarabiei. În marile centre ale Uniunii Sovietice, la Moscova, Leningrad, Harkov, sau în localitățile de pe malurile Nistrului aveau loc mitinguri ale emigranților basarabeni¹⁴, care deplâneau soarta Basarabiei „ocupată de burghezia română”, ruperea ei de la Ucraina și Uniunea Sovietică, cerând la unison *eliberarea ținutului*, formarea „RSS Moldovenești”, în limitele Basarabiei, și „reunirea” acesteia cu Patria Sovietică.

Astfel, în rezoluția mitingului „emigranților politici basarabeni” din 2 martie 1924, care a avut loc la Moscova, se declara: „Noi cetățeni din Basarabia [...], care am fugit de sub jugul boierilor români. [...], cerem crearea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești și reunirea ei cu Uniunea Sovietică, care este puternicul nostru apărător, capabil să asigure întregii populații basarabene libertăți reale”¹⁵.

Într-o altă rezoluție privind „Declarația drepturilor basarabenilor”, adoptată la mitingul emigranților basarabeni, din 12 martie 1924, de la Moscova, se afirma: „Șase ani de ocupare a Basarabiei de către trupele române sunt o dovadă grăitoare a faptului că populația ținutului se află sub jugul străin. Ruptura Basarabiei de RSSU, de care a fost strâns legată, a aruncat ținutul în sărăcie și într-o criză

¹² Gh. Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Studiu și documente. Chișinău, Editura Civitas, 2009, doc. 7, p. 98.

¹³ V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 96.

¹⁴ A. M. Lazarev, *Moldavscaia sovscaia gosudarstvennosti i bessarabschii vopros*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1974, pp. 198-200.

¹⁵ A. V. Repida, *Formarea RSS Moldovenești*. Chișinău, 1977, p. 135; Gh. Cojocaru, *op. cit.*, doc. 10,

continuă [...]. Orice manifestare socială este reprimată [...]. Școlile sunt români-zate [...]. Emigrația basarabeană de la Moscova, care exprimă interesele întregii populații a Basarabiei, își ridică vocea sa de protest împotriva ocupării în continuare a ținutului de către trupele străine”¹⁶.

Peste două zile, la 14 martie 1924, participanții la mitingul originarilor din Basarabia, care, de asemenea, s-a ținut la Moscova, au elaborat o declarație care a fost înmănată conducătorului delegației sovietice la conferința de la Viena. În al șaptelea punct al acestei declarații era inclusă cererea: „crearea republicii muncitorești-țăărănești Basarabia și reunirea ei cu URSS”, după care urmau imediat lozincile: „Jos cu ocupanții! Trăiască Republica Socialistă Sovietică Moldovenească”. Sau, în cadrul altui miting din același oraș: „Trăiască Basarabia Sovietică reunită cu popoarele Ucrainei Sovietice!”¹⁷. Participanții la aceste mitinguri cereau crearea „republicii” exclusiv pe teritoriul Basarabiei. Anume din acest motiv, ei au introdus în textele rezoluțiilor cererea de *reunire* a preconizatei entități cu URSS.

Și, în sfârșit, cu câteva zile înaintea începerii conferinței de la Viena, la 21 martie 1924, adunarea basarabenilor din orașul Harkov, capitala Ucrainei sovietice, a adoptat un mesaj în care se spunea: „Noi cerem cu fermitate crearea republicii muncitorești - țărănești sovietice Moldovenești”¹⁸.

Evident, dacă acești pretinși „refugiați basarabeni”, cum se autointitulează ei înșiși, ar fi avut în vedere teritoriul situat pe malul stâng al Nistrului, și nu Basarabia, n-ar fi revendicat, ci ar fi rugat să se aprobe crearea „republicii”.

Este de remarcat că majoritatea „refugiaților basarabeni” era formată, în special, din băștinașii din guberniile din interiorul Rusiei, care ajunseseră în Basarabia în anii Primului Război Mondial, iar ulterior, pe teritoriul din stânga Nistrului.

De asemenea, un grup de comuniști români, emigrați în URSS, declarau într-o rezoluție că „se solidarizează pe deplin cu cerința maselor moldovenești de a crea Republica Sovietică Socialistă Moldovenească”¹⁹.

Aceste manifestații și demonstrații, la comanda de sus, din diferite localități ale Uniunii Sovietice, erau mediatizate pe larg în presa cominternistă ca argument al „interesului deosebit al muncitorilor și maselor țărănești în legătură cu problema basarabeană”²⁰.

pp. 100-102.

¹⁶ Gh. Cojocaru, *op. cit.*, *doc. 10*, pp. 100-101.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 101-102.

¹⁸ M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia: (1812, 1918, 1924, 1940)*. Chișinău, Universitas, 1992, p. 99-100; N. V. Berezneakov, I. M. Bobeiko, Ia. M. Kopanskii, U. G. Murzac, V. P. Platon, *Lupta oamenilor muncii din Basarabia pentru eliberarea și reunirea ei cu Patria Sovietică (anii 1918 - 1940)*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1976, p. 290.

¹⁹ A. V. Repida, *op. cit.*, p. 135.

²⁰ *Mejdnarodnaia podderjka boribi trudeașcihsea Bessarabii za vossoedinenie s Sovetscoi Rodinoi (1918 - 1940 gg.)*. *Sbornik dokumentov i materialov*, Chișinev, Cartea Moldovenească, 1970, *doc. 48*, p. 82.

În calitate de obiectiv al expansiunii sovietice, Basarabia este revendicată, ca atare, nu numai pe cale guvernamentală, ci și prin intermediul mișcării comuniste internaționale, sub pretextul dreptului popoarelor la autodeterminare.

Pentru a influența opinia publică internațională, începând cu a doua jumătate a lunii februarie 1924 și în perioada desfășurării conferinței sovieto-române de la Viena (27 martie - 2 aprilie 1924), la ordinul liderilor bolșevici, prin intermediul partidelor comuniste din Occident, afiliate Cominternului, a fost declanșată o amplă campanie propagandistică în ceea ce privește justificarea și susținerea pretențiilor sovietice asupra Basarabiei.

În rezoluția privind chestiunea națională în România și caracterul mișcării revoluționare din Basarabia, adoptată în această perioadă de Conferința a VI-a a Federației Comuniste din Balcani, (organizație în care intrau partidele comuniste din această regiune, inclusiv PCaR), se vehicula teza despre pretinsa intensificare a tendințelor național-revoluționare ale țăranilor și muncitorilor din Basarabia, „care zac sub jugul dictaturii militare române pentru asocierea ei cu Uniunea republicilor sovietice ruse și asigurarea pe această cale a realizării intereselor lor vitale”²¹.

La indicațiile Cominternului, în această campanie este angajată presa partidelor comuniste („Die Rote Fahne” - Berlin, „L’Unita” - Roma; „L’Umanite” - Paris, „Rude Pravo” - Praga, „Socialismul” - București, ș. a.), care, preluând preceptele diplomației sovietice, reflectau în mod denaturat realitățile legate de „problema Basarabiei” și conținutul tratatelor care se desfășurau la Viena.

În primul rând, era contestată legalitatea actului din 27 martie 1918, apreciind Unirea drept o „anexare sub aparența exprimării voinței populare”, „prin presiuni exercitate din partea armatei române de ocupație”, „împușcarea celor care au votat împotriva unirii”, „proteste împotriva anexării”, „represii permanente față de populația Basarabiei”²². Argumentele istorice, etnice și economice ale recunoașterii suveranității României asupra Basarabiei erau calificate drept neîntemeiate²³, ce nu întruneau principiile dreptului internațional²⁴.

În al doilea rând, era blamată administrația română din Basarabia, care ar fi instaurat în ținut „un regim de dictatură militară și teroare a siguranței și oligarhiei”, „teroare de inchiziție a dictaturii militare și a jandarmilor față de populația țărănească băștinașă și muncitorii - evrei”, „care se comportă față de Basarabia ca și o colonie africană”²⁵. În consecință, se pretindea că „populația basarabeană respinge ocupația română”, impusă „contrar voinței ei”²⁶.

Pentru a susține delegația sovietică care venea la Viena cu agenda sa, se insista asupra acordării populației din ținut „a dreptului la autodeterminare” și „or-

²¹ *Ibidem*, doc. 43, p. 75.

²² *Ibidem*, doc. 44, p. 76.

²³ *Ibidem*, doc. 46, p. 78.

²⁴ *Ibidem*, doc. 47, p. 79.

²⁵ *Ibidem*, doc. 46, p. 78-79; doc. 48, p. 81.

²⁶ *Ibidem*, doc. 48, p. 81; doc. 50, p. 83.

ganizării unui plebiscit”, care ar conduce „la eliberarea Basarabiei de sub jugul român și includerea republicii libere în componența măreții Uniuni a Republicilor Sovietice”²⁷. Era o formulă pervertită a principiului naționalităților, care, prin prisma Moscovei, legitima expansiunea bolșevismului prioritar în Basarabia.

În această privință este semnificativ un document din 9 iulie 1924. La o ședință a Federației Comuniste Balcanice, un anume Buțureanu, comunist român, declara: „Noi, în țară, am strigat ca Basarabia să se autodetermine, în timp ce chestiunea se referea la aceea că Rusia Sovietică revendica alipirea Basarabiei la ea”²⁸.

În același spirit, au fost organizate în diferite orașe din statele europene mitinguri, adunări ale „emigranților basarabeni”, în cadrul cărora erau adoptate la comandă rezoluții, prin care „se protesta împotriva ocupării cu forța a Basarabiei de către România și dorința ca această regiune să se reunească cât de curând cu Patria - mamă - Rusia”²⁹.

La Viena, cele două delegații și-au apărât punctele de vedere, fără a găsi un limbaj comun.

Consecvența liniei politice pașnice adoptate de România vis-a-vis de Soviete în anii '20, ca și ulterior, este materializată și în instrucțiunile date de Ion I. C. Brătianu, primul ministru, delegației române care a plecat la Viena pentru a negocia cu sovieticii: „Chiar de la început, să insistați asupra faptului că noi nu ne amestecăm în afacerile interne ale Rusiei și că noi am refuzat întotdeauna de a interveni pentru a-i ajuta pe dușmanii ei. Dându-le mari garanții asupra intențiilor noastre de pace, le veți declara că noi suntem gata să restabilim cu ei relații normale și amicale, dar pentru aceasta este necesar să recunoască frontiera, ori, fără frontieră putem obține niște armistiții, dar nu relații normale între două țări”³⁰. În instrucțiune se arată că raporturi de bună vecinătate între cele două țări „nu pot exista fără fixarea graniței; or, fixarea graniței înseamnă recunoașterea unirii Basarabiei, care este și trebuie să fie a noastră, astfel că asupra acestei chestiuni nu mai poate încăpea nici o discuție”³¹. De asemenea, Ion I. C. Brătianu, „pe temeiul convorbirilor de la Lausanne”, cerea să se disocieze chestiunea Basarabiei de cea a tezaurului României, trimis la Moscova în anii 1916-1917 pentru a nu fi capturat de inamic. Brătianu preciza: „Partea pozitivă pentru noi este să obținem recunoașterea Basarabiei și întoarcerea tezaurului”³², „cel puțin a părții lui nemetalice”, înțelegându-se prin aceasta depozitele particulare și arhivele. Astfel, prioritară era dobândirea recunoașterii frontierei răsăritene a României și, implicit, a drepturilor românești asupra Basarabiei, Guvernul fiind dispus, în cazul

²⁷ *Ibidem*, doc. 44, p. 76; doc. 45, p. 78; doc. 47, p. 79; doc. 48, p. 81.

²⁸ Vezi A. Stan, *Basarabia și Cominternul*, în: „Destin Românesc”, 2002, nr. 4, p. 91

²⁹ *Mejdunarodnaia podderjca*, op. cit., doc. 45, p. 77.

³⁰ I. Seftiuc, *Basarabia în arhivele rusești*, în: „Destin Românesc”, 1995, nr. 2, p. 56.

³¹ *Istoria Basarabiei*, op. cit., p. 184.

³² I. Oprea, *Conferința româno-sovietică de la Viena (1924)*, în: „Cugetul”, 1992, nr. 2, p. 54.

unei înțelegeri ferme în acest sens cu Sovietele, să accepte, ca un compromis, o notă de plată - renunțarea la „tezaurul metalic”. Restabilirea relațiilor diplomatice cu Moscova nu se putea admite decât în condițiile recunoașterii frontierei pe Nistru, căci Guvernul român dăduse mandat expres delegației sale să arate că „raporturile de bună vecinătate nu pot exista fără fixarea graniței, or fixarea graniței înseamnă recunoașterea unirii Basarabiei”. Prin acest mandat, Brătianu voia să atragă atenția că în concepția diplomației românești prietenia dintre state și popoare nu este necondiționată. Totodată, se specifica că România nu se va amesteca în afacerile interne ale URSS și nu va sprijini nici un agresor împotriva statului sovietic³³.

Față de intenția Guvernului român, delegația sovietică s-a arătat nu doar rezervată, ci de-a dreptul potrivnică. Reprezentantul sovietic, N.N. Krestinski a declarat că va discuta toate problemele, dar nu și problema frontierei româno-sovietice, negând complet actul Unirii din 1918. Sovieticii au declarat că pentru reglementarea relațiilor cu România „noi nu ne bazăm deloc pe drepturile istorice și nu considerăm deci ca hotărâtoare unul sau altul dintre argumentele istorice în problema basarabeiană”. Ei refuzau numai declarativ să atribuie vreo importanță drepturilor istorice, căci, în realitate, considerau că Uniunea Sovietică moștenise de la țarism aceste drepturi pe care, însă, se incomodau să se bazeze. E adevărat că delegația sovietică n-a încercat să demonstreze „dreptul istoric” al URSS asupra Basarabiei, căci pentru aceasta ar fi avut nevoie de argumente pe care istoria nu i le oferea. În schimb, ea a recurs la o stratagemă, căutând să nege drepturile istorice ale României asupra Basarabiei, dar numai prin afirmații fără acoperire documentară³⁴.

Astfel, șeful delegației sovietice, Krestinski a ținut să precizeze că Guvernul sovietic nu și-a dat „niciodată consimțământul la încorporarea Basarabiei la România și consideră ocuparea acestei regiuni de către trupele române efectuată în 1918, ocupație care durează până în prezent, ca o luare a Basarabiei cu forța și prin violență. Argumentele care să justifice această luare cu forța la care a recurs guvernul român nu sunt deloc convingătoare. Nu este exact că Basarabia aparține în trecut României, că a fost dezlipită în 1812 de Rusia și că încorporarea acestei regiuni în 1918 nu este decât un act de reunire cu România a unei părți integrale din această țară”. El a susținut că teritoriile Basarabiei se găseau sub puterea Turciei, că „au fost eliberate de această dominație și în 1812 au fost încorporate la Rusia”. Krestinski ținea să precizeze „Dacă delegația sovietică se referea mai sus la situația anterioară a Basarabiei, la tratativele referitoare la ea, cât și la caracterul provizoriu al ocupației române, aceasta nu o face deloc în scopul de a fundamenta drepturile ei, ci exclusiv în scopul de a demonstra inexactitatea argumentării istorice a guvernului român”³⁵.

³³ A. Karetki, A. Pricop, *Lacrima Basarabiei*. Chișinău, 1993, p. 41.

³⁴ I. Oprea, *op. cit.*, p. 58.

³⁵ *Istoria Basarabiei, op. cit.*, p. 184.

Indiscutabil, din punct de vedere istoric, adevărul în problema Basarabiei era de partea României, acest fapt fiind consemnat și de Puterile Aliate prin tratatul din 28 octombrie 1920. Din această cauză, partea sovietică, după o încercare timidă, a abandonat acest teren de discuții. Argumentele istorice, etnice sau geografice erau defavorabile URSS în susținerea pretențiilor sale asupra Basarabiei. Recunoscută pe plan internațional și revenind, astfel, treptat în prima scenă a politicii europene și mondiale, Uniunea Sovietică și-a fundamentat revendicările pe temeiul juridic. Or, juridic, România nu obținuse de la un Guvern rus recunoașterea drepturilor sale asupra Basarabiei, așa cum cerea litera dreptului internațional. Acest fapt l-au conștientizat și Puterile Aliate care au lăsat în convenția basarabeiană o posibilitate, prin articolul IX, pentru reglementarea acestei situații. Uniunea Sovietică a știut să exploateze avantajul acestui argument. Chiar în timpul tratatelor de la Varșovia, L. Karahan i-a declarat lui G. Filality că recunoașterea Basarabiei de către Marile Puteri a fost condiționată de semnarea unui acord ulterior cu Rusia în această problemă³⁶. Pentru partea română devenea evident faptul că în relațiile cu o mare putere, mai ales aflată în ascensiune, adevărul istoric era insuficient.

În lipsa argumentelor istorice, etnografice și lingvistice, delegația sovietică se refugiază pe terenul autodeterminării naționale, singurul care putea să-i ofere un câmp de manevră diplomatică mai larg și mai prielnic sofismelor. Ea declară că „după principiul dreptului națiunilor de a dispune de soarta lor..., și nu după vreun oarecare drept istoric se conduce guvernul sovietic pentru a stabili raporturile sale cu statele vecine”³⁷.

În opinia lui Krestinski, hotărârea Sfatului Țării din 27 martie 1918 „nu are de fapt nici o valoare juridică”, guvernul sovietic considerând necesară „organizarea unui referendum în rândurile populației Basarabiei”, ca „populația basarabeiană să hotărască ea singură dacă vrea sau nu să se despartă de URSS sau să se alipească la România, sau, în fine, dacă preferă să se organizeze într-un stat suveran și independent”³⁸.

Astfel, propunând referendumul în Basarabia, delegația sovietică ținea să înscrie atitudinea Kremlinului într-un principiu general după care „numai statul care are dreptul asupra cutărei sau cutărei provincii poate să recurgă la plebiscit”. În cuprinsul pledoariei sale pentru referendum, șeful delegației sovietice avertiza partea română că Guvernul de la Moscova „nu și-a dat și nu-și dă consimțământul la încorporarea Basarabiei în România”.

La Viena, după cum scria presa, împotriva disponibilității Guvernului Român de a relua relațiile cu Rusia Sovietică, „dacă aceasta încetează să mai revendice Basarabia”, șeful delegației sovietice, reproducând toate argumentele clasice

³⁶ A se vedea: C. Botoran, *Tratatule româno-sovietice din anii 1918-1924 pentru recunoașterea unirii Basarabiei*, în „Cugetul”, 1993, nr. 3-4, pp. 29-30.

³⁷ I. Oprea, *op. cit.*, p. 56.

³⁸ Istoria Basarabiei, *op. cit.*, p. 184.

prin care contesta drepturile României asupra acestei provincii, reclama vehement un plebiscit, pe care Bucureștii nu-l putea accepta³⁹.

Guvernul român a intuit esența demersului sovietic la negocierile de la Viena, elaborând din timp linia de conduită a delegației sale în raport cu cerința speculativă a unui plebiscit în Basarabia.

Delegația română, în baza mandatului dat de primul ministru Ion I. C. Brătianu, a evitat să abordeze orice aspect privind o așa-zisă dispută teritorială cu URSS, pornind de la teza că unirea hotărâtă cu șase ani în urmă de Sfatul Țării de la Chișinău a avut un caracter definitiv, iar România nu are ce negocia cu Sovietele în privința Basarabiei.

În absența unor contraargumente, delegația sovietică a motivat necesitatea referendumului în chip straniu, dovedind că urmărește imixtiunea în treburile strict interne ale României. Inconsistența argumentelor sovietice apărea în exprimarea unor puncte de vedere extrem de contradictorii, ca de exemplu, afirmațiile lui Krestinski: „Guvernul, spunea el, afirmă că în problema basarabeană nu susține deloc teza drepturilor sale istorice față de Basarabia, drepturi care i-au fost transmise după căderea țarismului. Guvernul sovietic nu insistă deloc asupra menținerii Basarabiei în sânul URSS”. Delegația română a luat act cu deosebită satisfacție de această declarație, considerând-o ca un indiciu de conciliere din partea sovieticilor. Numai că în ședința următoare, șeful delegației sovietice a calificat interpretarea dată de delegația română ca fiind „inexactă”⁴⁰.

În cea din urmă ședință din 2 aprilie 1924, șeful delegației sovietice a declarat că „guvernul sovietic continuă să considere Basarabia ca parte a teritoriului URSS, dat fiind că el nu poate desigur recunoaște că ocuparea Basarabiei efectuată în 1918 de trupele României prin forță și violență ar fi creat pentru Coroana României oarecare drepturi asupra Basarabiei”. În consecință, iar se cerea începerea discuțiilor asupra condițiilor organizării referendumului în Basarabia. În replică, prim-delegatul român, C. Langa-Râșcanu a reafirmat punctul de vedere al delegației precum că tratativele trebuiau să plece de la principiul respectării statu-quo-ului teritorial. „Caracterul eminentemente român al Basarabiei, cât și actele repetate de autodeterminare fac inutilă și jignitoare orice propunere de plebiscit”⁴¹, a menționat Langa-Râșcanu.

Astfel, împotriva propunerii sovietice delegația română s-a ridicat hotărât pe temeiul instrucțiunilor lui Brătianu în care se menționa: „Referitor la eventualitatea propunerii unui plebiscit îl veți refuza nu pentru că n-am fi convinși de rezultatul lui, dar pentru că, urmărind pacificarea Basarabiei, plebiscitul ar redeschide rana și întărâta spiritele între majoritate și minoritățile politice și naționale”. Acceptarea eventuală a unui plebiscit propus de Soviete însemna recunoașterea de jure a actului anexării Basarabiei de către Rusia țaristă în anul 1812.

³⁹ V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 96.

⁴⁰ A. Karețki, A. Pricop, *op. cit.*, p. 43.

⁴¹ *Istoria Basarabiei, op. cit.*, p. 185.

Plebiscitul putea pune în discuție tratativele de pace dintre România și Rusia și putea nega voința românilor basarabeni exprimată prin votul de la 27 martie 1918, astfel încât cererea sovietică nu avea temei, fiind vorba de o imixtiune în treburile interne ale unui stat suveran. Delegația română a arătat că plebiscitul era inutil, față de votul din 1918 al Sfatului Țării. Într-adevăr, actul fundamental care a exprimat dorința și voința poporului a fost cel adoptat în cadrul Sfatului Țării, care nu putea fi anulat printr-o hotărâre arbitrară. Este interesant de subliniat că Guvernul sovietic a cerut organizarea referendumului numai pentru Basarabia. Sovietele n-au cerut vreun plebiscit nici unui nou stat independent, format în urma aplicării dreptului la autodeterminare până la despărțire (Finlanda, Țările Baltice, Polonia). România a respins plebiscitul și pentru că acesta ar fi împins-o într-o nedorită, dacă nu păgubitoare, contradicție cu aliații săi, cu care încheiasse în octombrie 1920 un tratat prin care era recunoscută unirea Basarabiei. Delegația sovietică cerea organizarea plebiscitului pentru a putea introduce, sub pretextul asigurării desfășurării „normale” a plebiscitului, unități ale Armatei Roșii în Basarabia și pentru a tensiona relațiile României cu Franța și Marea Britanie, care nu erau de acord cu punerea în discuție a statu-quo-ului teritorial european, adică, în acest caz, a Tratatului din 28 octombrie 1920. În consecință, constatând devierea Guvernului sovietic de la „bazele fixate la Lausanne”, partea română și-a declinat responsabilitatea pentru soarta conferinței, solicitând amânarea ei până la revenirea la „bazele indicate”⁴².

Despre caracterul atmosferei care domina în cadrul Conferinței și conținutul dezbaterilor informa nepărtinitor ziarul austriac „Neue Freie Presse”, din 3 aprilie 1924: „Delegația rusă din ședința de astăzi abundă în expresii foarte violente. Ambasadorul Krestinski, șeful delegației, vorbește de o răpire și anexare cu forța și de aroganța guvernului român, folosind tot expresii neuzite, de altfel, în raporturile diplomatice între două state, dacă nu se dorește intenționat o mare dușmănie...”, iar „răspunsul român se deosebește mult de tonul cuvintelor ruse. Acest răspuns evită pe drept polemica violentă, păstrează calmul și sfârșește cu speranța că va fi curând posibil de a relua dezbaterile”.

Cu definirea pozițiilor față de plebiscit și de tratatul din 1920, cercul problemelor abordate în cadrul Conferinței de la Viena s-a închis⁴³.

Insistența URSS asupra plebiscitului în Basarabia era privită de partea română ca inutilă și jignitoare, zădărnicipind continuarea tratativelor.

Din inițiativa delegației sovietice, Conferința a fost întreruptă, fără a se ajunge la vreun rezultat. Astfel, conferința sovieto-română de la Viena a eșuat. N. N. Krestinski, în calitate de președinte al ultimei ședințe, a declarat închise lucrările

⁴² I. Oprea, *op. cit.*, p. 57; A. Moraru, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria. 1812-1993*, Chișinău, 1995, pp. 269-270; A. Karețki, A. Pricop, *op. cit.*, p. 42; Gh. Cojocaru, *90 de ani de la Conferința sovieto-română de la Viena*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2014, nr. 2, pp. 135-136.

⁴³ I. Oprea, *op. cit.*, p. 57.

conferinței. De comun acord s-a comunicat presei că tezele delegației ne putându-se împăca, lucrările Conferinței au fost închise⁴⁴.

Conferința a fost un eșec previzibil, de altfel, din momentul în care partea sovietică a refuzat să recunoască actul Unirii Basarabiei, cerând ultimativ României să asigure organizarea unui referendum, cu retragerea armatei și administrației în perioada organizării și desfășurării plebiscitului. Astfel, delegația sovietică a folosit conferința de la Viena ca mijloc de propagandă și a provocat din start eșuarea ei, formulând pretenții inadmisibile.

Eșecul conferinței a fost, însă, interpretat diferit, după ce la 6 aprilie 1924 oficiosul „Pravda” a emis un comunicat de presă, în care preciza că „până la desfășurarea unui plebiscit, vom considera Basarabia ca parte integrantă a Ucrainei și Uniunii Sovietice”. La rândul său, delegația română a reușit să facă cunoscută opiniei publice mondiale poziția României în problema Basarabiei, chiar dacă nu a realizat nici un pas pe calea rezolvării problemelor litigioase cu sovieticii.

De fapt, sensul nemărturisit al referendumului a fost dezvăluit însă într-o declarație pe care comisarul-adjunct pentru afacerile străine, M.M. Litvinov, a făcut-o revistei poloneze „Kurger Polski” la 9 aprilie 1924, în care se sublinia că întrucât principiul autodeterminării națiunilor „a cauzat multe sacrificii teritoriale din partea Rusiei Sovietice [...] guvernul sovietic a cerut un plebiscit și întoarcerea Basarabiei la Bucovina pe baza drepturilor istorice”. Prin urmare, propunând referendumul în Basarabia, Guvernul sovietic a urmărit un interes cât se poate de prozaic, și anume: „Ce este al meu rămâne al meu, iar ce este al tău, punem în discuție”⁴⁵.

Pe de altă parte, eșecul conferinței oferea Sovietelor un „prilej de agitație politică” în chestiunea Basarabiei pe scena internațională. Uniunea Sovietică a folosit această conferință „ca o tribună de propagandă și ca un prilej bun de a cere plebiscit, recurgând astfel la o idee inutilă și provocatoare de agitație și neliniște”.

După negocierile eșuate de la Viena, Cr. Rakovscki îi va declara direct lui N. Titulescu că problema Basarabiei era ca o *hârtie de turnesol* pentru testarea „sentimentelor altor popoare față de noi”⁴⁶. Iar, Litvinov avertiza, în același registru amenințător că „acum toți vor ține minte că orice sprijin material sau moral acordat României în problema Basarabiei va fi apreciat de noi ca un act ostil direct la adresa Republicilor Sovietice și o participare indirectă la ocuparea unui teritoriu sovietic”⁴⁷.

Ruperea tratatelor româno-sovietice a provocat numeroase reacții internaționale. Comportamentul delegației sovietice a provocat îngrijorări în rândul unor state europene, îndeosebi în rândul celor din centrul și Sud-Estul continentului.

⁴⁴ Gh. Cojocaru, *90 de ani de la Conferința sovieto-română de la Viena*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2014, nr. 2, p. 138.

⁴⁵ I. Oprea, *op. cit.*, pp. 56-57.

⁴⁶ *Relațiile sovieto-române. Documente, vol. I 1917-1934*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 259.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 257-258.

În numărul din 9 aprilie 1924 ziarul „Neue Freie Presse” din Viena aprecia că ruptura tratatelor de la Viena a avizat lumea că în Sud-Estul Europei există o chestie teritorială serioasă: „După Conferința de la Viena, arăta ziarul, oricine va pricepe că ajutorarea directă sau indirectă în chestia Basarabiei va fi considerată drept act inamic și participare indirectă la ocuparea teritoriului sovietic”. Afirmările ziarului austriac parafrazău declarația lui Litvinov, făcută reprezentanților presei la 7 aprilie 1924, în legătură cu eșuarea Conferinței sovieto-române. Diplomatul sovietic a ținut să precizeze în această declarație că România și aliații Antantei continuau să creadă că toate problemele internaționale se soluționează la Paris și Londra, iar ratificarea de către Parlamentul francez a protocolului de la Paris, din 28 octombrie 1920, îi putea soluționa României problema în litigiu cu URSS. Litvinov menționa că acum în lume există URSS care nu va permite nici Franței, nici Angliei să-i dicteze linia de conduită, iar „orice susținere materială și morală a României în problema Basarabiei va fi privită de Uniunea Sovietică ca un act ostil și participare indirectă la ocuparea unui teritoriu sovietic”.

Din punctul de vedere al impactului Conferinței de la Viena asupra relațiilor statului român cu lumea externă, se pare că aceasta a servit mai puțin României, nevoită să se confrunte în continuare cu problema insecurității frontierei sale răsăritene⁴⁸.

Insuccesul Conferinței de la Viena, unde reprezentanții României au apărut în mod strălucit drepturile legitime românești asupra teritoriului dintre Prut și Nistru, a determinat diplomația română să intensifice eforturile în vederea consolidării legăturilor de amicitie cu aliații europeni, în fața amenințărilor sovietice, iar pretențiile Sovietelor față de statul român au reliefat poziția acestora în chestiunile de litigiu, într-un context care părea să le fie mai favorabil ca niciodată⁴⁹.

Propaganda sovietică a continuat manipularea opiniei publice internaționale, urmărind să inoculeze ideea că România nu dorea soluționarea pașnică și diplomatică a problemei Basarabiei.

În acest context, după eșecul Conferinței de la Viena, presa cominternistă a susținut poziția delegației sovietice, aruncând întreaga vină pentru întreruperea tratatelor asupra reprezentanților României, care ar fi respins „neîntemeiat” ideea plebiscitului și, astfel, s-a demonstrat „o dată în plus că guvernul oligarhic nu dorește să stabilească relații de bună vecinătate cu statul proletar rus”⁵⁰.

În rezoluțiile adoptate de Internaționala Comunistă și Federația Balcanică Comunistă în prima jumătate a lunii mai 1924 partidele comuniste din regiune erau chemate să susțină lupta comuniștilor români pentru răsturnarea „clicii sân-

⁴⁸ Gh. Cojocaru, *90 de ani..., op. cit.*, p. 132.

⁴⁹ Dumitru Th. Pârveu, *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaționale* (Contribuții la cunoașterea raporturilor diplomatice româno-ruse), Editura Bibliotecii Mitropolitane București, 2013, p. 296.

⁵⁰ *Mejdnarodnaia podderjca, op. cit.*, doc. 49, p. 83; doc. 51, p. 84; doc. 54, p. 87.

geroase a boierilor și bancherilor”⁵¹ din România și „crearea unui guvern muncitoresc – țărănesc”⁵².

În ziua de 4 mai 1924, la Moscova a avut loc o adunare la care a fost adoptat proiectul statutului Societății basarabenilor, a fost proclamată lozinca „Jos mâinile cotropitorilor români de pe Basarabia” și a fost creat un birou organizatoric, împuternicit să convoace congresul I al Societății basarabenilor⁵³.

Despre faptul că participarea URSS la Conferința de la Viena a avut la bază, mai degrabă, scopuri propagandistice decât un interes real de a ajunge la o stare de pace cu România, demonstrează și documentele de arhivă, care scot în evidență duplicitatea poziției statului sovietic, în condițiile în care demersurile pentru înființarea unei enclave statale moldovenești în stânga Nistrului fuseseră demarate înainte de participarea reprezentanților săi la Viena. Eșecul Conferinței de la Viena și, implicit, al tentativelor Moscovei de a organiza un referendum în Basarabia, a impulsionat declanșarea unor acțiuni revoluționare clandestine în dreapta Nistrului, care să se extindă apoi în restul României.

După eșecul de la Viena, liderii bolșevici au recurs și la alte mijloace de presiune, și între acestea, cea mai eficace s-a dovedit a fi formarea unei „republici sovietice moldovenești” în coasta României, cum, tot din aceleași motive, creaseră republica Bielorusă în coasta Poloniei sau republica Carelo-Fină – în coasta Finlandei⁵⁴.

La 29 iulie 1924 Biroul Politic al CC al PC(b) din toată Uniunea a dat indicația corespunzătoare CC al PC(b) din Ucraina. Crearea pe teritoriul Ucrainei sovietice a unei „Republici Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești” nu urmărea expres grija față de populația moldovenească din stânga Nistrului, ci scopul ca, drept urmare a creării unei astfel de formațiuni, să se poată vorbi despre legăturile ei cu Basarabia și să se pretindă reunirea acesteia cu RASSM⁵⁵.

Ca urmare a eșecului, conducerea sovietică ucraineană de la Harkov și-a revizuit imediat atitudinea anterioară față de proiectul formării „republicii moldovenești”. După cum se menționează în literatura istorică: „Faptul că autoritățile supreme de partid ucrainene și-au revizuit atitudinea anterioară față de proiectul entității Moldovenești imediat după eșecul Conferinței sovieto-române de la Viena ar putea sugera că de la această întâlnire se aștepta că Guvernul Român va accepta o împărțire a Basarabiei contra restituirii tezaurului sechestrat la Moscova. Partea restituită a Basarabiei urma să fie atașată teritoriului cu populație moldovenească din stânga Nistrului și astfel să fie formată o entitate Moldovenească în cadrul Ucrainei. Deopotrivă, eșecul conferinței a dat peste cap aceste așteptări și, pentru moment, proiectul respectiv și-a pierdut din actualitate”⁵⁶.

⁵¹ *Ibidem*, doc. 53, p. 86.

⁵² *Ibidem*, doc. 55, p. 89.

⁵³ A. V. Repida, *op. cit.*, pp. 215-216.

⁵⁴ I. Șișcanu, *RASS Moldovenească-o altă Carelie sovietică în planurile cominterniste ale Rusiei (1924)*, în „Akademos”, nr 4 (35), 2014, p. 84.

⁵⁵ I. Țurcanu, *O carte instructivă și mult așteptată*, în „Patrimoniul”, 1990, nr. 3., pp. 143-144.

⁵⁶ Gh. Cojocaru, *Cominternul*, *op. cit.*, p. 19.

Așa cum se remarcă în istoriografia română, sensul ridicării unei populații minoritare la rang de etnie titulară a unei mici republici autonome rezidă în faptul că statul sovietic pierduse în 1918 Basarabia în cadrul unui proces intern de autodeterminare, pe care cu toate presiunile militare, politice și diplomatice, precum cel din 1924 de la Viena, n-o putuse smulge de la România, fiindu-i consacrat noul statut prin tratatele de la Paris. Tergiversarea organizării unei autonomii moldovenești transnistrene este determinată și de eșecul politicii sovietice de expansiune revoluționară cel puțin în România și Polonia, când seria provocărilor de a destabiliza Basarabia și a o anexa se încheia cu tulburările din septembrie 1924 de la Tatarbunar⁵⁷.

În același context, W. P. Meurs punctează: „Kremlinul a avut mai multe motive ce l-au determinat să creeze această Republică Moldovenească. După eșecul conferinței de la Viena și al revoltei de la Tatarbunar, liderii de la Kremlin puteau utiliza această republică pentru a provoca România. De fapt, crearea republicii de pe malul stâng semnifică o schimbare în politica privitoare la problema Basarabiei: inițial, leagănul Republicii Moldovenești trebuia să fie Basarabia. Crearea Republicii Autonome Moldovenești chiar în fața basarabenilor servea acum la menținerea guvernului român într-o stare de nesiguranță și stimula revolta în Balcani și România”⁵⁸.

Cercetările ulterioare privind răscoala de la Tatarbunar au relevat faptul că în Odessa exista o subreședință a statului major al Internaționalei a III-a, care avea drept scop să organizeze atacuri și alte acțiuni de tulburare a ordinii publice. Potrivit subsecretarului de stat al Ministerului Afacerilor Interne, Gheorghe Tătărescu, finalitatea acestor acțiuni era menținerea stării de alertă în regiune și a numeroaselor restricții pentru populația civilă, ceea ce eroda din autoritatea administrației române în zonă.

Conferința de la Viena a fost ultima și cea mai importantă întâlnire bilaterală sovieto-română după 1918. La o privire asupra evoluției raporturilor dintre Moscova și București, constatăm, în primul rând, o deviere progresivă a poziției sovietice în problema Basarabiei de la conciliatorism la intransigență absolută. Explicația își are locul în contextul creșterii treptate a influenței internaționale a statului sovietic, revenit în prima scenă a politicii europene. Acest fapt a influențat și desfășurarea tratatelor de la Viena. După anul 1924 puterile europene au devenit mai precaute în ceea ce privește cooperarea în chestiunile de securitate cu România. În presa europeană a vremii se scria că o asistență directă sau indirectă acordată României în problema Basarabiei era privită la Moscova ca un act neloyal față de Guvernul sovietic. Evoluția ulterioară a relațiilor sovieto-române nu va lăsa nici o îndoială asupra acestui fapt.

⁵⁷ A. Stan, „Moldovenismul”. *Istoria unei contrafaceri*, în: „Destin Românesc”, 2004, nr. 1-2, p. 79.

⁵⁸ W. P. Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Arc, 1996, p. 100.

Mihai Țurcanu*

RELAȚIILE ROMÂNNO-BRITANICE ȘI PROBLEMA REÎNARMĂRII ROMÂNIEI ÎN 1939 ȘI 1940. NOI SURSE. (PARTEA A II-A)**

ROMANIAN-BRITISH RELATIONS AND THE ISSUE OF ROMANIA'S REARMAMENT IN 1939 AND 1940. NEW SOURCES (2ND PART)

Rezumat: Aceasta este a doua parte a unui studiu referitor la relațiile româno-britanice și problema reînarmării României în 1939–1940. În perioada 1939–1940, relațiile româno-britanice au fost dominate de eforturile României de a obține armament și echipament militar din Marea Britanie pentru a face față amenințărilor externe, în special după ocuparea Cehoslovaciei, principalului furnizor de arme al României. Guvernul român a solicitat ajutorul Alianților Occidentali (Regatul Unit și Franța) pentru a moderniza armata, cerând avioane, nave, tunuri antitanc și antiaeriene. Însă Marea Britanie, confruntată cu propriul program de reînarmare și cu solicitări concurente din partea altor țări (Turcia, Polonia), a oferit doar echipament vechi sau limitat, subliniind prioritizarea propriilor nevoi militare. Eșecul negocierilor a fost agravat de semnarea Pactului Ribbentrop–Molotov (august 1939), care a amplificat presiunile sovietice asupra României. Deși Franța a încercat să sprijine mai activ România, divergențele strategice dintre Alianți și lipsa resurselor au făcut ca livrările să fie insuficiente. Aceste dificultăți, combinate cu oferte germane avantajoase, au condus la apropierea treptată a României de Germania Nazistă. Sursele britanice de arhivă evidențiază contradicțiile dintre promisiunile politice ale Regatului Unit și realitatea capacităților militare limitate, precum și impactul acestor decizii asupra geopoliticii Balcanilor.

Cuvinte-cheie: relații româno-britanice, reînarmarea României, achiziții de armament, Alianții Occidentali, Pactul Ribbentrop–Molotov, credit comercial, Germania Nazistă, surse de arhivă britanice

Abstract: This is the second part of a study dealing with Romanian-British relations and the issue of Romania's rearmament in 1939–1940. During 1939–1940, Roma-

---

* Mihai ȚURCANU, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM. <https://ror.org/0475kvb92>

** Cercetarea a fost efectuată în cadrul Proiectului finanțat de ANCD: *România și Puterile Aliate (Anglia și Franța) în ajunul și primii ani ai celui de al Doilea Război Mondial (1938-1941)* Codul proiectului: 24.00208.0807.10/PD I.

nian-British relations were marked by Romania's efforts to secure military equipment from the UK to counter external threats, particularly after losing Czechoslovakia as its primary arms supplier. Romania sought support from the Western Allies (UK and France) to modernize its army, requesting fighter planes, naval vessels, and anti-tank and anti-aircraft guns. However, the UK, prioritizing its own rearmament and facing competing demands from countries like Turkey and Poland, provided only outdated or limited equipment. The Ribbentrop–Molotov Pact (August 1939) intensified Soviet pressure on Romania, further straining its defense capabilities. While France advocated for greater support, strategic disagreements between the Allies and resource shortages hindered meaningful aid. Romania's eventual alignment with Nazi Germany stemmed from unmet military needs and favorable German offers. British archival sources reveal the gap between political assurances and logistical realities, underscoring how these dynamics reshaped Romania's foreign policy and Balkan geopolitics.

Keywords: Romanian-British relations, Romania's rearmament, arms acquisitions, Western Allies, Ribbentrop–Molotov Pact, commercial credit, Nazi Germany, British archival sources

Noi tentative românești de obținere a sprijinului material britanic în contextul conturării amenințării sovietice în prima jumătate a anului 1940

Tătărescu și-a reînnoit „solicitarea insistentă” de armament la 22 decembrie, ocazie cu care i-a comunicat lui Hoare că era sigur de faptul că un atac sovietic ar fi devenit inevitabil odată ce condițiile climaterice l-ar fi permis¹. În acea perioadă, românii au început să-și piardă speranța privind posibilitatea extinderii garanțiilor de securitate din 19 aprilie 1939 asupra eventualității unei agresiuni sovietice și și-au legat speranțele de solicitările din ce în ce mai urgente de suport material, a cărui livrare rămânea foarte problematică în situația în care englezii aveau ei înșiși mare nevoie de echipamente – lucru reconfirmat lui Tilea de Cadogan la mijlocul lui ianuarie². Pe de altă parte, Legația Română la Londra a fost avertizată de Trezoreria britanică, tot în decembrie 1939, că evoluția politicii de sprijinire economică și materială a României avea să depindă de rezultatul tratatelor româno-britanice „în legătură cu petrolul”³, englezii referindu-se la politica românilor de comercializare a aceluși produs, politică ce devenea din ce în ce mai favorabilă intereselor germane în urma tratatului economic româno-german din decembrie 1939, precum și a deciziei guvernului român de a introduce cote de export la petrol. În plus, se avea în vedere înființarea unui Comisariat Național al Petrolului prin care guvernul român intenționa să oblige companiile petroliere cu capital occidental să vândă petrol Germaniei, văzută (eronat) drept

¹ Hoare către Foreign Office, nr. 906 din 22 decembrie 1939, T.N.A., fond F.O. 371, d. 23847, f. 61.

² Halifax către Hoare, R1113/392/37 din 19 ianuarie 1940, A.N.I.C., Mcf. Anglia, i 3494, r. 292; Assistance for Roumania in the even of a Soviet attack, reg. 1 Jan 1940, in A.N.I.C., Mcf. Anglia, inventar 3494, rola 283; *Ibidem* Referat al lui Cadogan despre conversația avută cu Tilea la 29 decembrie 1939, (nenumărat);

³ Florescu către M.A.S. nr. 1845 din 15 decembrie 1939, A.M.A.E.R., fond 71/Anglia, v. 40, f. 422-423.

singura putere de la care românii puteau obține atât garanții de securitate în fața amenințării sovietice, cât și echipamentul necesar armatei române.

La 29 decembrie, Tilea s-a prezentat din nou la Foreign Office cu o însărcinare oficială din partea M.A.S., pentru a transmite guvernului englez „un apel insistent” prin care România solicita sprijin material pentru a putea rezista invaziei sovietice ce se prefigura și căreia „guvernul român era hotărât a i se opune cu toată puterea sa”. România cerea, pe această cale, ajutor sub forma acordării de echipament militar și a materiilor prime necesare fabricilor românești de muniție, în cadrul acordului de credit din 11 mai, precum și din contul unui nou credit, a cărui negociere era aproape finalizată. Rambursarea era propusă prin livrări de petrol în contul cotei britanice, care, împreună cu cea franceză, ar fi însumat 2 milioane de tone, comparativ cu cota Germaniei, de 1,3 milioane de tone (tot atunci, Tilea i-a anunțat formal pe britanici despre introducerea sistemului cotelor de export la petrol). Totodată, ministrul român i-a arătat lui Cadogan că numai asistența militară occidentală imediată ar fi permis României să se întărească suficient încât să poată rezista presiunii de a accepta un protectorat german, dar că această asistență trebuia primită cât mai curând, cel târziu până la sfârșitul lunii martie. Memorandumul înaintat de Tilea reflecta „apelul insistent la ajutor, cât timp un astfel de ajutor mai putea fi încă eficient... pentru a ajuta guvernul român să se opună bolșevizării țării, care ar fi însemnat și bolșevizarea Europei Centrale și de Sud-Est”, întrucât, „în lumina tuturor informațiilor care ajungeau la el, guvernul român s-a convins de faptul că, în primăvara următoare sau mai devreme, guvernul sovietic va ridica problema Basarabiei și, în consecință, va invada România”. Principala solicitare a românilor rămânea echipamentul antitanc și antiaerian, Tilea informându-l pe Cadogan că un demers similar fusese făcut și la Paris⁴. Demersul nu a modificat poziția britanicilor.

Cererea de accelerare a livrărilor de armament a fost înaintată tot în decembrie de Franassovici la Paris lui Gamelin, după ce acesta îl anunțase pe român că livrările erau suspendate în așteptarea unei ofensive germane pe frontul de vest și a necesității de a satisface, în aceste condiții, cerințele armatei franceze. Gamelin propusese atunci termenul de 1 decembrie ca limită cronologică superioară a regimului de suspendare a livrărilor, iar Franassovici, arătând că acea ofensivă întârzia să apară, a cerut la 12 decembrie reluarea urgentă a livrărilor. Gamelin a răspuns românilor în același sens ca englezii, arătând că acele comenzi urmau să fie onorate „în măsura disponibilităților franceze”⁵.

Referitor la solicitările de materii prime de care industria românească avea nevoie (metale și aliaje de diferite feluri, conducte și cablaje), Ministerul britanic al Aprovizionării era dispus să le satisfacă în eventualitatea unui aviz politic favo-

⁴ Minuta lui Cadogan despre conversația cu Tilea din 29 decembrie, 1939 și adnotările lui Broad și Nichols din 7 și 10 ianuarie, T.N.A., F.O. 371, d. 24968, f. 1-8.

⁵ Franassovici către M.A.S., nr. 890 din 15 decembrie 1939, A.M.A.E.R., fond 71/E.9 al doilea Război mondial, v. 104, f. 253-254.

rabil din partea Foreign Office-ului, aviz ce ar fi depins de rezolvarea problemei petrolului în sensul propus de Ministerul britanic al Războiului Economic: semnarea unui acord cu guvernul român prin care să fie obținute garanții referitoare la volumele livrate Germaniei, precum și impunerea unor „restricții serioase” la exportul oricăror mărfuri românești către Marea Britanie și Franța, prin intermediul licențelor fără de care exporturile respective nu puteau avea loc. Hoare recomanda, în această situație, restricții similare asupra importurilor românești de materii prime din Regatul Unit⁶ și, într-adevăr, în această perioadă România a fost supusă, pentru un interval scurt, unui embargou tacit, din motive pe care le rezumăm în măsura legăturii lor cu problema livrărilor de armament și echipament militar.

Extinderea creditului britanic și cum a influențat problema petrolului pe cea a importurilor românești de echipament militar

Demersul românilor pentru sprijin material avea șanse reduse deoarece guvernul englez considera introducerea de către România a cotelor la exportul de petrol drept incompatibilă cu politica Alianților de a cumpăra întregul surplus de petrol românesc, astfel încât acesta să nu ajungă în Germania. Din acest considerent a fost impus embargoul menționat mai sus. Mai mult, deși soluția cotelor era considerată „inacceptabilă”, britanicii nu aveau încredere în asigurările lui Tilea potrivit cărora surplusul producției românești de petrol nu avea să fie vândut nemților. Conform calculelor lor, surplusul de producție al României în 1940 urma să fie de 4 milioane de tone; dacă cota anglo-franceză era de 2 milioane, iar cea a Germaniei de 1,3 milioane, rămâneau 0,7 milioane de tone, care nu puteau decât să ia tot calea Germaniei, deoarece țările neutre nu erau în măsură să le cumpere în contextul scumpirii accelerate. Chatfield, ministrul britanic al Coordonării Eforturilor de Apărare, i-a comunicat lui Tilea că solicitările sale de echipament militar în materie de tunuri antitanc și antiaeriene nu puteau fi satisfăcute, întrucât britanicii nu dispuneau nici pentru ei înșiși de stocuri suficiente ale acestor arme, după livrările făcute Turciei; totuși, s-ar fi putut studia posibilitatea livrării materiilor prime necesare României în scopuri militare⁷. Chatfield sublinia că Marea Britanie avea „un interes special de a păstra relații prietenești cu românii” și, din acest motiv, s-a decis acordarea unui credit suplimentar. El solicita War Office-ului să ofere românilor alte tipuri de arme dacă nu puteau fi acordate cele mai sofisticate (de pildă, tunuri antiaeriene fixe în locul celor mobile sau puști antitanc în loc de tunuri antitanc), deși la 5 ianuarie 1940 l-a informat pe Tilea că va fi foarte greu pentru guvernul său să ofere echipament României,

⁶ Coulson (Ministerul Războiului Economic) către Evelyn Shuckburgh (Foreign Office) din 16 decembrie 1939 și adnotarea lui Suckburgh din 21 decembrie la aceasta, T.N.A., fond F.O. 371, d. 23855, f. 27-34.

⁷ Referat al lui Reginald James Bowker (Șeful adjunct al Departamentului pentru Europa de SudEst din cadrul Foreign Office) din 7 ianuarie 1940, A.N.I.C., Fond 71/Anglia, inventar 3494, rola 283.

menționând că britanicii importau ei înșiși tunuri antitanc din Franța și ofereau turcilor o „parte foarte moderată” din acestea; iar în privința tunurilor antiaeriene „situația era la fel de complicată”⁸. Atitudinea britanicilor în ce privește livrările de echipament militar către România și acordarea creditului suplimentar a fost influențată și de Hoare care arăta că, „dacă continuăm să nu facem ceva serios pentru înarmarea României” care era dispusă să plătească pentru arme cu petrol, atunci românii se vor fi reorientat cu această ofertă către nemți care aveau posibilitatea să le satisfacă solicitările românilor din stocurile de armament polonez capturat⁹.

Chatfield considera solicitările lui Tilea „extravagante”, mai ales că din totalul creditului de 5,5 milioane lire România primise deja bunuri în valoare de 2,408 milioane, alte bunuri de 407 mii erau pregătite pentru livrare, iar comenzi în valoare de 1,66 milioane fuseseră deja plasate – epuizând cea mai mare parte a celor 5,5 milioane acordate în mai. În urma scumpirilor cauzate de izbucnirea războiului, era necesar un credit suplimentar de 1,8–2 milioane lire pentru a acoperi cerințele inițiale (nu pe cele noi) ale românilor. La 26 ianuarie 1940, situația livrărilor de echipamente către România în baza creditului de 5,5 milioane de lire se prezenta astfel: inițial, 1,2 milioane erau destinate echipamentelor aeriene, 2,7 milioane echipamentelor militare terestre, iar sectorul civil primise circa 895.000 de lire (vehicule și materiale diverse). România primise efectiv, între altele, 40 de bombardiere Blenheim de tip mai vechi, 12 avioane Hurricane, precum și echipamente auxiliare (~1 milion lire). De asemenea, din stocurile Ministerului Aprovizionării și ale War Office-ului fuseseră livrate bocanci, harnașamente, uniforme și muniții (circa 1,217 milioane lire). Pentru echipamentul cu destinație dublă se livraseră echipamente medicale, camioane, corturi, chimicale (~138.000 lire) și pânză (~53.000 lire), totalul ridicându-se la 2,4 milioane. Peste 300.000 de lire erau pregătite pentru livrare imediată (inclusiv trei vedete torpiloare ~200.000 și bocanci/îmbrăcăminte ~155.000). Contracte nelivate încă însumau peste 2,5 milioane (îmbrăcăminte/incălțăminte militară ~355.000; harnașamente ~1,6 milioane; alte echipamente – camioane, corturi, echipament medical ~558.000; pânză ~20.000). Existau și angajamente fără contracte finalizate, estimate la 2,6 milioane. Ministerul Aprovizionării cerea reducerea comenzii la 990.000 pentru a se încadra în credit, cu excepția cazului în care se aproba extinderea cu încă 2 milioane^{10, 11, 12}. Se observă că livrările britanice au exclus în mare

⁸ Chatfield către Hore-Belisha, 5 ianuarie 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 24985, f. 179-183

⁹ *Ibidem*, Hoare către Orme Sargent, 11 ianuarie 1940, f. 211.

¹⁰ War Cabinet. Allied Demands Committee A.D. (40)7. Supplies for Roumania. Memorandum by the Chairman, Allied Demands Committee, 18 ianuarie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24985, f. 214-217.

¹¹ Pr. vb. al ședinței 22 (40) din 24 ianuarie 1940 în T.N.A., CAB 65/5 Original Reference (40) 1-(40) 55, 1940 2 Jan-29 Feb, f. 104.

¹² Annex. Supplies for Roumania against 5,5 GBP credit. War Cabinet. Lord Hankey's Committee on preventing oil from reaching Germany, 29 ianuarie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24985, f. 275-276.

măsură armamentul greu, cu excepția unui număr de avioane, dintre care doar o mică parte erau de tip mai nou (Hurricane).

În aceste condiții, întrunirea ministerială britanică din 19 ianuarie a hotărât să acorde României un credit suplimentar de 2 milioane de lire, din care se puteau cumpăra materii prime din zona sterling, muniții (disponibilitate redusă) și echipament de război din țări terțe ce urma să fie achiziționat de britanici și revândut României. Subliniem că nu era vorba de echipament suplimentar, cum cereau Tîlea sau Tătărescu, ci de același echipament convenit cu luni în urmă, dar care, în ianuarie 1940, nu mai putea fi achiziționat din cauza inflației. Britanicii refuzau în continuare exportul de tunuri și mitraliere antiaeriene, tunuri antitanc, nave militare, avioane de luptă (Miles Master, Spitfire, Hurricane, Blenheim de tip nou, Bristol Hercules), aliaje și metale speciale (crom-nichel, inox, cupru, zinc, fontă etc.)¹³. Potrivit lui Macnab, în ianuarie armata română avea în folosință 17 baterii antiaeriene („predictori”) de 75 mm, cu câte patru tunuri fiecare, dintre care opt fuseseră furnizate de Vickers-Armstrongs. Se estima că până la sfârșitul lui mai numărul trebuia să ajungă la 25; alte livrări de „predictori” înainte de aprilie 1941 erau imposibile, iar ulterior Anglia ar fi putut vinde cel mult două baterii pe lună. Consiliul britanic de război a decis să nu informeze partea română despre aceste detalii¹⁴. În schimb, britanicii promiteau „să faciliteze” exportul celor trei vedete torpiloare deja construite și echipate cu echipaj românesc, precum și exportul de echipament medical, îmbrăcăminte militară, muniții și materiale de război – dar numai cu condiția acordării licențelor de export fără restricții companiilor petroliere din România și cu garanția că România nu încheiasse și nu va încheia niciun angajament prin care să asigure Germaniei o cotă fixă. Temporar, României i-a fost impus neoficial un embargou de circa o lună. Un document ulterior al Departamentului Sud al Foreign Office confirma că britanicii folosiseră livrările promise românilor ca „o altă armă” în relațiile româno-britanice¹⁵.

Pe de altă parte, în urma refuzului britanic de a satisface cerințele României, Hoare transmitea de la București că germanii s-au grăbit să promită 1.500 de tunuri antitanc, situație în care recunoștea că era greu să protesteze „cu vehemență” împotriva creșterii anticipate a exportului de petrol românesc în Germania¹⁶. Britanicii au considerat măsurile de stabilire a cotelor drept un gest neprietenesc, „întreprins în mod intenționat” pentru a împiedica politica de achiziționare a surplusului de petrol de către companiile anglo-franceze (astfel încât în Germania să nu ajungă mai mult de 1 milion de tone pe an)¹⁷. Ca răspuns, s-a decis

¹³ War Cabinet. Allied Demands Committee A.D. (40)7. Supplies for Roumania. Memorandum by the Chairman, Allied Demands Committee, 18 ianuarie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24985, f. 221.

¹⁴ *Ibidem*, Supply of predictors for Roumania, R1334/346/37, War Office, f. 270.

¹⁵ Minute of P. Broad on Bucharest telegram nr. 625, 2 iulie 1940, A.N.I.C., fond Mcf Anglia, i. 3494, r. 292.

¹⁶ Depeșa lui Hoare nr. 71 din 25 ianuarie 1940, A.N.I.C., fond Mcf. Anglia, i. 3494, r. 284.

¹⁷ Second report of Lord Hankey's Committee on preventing oil from reaching Germany 4 ianuarie 1940, W.P. (40) 26, în CAB 66/5 Original Reference 21 (40)-70 (40), 1940 1 Jan-24 Feb, f. 35-39.

crearea de „dificultăți corespunzătoare și întârzieri” în aprovizionarea României, inclusiv prin eschivarea de la implementarea prevederilor acordului comercial și de credit din 11 mai 1939, în special livrările de materii prime și echipament militar¹⁸. Politica a fost aprobată de Cabinetul britanic la 24 ianuarie 1940¹⁹.

În aprilie 1940, britanicii notau că, odată cu venirea primăverii și reluarea transporturilor pe Dunăre, problemele din relațiile comerciale româno-germane se intensificaseră. Românii se simțeau înșelați în așteptări: Germania, cu industria supraîncărcată, nu mai livrase echipamentul militar promis în schimbul materiilor prime deja livrate – avioane, armament și echipamente agricole esențiale pentru planul cincinal românesc. Deși România ceruse insistent noi termene de livrare, nimeni nu mai credea într-un orizont rezonabil. Legația britanică la București considera că germanii nu ascundeau intenția de a nu plăti pentru materiile prime românești, nici în bani, nici în produse. Încetarea importurilor germane a dus la suspendarea plăților în lei în contul de clearing, lăsând România fără acoperire financiară pentru materiile prime destinate Germaniei. Banca Națională a ordonat băncilor să nu mai acorde credite pentru bunuri destinate exportului către Germania. România se confrunta cu o decizie dificilă: fie continua livrările fără contraprestație, fie le oprea. În același timp, Germania devenea tot mai insistentă. Zvonurile alarmante proliferau (de pildă, despre aproximativ 38.000 de „turiști” germani – tineri de vârstă militară – care ar fi reprezentat trupe de asalt; depozite secrete de armament etc.). Deși exagerate, evenimentele din Norvegia alimentaseră temerile că „orice e posibil”^{20, 21}.

Cea mai mare problemă a nemților în privința petrolului românesc ținea nu de disponibilitatea stocurilor, ci de capacitatea de transport – pe care, până la urmă, românii au ajutat-o să crească. După datele britanice: ianuarie 1940 – 31 mii tone; februarie – 33 mii; mai – 102 mii; august – 198 mii. De la începutul războiului până în august 1940, importurile estimate ale Germaniei din România au totalizat 1.068 mii tone (vs. 377,8 mii din U.R.S.S²²). La 7 iunie 1940, odată

¹⁸ *Ibidem*, Memorandum by the Minister for Co-ordination of Defence and the Minister without Portfolio (Hankley), f. 60-62; Hankley către Halifax, 10 ianuarie 1940 și Halifax către Hankley, 18 ianuarie 1940, f. 63-64; *Ibidem*, Telegram, Nr. 82 to Roumania, January 21, 1940, f. 64.

¹⁹ Pr. vb. al ședinței 22 (40) din 24 ianuarie 1940 în T.N.A., CAB 65/5 Original Reference (40) 1-(40) 55, 1940 2 Jan-29 Feb, f. 104.

²⁰ Renewed difficulties of German-Rumanian Trade, 12 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24982, f. 122-123.

²¹ Problema „turiștilor” germani ce se adunau în număr din ce în ce mai mare în România în această perioadă este menționată în mod repetat de francezi și britanici care au discutat-o de mai multe ori cu Gafencu, acesta recunoscând existența ei, iar la 18 aprilie, Secretarul britanic de legație, Hankey, raporta superiorilor săi că guvernul român anunțase adoptarea „unor noi msuri de control al șederii străinilor în România”: Hankey către Foreign Office, nr. 299 din 18 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24991, f. 215.

²² Most Secret. Ministry Of Economic Warfare (Enemy and Occupied Territories Department.) L.43/Z. dated 19.7.40. Germany. Oil Imports from the U.S.S.R., T.N.A., F.O. 371, d. 24853, f. 225; *Ibidem*, Germany Oil Imports From The U.S.S.R., August 1940, f. 229.

cu adoptarea oficială a cursului pro-Axa, Cabinetul britanic de război a autorizat „toate măsurile” pentru a împiedica transportul (minarea Dunării, bombardarea nodurilor de comunicație – Regensburg, Viena, Bratislava – și sabotaj)²³.

Detalii din surse britanice referitoare la planurile și posibilitățile românești de apărare contra U.R.S.S.

Hoare a depus eforturi pentru a contracara efectele atitudinii Turciei față de problema Basarabiei și impresia că România ar fi cedat fără luptă. Hoare și Macnab considerau că guvernul român, încurajat de atitudinea Italiei și Ungariei și, mai ales, de succesele finlandezilor, era pregătit să lupte pentru apărarea Moldovei de Est. Dovezile: lucrări de fortificare și linii de apărare. Unul dintre primele proiecte: linia râului Siret (Galați–Focșani), continuată pe Putna până la Negrilești – extinsă rapid, cu 60.000–80.000 de oameni. Alt proiect: linia de la Bivolari, prin Basarabia, până la Chișinău și Tighina; teren deluros și împădurit, obstacole naturale. Linia Nistrului (Tighina–Marea Neagră) a fost consolidată și necesita puține trupe. O nouă linie, la nord de Criuleni, spre Orhei și Bălți până la Prut. Liniile râurilor Moldova și Bistrița au fost întărite. În acea perioadă, armata avea 32 divizii de infanterie, 4 de cavalerie, 4 brigăzi de munte, 1 brigadă de fortificație și 1 motorizată; 22 divizii de infanterie, 2 de cavalerie, 2 de munte și 1 motorizată erau în Moldova și Basarabia (5 divizii în Basarabia; restul în Moldova de Est), anticipându-se un atac principal prin Bucovina, pentru a ocoli linia Prutului. Fortificațiile vizau contracararea tacticii blindatelor; nu erau comparabile cu cele franco-germane, dar indicau intenția de a lupta. România dispunea de un număr relativ satisfăcător de piese de artilerie și echipament pentru mai bine de jumătate din efective, însă aproape deloc arme antiaeriene și antitanc, iar aviația era insuficientă. Serviciile britanice estimau, în iunie 1940, că România avea echipament ușor pentru ~850.000 de soldați (din 1.750.000 mobilizabili) și că industria, după standarde occidentale, era subdezvoltată, putând întreține doar o mică parte a forțelor și doar pentru scurt timp, din cauza dependenței de materii prime și produse chimice importate^{24, 25}.

În ajunul cedării Basarabiei, britanicii consemnau „progres imens” față de martie 1939. În august 1939 existau 22 divizii de infanterie, 3 de cavalerie și 3 brigăzi montane (180.000 în timp de pace; 600.000 mobilizați). În primăvara lui 1940: 33 divizii de infanterie, 4 de cavalerie, 4 brigăzi montane, 1 motorizată, 1 de fortificații; efective 800.000–1.200.000. Referitor la pregătirea rezerviștilor, englezii consemnau că până în martie 1939, sub 10% instruiți; ulterior, majoritatea au

²³ Adnotarea lui Cadogan din 7 iunie 1940 la depeșele lui Hoare 59, 59 DIPP și 60 Saving Dipp. din 28 mai 1940, T.N.A., fond F.O. 371, d. 24983, f. 135-139.

²⁴ Macnab către Hoare, nr. 1/40 din ianuarie 1940, anexă la Hoare către Halifax, nr. 12 din 11 ianuarie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24991, f. 78-70.

²⁵ Appreciation of combined military and economic resources. Summary of the capacity of the army and of the air force working with the army, 20 iunie 1940, T.N.A., W.O. 208, d. 1744; *Ibidem*, Summary of the resources for the maintenance of the army in men and materiel, 20 iunie 1940.

urmat antrenamente de minimum două luni. Fortificațiile: la începutul lui 1939 existau 85 km pe granița cu Ungaria; până în aprilie 1940 s-au adăugat 55 km (obstacole antitanc, întăriri strategice, câmpuri de mine). În est, s-au construit patru linii defensive. La capitolul înzestrare erau notate comenzile importante – 40.000 pistoale (28.000 recepționate până la 1 martie 1940), 6.000 mitraliere (4.000 livrate), 500.000 puști (350.000 recepționate), 130 obuziere 100 mm (100 livrate), 496 obuziere 150 mm (248 livrate), 105 mm (180 din 180). Artileria AA: 32 tunuri 75 mm și 120 tunuri 37 mm (32 și, respectiv, 80 recepționate). Vehicule blindate: 126 tancuri mici de 9 t și 80 tancuri grele Renault. Din 1.415 arme anti-tanc comandate, o parte redusă fusese primită; din 350 de aeronave, doar 160 fuseseră livrate. Producția internă a crescut (iunie 1938 vs. aprilie 1940): explozibili 120 t/lună → 300 t; cartușe 10 milioane → 20 milioane; obuze total 350.000/lună; 200 mortiere; 500 mitraliere ușoare; 24 tunuri antitanc; 6 AA de 75 mm; 60.000 măști de gaze. Macnab însă nota că, chiar și în aceste condiții, fără sprijin aliat, România ar fi suferit soarta Poloniei; totuși, progresul până în aprilie 1940 era considerat „enorm”, iar până în octombrie 1940 „cea mai mare parte a deficiențelor ar fi fost remediate²⁶”.

Pe de altă parte, britanici notau că, din cauza mobilizării (sau „concentrării”, cum i se spunea în epocă) care a început imediat după ocuparea Pragăi și a fost executată în mod „nesistematic, grăbit și fără a lua în considerare efectele asupra populației, societatea a avut de suferit enorm – mai ales în regiunile rurale. În unele locuri toți bărbații fuseseră mobilizați și nu mai rămăsese nimeni care să poată face semănatul, fiind rechiziționați caii și, „adeseori, toate animalele din gospodărie”. Aceasta făcea ca familiile țăranilor „concentrați” să fie deosebit de vulnerabile, abia în martie 1940 fiind adoptată Legea cu privire la ajutorul familiilor nevoiașe ale țăranilor concentrați, pînă atunci acest ajutor fiind organizat prin inițiativa autorităților locale prin colectări obligatorii la nivel de sate a porumbului, lemnului de foc, și altor bunuri, în favoarea celor mai nevoiașe familii, ai căror bărbați fuseseră luați în armată. Asemenea ajutoare erau însă adeseori acordate pe bază clientelară, de favoritism și implicau inclusiv șantajul, deși existau și multe exemple de gestionare corectă. Legea menționată ce prevedea o compensație financiară pentru familiile rămase singure se aplica cu un „grad de onestitate ce varia foarte mult”. Respectivele informații sunt și ele confirmate de documentele legației americane la București din 1940 care arată că legea cu privire la compensația de 20 de lei pe zi (sau 0.1 dolari americani, la valoarea de atunci) pe care familia unui soldat trebuia să o primească, în realitate nu se aplica niciodată²⁷. Conform lui Seton-Watson fiul – ce lucra pe atunci în cadrul legației de la București fiind detașat de Ministerul Informațiilor, ceea ce se întâmpla „de obicei” în Moldova de Est în această privință era că primarii primeau fondurile respective,

²⁶ Macnab către Hoare, 4 aprilie 1940, (R4993/437/37), T.N.A., F.O. 371, d. 24991, f.104-105.

²⁷ J. P. Ratay, Rumania. Comments on Current events, 20 februarie 1940 (report nr. 2537), A.N.I.C., fond Microfilme S.U.A., inventar 1607, rola 632.

întocmeau un act cu lista celor cărora ele ar fi trebuit distribuite, îl semnau în prezența martorilor, apoi împărțeau banii după bunul lor plac. Consulul britanic la Galați, Macrae, transmitea Ministerului britanic al informațiilor că în timp ce mulți bărbați apti de muncă mobilizați trebuiau să stea sub ascultarea unor ofițeri incompetenți și adeseori brutali, îmbrăcați fiind într-un echipament ce era de fapt „zdrențe, iar cum îndurau ei frigul putea fi doar imaginat”, vitele, caii, nutrețul și căruțele lor erau rechiziționate, „adică pur și simplu confiscate, cu sau fără farsa de compensație ce li se datora”, „...iar femeile și copiii erau lăsați într-o sărăcie extremă...după care venea pasul următor: somațiile pentru neplata impozitelor - mai întâi erau confiscate hainele de iarnă, apoi așternuturile, iar la sfârșit – găinile și ce mai rămânea”²⁸. Sursele americane la care tocmai am făcut trimitere confirmă și informațiile cu privire la condițiile materiale foarte proaste în care trăiau soldații mobilizați. Din documentele legației britanice rezultă că „nu încapă îndoială cu privire la faptul că majoritatea ofițerilor români erau oameni decenti..., dar există totuși un număr suficient de brute și proști care fac mult rău”, iar tratamentul pe care aceștia îl aplicau țăranilor mobilizați era foarte îngrijorător din perspectiva efectului pe care îl aveau asupra moralului lor. Deși aplicarea pedepselor corporale era interzisă în armată, asemenea ofițeri nu se sinchiseau să încalce interdicția, iar dacă „țăranul din [Vechiul] Regat, deprins să fie tratat ca vita de povară, nu se supăra, atunci ardelenii, care în armata austro-ungară avuseseră parte de un tratament foarte decent, acumulau, fără îndoială, resentimente intense”. Soția consulului polonez la Cernăuți îi comunicase lui Seton-Watson vorbele unui soldat beat care îi mărturisise acesteia că „abia aștepta să vină bolșevicii ca să-l poată împușca pe maior”, un personaj de o brutalitate notorie în Cernăuți²⁹.

Poate că prima întrebare care se impune reieșind din cele tocmai, este la ce au mai fost făcute toate aceste sacrificii, pentru ce au mai fost supuși țăranii mobilizați și familiile lor la atâtea privațiuni și suferințe, din martie 1939 și pînă în iunie (iar apoi și septembrie) 1940, dacă armata mobilizată nu a fost folosită oricum pentru a apăra Moldova de Răsărit (iar apoi și Ardealul și Dobrogea)? La această întrebare se mai poate adăuga constatarea că, în cursul cedării Basarabiei, a fost pierdută o cantitate imensă de echipament suficientă pentru a înzestra, după surse britanice și americane – 7 divizii și la achiziționarea căreia românii au depus un mare efort, doar parte a căruia a fost reflectat în studiul de față. Lipsa oricărei strategii, șovăiala și incapacitatea caracteristice „politicii de echilibru” a lui Carol sînt ilustrate fără echivoc în incoerența deciziilor sale, degenerată, în condițiile crizei din iunie-septembrie 1940, într-un adevărat haos pe plan intern și militar.

²⁸ Political situation and British propaganda, anexă la Macrae (Consulul britanic la Galați) către Hoare, 15 noiembrie 1939, T.N.A., fond F.O. 371, dosar 23842, f. 41.

²⁹ Memorandumul lui Seton-Watson din 1 iulie 1940, anexat la la Hankey către Halifax, nr. 247 din 22 iulie 1940, F.O 371/24992, A.N.I.C., f. Mcf. Anglia, r. 465

Concluzii

Nu am identificat date privind situația livrărilor din intervalul ianuarie–mai 1940 în baza creditului suplimentar; însă după mai 1940 aceste livrări devin imposibile, din cauza reorientării definitive a politicii externe a României. Sub Antonescu, guvernul a reziliat contractele de achiziții pentru Ministerul Sănătății și pentru Armată, propunând guvernului britanic să preia mărfurile comandate (dar reținute) și comenzile în curs, în baza acordului comercial din mai 1939, urmând să restituie certificatele și titlurile de rentă emise în lire sterline.

Prima jumătate a războiului a evidențiat contrastul dintre așteptările guvernului român și capacitatea reală a Londrei de a-și ajuta aliații periferici. Arhivele engleze arată că, deși garanțiile din 13 aprilie 1939 și acordul comercial-de-credit din 11 mai 1939 au creat așteptări mari la București, ele au rămas în bună măsură simbolice. Prioritatea absolută acordată propriei reînarmări și competiția cu Turcia, Polonia ori Canada au retrogradat România pe locul opt; ceea ce a sosit efectiv – câteva zeci de Blenheim „demodate”, 12 Hurricane, încălțăminte, harnașamente și articole de campanie – nu putea schimba raportul de forțe. Negocierile pentru tunuri antitanc, baterii AA ori distrugătoare s-au lovit de veto-ul Comitetului Imperial pentru Apărare, iar extinderea creditului la începutul lui 1940 a acoperit inflația, nu armamentul greu.

Această distanță dintre așteptări și livrări a accelerat reorientarea Bucureștiului. Odată cu Pactul Ribbentrop–Molotov și izolarea geopolitică, elitele românești au perceput că Marea Britanie și Franța nu pot oferi, în timp util, nici sprijin militar semnificativ, nici garanții ferme împotriva U.R.S.S. Mobilizarea precipitată și fortificarea frontierei estice au împovărat populația rurală și au expus limitele organizatorice ale statului. Deși armata a înregistrat progrese (înarmare clasică, producție internă de muniții, liniile Siret și Nistru), lipsa cronică de arme antitanc/antiaeriene și de aviație modernă a rămas ireparabilă fără importuri occidentale. În iunie 1940, România era prinsă între presiunea sovietică și constrângerile economice germane, cu Aliații occidentali departe și, practic, incapabili să furnizeze ajutorul vital promis – premise ale aderării la Pactul Tripartit în toamna lui 1940 și ale eșecului opțiunii anglo-franceze.

Nicolae Fuștei*

OPERAȚIA „SEVER” ÎN CONTEXTUL DEPORTĂRILOR CONFESIONALE**

OPERATION “SEVER” IN THE CONTEXT OF CONFESSIONAL DEPORTATIONS

Rezumat: URSS a fost o țară cu o mobilitate tradițională crescută a populației. La baza acestei mobilități nu se află alegerea liberă a cetățenilor privind locul de reședință, determinată de preferințele individuale și de caracteristicile pieței muncii și ale pieței locuințelor, ci o mobilitate de un caracter foarte special: planificată, masivă - forțată.

În SSRM, deportările confesionale au fost aplicate în special împotriva așa-numitelor confesiuni ilegale, anti-sovietice, contrarevoluționare.

În perioada sovietică, sunt cunoscute trei deportări pe motive confesionale pe teritoriul SSRM.

În 1925, aproximativ 200 de familii de adepți ai călugărului Inochentie au fost deportate în regiunea Harkov din RASSM.

A doua deportare pe motive confesionale este cea din 1949, desfășurată în cadrul operațiunii „lug”, în timpul căreia au suferit membri ai comunităților Inochentie, Martorii lui Iehova și adventiștii reformati.

A treia deportare pe motive confesionale are loc în 1951, cunoscută sub numele de operațiunea „Sever”, și a afectat doar comunitățile „Martorii lui Iehova”.

Pe baza noilor documente găsite în arhivele Republicii Moldova, a fost analizată realizarea operațiunii „Sever” în contextul deportărilor confesionale.

Cuvinte cheie: deportări, confesiuni religioase, adventiști reformati, Martorii lui Iehova, adepții călugărului Inochentie, operațiuni speciale.

Abstract: The USSR was a country with traditional increased mobility of the population. But at its base is not the free choice by the citizens of the place of residence determined by individual preferences and the characteristics of the labor and housing market factors, but a mobility of a very special character: being planned, massive - forced. In the SSRM confessional deportations were applied especially to the so-called

* Nicolae Fuștei, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul proiectului: 010401.

illegal, anti-Soviet, counter-revolutionary confessions. During the Soviet period, three deportations on confessional grounds are known in the territory of the SSRM.

In 1925, around 200 families of the followers of the monk Inochentie were deported to the Kharkiv region from RASSM.

The second deportation on confessional grounds is the one in 1949 carried out as part of the “lug” operation, during which members of the communities of Inochentie, Jehovah’s Witnesses and reformed Adventists suffered.

The third deportation on confessional grounds takes place in 1951, known as the “Sever” operation and affected only the “Jehovah’s Witnesses” communities.

Based on the new documents found in the archives of the Republic of Moldova, the realization of the “Sever” operation in the context of confessional deportations was analyzed.

Keywords: deportations, religious denominations, reformed Adventists, Jehovah’s Witnesses, followers of the monk Innocents, special operations.

Deportările fac parte dintr-un fenomen mai amplu – migrarea.

Migrarea, ca fenomen social, a avut un impact semnificativ asupra evoluției și structurii societății umane, influențând atât dezvoltarea economică, cât și transformările politice și culturale ale multor regiuni. În contextul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), migrarea populației a fost marcată de o mobilitate mult mai intensă decât în alte state, dar deosebită față de mobilitatea liber aleasă de cetățeni în alte părți ale lumii. În URSS, migrarea nu a fost determinată de opțiuni personale sau de preferințele indivizilor legate de locul de reședință, ci a fost, în mare parte, un proces impus de autoritățile centrale, planificat, organizat și, în multe cazuri, forțat.

Această formă de mobilitate, specifică regimurilor totalitare, a fost susținută de un mecanism rigid al statului, care controla nu doar locul și modul în care cetățenii își desfășurau activitatea profesională, dar și viața cotidiană, inclusiv stabilirea reședinței. În ciuda acestui control autoritar, nu se poate vorbi despre o „migrație” în sensul modern al cuvântului, adică o alegere voluntară, ci mai degrabă despre o relocare impusă, un exod forțat, de obicei pe baza unor motive politice și ideologice.

Apogeul acestui tip de mobilitate a fost reprezentat de deportările în masă, care au devenit o practică obișnuită în cadrul represiunilor staliniste. Aceste deportări nu erau doar simple mutări de populație, ci parte a unui sistem mult mai amplu de control și represiune politică, menit să înfrângă orice formă de opoziție sau disidență. Ele erau instrumente de exterminare a celor considerați „dușmani ai poporului” sau „elemente periculoase”, dar și de stabilire a unui regim de teroare permanentă.

Motivațiile pentru aceste deportări nu au variat semnificativ de-a lungul anilor, ci s-au păstrat constant ancorate într-o combinație de rațiuni politice și pragmatice. În primul rând, obiectivul politic era prevenirea oricăror forme de

revolte, de nemulțumiri sau de mișcări de protest, care ar fi putut pune în pericol stabilitatea regimului. Aceste deportări aveau rolul de a elimina sursele de disidență și de a slăbi sau chiar de a distruge în totalitate orice opoziție internă potențială. De asemenea, ele contribuiau la „nivelarea” demografică a anumitor regiuni sau la promovarea unei colonizări forțate, prin redistribuirea populației în zone unde autoritățile sperau să reducă concentrarea unor grupuri etnice sau politice considerate periculoase.

Pe lângă motivele politice, factorii economici joacă un rol semnificativ în expansiunea fenomenului deportărilor. În ciuda argumentațiilor ideologice, unul dintre scopurile fundamentale ale deportărilor era asigurarea unei forțe de muncă ieftine, care să poată fi utilizată în diverse sectoare economice, mai ales în regiunile izolate sau în zonele industriale aflate în plin proces de dezvoltare. Astfel, deportările aveau și un caracter economic pronunțat, contribuind la eficientizarea exploatării resurselor umane, fără a acorda drepturi sau condiții de muncă adecvate celor deportați. Pe măsură ce timpul trecea, acest factor economic părea să eclipseze motivul politic original, deoarece regimul sovietic devenea tot mai dependent de o forță de muncă disponibilă, ieftină sau chiar gratuită, care să fie folosită acolo unde statul considera necesar.

Astfel, migrarea forțată în URSS, în special prin intermediul deportărilor, nu a fost doar un proces de redistribuire a populației, ci și o componentă esențială a unui sistem autoritar care încerca să controleze fiecare aspect al vieții sociale, economice și politice. Aceste deportări au avut un impact devastator asupra milioanele de oameni care au fost afectați, lăsând traume adânci în rândul lor și modelând pe termen lung structura socială a Uniunii Sovietice.

Migrațiile forțate sunt o realitate tragică în istoria lumii, având numeroase exemple care ilustrează cum regimurile politice autoritare, conflictele interne sau externe și alte condiții sociale pot impune relocalizarea forțată a unor grupuri mari de oameni. Deși aceste migrații au trăsături comune, cum ar fi pierderea libertății de mișcare și suferințele aduse de mutarea forțată, există, totuși, diferențe semnificative în modul în care ele au loc, în funcție de contextul istoric, motivele din spatele lor și impactul asupra celor afectați. Astfel, migrațiile forțate pot fi clasificate în două mari categorii: migrații represive și migrații nerepresive¹.

1. Migrațiile represive sunt acele forme de migrație impuse de autorități ca parte a unor strategii de control politic, etnic sau social. În cadrul acestora, migrații sunt adesea victime ale unor regimuri totalitare, autoritare sau de ocupație, iar motivul principal al migrației nu este alegerea liberă, ci suprimarea libertății individuale și opresiunea. Aceste migrații sunt realizate sub diverse pretexte, cum ar fi „curățirea” regiunilor de elemente periculoase, combaterea rezistenței politice ori etnice sau chiar colonizarea anumitor zone. Printre cele mai notabile

¹ Полян П. *Не по своей воле: История и география принудительных миграции в СССР*, Москва, 2011, p. 46.

exemple de migrații represive se numără deportările staliniste din Uniunea Sovietică, inclusiv deportările etnice și religioase din țările baltice, Republica Socialistă Moldovenească (RSSM), Ucraina și din alte regiuni ale Uniunii Sovietice, deportările din perioada regimului nazist sau mutările forțate impuse de regimurile coloniale. În aceste cazuri, migrarea era adesea însoțită de tortură, detenție, muncă forțată și condiții inumane de trai. Scopul principal al migrațiilor represive era de a distruge sau marginaliza grupurile considerate „inadecvate” sau „periculoase” pentru regimul respectiv.

2. Migrațiile nerepresive, pe de altă parte, se referă la mișcările de populație care, deși nu sunt voluntare, nu sunt neapărat rezultatul unor acțiuni represive directe. Aceste migrații pot fi generate de factori economici, sociale sau politice, dar nu implică un control strict al statului asupra mișcării populației sau un tratament sever al migranților. În această categorie se pot încadra, de exemplu, migrațiile forțate cauzate de dezastre naturale, conflicte armate sau schimbări economice. Un alt exemplu ar fi migrațiile provocate de planuri de dezvoltare economică, când populațiile sunt mutate din anumite zone pentru a face loc unor proiecte industriale sau agricole de mare amploare, cum ar fi construirea barajelor sau a orașelor noi. Deși aceste migrații nu sunt motivate de o opresiune directă, adesea condițiile în care au loc pot fi, totuși, extrem de dificile pentru cei afectați, iar impactul asupra vieții acestora poate fi de durată.

În ambele tipuri de migrație, experiențele celor migranți sunt adesea caracterizate de pierderea identității culturale, socializarea forțată în medii necunoscute, privațiuni economice și, nu în ultimul rând, de trauma psihologică legată de despărțirea de familie și comunități. Cu toate acestea, diferențele dintre migrațiile represive și cele nerepresive se reflectă mai ales în intențiile și motivațiile celor care le impun, dar și în felul în care populațiile afectate se adaptează și supraviețuiesc în noile condiții.

Semnul distinctiv al migrației represive, pe lângă funcția punitivă, constă în faptul că au o acțiune directă, având la bază decizii politice ale autorităților supreme (mai rar - un acord internațional, în cazul repatrierii forțate), care în general, nu pot fi atacate în instanță și nici discutate.

Deportarea (migrația forțată) este una dintre formele specifice sau varietăți de represiune politică.

Trăsăturile definitorii ale deportărilor ca represiuni sunt natura lor administrativă (extrajudiciară) și listabilitatea lor, adică accentul nu se pune pe o persoană anume, nu pe un cetățean aparte, ci pe un întreg grup de persoane, uneori foarte numeroase. Deciziile de deportare erau luate, de regulă, de către liderii partidului și ai guvernului, la inițiativa OGPU-NKVD-KGB și altor instituții sau departamente. Acest lucru pune deportările în afara competenței și domeniului legal al procedurilor judiciare sovietice.

Pot fi identificate mai multe categorii de deportări sau migrații forțate, în dependență de anumite criterii:

Cu caracter: social, etnic, confesional și politic.

Din categoriile deportărilor arătate mai sus, pentru tema noastră prezintă interes deportările pe motive confesionale.

În RSSM, deportările confesionale au fost implementate cu un scop clar și bine definit, vizați fiind adepții așa-numitelor confesiuni ilegale. Acestea erau percepute de regimul sovietic drept grupuri religioase care manifestau un comportament ostil regimului, fiind considerate antisovietice și contrarevoluționare. Autoritățile sovietice nu acceptau orice formă de credință care nu era controlată sau tolerată de stat, iar unele confesiuni religioase, prin principiile lor și prin opoziția față de ideologia oficială, erau văzute ca o amenințare directă la adresa ordinii sovietice. Astfel, membrii acestor grupuri erau persecutați, iar între anii de maximă intensitate a represiunii, multe familii erau deportate în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice, de multe ori în condiții inumane, cu scopul de a reduce orice formă de opoziție religioasă față de regimul sovietic. Această practică represivă făcea parte dintr-o politică mai largă de uniformizare ideologică, care viza distrugerea identităților și tradițiilor religioase care nu se conformau normelor impuse de autoritățile sovietice.

Este știut că comunitățile religioase puteau să-și desfășoare activitatea doar după ce parcurgeau procedura de înregistrare la organele speciale ale statului.

În conformitate cu legislația sovietică despre culte, organele puterii cereau de la organizațiile religioase respectarea câtorva norme.

Se interzicea predica în afara bisericii sau casei de rugăciune.

Predica era permisă doar în timpul serviciului religios. Conținutul predicii urma să fie controlat de organele securității de stat. Organele puterii de stat insistau ca predicile și literatura religioasă să educe poporul credincios în spiritul dragostei față de patria sovietică. Săvârșirea ritualurilor religioase era permisă doar în clădirile de cult și de către persoane cu permise de la autoritățile Statului.

Pentru unele comunități religioase renunțarea la predică, propaganda religioasă, însemna să renunțe la confesiunea, la credința lor.

Altă cerință față de organizațiile religioase care doreau să activeze legal era obligativitatea colaborării conducerii acestora cu organele competente ale statului. Politica de cadre a cultului urma să fie coordonată cu autoritățile statului. O altă cerință a statului față de organizațiile religioase era susținerea politicii interne și externe a URSS².

Toate confesiunile religioase care n-au trecut înregistrarea erau considerate ilegale, antistatale.

Și în RSSM au activat câteva confesiuni religioase din această categorie, printre care: inochentiști, „Martorii lui Iehova”, Penticostali, Adventiști reformați și menoniți.

În perioada sovietică în teritoriul RSSM sunt cunoscute trei deportări pe motive confesionale.

² Иваненко С. И. *О людях, никогда не расстающихся с Библией*, Москва, 1999, p. 130-131.

În cadrul acestor trei deportări pe motive confesionale au avut de suferit reprezentanții comunitățile religioase „ilegale”: Inochentiști, Adventiști reformați și „Martorii lui Iehova”.

Primii care au avut de suferit din cauza deportărilor confesionale sunt Inochentiștii,

În 1925, în cadrul politicii represive aplicate de regimul sovietic, aproximativ 200 de familii de inochentiști au fost deportate din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM) în regiunea Harkov³. Inochentiștii, un grup religios care respecta principiile pacifismului și refuza să participe la activitățile politice și militare, considerați ca fiind „antisovietici” și „contrarevoluționari”, erau priviți de autoritățile sovietice ca o amenințare pentru ideologia regimului.

A doua deportare pe motive confesionale este cea din 1949 realizată în cadrul operației „Iug” („Sud”).

La baza operației „Iug” stă o notă informativă amănunțită, din 12 octombrie 1948, a lui Tutușkin F.I., ministrul de interne al RSSM din 12 octombrie 1948, adresată lui Kruglov S.N., ministrul de interne al URSS, în care se stipula că „în scopul realizării cu succes a planului economiei naționale privind transformarea socialistă și, îndeosebi, colectivizarea agriculturii în RSSM, Vă rog să abordați în Guvernul URSS problema deportării chiaburimii din Moldova în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice”⁴.

La începutul lunii decembrie 1948 la Ministerul Securității din RSSM erau deja întocmite listele chiaburilor. Listele cuprindeau 33640 de persoane pe categorii, printre care și 395 de „conducători și propovăduitori activi ai unor secte ilegale”⁵. Până la 17 februarie 1949 fuseseră luate la evidență 128 de familii cu 444 de persoane din această categorie⁶.

La 6 aprilie 1949 Biroul Politic al CC al PC(b) aprobă hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS Nr. 1290-467cc: „Cu privire la deportarea din RSSM a chiaburilor, foștilor moșieri, marilor comercianți, colaboraționiștilor cu ocupanții ... a membrilor sectelor ilegale, și a familiilor persoanelor din categoriile enumerate”⁷.

Inițial operația purta denumirea codificată „Vest”, însă conducerea MAI al URSS a schimbat-o în „Sud”. Această denumire a fost folosită pentru prima dată în documentele oficiale la 8 iunie 1949.

Printre cei afectați în cadrul operației „Sud” figurau și 354 de membri activi ai organizației „Martorii lui Iehova”, inochentiștilor și adventiștilor reformați.

Înainte de realizarea operației, în RSSM au fost luate anumite măsuri de pregătire.

³ AOSPRM, F. 20, inv. 1, d. 59, f. 103.

⁴ Pasat Valeriu. *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940-1950*. ROSSPEN, 2006. p. 227.

⁵ Ibidem. p. 231.

⁶ Ibidem, p. 238.

⁷ Ibidem, p. 242.

La începutul lunii mai au fost organizate 7 sectoare operative, cuprinzând 60 de raioane – or. Chișinău, sectorul Bălți (14 raioane); sectorul Bender (11 raioane), sectorul Cahul (6 raioane), sectorul Chișinău (8 raioane); sectorul Orhei (6 raioane), sectorul Râbnici (6 raioane), sectorul Soroca (9 raioane).

La 14 mai, ministrul securității de stat al RSSM, Mordoveț, iar la 19 mai – îputernicitul Ministerului Securității de Stat (MSS) al URSS pentru Moldova, Ermolin, au aprobat sarcinile sectoarelor în vederea pregătirii dosarelor de evidență. Totodată, se propunea de a include și o rezervă a deportaților de 30% de la numărul preconizat pentru deportare.

La 10 mai 1949 ministrul Securității de Stat al RSSM și îputernicitul MSS al URSS pentru Moldova au expediat lui Blinov A.S., ministrului adjunct al Ministerului Securității al URSS, un raport despre desfășurarea pregătirilor pentru desfășurarea operației de deportare a contingentului special, în care era stipulat și numărul familiilor membrilor sectelor ilegale – 343.

La începutul lunii iunie 1949, Ministerul Securității Statului al RSSM a început să elaboreze planuri detaliate pentru implementarea operațiunii „Sud”, întocmind variante specifice pentru fiecare raion în parte. Aceste planuri cuprindeau detalii precise despre modalitatea de transportare, amplasare și organizare a celor deportați în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice, în conformitate cu obiectivele stabilite de autoritățile sovietice.

Pe 11 iunie 1949, Ministerul de Interne al URSS a emis un ucaz prin care se stabilea procesul de deportare a persoanelor considerate „indezirabile”, inclusiv, chiaburi și membri ai grupurilor religioase din RSSM. Acest document reglementa în detaliu transportul acestor persoane, locurile de amplasare în locurile de muncă forțată și condițiile în care urmau să fie repartizate.

În perioada 23-29 iunie 1949 dosarele cu listele pregătite au fost semnate de către ministrul Mordoveț și îputernicitul Ministerului Securității din URSS general-maior Ermolin.

La 4 iulie Tutușkin raporta ministrului Securității al URSS, Kruglov, despre încheierea etapei pregătitoare de primire și de transportare a persoanelor deportate din RSSM.

În cadrul operațiunii „Sud” din 1949, autoritățile sovietice au pregătit 19 stații de cale ferată pentru transportul deportaților din diferite raioane ale RSSM către regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice. Fiecare stație a fost desemnată pentru a îmbarca persoanele care urmau să fie deportate din diverse localități, iar trenurile speciale au fost organizate pentru a le transporta spre destinații, care se aflau la mii de kilometri distanță, în condiții extrem de grele.

Iată lista stațiilor de cale ferată și localitățile asociate acestora, unde deportații erau adunați:

- Stația Bălți Nord: Chișcăreni, Telenești, Sângerei, Bălți.
- Basarabasca: Ciadâr Lunga, Romanov, Comrat, Cimișlia.
- Bender: Bender, Bulboaca, Volontirovca.

- Călărași: Căușeni, Căinari, Olonești.
- Chișinău, Revaca: Nisporeni, Vadul lui Vodă, Orhei, Chișinău, Tiraspol, Grigoriopol, Slobozia.
- Cornești: Cornești, Ungeni.
- Brătușeni: Dondușeni.
- Drochia: Soroca, Drochia, Zgurița, Rîșcani.
- Fălești: Fălești.
- Florești: Florești, Vertujeni.
- Ghidighici: Leova, Baimaclia.
- Lipcani: Briceni, Lipcani.
- Mateuți: Sculeni, Chiperceni.
- Ocnîța: Otaci, Edineț, Ocnîța.
- Reușel: Glodeni, Râșcani.
- Șoldănești: Cotuijani, Râșpopeni, Râbnița, Dubăsari, Camenca, Rezina.
- Strășeni: Strășeni, Kotovsk.
- Taraclia: Taraclia, Kongaz.
- Târnovo: Târnovo.

Operațiunea de deportare a început la ora 2:00 în noaptea de 6 iulie 1949 și s-a încheiat la ora 20:00 în ziua de 7 iulie. Această acțiune masivă a fost realizată într-un timp extrem de scurt, cu scopul de a transporta rapid și eficient persoanele deportate către regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice.

„Contingentul special”, termenul folosit pentru a desemna persoanele vizate de deportare, a fost imbarcat în 1.573 de vagoane, formând 30 de garnituri de tren, fiecare având rolul de a transporta grupuri mari de deportați. Transportul a fost efectuat în etape, iar garniturile au fost expediate pe parcursul mai multor zile: pe 7 iulie au fost trimise 7 eşaloane, pe 8 iulie 21 eşaloane, iar pe 9 iulie încă 2 eşaloane.

La această operațiune au participat aproximativ 21.000 de persoane, inclusiv personalul de securitate, autoritățile de organizare și cei responsabili cu supravegherea transporturilor⁸.

Peste 2-3 săptămâni deportații au ajuns la locurile de destinație – regiunile Amur, Curgan, Cita, Tiumeni, Irkutsk, Kemerovo, ținutul Altai și Habarovsk și Republica Bureat-Mongolă⁹.

Au fost deportați membrii comunităților religioase inochentiste, a „Marturilor lui Iehova” și a adventiștilor reformați din 32 raioane ale RSSM, din 119 localități. În total, au fost deportate 372 de familii cu 1342 de persoane.

Cel mai puternic afectate au fost 4 raioane, din care au fost deportați membrii comunităților „ilegale”: Balatina: 9 familii cu 65 de persoane de inochentiști;

⁸ Au participat 4495 lucrători operativi, 13 774 militari ai Ministerului Securității și 4705 persoane din activul de partid și de stat (Пасар В. И. *Трудные страницы истории Молдовы: 1940–1950*. — Москва, Терра, 1994, с. 42).

⁹ Пасар В. И. *Трудные страницы истории Молдовы: 1940–1950*. — Москва, Терра, 1994, с. 41–45.

Bender: 2 familii cu 6 persoane de adventiști, 5 familii cu 14 persoane confesiune neidentificată; Chișinău: 5 familii cu 14 persoane confesiune neidentificată; Lipcani: 60 de familii cu 231 de membri ai organizației „Martorii lui Iehova”.

Deportarea din 1949 a fost o acțiune pronunțată de reprimare înfăptuită de criterii sociale, politice și confesionale. Această acțiune a fost nu numai ilegală, în esență, ci și inumană în forma ei de desfășurare, distructivă prin consecințele pe care le-a avut.

În total, cei care au fost deportați în cadrul operației „Iug” în dependență de confesiune erau: 72% - „Martorii lui Iehova”; 24,7% - inochențiști, 2,5% - adventiști și 0,8% - neidentificați.

A treia deportare pe motive confesionale are loc în 1951, cunoscută ca operația „Sever” („Nord”) și a afectat doar comunitățile „Martorilor lui Iehova”.

În octombrie 1950 Ministerul Securității al URSS propune o nouă deportare în masă a „Martorilor lui Iehova” din raioanele de apus. Din scrisoarea anexată la nota informativă transmisă la 19 februarie 1950 de către ministrul securității Abakumov lui Stalin constatăm că secretarul general a propus ca deportarea „Martorilor lui Iehova” să urmeze în lunile martie – aprilie 1951¹⁰. Această indicație a conducătorului sovietic va fi executată întocmai, la termenul prevăzut.

Abakumov propune pentru curmarea activității antisovietice a „martorilor” din teritoriile menționate mai sus, ca odată cu arestarea conducătorilor sectei să fie deportați adepții activi ai organizației „Martorii lui Iehova” și membrii familiilor acestora.

Mai mult ca atât, ministrul securității de stat al URSS propune să fie deportate 3.048 de familii cu 8587¹¹ de persoane, specificând anumite cifre pentru fiecare republică regională aparte:

- RSS Ucraineană – 6.140 de persoane (2.020 familii);
- RSS Bieloruscă – 394 de persoane (153 de familii);
- RSS Moldovenească – 1.675 de persoane (670 familii);
- RSS Letonă – 52 de persoane (27 familii);
- RSS Lituaniană - 76 de persoane (48 de familii);
- RSS Estoniană – 250 de persoane (130 familii).

Chestiunea deportării a fost coordonată cu secretarii CC al PC(b) a republicilor menționate, inclusiv, cu tov. L.I. Brejnev, secretarul CC a PC(b) al Moldovei¹².

Drept urmare a memoriului lui Abakumov „Cu privire la necesitatea deportării din regiunile de vest ale Ucrainei și ale Belorusiei, din RRS Moldovenească,

¹⁰ Vezi nota 1 la documentul niv. 13 în lucrarea Пасат В. И. *Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950-е годы*. Москва, 1994, p. 613.

¹¹ În culegerea de documente publicată de Pasat este indicată altă cifră – 8576, vezi Пасат В. И. *Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950-е годы*. Москва, 1994, p. 613.

¹² Пасат В. И. *Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950-е годы*. Москва, 1994, pp. 612-613. La document este anexat și un proiect de hotărâre a Consiliului de Miniștri al URSS, publicat în Пасат В. И. *Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950-е годы*. Москва, 1994, pp. 614-615.

Letonia, Lituania și Estonia a membrilor sectei antisovietice a iehoviștilor și familiilor lor”, din 19 februarie 1951, la 3 martie 1951 este emisă strict secret Hotărârea Consiliului de miniștri al URSS №667-339cc.

La 24 martie 1951, autoritățile sovietice au adoptat un plan care viza deportarea membrilor activi ai confesiunii „Martorii lui Iehova” și a familiilor acestora din teritoriul RSSM. Această acțiune se încadra într-o serie de măsuri represive împotriva grupurilor religioase necontrolate de stat, care nu se conformau cu ideologia ateistă a regimului. „Martorii lui Iehova” erau considerați o amenințare din punct de vedere politic și ideologic de către autorități, iar activitatea lor religioasă independentă era văzută ca o formă de opoziție față de regimul comunist.

La două zile după confirmarea planului, pe 26 martie 1951 Ministrul Securității de Stat al RSSM, general-maiorul Mordoveț a aprobat lista persoanelor care urmau să fie implicate în realizarea operațiunii „Sever”.

Sub responsabilitatea șefilor de secție orășenești și raionale și a împuterniciților Ministerului Securității de Stat a RSSM, în fiecare raion unde urma să se desfășoare operația „Sever” a fost alcătuit câte un plan al operației, în care era prevăzut: organizarea grupului operativ, locul concentrării corpului operativ, militarilor și transportul auto; locul instructajului cu corpul operativ și activul; etapele realizării operației; legătura cu grupele operative și stațiile de îmbarcare¹³.

Membrii activi ai organizației „Martorii lui Iehova” și familiile acestora, incluse în listele deportaților, urmau să fie concentrați la trei stații de cale ferată: Bălți, Dondușeni și Lipcani, unde au fost aduse în ajun numărul necesar de vagoane în conformitate cu listele pe vagoane (повагонные списки).

Pentru asigurarea măsurilor necesare reținerii în zona de graniță a persoanelor care vor încerca să se eschiveze de la deportare, în timpul operației urma să fie întărită paza frontierei de stat în sectoarele raioanelor Edineț și Bălți.

Operațiunea „Sever” a început în noaptea dintre 31 martie și 1 aprilie 1951, după o pregătire extrem de meticuloasă din partea autorităților.

Pentru realizarea operațiunii au fost mobilizate un număr semnificativ de forțe. În total, au fost implicate mai multe unități ale diferitelor instituții ale statului: 546 de „lucrători operativi” din Ministerul Securității de Stat al RSSM, care aveau rolul de a coordona și supraveghea întreaga acțiune de deportare; 1.127 de ofițeri, sergenți și soldați din subordinea aceluiași minister, care s-au ocupat de operațiunile de capturare și transport ale persoanelor vizate; 275 de ofițeri și soldați din subordinea Ministerului de Interne al URSS, care au asigurat ordinea și securitatea în timpul desfășurării operațiunii; 750 de persoane din organele locale de partid, care au contribuit la identificarea și întocmirea listelor cu deportații, dar și la organizarea activităților logistice.

Au fost îmbarcate în eșaloane: la stația Dondușeni 259 familii cu 883 persoane; Bălți – 119 familii cu 420 persoane; Lipcani – 259 de familii cu 1007 persoane; Briceni – 86 familii cu 307 persoane.

¹³ Arhiva Ministerului de Interne a Republicii Moldova, F.19, inv. 5, d.1, f. 3, În continuare AMI RM

La îmbarcarea în vagon, fiecare cap de familie trecea printr-un interogatoriu, în cadrul căruia răspundea la 16 întrebări de ordin general: numele, prenumele și patronimul, anul și locul nașterii, locul de trai și cel de muncă, naționalitatea și cetățenia, dacă a mai avut altă cetățenie decât cea sovietică, originea socială, apartenența politică, serviciul militar, dacă cineva din membrii familiei are decorații sau merite, dacă este deputat vreun membru al familiei, serviciul în Armata Sovietică, dacă a mai fost deportat cineva din familie, cine din membrii familiei au făcut serviciul militar în armata germană și, în sfârșit, componența familiei¹⁴.

Aceste întrebări aveau un scop dublu: pe de o parte, colectau informații detaliate despre cei deportați, iar pe de altă parte, permiteau autorităților să stabilească legături cu posibile activități considerate subversive sau anticomuniste.

În fiecare vagon erau îmbarcate aproximativ 40 de persoane, de diverse vârste, care aveau să suporte o călătorie ce putea dura până la două săptămâni, fără să știe exact unde vor ajunge sau ce îi aștepta în locurile de destinație.

Vagoanele erau complet improprii pentru un transport de asemenea amploare. Lipseau scaunele, iar persoanele deportate erau nevoite să stea pe podeaua rece și murdară a vagonului, în condiții de aglomerație. Nici măcar cele mai elementare condiții de igienă nu erau asigurate. Într-un colț al vagonului, autoritățile sovietice au improvisat o „toaletă” rudimentară, practic o gaură în podea, care servea drept WC¹⁵.

Cele cinci garnituri de tren, care inițial fuseseră pregătite pentru a transporta grupuri separate de deportați, au fost îmbinate pentru a forma două eșaloane distincte. Aceste două eșaloane trebuiau să transporte deportații din mai multe localități din RSSM spre regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice. Eșalonul nr. 97386 a fost format din garniturile de tren din gara Calaraș, Lipcani și Briceni, iar eșalonul nr. 97387 s-a format din vagoanele care staționau la gara Dondușeni și Bălți.

Fiecare garnitură avea un șef de eșalon, un șef al regimului de pază și un împuternicit pentru aprovizionare.

În plus, fiecare tren avea o pază militară constituită din 36 de ostași și 2 ofițeri, care aveau misiunea de a supraveghea deportații pe întreaga durată a călătoriei. Paza militară era esențială pentru menținerea ordinii și pentru a preveni orice formă de rezistență din partea celor deportați. Acești soldați și ofițeri erau instruiți să aplice măsuri dure, dacă era necesar, pentru a menține disciplina în tren și pentru a asigura că operațiunea se desfășura conform planului.

Eșalonul cu nr. 97387 a pornit din gara Bălți-Nord pe data de 2 aprilie 1951, la ora 0 și 18 minute, luând drumul spre stația Asino din regiunea Tomsk, la ora

¹⁴ O Foaie de interogatoriu al lui Pavel Ivanovici Cucuietu a fost publicată de Olaru-Cemîrtan Viorica. *Dosarele secrete ale deportării din 1951: studiu de caz*, în *Destin românesc*, revistă de istorie și cultură, 2008, niv. 2-3 (54), pp. 214-215.

¹⁵ Современная деятельность Свидетелей Иеговы Молдавия. http://www.jw-russia.org/history/yb04/article04_u.htm accesat la 20.02.2021.

1:40 părăsind teritoriul RSSM¹⁶. Al doilea eșalon cu nr. 97386 a pornit spre Siberia din gara Lipcani pe data de 2 aprilie 1951, la ora 0 și 32 de minute, iar la ora 1 și 35 de minute a trecut hotarul dintre RSSM și Ucraina¹⁷.

După cum aflăm din scrisoarea informativă № 0/c 286 din 4 mai 1951, adresată de general-maiorul Tutușkin ministrului securității de stat din RSSM, general-maiorul Mordoveț, drumul a durat două săptămâni. Deportajii au fost transmiși împluternicitului Ministerului Securității pentru regiunea Tomsk pe data de 13 și 14 aprilie 1951: la stația de cale ferată Botoșevo – 193 de persoane, la stația Tugan – 175 de persoane, iar celelalte persoane au ajuns la stația Asino¹⁸.

Cercetând dosarele ce țin de deportarea „Martorilor lui Iehova” în 1951, în special, așa numitele „Эшелонные списки спецконтингента по операции «Север» за 1951 год”, păstrate la Arhiva Ministerului de Interne din Republica Moldova¹⁹, am alcătuit o listă din care reiese că, de fapt, au fost deportați 2724 de persoane și nu 2619, cum se stipulează în diferite surse oficiale²⁰.

De unde s-au mai luat 105 de persoane? Examinând cele patru dosare cu „повагонные списки”,²¹ observăm că în dosarul 19 apar 29 de file scrise de mână. Presupunem că în aceste liste au fost introduse persoanele care nu figurau în listele pregătite pentru deportare. După cum arată documentele de arhivă, la stația Dondușeni după ce se terminase procesul îmbarcării deportaților, la ora 18, până la pornirea trenului au mai fost îmbarcate încă 45 de persoane²². Probabil, și în eșalonul 97386, pornit de la stația Lipcani, au fost îmbarcate persoane care nu erau incluse în listele deportaților. În drum spre Siberia a fost verificată o dată în plus prezența deportaților, constatându-se că mulți dintre aceștia nu se aflau în liste. Din acest motiv, după cum se vede, au fost alcătuite cele 29 de liste completate de mână.

Cele arătate mai sus ne îndreptățesc să presupunem că numărul celor incluși în listele adăugătoare, în drum spre Tomsk, din varii motive nu au fost adăugate la numărul final al deportaților. Darea de seamă oficială a inclus doar persoanele care figurau în „повагонные списки”, alcătuite la pornirea eșaloanelor din stațiile Bălți-Nord, Lipcani și Călărași, dar nu și cele precizate în drum spre regiunea Tomsk. De aici apare și diferența între numărul deportaților care figurează în listele deportaților alcătuită de noi și cifrele prezentate în actele oficiale despre rezultatul operației „Sever”.

Astfel, în cadrul acestei operații au fost deportate 711 de familii cu 2724 de persoane.

¹⁶ AMI RM, F.19, inv. 5, d.1, f. 42.

¹⁷ Vezi documentul niv. 28 în Пасат В. И. *Трудные страницы истории Молдовы 1940-1950-е годы*. Москва, 1994, p. 634.

¹⁸ AMI RM, F. 19, inv. 5, d. 18, f. 1.

¹⁹ AMI RM, F. 19, inv. 5, dd. 16-19

²⁰ Fuștei Nicolae. *Persecutarea organizației religioase „Martorii lui Iehova”. Operația „Sever” (1851) în RSSM*. Chișinău, 2013, p.77.

²¹ AMI RM, F. 19, inv. 5 dd 16-19.

²² AMI RM, F. 19, inv. 5, d. 1, f.44.

În urma deportărilor din 1951 cel mai mult a avut de suferit raionul Lipcani, căruia îi revine 37% din numărul total al deportaților, iar cel mai puțin a suferit raionul Cotiujeni, cu doar 0,4% din numărul deportaților.

Raionul Lipcani a stabilit și alte „performanțe”. Astfel, satului Corjeuți îi revine întâietatea la numărul de bărbați deportați – 101; satului Larga îi revine cel mai mare număr de femei deportate – 112. Aceluiași sat îi revine întâietatea la numărul cel mai mare de copii de vârstă până la 14 ani, deportați, 88 de persoane.

Tot din satul Larga vine și cea mai numeroasă familie deportată. Este vorba de familia lui Burdujan Nichita Ivanovici (născut în 1905), care număra 11 persoane.

În drum spre locul de destinație s-au născut 4 copii și a decedat copilul Maria Vizneac din eșalonul 937386.

Deportarea „Martorilor lui Iehova” în cadrul operației „Sever” se înscrie perfect în categoria deportărilor pe motive confesionale. A avut consecințe vaste atât de ordin imediat, cât și de lungă durată. Pe durată scurtă, deportările au dus la scăderea temporală a numărului membrilor organizației „Martorii lui Iehova”.

Însă, „Martorii” nu încetau să folosească orice prilej pentru a răspândi credința lor. Spre exemplu, în satele Criva și Drepcăuți, raionul Lipcani, chiar în anul deportării, 1951, ei foloseau și procesiunile funerare pentru a-și propaga credința²³. Astfel, pe data de 10 decembrie 1951, în satul Criva, r. Lipcani, la înmormântarea cetățeanului F. Scutelnic, fost membru al organizației „Martorii lui Iehova”, s-au adunat cam 30-40 de adepți ai aceleiași confesiuni. Unii dintre cei prezenți „înceau să răspândească prejudecăți religioase și să țină cuvântări antisovietice”²⁴.

Un caz similar, la care au participat în jur de 100 de persoane, a avut loc în satul Drepcăuți, raionul Lipcani, în timpul înmormântării cetățeanului P. Usaci²⁵.

Datele de arhivă dovedesc că numărul „Martorilor lui Iehova” în raioanele de unde au fost deportați deja în 1952 era destul de mare. Astfel, doar în s. Corjeuți, Lipcani, erau atestate 700 de familii de „Martori”²⁶.

În realitate, acțiunile de deportare s-au soldat cu rezultate extrem de limitate. În mai puțin de un an de la operația „Sever”, în 1952, în raioanele de frontieră a fost reanimat centrul ilegal al organizației „Martorii lui Iehova”. În două dintre cele patru sectoare ale organizației funcționau 13 grupuri, mai bine de 70 de filiale, care întruneau peste 1000 de persoane, ceea ce demonstrează că operația „Sever” nu și-a atins scopul. „Martorii lui Iehova” nu a fost nimicită, iar membrii ei nu au încetat să-și promoveze credința, ci, dimpotrivă, au început să o facă cu și mai multă cutezanță.

²³ Ibidem, f. 44-45.

²⁴ Arhiva Organizațiilor Social Politice don Republica Moldova, F. 51, inv. 11, d. 143, f. 45. În continuare AOSPRM.

²⁵ Ibidem, f. 51.

²⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 151. f. 139.

DOCUMENTAR

Valentin Constantin^{*}

NOI INFORMAȚII CU PRIVIRE LA SFÂRȘITUL DOMNIEI LUI RADU MIHNEA ÎN MOLDOVA ȘI URCAREA ÎN SCAUN A LUI GAȘPAR GRAȚIANI^{**}

NEW FINDINGS ON THE END OF RADU MIHNEA'S REIGN IN MOLDAVIA AND THE ACCESSION OF GAȘPAR GRAȚIANI TO THE THRONE

Abstract: The end of Radu Mihnea's first reign in Moldova is shrouded in several unknowns. The Moldavian chronicler Miron Costin has put forward a hypothesis regarding the reasons that led to Radu Mihnea's removal from the throne, but these are hard to believe. In several studies and articles, we have shown that these reasons were more the fruit of Miron Costin's fantasy than the reality. Gașpar Grațiani succeeded him to the throne out of the ambition of being the ruler of one of the two extra-Carpathian Romanian countries. The new ruler of Moldavia was placed on the throne following the intervention of the Polish soil. The Poles hoped that Gașpar Grațiani would come up with viable solutions for establishing a lasting peace between the Rzeczpospolita and the Ottoman Empire. From the unique information that we present, it follows that Grațiani did indeed come up with a viable plan for establishing a peace between the two great powers. This could only be achieved if the Poles had stopped the Cossacks from raiding the Ottoman Empire, and the Turks had deterred the Tatars from attacking the Poles. After a period of relative calm, the raids would resume, and the outbreak of the Thirty Years' War would make Gabriel Bethlen a mortal enemy of Gaspar Gratiani. The Turks had relied heavily on the support given to Gabriel Bethlen, Prince of Transylvania, in his war against the Habsburgs, the traditional enemies of the Ottomans. That is why in the conflict between Gabriel Bethlen and Gaspar Gratiani, the Turks supported the Prince of Transylvania.

Key-words: Moldova, Rzeczpospolita, Radu Mihnea, Gașpar Grațiani, Piotr Oźga, Gabriel Bethlen.

---

^{*} **Valentin Constantin**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

^{**} Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul proiectului: 010401.

Rezumat: Sfârșitul primei domnii a lui Radu Mihnea în Moldova este învăluit de mai multe necunoscute. Cronicarul moldovean Miron Costin a emis o ipoteză cu privire la motivele care au dus la scoaterea din scaun a lui Radu Mihnea, dar acestea sunt greu de crezut. În mai multe studii și articole am arătat că aceste motive au fost mai mult rodul unei fantezii a lui Miron Costin decât o realitate. Gașpar Grațiani i-a urmat în scaun din ambiția de a fi domn al uneia din cele două țări române extracarpătice. Noul domn al Moldovei a fost așezat în scaun în urma intervenției solului polonez. Polonezii sperau ca Gașpar Grațiani să vină cu soluții viabile pentru stabilirea unei păci trainice între Rzeczpospolita și Imperiul Otoman. Din informațiile inedite pe care le prezentăm rezultă că Grațiani într-adevăr a venit cu un plan viabil pentru instaurarea unei păci între cele două mari puteri. Acesta putea fi realizat numai dacă polonezii i-ar fi oprit pe cazaci să facă incursiuni în Imperiul Otoman, iar turcii i-ar fi determinat pe tătari să nu-i mai atace pe polonezi. După o perioadă de relativă liniște, incursiunile vor fi reluate, iar izbucnirea Războiului de 30 de ani avea să-l facă pe Gabriel Bethlen dușman de moarte a lui Gașpar Grațiani. Turcii au mizat mult pe sprijinul acordat lui Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei, în războiul acestuia împotriva habsburgilor, dușmanii tradiționali ai otomanilor. Iată de ce în conflictul dintre Gabriel Bethlen și Gașpar Grațiani, turcii l-au susținut pe principele Transilvaniei.

Cuvinte cheie: Moldova, Rzeczpospolita, Radu Mihnea, Gașpar Grațiani, Piotr Oźga, Gabriel Bethlen.

Miron Costin în cronică sa, referindu-se la sfârșitul primei domnii a lui Radu Mihnea în Moldova, arăta că vlăstarul din dinastia Basarabilor și-ar fi cerut mazilirea singur, cum am spune noi astăzi – „nesilit de nimeni”. Odată cu preocupările privitoare la domniile succesive ale lui Radu Mihnea am constatat că așa ceva era lipsit de sens și că alta trebuia să fi fost cauza pierderii tronului său la începutul lui 1619. Familiarizarea cu o parte a izvoarelor poloneze ne-a permis să extindem această investigație și să confirmăm primele supoziții cu privire la acest subiect. Chestiunea legată de sfârșitul primei domnii prinde noi semnificații odată cu adâncirea cercetării și lărgirea bazei documentare a problemei. Or, lucrurile apar acum mult mai complexe, chiar și după constatarea și argumentarea acelei „invenții” a lui Miron Costin¹.

După cum bine se știe, în 1595, în urma campaniei lui Jan Zamoyski, Moldova a intrat în sistemul așa-zisei duble suzeranități polono-otomane. Sistemul a existat în linii mari până în 1611, când Polonia a pierdut o parte din influența sa în Moldova. Chiar și așa, perioada 1595-1611 trebuie împărțită și ea în cel puțin două perioade. Prima, cât timp a trăit Jan Zamoyski, iar a doua cuprinde încercările lui Sigismund al III-lea, după moartea acestuia, să-l substituie în chestiunea investirii domnilor în Moldova. În 1597 și 1598, turcii au acceptat insistuirea dinastiei lui Ieremia Movilă în Moldova. Din acest moment, Moldova trecea, mai

¹ Istoriografia problemei și discuția vezi în Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, Iași, 2014, p.28-29.

ales, sub protectoratul lui Jan Zamoyski, pe atunci mare hatman al coroanei și mare cancelar. Demnitatea de mare hatman al coroanei, după cum se arată în izvoarele vremii, era una care se dădea pe toată durata vieții, iar regele, cu toată dorința lui, nu o putea lua celui care o deținea. Precizarea este importantă atâta timp cât între Jan Zamoyski și Sigismund al III-lea Waza a existat o stare conflictuală, chiar dacă anume la intervenția lui Jan Zamoyski, Sigismund a ocupat tronul Poloniei în urma bătăliei de la Byczyna din 1587. Moartea lui Jan Zamoyski în 1605 a dus la mutații importante în viața politică poloneză și a servit ca unul din imboldurile din a cărui cauză a izbucnit marea frondă poloneză: Rokoszul lui Zebrzydowski din 1607 – răscoala unei părți a nobilimii poloneze împotriva tendințelor absolutiste ale regelui².

Din câte se pare, imediat după moartea lui Jan Zamoyski, regele a încercat să-și impună propria voință și să-l substituie pe Zamoyski, decedat, în chestiunea investirii pe tronul Moldovei. Dacă până atunci se pune accent pe succesiunea dinastică a fiilor lui Ieremia Movilă la tronul Moldovei, retorica se va schimba cu precizarea că anume regele și nu altcineva poate propune un domn în scaunul țării. Or, această retorică nouă contravenea acordurilor polono-otomane încheiate în 1597 și confirmate în 1598, iar miza era tocmai schimbarea celui care numește (propune) domn în scaunul Moldovei. Întreaga retorică din această perioadă converge spre această idee, care va fi preluată și menținută și în instrucțiunile soliilor care plecau spre Constantinopol în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Este și cazul soliei care se pregătește să pornească spre Constantinopol în 1618. Cu un an înainte, la Busza/Jaruga la 1617, a fost semnată pacea după ce Rzeczpospolita și Imperiul Otoman s-au aflat la un pas de izbucnirea unui conflict de proporții. În 1617, în prima jumătate a anului, după o pregătire diplomatică, o armată turcească pornește spre Polonia cu scopul declarat de a „stârpi” neamul căzăcesc. Polonezii, informați de această campanie, au declarat o mobilizare generală, iar în vara lui 1617, câteva luni, armatele poloneze și cea otomană au stat față în față gata să declanșeze lupta. Știm că în acea situație s-a implicat domnul Țării Moldovei, Radu Mihnea, mijlocind încheierea acordului de la Busza/Jaruga.

Conform uzanțelor vremii, spre Constantinopol trebuia să pornească un mare sol care să confirme acordul de la Busza/Jaruga. Cel desemnat să fie mare sol, Piotr Oźga, a participat la negocierile și semnarea păcii de la Busza Jaruga. După ce a fost desemnat sol, el s-a îmbolnăvit. Din acest motiv, plecarea marelui sol a întârziat. S-a ajuns până spre a doua jumătate a lui 1618, iar alte evenimente aveau să-și impună amprenta atât asupra situației din interiorul regatului, cât și

² Zbigniew Chmiel, *Siedmiogród, Mołdawia i Wołoszczyzna w pismach politycznych okresu rokosz sandomirskiego (1606-1608)*, în *Materialele Conferinței științifice internaționale: Tineretul și globalizarea. Probleme și oportunități, Chișinău, 11-12 aprilie 2014*, red. V.Constantinov ș.a., Chișinău, 2014, p. 79-90.

în relațiile polono-otomane sau cu privire la deținătorul tronului Moldovei³. În toamna lui 1618, la Orynin (Podolia), s-a produs un incident major în relațiile polono-tătărești. O impunătoare oaste tătărească a jefuit cumplit teritoriile din Rutenia, după ce a stat față în față cu armatele poloneze. Anume așa trebuie întitulate contingentele militare poloneze care atunci în toamna lui 1618 nu au reușit să se opună tătarilor. În loc să se unească sub un singur stindard al marelui hatman, Stanisław Żółkiewski, detașamentele poloneze au fost dezbinat și așezate în diferite tabere. S-a manifestat atunci mai ales tabăra lui Tomasz Zamoyski, încă destul de tânăr la acea oră, care a rezistat eroic unei avalanșe tătărești. Faptul că el nu s-a raliat taberei lui Stanisław Żółkiewski poate fi un alt argument cu privire la divizarea din cadrul elitelor politice poloneze, precum și un indiciu asupra situației create la acea oră în societatea poloneză. De asemenea, dacă între tatăl lui Tomasz Zamoyski și Stanisław Żółkiewski erau relații apropiate, cel din urmă fiind încă de pe atunci hatman de câmp, lucrurile se vor schimba mai târziu când Żółkiewski va dori să treacă în tabăra regală, știut fiind animozitățile între rege și Jan Zamoyski. Înaintea Seimului din 1618, regele l-a numit pe Żółkiewski mare hatman al coroanei și mare cancelar.

Dacă cea de-a doua funcție nu a trezit prea mare nedumerire, numirea lui Żółkiewski în funcția de mare hatman a fost primită de elitele politice poloneze cu o dezaprobare largă. Această dezaprobare s-a amplificat și mai mult odată cu evenimentele din toamna lui 1618. Însuși Piotr Oźga, era foarte apropiat de noul mare hatman, care la rândul său atrăgea atenția asupra faptului că a primit demnitatea pe viață. Presiunea publică din Polonia și situația complicată în care s-a pomenit Polonia din cauza incursiunilor la nesfârșit au fost factori importanți care s-au răsfrânt asupra situației domnilor Moldovei din acea perioadă. Dacă predecesorul lui Radu Mihnea, Ștefan al II-lea Tomșa, era asociat cu incursiunile tătărești încă din momentul urcării în scaun, vlăstarul Basarabilor în scaunul Moldovei s-a angajat de la bun început în rezolvarea chestiunii tătărești. Problema era, însă, că încă din 1613 incursiunile tătărești se află pe un trend ascendent, iar drumul moldovenesc devenise încă de pe acum un drum principal prin care tătării efectuau campanii de pradă în Polonia și pe același drum se întorceau acasă. În aceeași perioadă, odată cu terminarea campaniilor ruse, în Rzeczpospolita se întorc cazacii zaporogeni care deprinși cu incursiuni și jafuri și-au continuat ocupațiile, pe care le-au deprins ceva mai înainte, cam de câteva decenii, și de care nu doreau să se desprindă.

În 1617, avem de a face cu campania otomană încheiată cu acordul de la Busza/Jaruga, iar incidentul de la Busza/Jaruga din 1618 a pecetluit soarta lui Radu Mihnea. Corespondența poloneză denotă profunda nemulțumire pe care aceștia o aveau cu privire la personalitatea lui Radu Mihnea. Instrucțiunile pe

³ Sugestive sunt și instrucțiunile soliei lui Piotr Oźga din care reiese că regele își reafirma înțietatea în numirea domnilor Țării Moldovei: Biblioteka Kórnik, Nr.326, fla 163-168.

care le-a primit Piotr Oźga se refereau la aceleași probleme: „...tătarii din acea provincie atacă țările noastre, acolo au taberele lor, acolo prizonierii și prada lor o aduc și cu ei se împart. Pentru care până când domnul moldovean nu va fi pus de către Regele Majestatea Sa, conform obiceiurilor vechi, un asemenea care va putea păstra pacea de ambele părți (poloneză și otomană *n.ns.*) pacea și prietenia veche nu va putea fi menținută”⁴.

Plecarea soliei poloneze a întârziat din două motive. În primul rând e vorba de schimbarea din scaunul Imperiului Otoman a sultanului⁵. Demnitarii polonezi au hotărât să aștepte până se vor așeza lucrurile la Constantinopol și apoi să trimită un sol pentru a confirma pacea de la Busza/Jaruga, semnată cu un an în urmă. Așadar, în noiembrie 1617 a murit sultanul turc Ahmed I, care a ocupat scaunul sultanal din 1603. Lui i-a urmat Mustafa I. Acesta din urmă era însă nebun și va fi schimbat în urma unei lovituri de stat din februarie 1618. A doua cauză va consta în efectele incidentului de la Orynin. O să amintim că acolo, în urma unei stratageme, după ce au atacat anumite detașamente, tătarii au ocolit noaptea armata regală și au pustiit complet teritoriile poloneze. Sursele din epocă evocă perplexitatea armatei poloneze în urma aceluia incident.

În corespondența demnitarilor polonezi se fac și anumite precizări cu privire la situația creată. Se pare că exista atunci un consens general. După acele evenimente de la Orynin, polonezii au considerat că nu pot trimite un mare sol⁶. Peste o lună sentimentele s-au mai potolit, iar chestiunea trimerii marelui sol a fost din nou pusă în discuție. Așadar, se propunea ca acesta să fie trimis cât mai grabnic spre Constantinopol⁷.

La începutul lui 1619, Piotr Oźga în sfârșit a plecat în solie. Va ajunge la Constantinopol în martie⁸. Iar una dintre primele rezultate ale soliei acestuia a fost mazilirea lui Radu Mihnea și numirea în locul lui a lui Gașpar Grațiani. Această schimbare, la fel ca și în cazul unor solii în viitor, se pare că era o condiție pentru începutul tratatelor. Înainte de începerea acestora încă la 17 februarie, adică înainte ca solul polonez să ajungă la Poartă, Gașpar Grațiani îl anunța pe Ioan Mollart secretarul Consiliului Secret al Ungariei habsburgice, despre nu-

⁴ Valentin Constantinov, *Instrucțiunile mării solii poloneze a lui Piotr Oźga din octombrie 1618 și impactul lor asupra Țării Moldovei*, Conferință științifică națională cu participare internațională: „Integrare prin cercetare și inovare”, dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 9-10 noiembrie 2023, Chișinău, 2024, p.201.

⁵ Sultanul Ahmet I a decedat în 1617, iar în locul lui pe tron a urcat Mustafa I. Acesta era însă bolnav mintal. A fost detronat, iar în locul lui în scaun a fost așezat Osman al II-lea, la 26 februarie 1618.

⁶ 10 noiembrie 1618. Extranea IX Polen, nr.106. Corespondența dintre Jakob Zadzick secretar regal și Wawrzyniec Gembicki arhiepiscopul de Gniezno și primas al Poloniei. (În continuare Extranea IX Polen).

⁷ 10 decembrie 1618 Extranea IX Polen. Nr. 106.

⁸ Va fi lăsat să apară în fața sultanului turc la 19 martie 1619, iar audiența propriu zisă s-a produs la 6 aprilie 1619. *Polski Słownik Biograficzny*, vol.XXIV, p.688.

mirea lui în scaunul Moldovei, „drept recompensă pentru fidelitatea serviciilor mele”⁹. Aceleași motive Grațiani le-a evocat și în scrisoarea pe care a trimis-o în aceeași zi lui Leonardo de Meggau, consilier secret imperial¹⁰. Prin urmare, cercurile conducătoare din Polonia comentau situația creată - Radu Mihnea a plecat spre Poartă, Gașpar Grațiani trebuia să ajungă în Moldova în jurul zilei de 31 martie 1619¹¹. Primul document intern cunoscut de la Gașpar Grațiani datează din 11 aprilie 1619¹².

Radu Mihnea de-a lungul primei domnii nu prea s-a bucurat de laudele polonezilor¹³. Mai ales în cel din urmă an al primei sale domnii din Moldova. Este greu să ne pronunțăm categoric cu privire la această atitudine și această imagine pe care descendentul Basarabilor o avea în calitate de domn al Țării Moldovei. Oricum, adresându-se lui Sigismund al III-lea Waza, Stanisław Żółkiewski, proaspăt hatman mare al coroanei și mare cancelar, îi scria că „Grecul” (cum îl poreclește pe Radu Mihnea) nu permite o bună funcționare a sistemului de informatori și arăta „răutatea” față de partea poloneză¹⁴. După urcarea lui Gașpar Grațiani în scaunul Moldovei, același cancelar arăta că nu dorea să mai aibă a face cu asemenea persoane ca Ștefan Tomșa al II-lea și Radu Mihnea¹⁵ și că era mulțumit de noul domn. Această atitudine poate fi explicată și prin faptul că în anii 1617 și 1618, anii întregi din prima domnie a lui Radu Mihnea în Moldova, tătării au întreprins opt incursiuni mari (10 au fost, în total), din care șapte incursiuni au pornit de pe teritoriul Moldovei¹⁶. În cadrul diferitor cercuri diplomatice acreditate în Polonia la acea vreme se credea că Radu Mihnea nu va mai rămânea

⁹ Hurmuzaki volumul IV, partea a 2-a, p.383, nr.DIV.

¹⁰ „per remuneratione de miei fideli servity, mi ha fatto gratia del Principato di Moldavia”. *Ibidem*, p.584, nr.DV.

¹¹ 22 martie 1619. Extranea IX Polen, nr.106.

¹² *DIR*, Seria A. Moldova, veacul XVII, volumul IV (1616-1620), p.313, nr.388.

¹³ Radu Mihnea se va bucura de o imagine total diferită în a doua domnie, după contribuția la semnarea păcii de la Hotin în 1621, pentru care va deveni practic domn al ambelor țări române extracarpatiche. Vezi în acest sens studiile noastre: *Rolul de mediator al lui Radu Mihnea în timpul campaniei turcești de la Hotin din anul 1621*, în “Anuarul Institutului de Istorie”, IV (2014), p.65-84 *Bătălia de la Hotin din 1621. Cauze, preliminarii, desfășurare și consecințe*, în Prutul, Revistă de cultură, XI (2021), nr.1-2, p.7-32.

¹⁴ I.Corfus, *Documente privind istoria României din arhive polone*, sec. XVI-XVII, p.240-241, nr.114. despre confuzia dintre original și traducere, vezi Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, Iași, 2014, p.163, nota 836.

¹⁵ *Zaczym wolemy z nim wytrwać niżli z onymi lotry: Domszami, Greczynami// Cu el dorim să avem de a face decât cu acei lotri de Tomșa și Greci*” (Biblioteka Czartoryski, nr. 350, p.831, publicat și în *Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana*, wydał August Bielowski, Lwów, 1861, p.356). Prin „Greci” se are în vedere desigur, așa cum am văzut și mai sus - Radu Mihnea. Încadrat și el în categoria de „lotri” devine odată în plus clară și atitudinea lui Żółkiewski față de domnul de atunci al Moldovei.

¹⁶ Horn, *Chronologia i zasięg najazdów tatarskich w latach 1600-1647*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, VIII, 1962, cz.1, p. 3-71 p. 66 și 70.

mult timp în scaun¹⁷. Dar de unde această încredere? Probabil, că în diferite cercuri s-au purtat discuții cu privire la măsurile pe care Stanisław Żółkiewski avea de gând să le întreprindă, mai ales, în materie de politică externă, atâta timp cât aceasta era în prerogativele marelui hatman, iar în caz de vacanță a funcției¹⁸, ale hatmanului de câmp, adică, tot ale lui Stanisław Żółkiewski. În preajma incidentului de la Orynin din 1618, hatmanul polonez aștepta solul din partea lui Radu Mihnea și Skender pașa, dar fără vreo speranță de pace trainică¹⁹.

Grațiani era cunoscut cercurilor politice poloneze și alegerea a căzut anume pe el. Se spera atunci că abilitățile de care el a dat dovadă în timpul tratativelor dintre turci și austrieci vor fi folosite și de această dată, pentru a găsi soluțiile prin care să împace ambele părți. Ceea ce, desigur, nu era deloc ușor – atât incursiunile tătarilor în regiunile poloneze, cât și cele ale cazacilor zaporojeni în cele otomane acum au atins punctul de vârf.

Dar cine era acest Gașpar Grațiani? Probabil, croat din orașul Graz, ajuns în slujba ambasadorului englez la Constantinopol, Thomas Glover (1606-1611), un susținător fervent la tronul Moldovei a lui Ștefan Bogdan, fiul lui Ian-cu Sasul²⁰, omorât la Liov în 1582, din porunca lui Ștefan Báthory²¹, descendent din elitele transilvănene și rege al Poloniei. Nu știm în ce măsură susținerea lui Ștefan Bogdan a avut un rol în rechemarea lui Glover și numirea unui alt ambasador englez la Constantinopol – P. Pindar. Mai avem de adăugat aici că rechemarea lui Glover s-a făcut în urma intervenției Porții²². Intervențiile patronului lui Grațiani pentru Ștefan Bogdan s-au făcut într-o situație dramatică pentru Țările Române. Amintim aici că în 1611 în principatele de la nord de Dunăre s-a desfășurat un adevărat „război al vasalilor”, în care Radu Șerban și Constantin Movilă au luptat împotriva lui Gabriel Báthory, care și-a dorit refacerea Daciei, sau cel puțin a unei dominații efective asupra Transilvaniei și Țării Românești, fiind recunoscut pentru o scurtă vreme efectiv și „domn al Țării Românești”²³. Atunci preferințele Porții s-au îndreptat spre Ștefan Tomșa

¹⁷ „Et si crede che il Turco non lascera regnare questo Radola” (*Elementa ad Fontium editiones*, vol. XXVIII, Res Polonicae ex Archivio Mediceo Florentino. III pars. editerunt Valerianus Meysztowicz et Wanda Wychowska de Andreis, Romae, 1972, p. 69, nr. 496.

¹⁸ Funcția de mare hatman a rămas vacantă din 1605, de la moartea lui Jan Zamoyski, iar influența de care se bucura deținătorul acesteia și mai ales faptul că persoana care o deținea nu putea fi revocată din funcție, l-au determinat pe Sigismund al III-lea Waza să nu o acorde timp îndelungat.

¹⁹ În document se folosește expresia de „pace falsă” – *falszywy pokój*: *Korespondencja Krzysztofa księcia Zbarskiego koniuszego koronnego 1612-1627*, opracowała Anna Filipczak-Kocur, Opole, 2015p.88-89, nr.4.

²⁰ Dan Floareș, *Originile și începuturile ascensiunii lui Gașpar Grațiani*, în „Buletinul Ioan Neculce”. Serie Nouă, II-III, p.25

²¹ Rege al Poloniei 1576-1586.

²² Dan Floareș, *op.cit.*, p.25.

²³ Valentin Constantinov, *Planul dacic și revigorarea lui în anul 1611. O imagine a Țărilor Române în “Războiul Vasalilor”*, în “Destin Românesc”, XIII (XXIV) (2018), nr.3-4, p.32-40.

al II-lea, care a ocupat scaunul Moldovei și a cărei domnie va deveni un măr al discordiei între polonezi și otomani.

În primii ani ai deceniului al doilea, Grațiani se ocupa de comerțul cu pietre scumpe și cu răscumpărarea prizonierilor din captivitatea otomană, bineînțeles, cu sume importante de bani, dar și a prizonierilor otomani, căzuți prizonieri cu diferit prilej²⁴. În toamna anului 1613, Grațiani este întâlnit mijlocind pacea între spanioli și otomani, iar după eșecul acestor eforturi, odată cu căderea în disgrație a marelui vizir, Nasuh²⁵, a preluat prerogativele de negociator în tratativele otomano-austriece²⁶. Importanța lui Grațiani și impactul factorului austriac a fost remarcat în istoriografia românească. După succesul din cadrul tratativelor otomano-austriece, se știe că Grațiani a cerut una dintre cele două țări românești extracarpătice, iar aceste cereri se adăugau la cele ale austrieților care doreau ca cel care le-a adus pacea, adică Gașpar Grațiani, să fie așezat în unul din scaune – fie al Moldovei, fie al Țării Românești. Firește că acest fapt trebuia realizat foarte subtil, turcii observând îndeaproape toate mișcările din regiune. Când Grațiani a obținut, în sfârșit, tronul Țării Moldovei, acest lucru a fost privit în istoriografie ca un succes incontestabil al Imperiului Habsburgic²⁷.

Cu toate acestea, nu Imperiul Habsburgic pretindea să fie un cotelar în procesul de numire a domnilor Moldovei. Această prerogativă și-a atribuit-o regele polon, ajustând procedura de numire a domnilor. Așa cum am văzut și cu alt prilej, procedura de numire a domnilor Moldovei nu trebuia să fie nici măcar una dinastică. Domnul trebuia propus de regele polonez²⁸. După încheierea păcii otomano-habsburge, una din preocupările lui Gașpar Grațiani l-a legat de polonezi. Campania lui Stefan Potocki din 1612, terminată cu eșecul răsunător de la Cornul lui Sas²⁹, a dus la căderea în prizonierat a conducătorului expediției poloneze. Anume Grațiani a contribuit la eliberarea / răscumpărarea lui Potocki din prizonieratul otoman. În documentele păstrate și ajunse până la noi se spune că viitorul domn al Moldovei l-a cerut pe Stefan Potocki de la turci ca răscumpărare pentru serviciile acordate în timpul tratativelor cu austrieții. Izvoarele menționează că Grațiani făcea atunci trafic cu sclavi, așa cum am arătat mai sus³⁰. Pentru

²⁴ Dan Floareș, *op. cit.*, p.26-27.

²⁵ Albanез de origine, mare vizir între 5 august 1611 și 17 octombrie 1614. A mijlocit încheierea păcii cu perșii. Acuzat de corupție a fost executat din porunca sultanului Ahmed I.

²⁶ Dan Floareș, *Originea și începuturile ascensiunii lui Gașpar Grațiani...*p.27.

²⁷ V. Ciobanu, *Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea*, p.195.

²⁸ Valentin Constantinov, *Itinerarii poloneze ale lui Nestor Ureche (I)*, p...

²⁹ Valentin Constantinov, *Bătălia de la Cornul lui Sas din anul 1612. Cauze, desfășurare și consecințe*, în „Carpica”, Complexul muzeal „Iulian Antonescu” – Bacău, XLIII (2014), p.51-79.

³⁰ Unul dintre cei care au lăsat informații despre activitatea lui Gașpar Grațiani înainte de domnia din Moldova a fost mercenarul francez Charles Joppecourt, *Istoria scurtă și adevărată a celor mai memorabile lucruri întâmplare în tulburările din urmă ale Moldovei*, în A. Papiu-Iliarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom. II, București, 1863, p. 23)

răscumpărarea demnitarului polonez și ginerelui lui Ieremia Movilă³¹ s-a plătit suma de 23 000 taleri imperiali. Câțiva ani mai târziu armenii din Liov aveau să se judece cu Stefan Potocki pentru datoria acestuia față de ei³².

Pentru prima oară succesul lui Gașpar Grațiani a făcut impresie la curțile europene în 1615 când a contribuit la împăcarea austriecilor și otmanilor. Situația de atunci nu era nici ea simplă. Habsburgii aveau adăpostiți doi pretendenți la tronul Țării Românești și Transilvaniei. Ambii încercau să obțină sprijin din partea oficialilor austrieci pentru a ocupa scaunul domnesc. De partea lor, austriecii încercau să se eschiveze de la orice fel de obligații, iar soluțiile propuse de Grațiani erau cum nu se poate mai binevenite. Prin urmare, în pofida faptului că atât George Druget de Homona și Radu Șerban aveau unii sprijinitori la vârful elitei politice austriece, la nivel oficial autoritățile habsburge au dezavuat intenția celor doi, iar Gașpar Grațiani pentru sprijinul său la încheierea păcii austro-otomane a și cerut unul dintre principatele române extracarpătice³³.

Pentru polonezi miza urcării lui Gașpar Grațiani ținea de rezolvarea problemei incursiunilor tătarăști. Aceste incursiuni erau însă în legătură cu incursiunile cazacilor zaporozjeni în teritoriile otomane. Noul domn trebuia să participe la negocierile de pace și să propună soluții acceptate de ambele părți. Prin urmare, el a propus ca polonezii să-i oprească pe cazaci, iar în viitor să răscumpere pagubele pricinuite de incursiunile acestora. Oțga a refuzat să accepte această propunere și aștepta un răspuns din țară³⁴.

Așa au pornit tratativele cu privire la soluțiile care trebuiau găsite pentru incursiunile tătarilor în Rzeczpospolita și cele ale cazacilor zaporozjeni în Imperiul Otoman. Speranțele care s-au pus în rezolvarea acestor diferende între cele două puteri erau mari, iar noul domn al Moldovei avea misiunea să contribuie la rezolvarea lor. Și, așa cum am văzut mai sus, el a venit cu propuneri concrete pentru ameliorarea situației, chiar dacă acestea erau aproape imposibil de a fi realizate. Între Grațiani și polonezi s-au stabilit niște relații de bună vecinătate, iar încrederea pe care domnul Moldovei a avut-o în factorii de decizie polonezi aveau să-i joace festa. După interceptarea corespondenței dintre Gabriel Bethlen și hanul Crimeei și trimiterea acesteia polonezilor, aceștia din urmă i-au și acuzat pe transilvănenii de cârdășie cu păgânii. Zădarnice au fost reproșurile lui Grațiani³⁵,

³¹ Stefan Potocki era căsătorit cu Maria Movilă.

³² Władisław Łoziński, *Patrycyat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII wieku*, Lwów, 1902, p. 275.

³³ Hurmuzaki, VIII, nr. DXLIV p.370-371.

³⁴ 29 aprilie 1619 Extranea IX Polen, nr.106.

³⁵ 1620 IV. 5. Solec. Krzysztof Zbaraski către Wawrzyniec Gembicki arhiepiscop de Gniezno: „Astăzi am primit o scrisoare de la domnul Moldovei, scrisă cu caracter. Îmi răspunde la scrisoarea mea, în care i-am transmis discret că nu are un sol bun trimis (Constantin Roșca și Martin Winkowicz – *n.ns.*) către Bethlen Gábor, după cum se poate înțelege din scrisoarea sa, pe care o vei vedea și tu, Înălțimea Voastră. Se plânge de necugetarea noastră. Și, de altfel, nu mă îndoiesc că vei considera bine ce pericol atârnă asupra lui pentru această bunăvoință. Va fi necesar (dacă Înălțimea Voastră va considera astfel) să se transmită o atenționare către

soarta acestuia avea să fie pecetluită. Implicarea mai mult decât era nevoie în treburile Europei Centrale, în Războiul de 30 de ani (1618-1648), avea să-l coste scump. Mai mult decât atât, el a fost defăimat și în seama lui s-a pus și campania poloneză a bătrânului deja mare hatman al Coroanei, Stanisław Żółkiewski, care se va termina cu eșecul campaniei din toamna lui 1620, cunoscută mai ales cu numele de bătălia de la Țuțora³⁶.

În continuare prezentăm o parte din informațiile noi depistate în fondul Ex-tranea IX Polen de la Riksrakivet din Stokholm (Suedia), completând informațiile din publicațiile precedente³⁷. De data aceasta, punem la dispoziție prima parte din corespondența lui Jakub Zadzik, secretarul regelui Sigismund al III-lea Waza, cu Laurențiu Gembicki, arhiepiscopul de Gniezno³⁸. Această corespondență se conține în dosarul 106, din fondul amintit. El nu este numerotat, iar singura ordine e cea cronologică. Propunem, deci, extrasele în original și în traducerea românească.

Documente:

1

1618 octombrie 18. ... Wiadomości jakież my mieli w pierwszych dniach z Ukrainy przesłał już Mwc Regent wm mc memu panu, ja teraz posełam copią listu pierwszego do mnie pisanego od MmP. Kanclerza³⁹, w którym dawa rationes swoje dla których bitwy z Gałgą nie zwiodł, jako to wm moj mciwy pan wyrozumieć będzieś raczeł. Wiem ja pasmie że mu tym nie małą po Koronie inwidią czas będą bo i sam u dworu priwipaliores to naganiają rozumiem jednak że u ludzi sawioris indity będzie wymowiony. Przyszły znowu listy dziś od Kmci co do mnie pisał posełam także wm mcimu panu gdzieś listy do UKM należące jeszcze sam u Kmci. P. Koriecky w Constantinopolu dobrze odprawiony jako pisze w Jasiach się zatrzymywa ażby Tatarowie których pełno w Wołoszech ustąpieli. Przeszlemy te rzeczy wszitkie wm mu memu panu bile tilko rąk naszymy doszły.

<Traducere>:

Știrile pe care le-am avut aici din primele zile din Ucraina le-a trimis Regentul milostivirii voastre, domnului, eu acum trimit copia primei scrisori pe care mi-a scris-o P. Cancelar, în care oferă explicațiile sale de ce nu a luptat cu Gałga⁴⁰ așa cum domnia

Majestatea Sa, pentru că interesele Republicii cer să avem un astfel de om. (*Korespondența*, p.93-94, nr.9). Despre solia lui Constantin Roșca și Martin Winkowicz vezi, Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale 1611-1634*, p.185.

³⁶ Valentin Constantinov, *Confruntarea militară polono-otomană din toamna anului 1620 și impactul ei asupra Țării Moldovei*, Prutul, Revistă de cultură, Huși – România, nr.2, 2020, p.5-22.

³⁷ Valentin Constantinov, *Câteva informații cu privire la istoria românilor păstrate în fondul Ex-tranea IX Polen de la Riksrakivet din Stokholm (Suedia)*, în „Anuarul Institutului de Istorie, Stat și Drept”, II (2012), p.58-67.

³⁸ Aducem mulțumirile noastre colegului Andrzej Korytko din Polonia care ne-a pus la dispoziție o parte importantă a acestui fond unde am reușit să depistăm materialele pe care le prezentăm aici.

³⁹ Stanisław Żółkiewski

⁴⁰ Devlet Geray nuredin (a treia persoană ca importanță) (1608-1610) și kalga (a doua persoană ca importanță în Hanatul Crimeei) (1610-1623; 1628-1631), participant activ la campaniile tătarilor din Crimeea asupra teritoriilor din Rzeczpospolita.

ta panul meu milostiv vei înțelege. Știu eu că prin aceasta s-a stârnit în Coroană nu puțină invidie în timp, pentru că și chiar la curte cei mai influenți o provoacă. Totuși, înțeleg că, printre oamenii de judecată, aceasta va fi considerată justificată. Au venit azi din nou scrisori de la MS Regală pe care mi le-a scris încă le trimit și încă acele de la MS Regele și încă acele scrisori către Regele MS. Panul Koricky a fost trimis din Constantinopol cu bine, și așa cum scrie din lași se reține acolo, și așteaptă până când tătarii care în Moldova sunt foarte mulți se vor retrage. Vă vom trimite toate acele lucruri panului meu toate care vor ajunge în mâinile noastre.

2

1618 octombrie 30. ... że powietrze wielkie w Wołoszech się widzieło że i tu już do krajów podolskich weszło. ... Wysłaliśmy od Jmc Kanclerza wczora aby P. Korickiego y z czauszem który przy nim jest zatrzymał gdzie azby się obaczelo jeśli hac contagione z tutim non infectus gdzis czas nie mały w Jasiech mieszkał...

<Traducere>:

Epidemie mare e în Moldova și s-a văzut ajunsă până în Podolia... I-a scris lui Zolkiewski în privința solului Korycki și a ceaușului care este cu el ca să se oprească acolo unde este și să nu fie infectat, deoarece a locuit mai mult timp în Moldova.

3

1618 noiembrie 10. ... Teraz z Ukrainy nic zgoła nie mamy. Od Jm Pana Kanclerza post 15 octobry nic nie beło. Z wielkim podziwieniem naszym gdysz dwie pozwe wyprawione sam już do KMci. Tak im beł ostatnim pisaniem swoim oznaimieł że czekać miał na wiadomość od Skender Baszę jakoby z nim stanąć chciał i z tym dopiero do nas wyprawie, aczci ja niespodziewam się nic nowego od Skender Baszę nad to co w przeszłych listach swoich pisał i co terazniejszym swoim przez Pana Korickiego posłanym menlonie? aby poseł wielki jako najrychlej do Porty beł wyprawiony cokolwiek jednak nam przyjdzie oznajmić nie omieszkać w mciw memu panu. Wyrozumiewam z pisania w mciw mego pana że niektórym nie zda się post cladem hanc acceptam wyprawowanie posta wielkiego mieliśmy i my to sam w consideratii i pisało się o tym do Jm Pana Kanclerza ale alia sententia tych co tam pod bokiem nieprzyjacielskim którzy będąc ... potiti periculo insi na to patrzą w jakim kto naczemu lekarstwo przymizie bile tilko salvarii mogli... Ale mimo to posłanie terazniejsze jest ac necessitate Republicae, bo pod seim może bydź wiadomość czego się stamtąd spodziewać. Zatym jako providere securitate Reipublicae. ... Do Pana Trembowelskiego pisaliśmy aby jeśli nie może przez Wołoch dla powietrza obrócić się na Siedmiogrodzką Ziemię, nie mogliśmy meczu otrzymać nad to co dano z skarbu. Obawia się KMS sequestrum niens i to przypominał że k woli temu dał mu cła Rusicae które mogły bydź meliori conditione zawzienowane.

<Traducere>:

...În prezent, nu avem nimic nou din partea Ucrainei. De la domnul cancelar⁴¹, după 15 octombrie, nu am primit nicio veste. Cu mare uimire din partea noastră, deoarece două scrisori au fost trimise deja către Majestatea Sa. În ultima sa scrisoare, ne-a informat că aștepta răspuns de la Skender Bașa⁴², de parcă ar fi vrut să colaboreze cu el, iar apoi să trimită vestea către noi. Totuși, eu nu mă aștept la nimic nou de la

⁴¹ Stanisław Żółkiewski

⁴² Skender pașa de Silistra. A condus operațiunile militare împotriva polonezilor de la Cornul lui Sas (1612), Drăgșani (1616) și Țuțora (1620).

Skender Başa, în afară de ceea ce a scris în scrisorile sale anterioare și ce a menționat în cea trimisă de domnul Koricki. A cerut ca marele trimis să fie expediat cât mai curând posibil către Poartă. Oricum, orice vom afla, nu voi ezita să vă informez, nobile domn.

Înțeleg din scrisoarea domniei tale că unii nu consideră oportună trimiterea marelui trimis conform deciziei luate. Și noi am reflectat asupra acestui aspect și am scris despre aceasta către domnul cancelar. Însă, altă opinie prevalează între cei care se află aproape de pericolul inamicilor, care, fiind în contact direct cu riscul, analizează ce măsuri de salvare pot fi aplicate. Totuși, această trimitere este necesară pentru binele Republicii, pentru că înaintea Seimului poate apărea informația despre ceea ce se poate aștepta de acolo. Astfel, trebuie să avem grijă de siguranța Republicii...

Către domnul de Trembowla⁴³ am scris ca, dacă nu poate trece prin Moldova din cauza molimei, să se întoarcă pe pământul Transilvaniei. Nu am putut obține mai mult decât ceea ce s-a dat din tezaur. Majestatea Sa se teme de sechestrare și ne-a amintit că i s-au oferit veniturile din vamă din Rusia, care ar fi putut fi stabilite în condiții mai bune.

4

1619 martie 22. Z Ukrainy nic nie masz oprócz tego że Gratian został Hospodarem Wołoskim, a przesył⁴⁴ odjechał do Porty. Uczynił to za prawą kotę da półtor Gratiano e piu. Na Wielkącnoc ma bydź w Wołoszech. Od posła naszego nic nie mamy.... Żołnierzów bardzo się obawiamy żeby czego złego przedsięwzięli.

<Traducere>:

De la margine nu e nimic, pe lângă faptul că Grațiani a devenit domnul Moldovei, iar cel precedent (Radu Mihnea *n.ns.*) a plecat la Poartă. A realizat aceasta după ce a plătit o anumită sumă. Grațiani trebuie să ajungă în Moldova de Paște⁴⁵. De la sol nu are nimic. Avem temeri mari dinspre soldați, care ar putea face ceva rău.

5

1619 aprilie 25. Jakie VKM z Węgier od Docego hetmana na ten czas Węgierskiego (którego imię suppremimus) przysły o zamysłach Tureckich przestrogi posełam mu mw memu panu. Concordat to z owym pismem wojewody Siedmiogrodzkiego⁴⁶, które się na Sejme czytało że oni o Krakowie przemislawaią. Od naszego Pana Posła nic z Turek nie mamy.

<Traducere>:

Doczy hatmanul din Ungaria scrie despre intențiile turcilor. O scrisoare a lui Gabriel Bethlen a fost citită la seim, din care rezultă că se gândesc (Bethlen și turcii *n.ns.*) la Cracovia. Solul din Constantinopol⁴⁷ nu a trimis nici o informație.

6

1619 aprilie 29 – ... List ten który należy Rotmistrzom Lenczyckiemu odesłam. Racz go wm presłać a napomnieć serio żeby się jako najprędziej bydź może wybierał i na Ukrainę pospieszał o co wm P. Kanclerz obawiając się nie wdzięcznych niezadługo gości solicytuje. Dai Boże aby się ta i wyprawa w obrona nadała. Od Posła naszego z Turek nic nie mamy: iedzie do snać czasz do nas iako Gratian pisze chcąc wiedzieć jeśli kozaki ab incursionibus zatrzymać chcemy, i jeśli warować o nagrode szkod przez

⁴³ Piotr Ożga.

⁴⁴ Radu Mihnea.

⁴⁵ Paștele Catolic atunci a fost pe 31 martie 1619.

⁴⁶ Gabriel Bethlen

⁴⁷ Piotr Ożga.

nich na potym uczynionych będziemy, co oni od Tatarów oboie obecują i chcą aby te conditie utrzymać paktem ultro citroque obligowali. Na co nasz P. Posel pozwolić nie chciał i nie mogł przydzie mu w Carogrodzie od nas czekać responsu.

<Traducere>:

Scrisoarea Rotmistruului Lenczycki am trimis-o înapoi. Vă rog s-o expediați și să-l avertizați serios să se pregătească cât mai repede și să se grăbească spre Ucraina, lucru pentru care domnul Cancelar⁴⁸, temându-se de oaspeții nepoțiți care ar putea veni curând⁴⁹, face demersuri. Dumnezeu să dea ca această expediție să fie în favoarea apărării. De la solul nostru trimis în Turcia nu avem nicio veste: se pare că un ceauș vine la noi, după cum scrie Gratian, dorind să afle dacă vrem să împiedicăm incursiunile cazacilor și dacă vom garanta recompensarea daunelor cauzate ulterior de aceștia, ceea ce ambele părți, atât ei, cât și tătarii, promit și doresc ca aceste condiții să fie stabilite printr-un pact reciproc. La aceasta, solul nostru⁵⁰ nu a vrut și nu a putut consimți, așteptând în Țarigrad⁵¹ un răspuns de la noi.

7

1619 mai 5 – Rotmistze Pomałowe racz wm moi mscwy pan sollicytować aby pospieszali na Ukrainę. Niebardzo i Pan Posel z Turek pokoiowi listy pisze o tym siframi że bardzo przeciwko nam zażarci Turcy. Uraziel ich bardzo balowego prawie chłopa P. Korickiego list jakoż maią raggion. Posełam copie listów tych które nas z Turek przysły, cyfry nie wszystkie przetłumaczone, będzieli w nich co lingulare przeszle wm mu mscw Panu. O czausze nic jeszcze nie słyhać. Dependebat ta rzeć od audenty P. Posla u wezyra. Gratian już iest na Wołoszech, urgent to aby KMci na conditiones ultro citroque obligatorias pozwolel o prawie swoje praca dalsza nasz P. Posel iusta pakt abyśmy tego roku wolni od incursiae Tatarskich byli, od wojsk Tureckich, a my interim bendąc assecurariam pokojem rediquemus in officium Kozaków, których trudno powskramiać kiedy bardzo w nas trwać będzie następujących od nich niebezpieczeństwo. Ja też in eum sentum od KMCi chce odpisać Gratianowi aby on equitatem podania P. Posla wezyrowi ukazał.

<Traducere>:

Către Rotmistru Pomałowy vă rugăm domnule, să interveniți, pentru ca ei să se grăbească spre Ucraina. Domnul sol, trimisul din Turcia⁵², trimite scrisori despre pace, scrie cu cifre, și ne informează că turcii sunt extrem de înverșunați împotriva noastră. A fost profund tulburat de o scrisoare de la domnul Koricki, care susține că aceștia au dreptate. Am trimis o copie a acestor scrisori, care au sosit de la turci; cifrele nu sunt toate traduse. Dacă găsiți ceva remarcabil în ele, vă voi înștiința. Despre ceasul (probabil, momentul) tratativelor nu se știe încă nimic. Această chestiune depinde de audierea solului nostru de către marele vizir. Gratian deja se află în Moldova și insistă ca Majestatea Sa să aprobe condițiile reciproce și obligatorii, pentru ca solul nostru să poată lucra în continuare la încheierea pactului. Ne dorim ca anul acesta să fim feriți de incursiunile tătarilor și de atacurile turcești, iar între timp, având asigurată pacea, să punem cetele de cazaci în ordine. Este dificil să-i controlăm, mai ales dacă pericolele

⁴⁸ Stanisław Żółkiewski.

⁴⁹ Tătari.

⁵⁰ Piotr Oźga.

⁵¹ Constantinopol.

⁵² Piotr Oźga

din partea lor vor continua. Și eu, pe aceeași cale, vreau să-i scriu lui Gratian, pentru ca el să sublinieze justetea propunerii solului nostru către vizir.

8

1619 mai 23. Piszą w Amusach z Wenety. Że Ambasciator Polachi in Constanti-nopoli non puo hanno l'audienza, dimandando la luenta? di poter partirsi laquale se li nego, sta come prigione. Ukazować mi to raczel JKM co i samego JKM i mnie ktorym to czytał nie po mału perturbowało, bo kiedy to w Amusach piszą mała się pokoju nadzie-ja baczyć może. Od Jm P Kanclerza nic teraz nie mam i on sam oczekiwa wiadomości świeżych. Cokolwiek mieć będzie oznaimić mc wm panu nie zaniecham. To mi też JKM rozkazał oznajmić wm mc mscw panu że pułk ten Lisowczyków z tym się ożywa że chce iść do Czech ... wziąwszy menie ieszczce JKM kto go zaciąga i na którą strone ied-nak chciałby zdanie wm mc memu pana wiedzieć ieszliby zaciągu do Króla Czeskiego miał nie dopuścić albo więc coby się z temi ludzmi czynić miało.... Kozaci nie poszli na morze. Dai Boże aby to Turki zatrzymać mogło, żeby też oni do nas nie poszli.

<Traducere>

„Scriu în Amusia din Veneția că ambasadorul polonez din Constantinopol nu poate avea audiență, cerând permisiunea să plece, care i s-a refuzat, stând astfel ca prizonier. Mi-a arătat aceasta Majestatea Sa Regală, care atât pe Majestatea Sa, cât și pe mine, cel care am citit, ne-a tulburat nu puțin, căci, dacă scriu acestea în Amusia, speranța de pace poate fi considerată mică. De la domnul Cancelar nu am acum nimic și el însuși așteaptă știri proaspete. Orice va avea, nu voi ezita să vă informez. Majesta-tea Sa Regală mi-a poruncit să vă anunț, domnule, că acest regiment de Lisovchici este hotărât să meargă în Boemia... încă Majestatea Sa se întreabă cine îi recrutează și în ce scop, însă ar dori să știe părerea dumneavoastră dacă ar trebui să împiedice recrutarea în serviciul Regelui Boemiei sau ce ar trebui făcut cu acești oameni... Cazacii nu au plecat pe mare. Fie ca Dumnezeu să poată opri astfel pe turci, astfel încât să nu vină nici ei la noi.”

9

1619 mai 25. Po napisaniu listu k nam przyszło z Wołoch doszyć świeżo przesłan do przeczytania wm mw memu panu pilnie około tego Hospodara Wołoski chodzi żeby Turci i do niego i do nas nieprzychodzieli. To nas conturbowało, co pisze o Kozakach od ktorych upomnienie że na morze wychodzić nie mieli. O rzeczach Czeskich albo raczei Morawskich wiadomości rosказаła mi K.JeiM. przesać wm mw memu panu daleko postępuie ta raties przeciwko katolikom, ktorzy właśnie oppugnatur. Z płaczem K.JeiM. o tym ze mną mowieła rada by widziała od nas tu ratunek iaki bra-tu swemu jako godzielo by się, ale w naszym takim zatrudnieniu trudno gdzie ind-ziej rękę sciągnąć tylko gdzie boli. Lisowczykowie nie wiele by kosztowali expeditae ich cohortes mogliby siła pomóc przeciwko tym granioris armaturae ludziom. Ale i na tych pieniędzy nie masz, a ja się bardzo obawiam żeby ich żeby nasi Hereticy na pomoc Czecham nie zaciągali minit miło JMc Wileńską żołnierz Moskiewski jeszczce nie rozprawiony *tratiut moras* zmyszlnie aby tylko łupieli.

<Traducere>

După ce am trimis scrisoarea, am primit vești proaspete din Moldova, trimise pentru a fi citite de către Domnul meu. Este vorba despre domnul Moldovei, care de-pune eforturi urgente, astfel încât turcii să nu vină nici la el, nici la noi. Ne-a tulburat ceea ce se scrie despre cazaci, de la care s-a primit o înștiințare că nu ar fi trebuit să

iasă pe mare. În ceea ce privește lucrurile din Boemia sau, mai degrabă, din Moravia, Majestatea Sa m-a instruit să transmit domnului meu până unde a progresat acea armată împotriva catolicilor⁵³, care sunt cu adevărat atacați.

Majestatea Sa mi-a vorbit despre aceasta cu lacrimi, dorind să vadă din partea noastră un ajutor care ar fi potrivit pentru fratele său, dar, în actuala noastră situație dificilă, este greu să mobilizăm forțe în altă parte decât acolo unde ne doare cel mai mult. Lisovcicii nu ar costa prea mult; cohortele lor bine pregătite ar putea fi de mare ajutor împotriva acelor oameni cu armură mai grea. Totuși, nici pentru aceștia nu sunt bani, iar mie mi-e foarte teamă că ereticii noștri nu cumva să-i angajeze pentru a-i ajuta pe cehi. Mai mult, oastea moscovită a Panul de Vilno⁵⁴ nu a fost încă rezolvată, iar ei trag de timp în mod deliberat doar pentru a prăda.

10

1619 iunie 3. Zdanie JMP Kanclerza i JMP Podskarbiogoby aby wszystkie quarta oraz zawieziona była do Lwowa, nie chce jednak JKM mc w tym postąpić azby też wiedział inszych zdania, a osobliwie wm mw mcwy pana, k woli czemu posełam kozaka JKM do mw isz iednak ma z drugim listem jechać do MP wojewody Sieradzkiego, proszę wm mw mcwy pana abyś nam respons prędziej sam przysłać raczeł nie trudno do Warszawy o ocaziei ale i sam wm moi mcwy pan często sam posełać raczysz. Namieniem pierwszym przedtym pisanem wm mw mcwy pana żeż my do Lisowczyków secreto subordinatas personas posłali dla zaciągnienia ich in partes Króla Czeskiego nie wiem że jeśli nam to succedet gdisz w tych dniach przeszłych i pieniądze brać i z gromady rozjechać mieli, o czym pewnieiszej co godzina oczekiwamy wiadomości. Jest co w tym zaciągu ich considerować, bo niepodobna aby *sine malefico* ci ludzie przechodzić mieli, i pewnie na szkody się rezolvować przyszło bo bez tych by nie mogło bydz od tego swowoleństwa wienc gdzieby się oni przez Wisłą przeprowować mieli, coby też czasu nie mało wzięło do tego aby Śląska drażnać nie mieli to nie podobna, zaczym do nowych jakich z tej strony zaciągów a u nas zaś do rozruchów pewna ocazja. Cokolwiek stamtąd nam przyidzie, oznajmić nie zamieszam... Z Więgiar ma JKM że się Turci tę stronę Dunaja ku nam przeprowują, nie wiedzą dokąd, jednak że dwu rzeczy jedna się zamyślamają, albo w tym zemieszaniu ostatek Węgrów posieść, albo do nas się przez góry przemknąć cu Krakowu, iako dawne Skender Bassy beło consilium. O posle naszym nie nie mamy, to tylko Siedmiogródzki Wojewoda oznajmuje że częste senatur i na osobnym wierzu od sług.... 3 Juny 1619.

<Traducere>

Părerea cancelarului JMP și a JMP subcămărașului este ca toată quarta⁵⁵ ar trebui să fie dusă la Lvov, dar Majestatea Sa nu vrea să facă asta decât dacă știe și alte opinii și, mai ales, după părerea mea, de ce îl trimit pe cazacul Maieștății Sale la domnia ta, iar cu a doua scrisoare va merge la voievodul de Sieradz, te rog sa ne ajuti și nu este greu să trimiți singur răspunsul, nu este greu să îl trimiți însuși la Varșovia, dar ai și amabilitatea să-l trimiți singur. Am menționat pentru prima dată înainte de a vă scrie că am trimis secreto subordinatas personas la Lisowczyci pentru a-i recruta în părți ale regelui Cehiei, nu știu dacă ar fi fost un succes pentru noi în aceste zile trecute și trebuiau să ia banii și să-i împrăștie din comunitate, despre care așteptăm mai multe

⁵³ Probabil se are în vedere armata lui Gabriel Bethlen.

⁵⁴ Voievodul de Vilno Jan Karol Chodkiewicz.

⁵⁵ Impozitul pentru întreținerea armatei de la graniță.

știri sigure în fiecare oră. Este ceva de luat în considerare în acest grup al lor, pentru că este imposibil ca acești oameni să treacă pe undeva fără vreo pagubă și probabil că ar fi o risipă să luăm decizii, pentru că fără ei nu ar fi o samovolnicie ca asta, deci unde ar fi ei. trebuie să treacă Vistula, ceea ce ar dura și asta ceva timp. Este imposibil ca să nu aibă multă vreme pentru Silezia, ceea ce nu este bine ceea ce înseamnă că vor fi noi recrutări din această parte, iar în cazul nostru există o anumită posibilitate de jafuri și în părțile noastre. Orice ne-ar veni de acolo, nu voi ezita să vă aduc la cunoștință... Majestatea Sa a auzit din Ungaria că turcii trec pe această parte a Dunării spre noi, nu știu unde, dar din două lucruri unul e sigur: fie rămășița. dintre maghiari vor rămâne în acest amestec, sau vor veni la noi prin munți spre Cracovia, așa cum de demult Skender Pașa propunea. Nu avem informații despre solul nostru, doar Voievodul Transilvaniei anunța ca frecvente sedinte de senat și pe o nota separata informații de la servitori.

11

1619 iunie 28. Tandem pryszly iedne listy z Constantinopola od P Posła posełam copią wm mw mcwy panu mała się baczy pokoju nadzieja ja tak długiem w odprawie jego zwłokami bez wątpienia tak będzie jako sam ... na korni pisania że go zatrzymać będą dotąd asz obaczą jaki tu progres Skender Bassa uczyni który się tu ku nam przyknął. Co Gratian do mnie pisze posełam sam list wm mw mcwy panu przychodzi mu się ta bliskość Skinder Basse i radby go stąd zbeł o co się widzę omnibus modis starać chce, i do JMP Kanclerza, aby go do Porty opisował co nam dalej przydzie oznajmić wm mw mcwy panu nie zaniecham. Lisowczykowie już zapłata .... i z gromad się swych rozeszli idą jednak cu Ukrainie absque ma lefiis chcąc się zaciągnąć przeciwko Pogaństwu, zacyzm ze onego intentum naszego nic nie będzie KJM Czeskiemu rzeczy we z tych terminach stanęły wojska Czeskie pod samemi murami Wiedeńskimi opanowawszy wszystkie przedmieścia. Tu od nas wielka nieostrożność że ich przez Dunai przepuszczono. Sam Król Czeski jest w Wiedniu. Arcyksiążę Leopold wszedł ze 4000 ludzi do Wiednia, którzy rozłożeni na miejscach podejrzanych bo się swych najwięcej obawiają. Eo *andacae (?) processerunt* Czechowie że Króla swego oblegli, a snać to najwięcej dla tei przyczyny żeby zabranili ziechania Ferdinandowi na Electią Cesarską...28 juny 1619.

<Traducere>

Acum, au sosit niște scrisori de la Constantinopol de la panul sol, pe care le trimit în copie milostivirii voastre, speranța păcii e mică, așa văd eu întârzierea trimiterii lui prin diferit trectext, fără îndoială că așa va fi cum va dori însuși Dumnezeu.. pe punctul de a scrie, îl vor reține până când vor vedea cum progresează aici Skender, Bass care s-a apropiat de noi. Ce îmi scrie Gratian vă trimit însăși scrisoarea milostivirii voastre. Această apropiere de Skinder Basse nu o vede cu ochi buni și ar vrea plecat de aici, așa cum văd, omnibus modis vrea să încerce. Și Cancelarului JMP, ca să-l descrie Porții, ce se va întâmpla noi mai departe, voi anunța milostivirea voastră. Lisowzycilor le-au plătit deja... și s-au împrăștiat din grupurile lor, dar se duc în Ucraina dorind să se înroleze împotriva păgânismului, astfel încât intenția noastră să nu aibă nicio consecință pentru KJM Czech, iar la aceste date, Trupele cehe au ajuns chiar sub zidurile Vienei, după ce au preluat toate suburbiile. A fost marea noastră nepăsare că li s-a permis să treacă Dunărea. Însuși regele Cehiei se află la Viena. Arhiducele Leopold a intrat în Viena cu 4.000 de oameni, care erau răspândiți în locuri suspecte pentru că se temeau

cel mai mult de oamenii lor. Ceste ceva ieșit din comun că Cehii și-au asediat regele și, poate, în principal din acest motiv i-au refuzat lui Ferdinand dreptul la alegerile imperiale... 28 iunie 1619.

12

1619 iulie 15. ... To co beło z Ukrainy posłał JMC Regent wm mw mcwy panu ja na ten czas co do mnie Gratian pisał posełam. Wielką się jego uprzejmość przeciwko nam pokazuje. Dai Boże aby ją rzeczą samą oświadczyć chciał. Cokolwiek stamtąd mieć będą oznaimić wm mw mcwmu panu nie zaniecham. O potocznych sam rzeczach naszych powie JMC opat Timecki który nas prętko odbiega. Ja dłużej nie zabawiając zwykłej się mcwej łasce mw wm mciwy pana pilnie oddawam. 15 July 1619.

<Traducere>:

Ceea ce venea din Ucraina am trimis de către JMC Regent wm mw mcwy și ceea ce în acest moment Gratian mi-a scris vă trimit. Amabilitatea lui față de noi este mare. Să dea Dumnezeu ca să o demonstreze prin faptă. Orice am de acolo, vă voi anunța și nu mă voi abține să o fac. Despre treburile noastre ordinare vă va comunica opatul Timecki care de curând va pleca. Eu mai mult nu vă rețin și milostivei mile rămân. 15 iulie 1619.

13

1619 iulie 23. Acz rozumiem że JMP Kanclerz w liście swoim wypisuje wm mw mcwu panu de preasenti rerum statu na Ukrainie, jednak i ja chciałem to posłać wm mw mcwu panu co do JKM pisał i posłał, abyś tym dostateczniejszą raczeł mieć o wszystkim wiadomość. Nierychły P Posła nasego z Constantinopola wyjazd wymawia Gratian chorobą wezyrową. Dai Boże żeby ta tylko przyczyna była co wiedzieć jeśli to Pogaństwo na co inszego nie czeka obawiacz się i teras ofasporaty (?) ich za tym wyjściem Kozaków, choć to w małej liczbe na morze i cztery czołny które poszły dawno przeciwko nam za wziętych snadnie pobudzić mogą, a jako się za to Turcy uimują z listu od P. Posła pisanego wyrozumiesz wm. mój mciwy pan. Mam i drugie listy P. Posłowi ale ze ciframi pisanie, jeszcze nie mam przełożone przeszle jednak i te wm mciwemu memu panu za pierwszą okazją. Z inszych stron nie mamy jeni publicis.

<Traducere>:

Deși înțeleg că în scrisoarea sa, Cancelarul JMP vă scrie despre statutul de preasenti rerum în Ucraina, dar am vrut să vă trimit și despre JMP și vi l-am trimis, astfel încât să aveți informații mai adecvate despre toate. Gratian scuza plecarea noastră din Constantinopol din cauza bolii vizirului. Dacă vrea Dumnezeu, să fie numai această cauză ceea ce să știi dacă acest păgânism nu așteaptă nimic altceva, iar în viitor pentru ieșirea cazacilor așteaptă această ca această ieșire, deși în număr mic pot stârni cu ușurință chiar cele patru corăbii care au mers împotriva noastră care au fost luate mult timp, și cum Turcii se comportă acum din scrisoarea solului veți înțelege, Mai am și alte scrisori de la domnul sol, dar cu cifre, încă nu le-am transcris, dar le voi transmite cu prima ocazie. Nu avem știri din alte părți.

ORCID: 0000-0002-8213-5157

<https://doi.org/10.58187/rim.137-138.15>

CZU:94(478)''1918/1939'':338(478)''1918/1939''

ISTORIOGRAFIE

Nicolae Enciu*

PROBLEMATICA SOCIAL-ECONOMICĂ A BASARABIEI INTERBELICE ÎN ISTORIOGRAFIA CONTEMPORANĂ**

THE SOCIAL-ECONOMIC PROBLEMS OF INTERWAR BESSARABIA IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY

Rezumat. Valorificând o gamă largă și variată de articole, studii, monografii și sinteze editate de-a lungul timpului, prezentul demers reprezintă o analiză critică a preocupărilor istoriografiei românești și a celei străine în domeniul istoriei social-economice a Basarabiei interbelice. Analiza noastră pornește de la necesitatea unei mai bune înțelegeri a unei perioade încă puțin studiate și cunoscute din istoria contemporană a spațiului pruto-nistrean, urmărind obiectivul evaluării stadiului actual al studiilor de istorie social-economică a Basarabiei interbelice, respectiv, identificarea căilor și metodelor de soluționare a principalelor subiecte de istorie social-economică a Basarabiei interbelice, în concordanță cu potențialul documentar, statistic și istoriografic acumulat la etapa actuală de cercetare.

Cuvinte-cheie: istorie social-economică, Basarabia, perioada interbelică, istoriografie, România Întregită, modernizare, creștere economică.

Abstract. Drawing on a wide and varied range of articles, studies, monographs and syntheses published over the years, the present paper is a critical analysis of the preoccupations of Romanian and foreign historiography in the field of the social-economic history of interwar Bessarabia. Our analysis is based on the need for a better understanding of a period still little studied and little known in the contemporary history of the Pruto-Nistriean space, with the aim of evaluating the current state of studies of the social-economic history of interwar Bessarabia, respectively, to identify ways and methods of solving the main topics of social-economic history of interwar Bessarabia, in accordance with the documentary, statistical and historiographical potential accumulated at the current stage of research.

---

* **Nicolae Enciu**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Studiu realizat în cadrul proiectului bilateral „Trasee și convergențe culturale și naționale: Transilvania și Basarabia” coordonat de conf. univ. dr. Maria Tătar-Dan de la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș. Cod proiect: PN-IV-PB-8.3-ROMD-2023-0134.

Keywords: social-economic history, Bessarabia, interwar period, historiography, Entire Romania, modernisation, economic growth”.

În cunoscuta sa broșură privind „Contribuțiunile la bibliografia social-economică basarabească”, apărută în 1930, Alex Kidel constata că, dacă bibliografia istorică basarabească era și până în acel an insuficientă și „în fașe”, cea social-agrară și economică era chiar complet inexistentă: „fără exagerare se poate spune că istoriografia basarabească este exclusiv descriptiv-istorică, și prea puțin economico-socială”¹. În mod paradoxal, această mare lipsă a istoriografiei basarabene avea și avantajul că „pe acest teren se poate face știință *sine ira et studio*”².

a) Studii românești și occidentale realizate între cele două războaie mondiale

Începutul studierii Basarabiei interbelice din punct de vedere social-economic a fost pus în 1919 de cunoscuții autori dr. C. Filipescu și directorul statisticii basarabene din primii ani postbelici, Eugeniu N. Giurgea, care, într-o primă încercare de „considerațiuni generale, agricole, economice și statistice” asupra Basarabiei, subliniau necesitatea studierii și cunoașterii pământului, bogățiilor, climei, apelor, populației și îndeletnicirilor ei, a stării materiale și economice a populației, - altfel spus, a temeliei pe care urma a fi clădit edificiul social de mai târziu³. Lucrarea autorilor urma să pună începutul cunoașterii amănunțite a Basarabiei, împlinind un gol în scrierile românești, iar în continuare, prin noi contribuții de cercetări pe terenuri diferite și cu mijloace diferite, trebuia să se ajungă la cunoașterea Basarabiei în toată complexitatea ei⁴.

Utilizând atât publicații rusești de până la 1918, cât și lucrări mai recente în limba română, dr. I. Teodorescu a efectuat, la rândul său, o primă încercare de sistematizare a informațiilor de care a dispus într-un prim „studiu statistic complet din toate punctele de vedere asupra Basarabiei”, prezentând inclusiv „mersul evolutiv al vieții economice” din acest ținut⁵.

Revenind după un nou efort de documentare, ca urmare a studierii diverselor publicații ale zemstvei basarabene, a documentelor și materialelor aflate în fondurile Direcției generale a statisticii din Basarabia, Eugeniu N. Giurgea a publicat, în 1923, un consistent Dicționar statistic al Basarabiei⁶, în care a prez-

¹ Alex Kidel, *Contribuțiuni la bibliografia social-economică basarabească*, Chișinău, Tipografia Carmen Sylva, 1930, p. 2.

² Ibidem, p. 1-2.

³ C. Filipescu, E.N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, Institutul de arte grafice „România Nouă”, 1919, p. 4.

⁴ Ibidem.

⁵ I. Teodorescu, *Basarabia*, în „Buletinul statistic al României”, seria IV, vol. XIV, nr. 1, 1919, p. 20-48.

⁶ *Dicționarul statistic al Basarabiei. Întocmit pe baza recensământului populației din anul 1902. Corectat prin datele actuale, statistice ale primăriilor și prin tabelele biurourilor de populație centralizate în 1922/1923*. Ediție oficială, Chișinău, Tipografia societății anonime „Glasul Țării”, 1923, 688p.

entat, „pe cât ne-a fost posibil, aproape situațiunea reală, din toate punctele de vedere, a Moldovei noastre dintre Prut și Nistru”. Potrivit autorului dicționarului, publicațiile privitoare la situația Basarabiei înainte de 1918 învedera îndeajuns că, „deși era pentru Rusia o provincie lăaturalnică și de a treia categorie, în comparație cu alte provincii centrale ale ei, cu toate acestea trăgea și ea destul de mult în balanța generală, economică, a fostului imperiu”⁷.

Între primii autori care au contribuit la cunoașterea inclusiv din punct de vedere social-economic „a acestei frumoase și binecuvântate părți a Moldovei lui Ștefan cel Mare”, prin numeroase conferințe în care a tratat „despre rostul regiunilor basarabene în trecutul neamului nostru”, se numără și profesorul la Universitatea din Cernăuți, membrul Academiei Române Ion I. Nistor (1876-1962). Astfel, urmărind să ofere cititorilor o carte, în care „să se reoglindească faptele săvârșite de moșii și strămoșii noștri pe meleagurile basarabene, de la așezarea lor acolo până în zilele noastre, cu toate necazurile și suferințele lor, cu toată munca și jertfa lor, cu toată nădejdea în izbânda care era să vină”, lucrarea de popularizare a prof. Ion Nistor „Istoria Basarabiei” este importantă prin faptul că a adunat tot ce s-a putut găsi, în acei ani, cu privire la Basarabia, adăugând și întregind informațiile cu cele văzute, auzite și constatate de autor la fața locului și aducând, astfel, lumină „în o serie întregă de chestiuni controversate”⁸.

Continuându-și și aprofundându-și investigațiile în aceeași direcție, în 1938, la împlinirea a două decenii de la Unirea Basarabiei cu România, prof. Ion Nistor va publica o consistentă broșură în care va demonstra, cu date și argumente obiective, că reîncadrarea Basarabiei în viața politică, economică și culturală românească a însemnat „începutul unei ere noi de prosperitate și progres pentru regiunea Moldovei dintre Prut și Nistru”⁹.

De o incontestabilă valoare documentară și statistică este și monografia Basarabia editată în 1926 sub îngrijirea membrului Academiei Române, Ștefan Ciobanu (1883-1950)¹⁰. Alcătuită de un grup de intelectuali pe urmele imediate ale Expoziției generale din Chișinău, din anul 1925, lucrarea în cauză a urmărit „să lase o dungă de lumină în conștiințele tuturor acelor care vor dori să cunoască realitatea diferitelor probleme și stări din Basarabia” (Ștefan Ciobanu, Cuvânt înainte). Studii de un real interes pentru lucrarea de față sunt cele elaborate de H. Celebidachi („Agricultura”), Vasile Ghenzul („Cooperația în Basarabia”) și, mai ales, Const. I. Lungu și T. Al. Știrbu („Basarabia economică”). După o amplă incursiune în trecutul economic al Basarabiei, după o atentă examinare a comerțului și industriei

⁷ Ibidem, p. 2.

⁸ Ion I. Nistor, *Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare*. Ed. a III-a, Cernăuți, Institutul de Arte grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1923, p. VI.

⁹ Ion I. Nistor, *Basarabia sub dominațiunea românească. La 20 de ani de la Unire*, Cernăuți, Editura „Glasul Bucovinei”, 1938, p. 9.

¹⁰ *Basarabia. Monografie sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu*, Chișinău, Imprimeria Statului, 1926, 477p.

de la 1918, a activității industriale, a căilor de comunicații, creditului, caselor de economii, a băncilor, impozitelor ș.a., cei doi autori constată că „drumul pe care Basarabia și-l croiește pentru viitor este bine pietruit și duce drept către îndeplinirea idealurilor sale economice”¹¹. Chezășia aceluși optimism al autorilor o constituia populația Basarabiei – „săteanul muncitor, cinstit și blând”¹².

Pe parcurs, de la încercările individuale și răsfețe de studiere a problematicii social-economice a Basarabiei s-a procedat la instituționalizarea acestor preocupări. Astfel, o importantă contribuție la cunoașterea realităților social-economice din Basarabia interbelică a adus-o Institutul Social Român din Basarabia, cu secția economică din componența sa condusă de prof. T. Al. Știrbu¹³. Potrivit revistei „Economia Națională” (București), studiile realizate de T. Al. Știrbu în acest domeniu, făceau parte din „puținele lucrări de monografie sociologică reușite până în într-atât, încât să ne redea satul așa cum este el în realitate”¹⁴. O altă revistă, „Viața Românească”, consemna că „cercetările dlui prof. Știrbu constituie o prețioasă contribuție la cunoașterea realității rurale și asupra lor ar trebui să se oprească, în mod special, organismele politice ale căror programe se sprijină pe nevoile maselor populare”¹⁵.

Un larg ecou în anii interbelici l-au avut publicațiile Institutului Social Român din Basarabia, în special Buletinul acestuia, în care au apărut o serie de studii extrem de importante privind diverse aspecte ale vieții sociale și economice din satele Nișcani și Iurceni, jud. Lăpușna din regiunea Codrilor Centrali ai Basarabiei, din satul Copanca, jud. Tighina, din satul Popeștii de Sus, jud. Soroca, ale unor cunoscuți autori precum Pavel I. Guja, prof. S. Bogos, T. Al. Știrbu, prof. Ioan Antonovici ș.a.¹⁶.

O importantă realizare a școlii sociologice românești din perioada interbelică a prof. Dimitrie Gusti (1880-1955) o constituie ancheta sociologică din 60 de sate, efectuată de echipele studențești în vara anului 1938 sub conducerea lui Anton Golopenția și a dr. D.C. Georgescu, inclusiv în 10 sate din Basarabia (Chirileni-Bălți, Colibași-Cahul, Corcmaz-Cetatea Albă, Cuhurești-Soroca, Delacheu-Tighina, General Averescui-Ismail, Ignăței-Orhei, Lozova-Lăpușna, Văleni-Cahul și Vancicăuți-Hotin). De un interes deosebit pentru obiectul studiului nostru este volumul doi al anchetei, în care este analizată situația economică a satelor investigate¹⁷.

¹¹ Const. I. Lungu, T. Al. Știrbu, *Basarabia economică*, în Basarabia. Monografie sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, Imprimeria Statului, 1926, p. 395-472.

¹² Ibidem, p. 471.

¹³ Nicolae Enciu, *Aspecte din activitatea Institutului Social Român din Basarabia (1934-1940)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4 (28), 1996, p. 28-33.

¹⁴ „Economia Națională”, anul LXIV, nr. 9, 1937, p. 25.

¹⁵ „Viața Românească”, anul XXIX, nr. 12, 1937, p. 129-131.

¹⁶ *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*, tomul I, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1937, p. 39-54, 219-231, 241-271, 329-336.

¹⁷ *60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara 1938*. Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și Dr. D.C. Georgescu. II: Situația economică, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941, 295p.

O realizare de excepție a perioadei interbelice este opera fundamentală în patru volume Enciclopedia României, apărută între 1938 și 1943 – sinteză a tuturor informațiilor și preocupărilor privind geografia, demografia, istoria, psihologia, manifestările economice, sociale, culturale, juridice și administrativ-politice. Materialele cuprinse în special în volumele 3 și 4 ale enciclopediei¹⁸ constituie, până în prezent, o sursă de documentare de care nu se poate dispensa nici un cercetător al realităților social-economice din Basarabia interbelică.

Particularitatea perioadei interbelice constă în faptul că enciclopedii de mare valoare au fost editate ca urmare a unor inițiative particulare, cum ar fi, bunăoară, lucrările de acest fel elaborate de autori precum G. Ursu¹⁹, Octav George Leca²⁰, Lucian Predescu²¹ ș.a.

Considerată la modul general, în pofida lipsei distanței temporale necesare unor concluzii ample și de substanță asupra evoluției social-economice a României Întregite, istoriografia românească din perioada interbelică s-a remarcat nu numai prin importante acumulări cantitative, ci și prin lucrări de sinteză de o mare valoare științifică, cum ar fi, bunăoară, volumul „Evoluția economiei românești” (1940) al ilustrului economist, sociolog și om politic, profesor la Universitatea din București, Virgil N. Madgearu (1887-1940)²². Apărută în toamna anului 1940, lucrarea a reprezentat o primă încercare reușită de sinteză asupra evoluției economiei românești în perioada 1918-1938, perioadă marcată de influența masivă a crizei economice mondiale, precum și de acțiunea economiilor de război europene în preajma anului 1939.

O altă trăsătură distinctivă a istoriografiei românești din perioada interbelică constă în evoluția acesteia într-o strânsă corelație și în contextul istoriografiei europene, care manifesta un real și constant interes nu numai pentru aspectele istorice, etnografice sau culturale, ci și pentru problemele social-economice ale României. Astfel, lucrări de un real interes pentru aspectele social-economice ale României, inclusiv ale Basarabiei interbelice, au realizat, în acei ani, Emmanuel de Martonne²³, Antony Babel²⁴, Ch. U. Clark²⁵, R.W. Seton-Watson²⁶ și mulți alți autori străini.

¹⁸ *Enciclopedia României*. Vol. I-IV, București, Imprimeria Națională, 1938-1943.

¹⁹ G. Ursu, *Dicționar enciclopedic administrativ*, Cluj, Tipografia „Cartea Românească”, 1935, 659p.

²⁰ Octav G. Leca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, Editura „Universul” S.A., 1937, 630p.

²¹ Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc, oameni și înfăptuiri*, București, Editura Cugetarea-Georgescu Delafraș, 1940, 953p.

²² V.N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Editura „Independența economică”, 1940, 403p.

²³ Vezi: Nicolae Enciu, Vasile G. Ursu, *Emmanuel de Martonne - l'avocat de la Roumanie à la Conférence de Paix à Paris en 1919-1920 en matière de Bessarabie*, Mauritius, Éditions Universitaires Européennes, 2018, 228p.

²⁴ Antony Babel, *La Bessarabie. Étude historique, ethnographique et économique*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1926, 361p.

²⁵ Ch. U. Clark, *United Roumania*, New York, Dodd, Mead & Co., 1932, 418p.

²⁶ R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians. From Roman Times to the Completion of*

b) *Istoriografia sovietică interbelică*

În Rusia, devenită sovietică din toamna anului 1917, problematica social-economică a Basarabiei a fost preocuparea predilectă a Societății Basarabenilor, constituită în aprilie 1925 la Moscova, în cadrul Congresului I Unional al basarabenilor emigrați în URSS și care a urmărit obiectivul „eliberării Basarabiei de sub jugul ocupanților români” și „reunirea ei cu Uniunea Sovietică”²⁷, editând, din 1926, revista „Basarabia Roșie” («Красная Бессарабия»). Întreaga activitate propagandistică a acelei publicații a urmărit, până în 1940, realizarea obiectivelor politice formulate în 1926. În cadrul aceluși program, tematica „confiscării de la țărani basarabeni a cuceririlor Puterii Sovietice instaurate în ținut la începutul anului 1918”, a „degradării” situației economice și financiare a gospodăriilor țărănești în consecința aplicării reformei agrare din 1918-1924 în Basarabia, a „exploatării crunte” a populației rurale din Basarabia de către „boierii și moșierii români”, a foametei permanente ce bântuia mediul rural basarabean, a emigrării în masă a țăranilor basarabeni etc., au ocupat un loc constant și prioritar în paginile „Basarabiei Roșii”.

Astfel, deja în primul număr al revistei, B.I. Borisov afirma că „țăranimea basarabeană a fost coborâtă pe ultima treaptă a sărăciei”²⁸. În următorul număr, erau reproduse fragmente din ziarul „Bessarabskoe slovo” (23 martie 1926) referitoare la „febra emigrației” din județele sudice ale Basarabiei, autorul concluzionând că „fuga locuitorilor unor sate întregi denotă fenomenul pustiirii satului basarabean” în întregime²⁹. Într-un alt număr al aceleiași reviste, erau reproduse datele publicate în „Buletinul muncii” (București) referitoare la emigrația populației din Basarabia (1.450 de persoane în 1924 și 12.241 – în 1925). Având convingerea că datele „Buletinului muncii” erau incomplete, redacția revistei „Basarabia Roșie” a considerat necesar să „completeze” informația oficială a Ministerului Muncii al României cu datele privind „refugiații basarabeni de peste Nistru”, precum și cu „unele date neoficiale” (deci, neverificabile), concluzionând că „putem doar să ne imaginăm, cât de greu trăiesc țăranii basarabeni sub autoritatea jandarmilor români”, o dată ce „sunt impuși cu miile să părăsească locurile natale”³⁰. În schimb, potrivit unui alt autor, I. Larin, informațiile parvenite în Basarabia de peste Nistru, din URSS, demonstau „înflorirea” acolo „a drepturilor țăranilor, a grijii publice față de țăranime și sfera rurală în ansamblu, a dezvoltării culturii rurale și a spiritului critic în rândul țăranilor”³¹. Acest contrast, în opinia aceluiași autor, făcea ca simpatiile țăranilor basarabeni să fie orientate exclusiv spre URSS, aceștia simțind în permanență „o puternică atracție” față de „patria socialismului”³².

Unity, London, Cambridge University Press, 1934, 596p.

²⁷ От редакции // «Красная Бессарабия». Москва, 1926. № 1. С. 3.

²⁸ Б.И. Борисов. Бессарабия сегодня // «Красная Бессарабия». Москва, 1926. № 1. С. 9.

²⁹ Бегство крестьян // «Красная Бессарабия». Москва, 1926. № 2. С. 53.

³⁰ Сколько эмигрирует из Бессарабии // «Красная Бессарабия». Москва, 1926. № 3-4. С. 45.

³¹ Ю. Ларин. Политика кишинёвского погрома // «Красная Бессарабия». Москва, 1926. № 5-6. С. 4.

³² Ibidem, p. 4.

În Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, proclamată la 12 octombrie 1924 în componența Ucrainei sovietice, tratarea diverselor aspecte social-economice din Basarabia interbelică a purtat invariabil un caracter pur propagandistic și ideologic, urmărind pregătirea terenului pentru exportul revoluției comuniste în România³³, denigrarea pe toate căile a modelului economic al democrației liberale europene și impunerea prin forță a principiilor stalinismului economic – naționalizarea tuturor întreprinderilor industriale și a mijloacelor de producție, colectivizarea gospodăriilor individuale țărănești, schimbarea radicală a structurii socio-profesionale a populației ș.a.³⁴.

La modul general, toate publicațiile sovietice din perioada sovietică privind evoluția social-economică a Basarabiei în componența României, au tratat subiectul respectiv prin prisma obiectivelor politice ale Societății Basarabenilor, formulate la indicațiile guvernului sovietic: „1. Răsturnarea boierimii românești din Basarabia în urma acutizării contradicțiilor de clasă și naționale; 2. Sovietizarea Basarabiei; 3. Unirea Basarabiei Sovietice cu Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, iar, prin intermediul acesteia – cu URSS; 4. Basarabia Sovietică – un factor revoluționar uriaș, care va accelera răsturnarea dominației boierilor și capitaliștilor în întreaga Românie; 5. Basarabia Sovietică – etapă foarte importantă, prin revoluția din România, spre sovietizarea Balcanilor”³⁵.

c) *Istoriografia din RSSM*

Considerată la modul general, istoria social-economică a Basarabiei interbelice a ocupat un loc distinct în istoriografia din RSS Moldovenească, doar că autorii respectivi nu au urmărit scopul de a reproduce corect, în manieră strict științifică realitățile istorice ale perioadei în cauză.

Caracteristica generală a tuturor lucrărilor de istorie social-economică apărute în anii postbelici în RSS Moldovenească constă în elaborarea lor în strictă conformitate cu preceptele și dogmele teoriei marxist-leniniste, care a avut statutul de ideologie oficială a unicului partid comunist instalat la putere din 1940 și, ulterior, din august 1944³⁶. O altă caracteristică a istoriografiei sovietice din perioada respectivă constă în falsificarea și denigrarea intenționată a proceselor social-economice din Basarabia interbelică, pentru demonstrarea tezelor propagandei sovietice, potrivit cărora administrația românească ar fi „sărăcit poporul” în acei ani, l-ar fi „lăsat fără cultură și în suferință de boli prin neîngrijire sanitară”³⁷.

³³ Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (1924-1940)*, București-Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2021, p. 11-15.

³⁴ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*. Ediția a IV-a și notă asupra ediției de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1995, p. 258-262.

³⁵ От редакции // «Красная Бессарабия». Москва, 1926. № 1. С. 3.

³⁶ *Panorama comunismului în Moldova Sovietică. Context, surse, interpretări*. Editor: Liliana Corobca, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 743, 744.

³⁷ *Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova*, fond 691, inv. 1, dosar 39, vol. I, fila 20.

Pe parcursul mai multor decenii, așa cum pe bună dreptate menționa acad. Ștefan Pascu, „condeie în slujba unor interese străine științei, servind alte scopuri decât cele ale înțelegerii și colaborării între popoare”, au folosit istoria drept „armă de învrăjpire și tensiune, înlocuind adevărul obiectiv cu interpretări subiective, tendențioase, neștiințifice”³⁸. În aceeași ordine de idei, prof. Anton Moraru sublinia că literatura comunistă a furnizat doar date eronate privind evoluția economiei Basarabiei în anii interbelici, pretinzând, fără temei, că Basarabia ar fi devenit „o colonie”, „o provincie înapoiată” a României. În realitate, așa cum demonstrează același istoric, în anii dintre cele două războaie mondiale Statul român a depus eforturi considerabile în vederea redresării vieții economice din Basarabia, pentru refacerea ei internă și integrarea ținutului în ansamblul economic al României Întregite³⁹. Totodată, au fost necesare eforturi suplimentare pentru depășirea pierderilor materiale și umane din timpul războiului, refacerea aparatului de producție și de circulație a mărfurilor, a consecințelor ocupării teritoriului Basarabiei de către armata Rusiei țariste⁴⁰.

Rescrierea marxist-leninist-stalinistă a istoriei Basarabiei, inclusiv denigrarea și falsificarea perioadei interbelice au făcut obiectul preocupărilor, în primul rând, la nivel oficial al conducerii de partid a RSSM⁴¹. Au fost adoptate mai multe decizii ale plenarelor CC al PCM, care obligau istoricii să elaboreze sinteze de istorie a republicii în spirit sovietic și comunist⁴².

Una din cele mai caracteristice și ilustrative lucrări de istorie social-economică a Basarabiei interbelice, scrisă în stil sovietic, este cea semnată de A. Dolnik⁴³ și editată în 1945 la Moscova. Chiar dacă a utilizat un vast material statistic și documentar, preluat atât din publicațiile românești, cât și din presa periodică a anilor '20 - '30, autorul le-a interpretat, într-un mod subiectiv și tendențios, în direcția demonstrării „caracterului insuportabil al condițiilor create de oligarhia românească poporului trudit din Basarabia”⁴⁴. Maniera sovietică de interpretare a informației iese în evidență din chiar unele subtitluri ale lucrării autorului, cum ar fi: „Jaful impozitar”, „Agravarea stării sănătății populației și creșterea mortalității”, „Țara întunericului”, „Regimul teroarei politice” etc.

³⁸ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*. Vol. I, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 9.

³⁹ Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, Editura „Aiva”, 1995, p. 204-205.

⁴⁰ Ibidem, p. 205.

⁴¹ Vezi: Valentin Burlacu, *Știința istorică în sistemul de propagandă din RSSM (anii 1960 – 1980)*, Chișinău, Tipografia „Cavaioli”, 2014, 365p.

⁴² Я.С. Гросул, Н.А. Мохов, *Историческая наука Молдавской ССР*. Москва: «Наука», 1970. С. 47.

⁴³ А. Дольник, *Бессарабия под властью румынских бояр (1918-1940 гг.)*. Москва: ОГИЗ, Госполитиздат, 1945, 175с.

⁴⁴ Ibidem, p. 138.

În istoriografia din RSSM s-a acordat o anumită atenție satului basarabean din perioada interbelică, lucrările lui A.M. Lazarev, V. Malinski, N.P. Frolov, A. Dolnic, V. Dembo, precum și unele lucrări colective⁴⁵ conținând anumite materiale privind starea agriculturii din acei ani, politica agrară, condițiile de trai ale populației rurale ș.a. Și în acest caz, însă, realitățile perioadei interbelice au fost puternic distorsionate prin punerea în prim-planul preocupărilor a unei pretinse „lupte de clasă” în satul basarabean. Caracteristică și ilustrativă, totodată, în această privință, pentru modalitatea de interpretare a problematicii social-economice a Basarabiei interbelice, este lucrarea colectivă din 1973 a istoricilor Ia. M. Copanschi, N.V. Berezneakov, I.M. Bobeico, U.G. Murzac și V.P. Platon, „Lupta oamenilor muncii din Basarabia pentru eliberarea și reunirea ei cu Patria Sovietică”. Pretinzând că literatura propagandistică apărută până în acel an nu înălăturase necesitatea editării unei lucrări monografice speciale consacrate „luptei oamenilor muncii din Basarabia, duse timp de 22 de ani împotriva ocupanților, pentru eliberarea sa și reunirea cu Patria Sovietică”, autorii respectivi și-au propus să demonstreze, bazându-se „pe un cerc larg de date documentare și pe folosirea tuturor realizărilor științei istorice sovietice”, teza Basarabiei în calitate de „primă victimă a planului imperialismului mondial de luptă împotriva tinerei Republici Sovietice”, care ar fi fost lipsită de „cuceririle revoluției socialiste”, prin restabilirea „rânduielilor burghezo-moșierești” și instaurarea unui „regim de teroare sângeroasă”⁴⁶.

În conformitate cu „specializarea” fiecărui autor și cu directivele respective de partid, Ia. M. Copanschi a relatat despre „decăderea continuă a economiei Basarabiei” și „înrăutățirea situației maselor truditoare”⁴⁷; N.V. Berezneakov – despre „politica economică a ocupanților” și „regimul cruntei asupriri sociale, naționale și politice”⁴⁸; I.M. Bobeico – despre „accentuarea caracterului colonial al regimului de ocupație din ținut și agravarea neconținută a situației social-economice a oamenilor muncii”⁴⁹, iar V.P. Platon – despre „mișcarea revoluționară a clasei muncitoare și a țăranimii truditoare”⁵⁰.

Prezentă în toate sintezele de istorie și în analizele istoriografice din perioada sovietică⁵¹, problematica social-economică a Basarabiei interbelice a fost tra-

⁴⁵ Лупта оаменилор мунчий дин Басарабия пентру елибераря ши реуниря ей ку Патрия Советикя: аний 1918-1940 / Н.В. Березняков, И.М. Бобейко, Я.М. Копанский, У.Г. Мурзак, В.П. Платон, Кишинэу, «Карта Молдовеняскэ», 1973, 780п.

⁴⁶ Ibidem, p. 5-6.

⁴⁷ Ibidem, p. 5-34, 407-428.

⁴⁸ Ibidem, p. 227-255.

⁴⁹ Ibidem, p. 607-628.

⁵⁰ Ibidem, p. 645-666.

⁵¹ Я.С. Гросул, Н.А. Мохов, Историческая наука Молдавской ССР, Москва: «Наука», 1970, 128с.; Историческая наука Советской Молдавии. К 60-летию образования Молдавской ССР и создания Компартии республики. В.И. Царанов (отв. ред.), Кишинёв: «Штиинца», 1984, 208с.

ată în permanență conform unei scheme abstracte, prin prisma teoriei marxist-leniniste despre formațiunile social-economice și în contrast cu evoluția social-economică a RASS Moldovenești din anii 1924-1940, după cum urmează^{52,53}:

„Dezvoltarea social-economică a Basarabiei în componența României regale”:	RASSM (1924-1940) / „Raioanele moldovenești din partea stângă a Nistrului” ⁵³ :
<ul style="list-style-type: none"> • Industria: o tendință generală caracterizată prin procese de stagnare; izolarea economiei basarabene de piețele de desfacere a producției din Rusia și Ucraina; bariere vamale interne, monopolul statului român asupra achiziționării de materii prime; Basarabia – appendice agrar al României regale, piață de desfacere a producției industriale a monopolurilor române și străine. • Agricultura: într-o criză cronică; reforma agrară din 1918-1924 a regenerat stăpânirea moșierească asupra pământului, a intensificat diferențierea socială la sate, a condus la scăderea productivității muncii în agricultură. • Situația social-economică generală: șomaj, creștere a prețurilor, reducerea nivelului de trai, criză agrară, răscoale și revolte muncitorești și țărănești. 	<ul style="list-style-type: none"> • Naționalizarea principalelor mijloace de producție, a băncilor, transportului, comunicațiilor etc. • Industria: un proces accelerat de industrializare și de creare de noi ramuri industriale. • Ajutor frățesc din URSS în dezvoltarea industriei alimentare; adoptarea principiului planurilor cincinale de dezvoltare a economiei naționale. • Agricultura: colectivizarea gospodăriilor individuale țărănești, lichidarea chaburimii în calitate de clasă socială, prin deportarea ei în zonele de est ale URSS. • Crearea de colhozuri și sovhozuri, transformări social-economice radicale în sate, creșterea continuă a nivelului de trai și de bunăstare a populației.

O abordare mai obiectivă și echilibrată a proceselor social-economice din Basarabia interbelică s-a dorit a fi lucrarea colectivă „Istoria economiei naționale a RSS Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre”, în special volumul trei în care este examinată perioada 1917-1958⁵⁴. Cu toate acestea, dincolo de unele constatări întemeiate pe materiale factologice strânse din arhive, din presa periodică a vremii, din diferite alte publicații și ediții, conceptul lu-

⁵² Vezi: *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Ediția a III-a, revăzută și completată. Coord.: V.I. Țaranov, Chișinău, Asociația oamenilor de știință din Moldova „N. Milescu Spătarul”, 2015, cap. XI, XII.

⁵³ Sintagma respectivă constituie o probă elocventă a faptului, cum autorii sintezei în cauză continuă să se călăuzească de teza sovietică privind „reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din RASS Moldovenească”, omițând în mod conștient promisiunea anterioară a Kremlinului de „eliberare a Basarabiei” prin „unirea Basarabiei Sovietice cu Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească și prin ea – cu URSS”. (Седьмая сессия Верховного Совета СССР. 1-7 августа 1940 г. Стенографический отчет. Москва: Издание Верховного Совета СССР, 1940. С. 22-32). Recurgând în continuare la acest subterfugiu, autorii respectivi încearcă să ascundă în continuare faptul dezmembrării teritoriului Basarabiei, prin Legea din 2 august 1940 cu privire la includerea județelor Hotin, Cetatea Albă și Ismail în componența Ucrainei sovietice (Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 2948, inv. 1, dosar 10, fila 5).

⁵⁴ История народного хозяйства Молдавской ССР с древнейших времён до наших дней. Т. 3: 1917-1958 гг. Гл. ред.: Я.С. Гросул, Кишинёв: «Штиинца», 1974, 376с.

crării nu a reușit să depășească ori să devieze de la schema ideologică impusă de partidul comunist științelor sociale privind rolul și importanța „Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”, „stagnarea” ca tendință generală în dezvoltarea economică a Basarabiei în anii interbelici, „lupta permanentă a oamenilor muncii din Basarabia pentru eliberare și reunire cu Patria Sovietică” etc., – toate acestea diminuându-i credibilitatea generalizărilor și concluziilor formulate.

Sinteza concepției sovietice privind istoria social-economică a Basarabiei interbelice, - care încheie, propriu-zis, perioada istorică respectivă, - se conține în volumul final al „celei dintâi enciclopedii universal-regionale din istoria nordului moldovenesc”, în care s-au regăsit, practic, toate neadevărurile și falsurile istoriografiei sovietice despre pretinsul „regim de ocupație al României burghezo-moșierești” și „urmările social-economice dezastruoase ale politicii colonialiste promovate de ocupanți în Basarabia”⁵⁵.

d) *Istoriografia din RSR*

În pofida numeroaselor restricții și impedimente de natură politică și ideologică ce au marcat perioada aflării la putere a lui N. Ceaușescu, o seamă de istorici și economiști au reușit să elaboreze studii și lucrări de calitate, care își păstrează actualitatea până în zilele noastre.

Un rol fundamental în investigarea unor teme centrale de istorie social-economică contemporană îl au și astăzi numeroasele lucrări despre problematica agrară în România în perioada interbelică ale distinsului cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, prof.univ.dr. Dumitru Șandru (1934-2013). De-a lungul unei cariere științifice de peste o jumătate de secol, D. Șandru a studiat cea mai importantă și complexă problemă a istoriei contemporane a românilor – chestiunea agrară, realitățile satului românesc în tumultuosul secol al XX-lea, editând în această privință opere fundamentale: „Reforma agrară din 1921 în România” (1975), „Populația rurală a României între cele două războaie mondiale” (1980), „Creditul agricol în România 1918-1944)” (1985), „Satul românesc între anii 1918-1944” (1996) ș.a.⁵⁶, – toate lucrările sale păstrându-și nealterată actualitatea și valoarea științifică.

Istoricul Zigu Ornea, la rândul său, a editat în 1980 o valoroasă lucrare despre tradiționalism și modernitate în România interbelică în care, pornind de la interogația dacă spațiul temporal interbelic a fost un bloc unitar și compact, a ajuns la concluzia, novatoare în acei ani că, examinând atent fizionomia perioad-

⁵⁵ Энциклопедия Советикэ Молдовеняскэ. Вол. 8: ПСС Молдовеняскэ. Ред.-шеф: И. Вартичан. Кишинэу: Редакция принципалэ а Энциклопедией Советиче Молдовенешть, 1981. П. 128-134.

⁵⁶ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei Române, 1975; Idem, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, Editura Academiei, 1980; Idem, *Creditul agricol în România 1918-1944*, București, Editura Academiei Române, 1985; Idem, *Satul românesc între anii 1918-1944*, Iași, Editura Cronica, 1996 ș.a.

ei interbelice, constatăm realitatea istoricității ei. Ba chiar, secționând-o, „avem surpriza să descoperim că, în diagrama devenirii, între cele două decenii interbelice, primul deține ponderea cea mai mare”, îndeplinind funcții hotărâtoare, fiind „un deceniu cu adevărat de răscruce”⁵⁷.

În aceiași ani, istoricul Viorica Moisuc aprecia cu mult curaj, într-un studiu despre punctele de vedere asupra anului 1918 în istoria românilor, că „în marea majoritate a lucrărilor sale reprezentative, istoriografia contemporană apreciază destrămarea marilor imperii multinaționale (aluzie străvezie inclusiv la destrămarea Rusiei țariste în 1917.– n.n.) și constituirea statelor independente, unitare, naționale ca fenomene inexorabile ale istoriei”⁵⁸. La rândul său, economistă Maria Mureșan a efectuat o foarte interesantă și utilă trecere în revistă a opiniilor economiștilor români din perioada interbelică cu privire la încadrarea României în circuitul economic internațional⁵⁹, iar Vasile Pușcaș a examinat, într-un studiu apărut cu puțin timp înainte de căderea regimului N. Ceaușescu, procesul de modernizare economică în România interbelică⁶⁰.

Chiar dacă au fost realizate într-un spirit strict doctrinar, identificând, de facto, istoria poporului român cu istoria PCR, lucrările istoricilor Mircea Mușat și Ion Ardeleanu au fost, la timpul respectiv, veritabile evenimente editoriale, cu un larg ecou dincolo de hotarele României. În condițiile unor presiuni politico-ideologice progresive exercitate asupra cercetătorilor, cei doi istorici au reușit să abordeze inclusiv aspecte ale Basarabiei interbelice, lansând în circuitul științific date și documente de arhivă de mare importanță.

Deja în prima lor lucrare de proporții și în opoziție diametrală cu tezele istoriografiei sovietice moldovenești, Marea Unire din 27 martie / 9 aprilie 1918 era apreciată drept un „amplu proces de autodeterminare națională și politică ce se desfășura în Europa în acea perioadă istorică”⁶¹.

Principii călăuzitoare identice au stat și la baza următoarelor două volume ale celor doi istorici, consacrate examinării proceselor politice, social-economice și culturale din România după Marea Unire, specificându-se că, în înfățișarea evenimentelor, „n-au fost omise umbrele, eșecurile, limitele privind momente sau personalități istorice”, dar, în același timp, „au fost relevate, la cotele lor reale, trăsăturile esențiale, momentele fundamentale care au durat temelii trainice

⁵⁷ Zigu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980, p. 19.

⁵⁸ Viorica Moisuc, *Anul 1918 în istoria românilor. Puncte de vedere*, în „Revista de istorie”, tomul 34, nr. 5, mai 1981, p. 866.

⁵⁹ Maria Mureșan, *Opinii ale economiștilor români din perioada interbelică cu privire la încadrarea țării noastre în circuitul economic internațional*, în „Revista de istorie”, tomul 42, nr. 4, aprilie 1989, p. 349-356.

⁶⁰ Vasile Pușcaș, *Procesul de modernizare în România interbelică*, în „Revista de istorie”, tomul 42, nr. 4, aprilie 1989, p. 335-348.

⁶¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 572.

statului național unitar român⁶². Potrivit celor doi autori, perioada interbelică a însemnat dezvoltarea pe o treaptă superioară a comunității de viață economică și spirituală, statornicită de-a lungul secolelor între toate provinciile istorice românești: „legăturile economice tradiționale au căpătat acum un nou cadru geografico-statal, ceea ce a asigurat pieței naționale un caracter unitar”. În aceeași ordine de idei, „provinciile românești reunite cu țara, prin acte plebiscitare larg democratice, s-au încadrat treptat în economia națională, unde le era locul legitim, firesc. Ținute în trecut în situația de anexe, furnizoare de materii prime și piață de desfacere pentru produsele industriale din regiunile dezvoltate ale marilor imperii vecine, ele cunosc acum, datorită efortului economic al statului român, un proces ascendent de dezvoltare⁶³.”

În șirul lucrărilor apărute în anii postbelici pe tema istoriei social-economice interbelice, culegerea de studii din 1988 coordonată de prof. univ. Vasile Pușcaș și prof. univ. Vasile Vesa își păstrează în multe privințe valabilitatea și în zilele noastre. Beneficiind de stadiul cercetării perioadei interbelice, colectivul de autori își propusese să urmărească aspectele principale ale dezvoltării și modernizării României în acei ani, soluțiile propuse fiind considerate drept „căi potențiale” spre noi și fructuoase sugestii istoriografice⁶⁴. Așa cum pe bună dreptate apreciau coordonatorii volumului, tema dezvoltării și modernizării în România interbelică este de o vastă complexitate, pretându-se la numeroase căi de abordare istoriografică, de la cea predominant metodologică (având în prim-plan interdisciplinaritatea) sau sectorială (pentru un domeniu restrâns), până la analizele de ansamblu ori comparatiste. Insistența autorilor volumului a fost centrată spre domeniul economico-social, în primul rând datorită faptului că istoriografia românească a subliniat în permanență aspectele creșterilor economice cantitative, de unde posibilitatea conturării concret-istorice a conținutului procesului dezvoltării din perioada interbelică⁶⁵.

O contribuție deosebită la afirmarea și dezvoltarea în continuare a direcției economico-sociale în istoriografia românească aparține istoricului Ion Agrigoroaiei, care încă de la începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea a publicat valoroase studii privind curente și tendințe în gândirea economică românească din perioada interbelică, privind locul și importanța perioadei interbelice în istoria

⁶² Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*. Vol. II. Partea I: 1918-1933, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. XI.

⁶³ *Ibidem*, p. V.

⁶⁴ *Dezvoltare și modernizare în România interbelică. 1919-1939*. Culegere de studii. Coord.: Vasile Pușcaș, Vasile Vesa / Universitatea din Cluj-Napoca, București, Editura Politică, 1988, p. 9.

⁶⁵ Vezi: N. Păun, M. Știrban, *Politica economică a României între primul și al doilea război mondial, în Dezvoltare și modernizare în România interbelică. 1919-1939*. Culegere de studii. Coord.: Vasile Pușcaș, Vasile Vesa / Universitatea din Cluj-Napoca, București, Editura Politică, 1988, p. 68-138; Gh. Hristodol, *Agricultura României între anii 1919-1939*, în *Idem*, p. 139-172; I. Saizu, *Dezbateri interbelice privind „raționalizarea” culturii românești*, în *Idem*, p. 236-154.

contemporană a românilor⁶⁶ ș.a. De o importanță metodologică pentru scrierea istoriei social-economice a Basarabiei interbelice este constatarea prof.univ.dr. Ion Agrigoroaiei, conținută în lucrarea „România interbelică în paradigmă europeană: probleme economice și aspecte ale modernizării”, rezultând dintr-o vastă experiență de cercetare a problematicii respective: „Până la începutul secolului al XX-lea, România realizase transformări semnificative, uneori spectaculoase, în importante domenii de activitate. Procesul de sincronizare cu civilizația europeană – început cu aproape un secol în urmă – cunoscuse în acele domenii un ritm accelerat; România devenise o țară conexată prin toate «canalele» de comunicare cu lumea europeană civilizată. Reducerea decalajului față de Occident s-a făcut cu sacrificii dureroase, suportate în special de țărâtime”. Cu referire la perioada istorică ce a urmat și la consecințele acesteia, „izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial și căderea fruntariilor naționale în cursul anului 1940 au întrerupt brutal o evoluție economică ce-și propusese să recupereze treptat multe din rămănerile în urmă, în raport cu statele dezvoltate din Europa”⁶⁷.

În fine, nu însă și în ultimul rând, importante contribuții documentare, istoriografice și metodologice în domeniul cercetării perioadei interbelice, în ansamblul ei, inclusiv a vieții social-economice din acei ani, aparțin istoricului Ioan Scurtu. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității București (1957-1962), Ioan Scurtu își susține în 1971 o originală teză de doctorat având ca obiect Istoria Partidului Țărănesc între 1918 și 1926, publicată în 1975⁶⁸. Era prima monografie a unui istoric român din perioada comunistă, consacrată unui partid „burghez”. A urmat o prodigioasă activitate științifică și didactică, editând, încă din acei ani, lucrări de mare valoare științifică în domeniul perioadei interbelice. Între acestea, cunoscutele culegeri de documente și materiale „pentru uz intern” privind istoria României interbelice⁶⁹ își păstrează intactă valoarea și actualitatea.

⁶⁶ Ion Agrigoroaiei, *Curențe și tendințe în gândirea economică românească din perioada interbelică*, în *Cercetări istorice* (Serie nouă), XI, Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, 1980, p. 481-489; Idem, *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, tomul XIX, Iași, 1982, p. 81-92.

⁶⁷ Ion Agrigoroaiei, *Probleme economice și aspecte ale modernizării*, în *România interbelică în paradigmă europeană*. Studii. Coord.: Ion Agrigoroaiei, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005, p. 210-211.

⁶⁸ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc. 1918-1926*, București, Editura Litera, 1975.

⁶⁹ I. Scurtu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (decembrie 1918 – ianuarie 1922)*, București, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974, 339p.; E. Popescu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (ianuarie 1922 – noiembrie 1928)*, București, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974, 225p.; E. Popescu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (noiembrie 1928 – decembrie 1933)*, București, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1975, 193p.; I. Scurtu, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (februarie 1933 – septembrie 1940)*, București, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1974, 302p. (Pentru uz intern).

e) *Istoriografia din România post-comunistă*

Studierea aspectelor social-economice ale istoriei interbelice românești după decembrie 1989 a debutat cu un consistent volum al dr. Ioan Saizu „Modernizarea României contemporane”, constituind rezultatul unor acumulări din anii anteriori, prin care s-a pus începutul unei etape calitativ noi în investigarea problematicii respective⁷⁰. Așa cum pe bună dreptate afirma autorul lucrării, generația care adusese la biruință ideea de unitate națională, dorea acum să direcționeze România spre un ideal constructiv prin excelență, cultural și civilizator prin esență, productiv prin scop. Întru realizarea aceluiași ideal, dezbaterile interbelice au avut loc oriunde s-a dorit alinierea sau sincronizarea cu civilizația de tip occidental, sprijinite pe convingerea că „diferențele nu puteau fi reduse decât printr-un program de modernizare” (Al. Zub)⁷¹.

Aruncând o privire de ansamblu asupra demersurilor istoriografice din deceniile de postcomunism din România, acad. Ioan-Aurel Pop afirmă, pe bună dreptate, că istoria și auxiliarele ei au avut, în ciuda deformărilor aferente totalitarismului, o evoluție naturală și, după 1989, au continuat să parcurgă etapele specifice, cu mici decalaje față de demersul occidental. Acest lucru a fost posibil în contextul în care și în timpul regimului comunist au continuat să funcționeze direcții sănătoase ale istoriografiei românești⁷².

Astfel, în noile condiții istorice post-decembriste, prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei și-a continuat investigațiile laborioase în domeniul istoriei social-economice și culturale, completându-le și încadrându-le în amplul concept al modernizării. Așa cum pe bună dreptate afirma distinsul istoric, încă până la începutul secolului al XX-lea, România realizase transformări semnificative, uneori chiar spectaculoase, în importante domenii de activitate. Datorită acelor realizări, în diverse domenii, procesul de sincronizare cu civilizația europeană, început cu aproape un secol în urmă, a cunoscut un ritm accelerat în anii interbelici, România devenind o țară conexată prin toate „canalele” de comunicare cu lumea europeană civilizată. În același timp, nu este omis nici faptul că reducerea decalajului față de Occident s-a realizat cu dureroase sacrificii de tot felul, suportate în special de țărănime⁷³. Din nefericire, eforturile de soluționare a diverselor probleme social-economice au fost împiedicate de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial și căderea fruntariilor naționale în cursul anului 1940, care au întrerupt brutal o evoluție economică ce-și propusese să recupereze treptat din

⁷⁰ Ioan Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică)*. *Pas și împas*, București, Editura Academiei Române, 1991, 288p.

⁷¹ *Ibidem*, p. 7-8.

⁷² Ioan-Aurel Pop, *Direcții și tendințe ale istoriografiei române contemporane*, în *Istoriografie, cultură și politică în vestul României*. Editor: Radu Românașu, Oradea, 2011, p. 25-42.

⁷³ Ion Agrigoroaiei, *Probleme economice și aspecte ale modernizării*, în *România interbelică în paradigmă europeană*. Studii. Coord.: Ion Agrigoroaiei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 7.

rămănerile în urmă, în raport cu statele dezvoltate din Europa⁷⁴.

Ion Agrigoroaiei a fost și primul istoric din România post-decembristă care, în comun cu prof. univ. dr. Gheorghe Palade, a editat o primă lucrare de istorie social-economică a Basarabiei interbelice⁷⁵, reactualizând, în așa mod, un curent istoriografic cu rădăcini în perioada dintre cele două războaie mondiale.

A fost depus un important și necesar efort de recuperare a unor economiști și intelectuali de vază din anii interbelici, cu preocupări în domeniul istoriei social-economice – Vintilă I.C. Brătianu (1867-1930), I.G. Duca (1879-1933), Ștefan Zeletin (1882-19340), Virgil Madgearu (1887-1940), Mihail Manoilescu (1891-1950), Mitiță Constantinescu (1890-1946) ș.a. Au fost publicate prețioase volume de legi, decrete-legi, decizii, regulamente privind economia românească interbelică⁷⁶, facilitându-se înțelegerea locului și rolului României Întregite în istoria economică a Europei și a lumii contemporane.

Pornindu-se de la considerentul că studierea și cunoașterea istoriei economice reprezintă nu numai un act de cultură, ci și un prilej de meditare, permițând înțelegerea logicii economice a normelor, regulilor, legăturilor desfășurării vieții economico-sociale, în deplină cunoștință de cauză, a posibilităților, modalităților, mijloacelor adecvate de înfăptuire a dezideratelor activității economice, precum și a necesității de a acționa în concordanță cu cerințele acesteia, pentru a asigura o dezvoltare economică durabilă, au fost editate importante sineze de istorie economică a României în epoca contemporană și de evoluție a ideilor economice la români⁷⁷. Așa cum pe bună dreptate menționează Maria Mureșan, într-o consistentă sinteză de istorie a economiei românești în epoca modernă și contemporană, România Mare nu a însemnat doar o reunire a teritoriului ei în granițele sale firești, ci și constituirea unui nou organism economic, social și politic în concordanță cu imperativele dezvoltării contemporane⁷⁸.

La fel ca „Noua Școală” din perioada interbelică, un rol important în afirmarea, în noile condiții istorice, a actualității studiilor de istorie social-economică și l-au asumat istoricii care, în comun cu economiștii de profesie, au realizat valoroase sinteze de istorie interbelică. Un exemplu elocvent al rezultatelor de excepție obținute, în această direcție, îl constituie volumul VIII „România Întregită (1918-1940)” al tratatului de Istorie a Românilor editat de Secția de Științe

⁷⁴ Ibidem, p. 211.

⁷⁵ Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*. Carte didactică pentru studenți, Chișinău, Editura Universitas, 1993, 256p.

⁷⁶ Gheorghe Iacob, *Economia României (1859-1939)*. *Fapte, legi, idei*, Iași, Editura Fundației „Axis”, 1996, 604p.

⁷⁷ V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*. Vol. I: Industria, București, Editura Academiei Române, 1992; C. Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*. Vol. I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, 1989 ș.a.

⁷⁸ Maria Mureșan, *Istoria economiei. Epoca modernă și contemporană*, București, Editura Economică, 1995, p. 468.

Istorice și Arheologie al Academiei Române⁷⁹, în care economiștii și istoricii Victor Axenciuc, Vasile Bozga și Ioan Scurtu au realizat o amplă analiză a economiei și societății românești între cele două războaie mondiale⁸⁰.

Reluând un subiect mai vechi, inițiat de autori precum N. Iorga, S. Serbescu, O. Tafrali ș.a., cu privire la necesitatea organizării unei propagande sistematice în străinătate a realităților din România Întregită, istoricul Nicolae Dascălu a editat în 1998 o originală lucrare referitoare la propaganda externă a României Mari (1918-1940)⁸¹. Analiza autorului se referă la propaganda oficială a organismelor de stat, respectiv la acțiunea sistematică de informare a străinătății, de combatere a atacurilor întreprinse de forțe ostile și de creare în exterior a unei imagini dorite, favorabile, asupra realităților din România Mare, care a cuprins toate nivelurile existenței umane: politic, economic și cultural-științific. În domeniul economic, așa cum specifică N. Dascălu, s-a înregistrat o acțiune paralelă, uneori în colaborare, a Direcției presei și a biroului specializat din cadrul Ministerului Industriei și Comerțului, metodele de lucru fiind identice în ambele cazuri⁸².

Inclusiv după Decembrie 1989, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române și-au reconfirmat și consolidat statutul de centre de cercetare performante, cu rezultate remarcabile în investigarea unor teme de mare importanță pentru istoria românilor și universală, inclusiv a diverselor aspecte și procese din cadrul perioadei interbelice.

O reușită ilustrare a celor afirmate este și recentul volum coordonat de prof. univ. dr. Ovidiu Pecican, „România interbelică: istorie și istoriografie”⁸³, cu participarea unor reputați specialiști de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, Universitatea 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia, Universitatea din Oradea, Institutul de Istorie al Academiei Române „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Universitatea de Vest din Timișoara, constituind o contribuție esențială la tratarea pe baze obiective, riguroși științifice, a unei etape extrem de importante și actuale din istoria contemporană a românilor. „Epoca interbelică”, în accepția autorilor volumului, este un interval de timp egal sau comparabil cu cel scurs de la marea răsturnare din finalul anului 1989. Cu toate acestea, viața din România interbelică a fost mult mai dramatică și a adus provocări mai radicale, față de perioada postdecembristă. Așa cum pe bună dreptate afirmă coordonatorul volumului, România interbelică – „România Mare”, cum i s-a mai spus – „a trebuit să se regândească pe sine din mers, să facă demersuri de remodelare cetățenească și la nivelul mentalităților, să își găsească ritmul recuperării unui anume

⁷⁹ *Istoria Românilor. Vol. VIII: România Întregită (1918-1940)*. Coord.: Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, 856p.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 75-179.

⁸¹ Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României Mari (1918-1940)*, Iași, Editura Alternative, 1998, 168p.

⁸² *Ibidem*, p. 119-130.

⁸³ *România interbelică: istorie și istoriografie*. Coord.: Ovidiu Pecican, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, 324p.

echilibru economic și politic, al asigurării unui standard de viață măcar în parte comparabil cu aspirațiile cetățenilor săi, să întreprindă reforme structurale și să se modernizeze, să își formuleze manifestările identitare”⁸⁴.

Trăsătura caracteristică a actualei etape de investigare a diverselor aspecte ale perioadei interbelice din istoria contemporană a românilor, constă în efortul comun al istoricilor de pe ambele maluri ale Prutului de evaluări și reevaluări istoriografice, un exemplu elocvent, în această privință, servind volumul de dată recentă privind statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate⁸⁵. Sunt depuse eforturi inclusiv de definire a conceptului de „istoriografie română”, în condițiile actuale, istoricii întrebându-se, cu justificat temei, dacă este corect ca în această categorie să fie incluse numai produsele istoriografice din partea dreaptă a Prutului, sau mai corectă ar fi „punerea laolaltă a unor părți ale aceluiași întreg”⁸⁶.

Așa cum afirmă istoricul George Enache, o istorie a istoriografiei românești despre Basarabia se află în strânsă legătură cu modul în care au evoluat relațiile româno-ruse și cu modul de percepție de către români a marelui vecin de la Răsărit⁸⁷. Din acest punct de vedere, perioada interbelică, în opinia autorului menționat, a fost marcată, pe de o parte, de sentimentul împlinirii unității naționale române, iar, pe de altă parte, de teama că această realizare s-ar putea prăbuși datorită amenințărilor externe. Constituind o perioadă de relativă liniște în evoluția istoriografiei române dedicate Basarabiei, perioada interbelică a produs o serie de sinteze devenite puncte de reper pentru orice istoric interesat de procesele derulate în Basarabia, relevând, în același timp, pledoaria pentru înțelegerea specificității Basarabiei în cadrele României Mari⁸⁸.

Cu toate că nu tratează nemijlocit probleme de istorie social-economică a Basarabiei interbelice, lucrările cercetătorului Vadim Guzun sunt indispensabile cunoașterii obiective a proceselor derulate în România anilor 1918-1940. Astfel, susținerea în 2013 a tezei de doctorat privind foametea artificială din URSS în anii 1920-1930 și impactul acesteia asupra spațiului românesc, precedată și urmată de ample investigații în arhivele românești, au avut drept rezultat editarea unor valoroase culegeri de documente și monografii, care au contribuit la conturarea unei perspective noi și originale asupra proceselor social-economice din Basarabia și din România interbelică, în ansamblu⁸⁹.

⁸⁴ Ibidem, p. 8.

⁸⁵ *Statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate*. Coord.: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Igor Șarov, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, 439p.

⁸⁶ George Enache, *Basarabia în istoriografia română. Între politică și interes academic*, în *Statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate*. Coord.: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Igor Șarov, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 217-236.

⁸⁷ Ibidem, p. 220.

⁸⁸ Ibidem, p. 229-230.

⁸⁹ Vadim Guzun, *Marea foamete sovietică, 1926-1936*, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2011, 380p.; *Rusia înfometată. Acțiunea umanitară europeană în documente din arhivele românești, 1919-1923*. Volum editat de Vadim Guzun, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg,

Inițiată de Academia Română (președinte acad. Ioan-Aurel Pop), sub patronajul acad. Victor Spinei, „Istoriografia românească”, coordonată de istoricul clujean prof. dr. Doru Radosav⁹⁰ constituie o sinteză inclusiv a preocupărilor istoricilor, economiștilor, demografilor și sociologilor din anii interbelici pentru problematica social-economică, exprimată cel mai pregnant în conflictul dintre N. Iorga și „noua generație” a „Revistei Istorice Române”. Așa cum apreciază autorii volumului, odată cu perioada interbelică, istoriografia românească atinge maturitatea, devenind o metodă de sincronizare cu marile curente de gândire ale epocii.

O contribuție fundamentală la tratarea evoluției macroeconomice și sectoriale a României timp de 100 de ani, în cele trei perioade specifice: 1918-1947 (economia interbelică, economia de război, economia perioadei de refacere a României aflate sub ocupație); 1948-1989 (experimentul dezvoltării economice socialiste, relațiile economice internaționale, criza balanței de plăți externe, criza structurală a economiei românești); 1990-2018 (tranziția la economia de piață funcțională prin transformări instituționale și economice substanțiale, pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană cu integrarea economiei, armonizarea legislativă și instituțională), - aparține colectivului de circa 90 de autori, care, cu prilejul împlinirii centenarului Marii Uniri, a realizat o sinteză de pionierat a economiei românești după 1918⁹¹. Astfel, în timp ce primul volum (Macroeconomia) tratează preponderent istoria economiei românești de-a lungul unui secol (1918-2018), doctrinele și politicile economice aplicate în cadrul celor trei perioade istorice, precum și criza economică din 1929-1933, procesele de modernizare și creșterea economică în ansamblu, cel de-al doilea volum (Economia sectorială) analizează cele mai importante tematici cu impact asupra vieții economice, de la evoluția demografică la dezvoltarea unor ramuri economice de bază, factorii de dezvoltare și modernizare economico-socială și de siguranță în contextul internațional al secolului al XX-lea și primele două decenii ale secolului XXI.

La o privire de ansamblu asupra perioadei de după Decembrie 1989, lucrările realizate de renumiți specialiști în domeniu au contribuit esențial la înțelegerea aprofundată a fenomenelor și proceselor economice interbelice, la o mai bună cunoaștere a istoriei economice și a drumului dezvoltării economice în perioada respectivă. În același timp, dacă în perioada comunistă cenzura reprezenta o

---

2012, 663p.; *Chestiunea refugiaților de peste Nistru. Documente diplomatice și ale serviciilor române de informații, 1919-1936*. Volum editat de Vadim Guzun, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2012, 1000p.; Vadim Guzun, *Imperiul Foamei: foamea artificială din URSS și impactul asupra spațiului românesc, 1921-1922, 1931-1933, 1946-1947*, București, Editura Filos, 2014, 496p.

⁹⁰ *Istoriografia românească*. Coord.: Doru Radosav, Editura Academiei Române, București, Editura Univers Enciclopedic, 2019, 410p.

⁹¹ *Economia României după Marea Unire. Vol. I: Macroeconomia*. Coord.: Aurel Iancu, Nicolae Păun, București, Editura Academiei Române, 2019, 479p.; Vol. II: *Economia sectorială*. Coord.: Aurel Iancu, George Georgescu, Victor Axenciuc, Florin-Marius Pavelescu, Constantin Ciutacu, București, Editura Academiei Române, 2018, 1080p.

pedică în realizarea sintezelor, istoricii limitându-se la publicarea colecțiilor de documente sau a unor studii restrânse din punct de vedere cronologic, spațial sau tematic, perioada care a urmat, s-a remarcat prin noi obstacole, cum ar fi, bunăoară, fragmentarea excesivă a istoriei, ca reminiscentă a vechiului regim. Abordarea marxistă, - ca, de altfel, în egală măsură și în Republica Moldova, - încă se mai resimte în zona periodizărilor, iar istoria economică și cea socială, din cauza asocierii lor cu marxismul, au fost și mai sunt, în general, ocolite⁹².

f) *Istoriografia occidentală*

Continuând tradiția perioadei interbelice, în cadrul căreia istorici, geografi și economiști precum Emmanuel de Martonne, Charles Upson Clark, Richard Sollet, R.W. Seton-Watson, Antony Babel, H. Lévy-Ullman, B. Mirkine-Guetzévitch, George Oudard, L.H. Grondijs, Henri Prost și mulți alții au examinat, în lucrări de mare valoare, varii aspecte istorice, etnografice, statistice și economice ale evoluției Basarabiei între cele două războaie mondiale, în anii care au urmat încheierii celui de-Al Doilea Război Mondial și pe parcurs, istoria, populația și economia Basarabiei interbelice au rămas în atenția cercetătorilor occidentali, prioritățile acestora deplasându-se, totuși, către aspecte considerate mai importante ori mai actuale, cum ar fi, bunăoară, Basarabia și Bucovina în contextul disputei teritoriale sovieto-române, procesele sovietizării și rusificării populației RSS Moldovenești, deportările staliniste, colectivizarea forțată a țărănimii etc.⁹³.

Un loc aparte în istoriografia problemei abordate îl ocupă sinteza prof. Keith Hitchins, în care perioada interbelică a istoriei românilor este expusă dintr-o perspectivă originală și complet inedită pentru cititorii din spațiul românesc. Aceleași trăsături originale și inedite sunt proprii sintezelor de istorie a românilor, realizate de colective mixte de cercetători – istorici români și străini, perioada interbelică fiind tratată de prof. Keith Hitchins și Stephen Fischer-Galați⁹⁴.

Chiar dacă nu conține lucrări speciale privind istoria social-economică a Basarabiei interbelice, istoriografia occidentală este importantă prin abordările de natură metodologică pe care le-a elaborat de-a lungul perioadei postbelice, inclusiv până în zilele noastre. De o reală utilitate, în această privință, este volumul coordonat de Daniel Chirot conținând o privire nouă și originală asupra orig-

⁹² Eleonora-Maria Popa, *Coordonate ale reformei istoriografiei românești postcomuniste*, în „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, vol. 9, 2017, p. 400-401.

⁹³ *Aspects des relations soviéto-roumaines, 1967-1971*. Etudes de George Cioranescu, George Filiti, Mihai Korne, A. Missirliu, Nicoara Neculce, A. Suga. Tome I: *Retrospectives et orientations*; Tome II: *Securité européenne*, Paris, 1967-1971; N. Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian territorial dispute*, New York, 1982.

⁹⁴ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, 617p.; Stephen Fischer-Galați, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop (coord.), *O istorie a românilor*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1998, 409p.

inilor înapoierii economice în Europa de Est⁹⁵. Pornind de la realitatea că decalajul economic dintre țările Europei de Est și țările dezvoltate din Occident rămâne o certitudine a lumii în care trăim, autorii volumului au încercat să răspundă la chinuitoarea întrebare, dacă poate fi acesta depășit? În Republica Moldova, ale cărei ambiții de integrare europeană și prosperitate par a fi pe cale să se realizeze, lucrarea în cauză constituie un instrument util și de maximă importanță, oferind o analiză lucidă, lipsită de patimă, a istoriei economice din ultimele secole, de natură să ajute inclusiv la analiza complexelor procese social-economice din România interbelică.

Privită în ansamblu, istoriografia occidentală dispune la activ de numeroase studii, articole și sinteze extrem de valoroase privind istoria contemporană a românilor, în cadrul căreia sunt tratate inclusiv diverse aspecte ale istoriei social-economice a Basarabiei interbelice și a României Întregite, în ansamblu.

g) *Istoriografia din Republica Moldova*

Obținând posibilitatea de a investiga trecutul exclusiv cu metode științifice de cercetare, istoricii din Republica Moldova au tratat, după 27 august 1991, inclusiv diverse aspecte privind evoluția economică a Basarabiei între cele două războaie mondiale, chiar dacă preocupările de acest gen au fost și rămân a fi în continuare sporadice.

Elaborată încă la începutul anilor '80, lucrarea istoricului Ion Țurcanu „Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940”⁹⁶ este una din primele apariții editoriale după 1991, în care au fost examinate un șir de probleme principale ale perioadei respective, pe atunci insuficient de studiate și în multe privințe deformate. Pe baza unor materiale statistice și documentare noi, autorul a analizat procesele social-economice din agricultura Basarabiei acelor ani, dezvoltând principala orientare a evoluției satului basarabean și formulând noi concluzii despre mersul și rezultatul revoluției agrare din 1917 și ale reformei agrare din anii 1918-1920.

O reușită încercare de tratare complexă și obiectivă a evoluției economiei Basarabiei între cele două războaie mondiale, în special a industriei, comerțului, băncilor și căilor de comunicații, a fost efectuată de istoricul Nicolae Atanasov⁹⁷. Ca urmare a valorificării unui număr impresionant de informații documentare și statistice, autorul conchide că, în pofida numeroaselor dificultăți de natură obiectivă și subiectivă, economia Basarabiei a evoluat pe linie ascendentă, reușind să se integreze armonios în organismul economic al României Întregite⁹⁸.

⁹⁵ Daniel Chirot (coordonator), *Originile înapoierii în Europa de Est*. Traducere: Victor Rizescu, București, Editura Corint, 2004, 325p.

⁹⁶ Ion Țurcanu, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, Editura Universitas, 1991, 356p.

⁹⁷ Nicolae Atanasov, *Industria, comerțul, băncile și sistemele de comunicație ale Basarabiei în anii 1918-1940*, Chișinău, Editura Civitas, 2000, 156p.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 125-126.

O prețioasă și temeinic argumentată sinteză de istorie modernă și contemporană a românilor, cu referire specială la Basarabia și Transnistria, a fost realizată în 1995 de prof.univ., dr.hab. Anton Moraru⁹⁹. Originalitatea sintezei respective constă în analiza situației economice a Basarabiei în anii interbelici¹⁰⁰, iar concluziile formulate de autor reflectând starea obiectivă a lucrurilor în acest domeniu: pe de o parte, au fost depuse eforturi substanțiale, la nivel național și local, în vederea integrării Basarabiei în organismul economiei românești, iar pe de altă parte, în condițiile unui pericol constant reprezentat de politica expansionistă sovietică față de România, economia Basarabiei nu s-a putut bucura de afluxul scontat al creditelor și investițiilor străine, confruntându-se în permanență cu numeroase obstacole și probleme de natură socială, financiară etc.¹⁰¹.

Rezultat al unor investigații de amploare în baza unui vast și variat material factologic și istoriografic din bibliotecile și arhivele din România și Republica Moldova, originala lucrare a dr. hab. Gheorghe Cojocaru a urmărit elucidarea proceselor de integrare a Basarabiei în viața social-economică, politică și culturală a României în primii ani de după Marea Unire din 1918, până la adoptarea Constituției din 29 martie 1923¹⁰². Un capitol special este consacrat analizei procesului de încadrare a Basarabiei în viața social-economică a României, constatându-se caracterul benefic al includerii ținutului în circuitul economic românesc prin realizarea a două obiective majore pentru acea perioadă: refacerea economică și integrarea în structura economiei naționale¹⁰³.

Așa cum pe bună dreptate afirmă autorul lucrării, una din preocupările predominante ale societății basarabene și ale autorităților în anii 1918-1923, a fost soluționarea chestiunii agrare, Legea privind reforma agrară basarabească reprezentând cadrul juridic necesar atât exproprierii marilor proprietari și împroprietăririi cultivatorilor de pământ, cât și o modalitate sigură de integrare a agriculturii ținutului în structura economiei românești¹⁰⁴. Toate aceste măsuri, de rând cu susținerea dezvoltării industriei, comerțului, finanțelor și cooperăției, au contribuit la o anumită ameliorare a situației materiale a populației și la reorientarea Basarabiei către noi piețe de achiziție și desfacere din țară și din străinătate, soldându-se cu încadrarea pleneră a provinciei în circuitul economic național¹⁰⁵.

Efectuate în procesul de elaborare și susținere a tezei de doctorat în cadrul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, investi-

⁹⁹ Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, Editura „Aiva”, 1995, 560p.

¹⁰⁰ Ibidem, p. 204-224.

¹⁰¹ Ibidem, p. 223.

¹⁰² Gheorghe E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București, Editura Semne, 1997, 270p.

¹⁰³ Ibidem, p. 190-191.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 190.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 235.

gațiile de durată ale Svetlanei Suveică și-au găsit expresia în valoroasa monografie „Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): modernizare prin reforme”, constituind o contribuție esențială la cunoașterea evoluției Basarabiei în deceniul următor unirii cu România, prin valorificarea atentă a unui număr impresionant de fonduri arhivistice și a unei vaste bibliografii¹⁰⁶. Apreciată înalt pentru „abordarea directă a unor aspecte adesea ocolite sau tratate de pe poziții diplomatice” (prof.univ.dr. Ion Agrigoroaiei)¹⁰⁷, lucrarea dr. Svetlana Suveică constituie o contribuție științifică de substanță la elucidarea obiectivă, de pe pozițiile adevărului istoric, a procesului integrării Basarabiei în statul român întregit, proces întrerupt brutal în iunie 1940.

Un important eveniment științific și cultural al anilor care au urmat de la proclamarea independenței Republicii Moldova, a reprezentat apariția primei lucrări de sinteză din epoca postcomunistă – „Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998”, scrisă de un colectiv mixt de cercetători – din România și Republica Moldova – coordonată de prof. univ. dr. Ioan Scurtu¹⁰⁸. Valoarea tratatului respectiv, ajuns la a 3-a ediție¹⁰⁹ constă în faptul că autorii au abordat istoria Basarabiei în strânsă conexiune cu evenimentele și procesele din spațiul românesc și cel european, iar Unirii Basarabiei cu România în 1918, activității Sfatului Țării, perioadei autonomiei administrative (1918-1920), integrării Basarabiei în cadrul statului național unitar, partidelor politice și activității lor, evoluției economiei, învățământului și culturii între anii 1918-1940 le sunt acordate o pondere importantă în cadrul respectivei sinteze. Importanța volumului constă inclusiv în expunerea obiectivă și temeinic documentată a principalelor aspecte ale evoluției economiei Basarabiei între cele două războaie mondiale – agricultura, industria, comerțul și cooperarea, comunicațiile, comerțul¹¹⁰.

În mod firesc, problematica social-economică a Basarabiei interbelice a fost și rămâne nu numai preocuparea istoricilor de profesie, ci și a economiștilor, între lucrările acestora cu caracter metodologic numărându-se valorosul studiu al acad. Sergiu Ion Chircă, „Sisteme economice în timp și spațiu”¹¹¹, în care este analizat inclusiv sistemul economic din Basarabia anilor 1918-1940. Potrivit au-

¹⁰⁶ Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, 360p.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 16.

¹⁰⁸ *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Coord.: Ioan Scurtu, Fundația Culturală „Onisifor și Octavian Ghibu”, București, Editura Semne, 1998, 380p. Prima ediție – *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*. Coord.: Ioan Scurtu, București, Editura Tempus, 1994, 416p. Versiunea în limba rusă – *История Бессарабии (от истоков до 1998 года)*. Изд. 2-е, перераб. и доп. Коорд.: Иоан Скурту. Пер. с рум.: Николая Енчу, Chișinău, Tipografia „Reclama”, 2001.

¹⁰⁹ *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*. Ediția a III-a, revăzută și adăugită. Coordonator: Ioan Scurtu, București, Editura Institutului Cultural Român, 2003, 608p.

¹¹⁰ Ibidem, p. 221-254.

¹¹¹ Sergiu Ion Chircă, *Sisteme economice în timp și spațiu*, Chișinău, Editura ARC, 2009, 248p.

torului, anii 1918-1925 pot fi caracterizați drept „etapa stabilizării economice, sociale și politice democratice” a Basarabiei, după care se atestă „un vast proces de organizare a unui sistem economic de piață de tip european”¹¹². Așa cum criza economică mondială din 1929-1933 a produs efecte negative inclusiv asupra economiei românești, începând mai ales din 1934, după depășirea consecințelor crizei economice, în Basarabia se atestă o învioreare și o creștere economică în toate ramurile și sferile economiei, probând procesul de consolidare a principiilor sistemului economiei de piață și al democrației de tip european. Toate acele schimbări economice se produceau concomitent cu dezvoltarea culturală a provinciei, prin restabilirea tradițiilor seculare, demolate și chiar interzise de regimul țarist de ocupație timp de 106 ani¹¹³.

La o privire de ansamblu asupra perioadei de peste trei decenii de la proclamarea independenței Republicii Moldova, se constată că trăsătura caracteristică a istoriografiei social-economice privind Basarabia interbelică constă în concurența a două concepții, în aparență ireconciliabile, tratând aceleași procese de pe poziții nu numai istoriografice dar și ideologice diametral opuse, chiar dacă este utilizat, în esență, un fond documentar și istoriografic comun – anuare statistice, recensăminte, ziare și reviste de epocă¹¹⁴.

Astfel, în sinteza elaborată de istoricii grupați în Asociația oamenilor de știință din Moldova „N. Milescu Spătaru”, sub aparența unei expuneri obiective și imparțiale a istoriei social-economice a Basarabiei interbelice, este pusă sub semnul întrebării însăși legitimitatea unirii din 27 martie / 9 aprilie 1918, pretinzându-se că s-ar fi încălcat „normele democratice elementare ale votării secrete”, impunându-se o procedură deschisă, nominală de votare, în prezența subdiviziunilor armatei române și a jandarmilor în incinta Sfatului Țării¹¹⁵.

Cât privește evoluția social-economică a Basarabiei interbelice, procesul respectiv este expus prin prisma teoriei marxist-leniniste a formațiunilor social-economice, de unde rezultă „procesele de stagnare” ca o „tendență generală” în dezvoltarea economică a Basarabiei din anii interbelici. Situația din viața gospodărească a ținutului s-ar fi „acutizat” inclusiv „în urma izolării economiei basarabene de piețele de desfacere a producției, prin excelență agricolă, din Rusia și Ucraina, precum și în urma stabilirii barierelor vamale, introducerii monopolului statului român asupra achiziționărilor de materie primă”. Conform autorilor volumului respectiv, caracteristica generală a evoluției social-economice în perioada respectivă ar fi constat în faptul că Basarabia a fost transformată „în-

¹¹² Ibidem, p. 187-188.

¹¹³ Ibidem, p. 193.

¹¹⁴ Vezi: Nicolae Enciu, *Memoria istorică în tranziție*, în Anatomia societății posttotalitare. Coord.: Mihai Șleahțișchi, Chișinău, Editura „Tehnica-Info”, 2002, p. 81-100; Idem, *Manipularea istoriei în discursul public al președinților Republicii Moldova*, în Manipularea în posttotalitarism. Ediție coordonată de Mihai Șleahțișchi, Chișinău, Editura Gunivas, 2008, p. 165-195.

¹¹⁵ *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Ed. a 3-a, revăzută și completată, Chișinău, „Tipografia Centrală”, 2015, p. 234.

tr-un apendice agrar al României regale, într-o piață de desfacere a producției industriale a monopolurilor române și străine”¹¹⁶.

În aceeași ordine de idei, chiar dacă pretinde a fi „o lucrare academică” adresată cercetătorilor științifici, profesorilor de istorie și studenților, istoria Moldovei în trei volume apărută în 2016 sub egida Asociației istoricilor și politologilor „Pro-Moldova” se distinge printr-o abordare neprofesionistă a istoriei interbelice a Basarabiei, autorii ei vorbind de o imaginată „rezistență armată a populației Basarabiei împotriva ocupației române” și, mai ales, de o inedită, în întreaga istoriografie a problemei, „răscoală de la 28 iunie – 3 iulie 1940”, - afirmații în totală contradicție cu realitățile și evenimente din acea perioadă¹¹⁷. La fel de falsă este și interpretarea proceselor social-economice din Basarabia interbelică, pretinzându-se că „guvernul (guvernele.- n.n.) României frâna conștient dezvoltarea economică a Basarabiei”, drept „dovadă” a acestei afirmații servind că „acest fapt este recunoscut și de unii istorici româniști”¹¹⁸.

Pornind de la necesitatea unei mai bune înțelegeri a unei perioade încă puțin studiate și cunoscute din istoria contemporană a spațiului pruto-nistrean, prezentul studiu a urmărit obiectivul evaluării stadiului actual al studiilor de istorie social-economică a Basarabiei interbelice, din care rezultă necesitatea obiectivă a identificării unor noi și originale căi și metode de soluționare a principalelor subiecte de istorie social-economică a Basarabiei interbelice, în concordanță cu temeinicul potențial documentar, statistic și istoriografic acumulat la etapa actuală de cercetare.

¹¹⁶ Ibidem, p. 237.

¹¹⁷ *Istoria Moldovei*. Vol. III. *Moldova în perioada contemporană (1917 – începutul sec. al XXI-lea)*, Chișinău, „Tipografia Centrală”, Asociația istoricilor și politologilor „Pro-Moldova”, 2016, p. 73-88, 142-154.

¹¹⁸ Ibidem, p. 59.

Virgiliu Bîrlădeanu*

LES RÉPRESSIONS STALINIENNES EN RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE SOVIÉTIQUE AUTONOME MOLDAVE
(1937–1938) À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES
RÉCENTES: ASPECTS DOCUMENTAIRES,
ARCHÉOLOGIQUES ET DE LA MÉMOIRE COLLECTIVE**

STALINIST REPRESSIONS IN THE MOLDAVIAN ASSR
(1937–1938) IN THE LIGHT OF RECENT RESEARCH:
DOCUMENTARY, ARCHAEOLOGICAL AND COLLECTIVE
MEMORY ASPECTS

Rezumat: Articolul elucidează represiunile staliniste din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească în anii 1937–1938, prezentând unele rezultate ale cercetărilor documentare, de istorie orală și arheologice realizate recent. Studiul evidențiază impactul Marii Terori asupra comunităților de pe malul stâng al Nistrului, unde frica, tăcerea și stigmatul au modelat profund memoria familială și identitatea locală. Interveniurile cu rudele victimelor dezvăluie traume transmise intergenerațional și dificultatea de a vorbi deschis despre arestări, deportări și execuții. Analiza arhiveilor desecretizate a demonstrat amploarea represiunilor, Troica specială a NKVD din RASSM pronunțând condamnări în masă – mii de persoane fiind executate sau trimise în detenție. Descoperirile arheologice din perioada 1991–2023, la Bastionul „Vladimir” din Tiraspol, au confirmat caracterul sistematic al execuțiilor, identificând 60 de gropi de execuție din perioada Marii Terori. Rezultatele săpăturilor au scos la iveală detalii despre modul de funcționare a mecanismului represiv, metodele de execuție, ritmul în care erau ucise victimele și strategiile de ascundere a crimelor. Descoperirile efectuate la Bastionul „Vladimir” de grupul de arheologi condus de Igor Chetverikov prezintă cea mai amplă dovadă arheologică din regiune privind crimele staliniste din 1937–1938 și subliniază necesitatea conservării a acestui sit și edificarea unui memorial dedicat victimelor regimului totalitar-comunist.

Cuvinte cheie: Tiraspol, crimele comunismului, Marea Teroare (1937-1938).

* **Virgiliu Bîrlădeanu**, doctor în istorie, șef secție Istorie Contemporană la Institutul de Istorie, USM. <https://ror.org/0475kvb92> virgiliu.birladeanu@sti.usm.md

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul: 010401.

Abstract: The article examines the history of Stalinist repressions in the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic during 1937–1938, presenting selected results from recent documentary, oral history, and archaeological research. The study highlights the impact of the Great Terror on communities on the left bank of the Dniester, where fear, silence, and stigma profoundly shaped family memory and local identity. Interviews with victims' relatives reveal intergenerational trauma and the persistent difficulty of speaking openly about arrests, deportations, and executions.

Analysis of declassified archives demonstrates the scale of the repression, with the NKVD Special Troika of MASSR issuing mass sentences—thousands of people being executed or sent to detention. Archaeological discoveries made between 1991 and 2023 at the “Vladimir” Bastion in Tiraspol confirmed the systematic nature of the executions, identifying 60 execution pits dating from the period of the Great Terror. The excavation results revealed details about the functioning of the repressive mechanism, the methods of execution, the pace at which victims were killed, and the strategies used to conceal the crimes. The findings at the “Vladimir” Bastion by the archaeological team led by Igor Chetverikov constitute the most extensive archaeological evidence in the region concerning the Stalinist crimes of 1937–1938 and underscore the need to preserve this site and to establish a memorial dedicated to the victims of the totalitarian-communist regime.

Keywords: Tiraspol, the crimes of communism, the Great Terror (1937-1938).

Au début des années 1930, Tiraspol était une petite ville comptant environ 30 000 habitants, et en 1929, le centre administratif de la République Socialiste Soviétique Autonome Moldave y fut transféré. Celle-ci comprenait 14 districts et une population d'environ 600 000 personnes. En août 1937, la vague de la Grande Terreur stalinienne s'est abattue sur cette ville et sur les localités de la région, laissant des séquelles profondes dans l'histoire et la mémoire des communautés locales.

Nos recherches d'histoire orale menées dans le cadre du projet «Récupération et valorisation historique de la mémoire des victimes du régime totalitaire-communiste en RSS Moldave», initié en 2011 et poursuivi depuis dans les localités de la rive gauche du Dniestr, indiquaient de manière insistante l'existence d'un épisode distinct dans l'histoire des répressions staliniennes – la période de la Grande Terreur de 1937-1938¹. Les entretiens réalisés avec la majorité des proches et descendants des victimes du régime stalinien ont mis en évidence l'expérience d'un traumatisme non-dit et ignoré durant plusieurs décennies. Transmise souvent sous forme de silence d'une génération à l'autre, cette blessure a façonné la mémoire des familles et l'identité même des communautés locales. Les témoignages recueillis révèlent une perception aiguë de la peur et du

¹ Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Bîrlădeanu, *The memory of totalitarian-communist regime' victims: from dictate of silence to the statute of cultural heritage. The avatar of a oral history project in the Republic of Moldova*. In: *Brukenethalia. Romanian Cultural History Review*. Supliment of Brukenethal Acta Musei, vol. 8, 2018, p. 813-824.

stigmaté, persistants même après l'effondrement du régime communiste. Dans de nombreux cas, nous avons constaté une hésitation manifeste à parler ouvertement des arrestations, déportations ou exécutions – signe que les mécanismes d'autocensure et de terreur institutionnalisées ont laissé des traces profondes dans la conscience collective. Parallèlement, les entretiens ont mis au jour un processus lent, mais perceptible, de récupération de la mémoire historique à travers la redécouverte des histoires individuelles, des lieux de répression et des efforts de reconstitution de la vérité historique. Bien que tardives, ces démarches s'avèrent essentielles pour la guérison d'une société marquée par des décennies de silence imposé et de falsification systématique du passé².

Les réalités criminelles de l'État soviétique, au-delà de l'image propagandiste du «pays du bonheur des peuples», ont été révélées dans les témoignages de Larisa Lașkevici (née en 1931), qui, à l'été 1938, fut l'un des témoins des atrocités commises par le régime totalitaire-communiste en RSSA Moldave. Son père, Anton Lașkevici, fut condamné à mort par fusillade, aux côtés de neuf autres personnes, le 5 octobre 1938, à Tiraspol, sur ordre de la «troïka spéciale du NKVD». Ce n'est qu'en 1963 que Larisa Lașkevici fut officiellement informée de la mort de son père, par un certificat émis par le Tribunal militaire d'Odessa (décision de réhabilitation posthume du 19 septembre 1963), mais elle n'a découvert que récemment le lieu exact des exécutions:

«Le tour de mon père est arrivé; cela lui est arrivé alors qu'il était en déplacement professionnel, probablement en 1937. Une nuit, les gens du NKVD sont venus. Tout le monde vivait dans une peur terrible! Ma mère écoutait, terrifiée, si quelque chose se faisait entendre, si quelqu'un frappait quelque part, des signes, des présages. Ils ont perquisitionné l'appartement, ont fouillé partout [...] Ma mère disait qu'en passant devant le miroir, elle s'y était regardée et s'était vue blanche comme la chaux. Ce fut le premier signe annonciateur de l'année 1937.»³

La peur paralysante et l'incertitude vécute pendant la Grande Terreur se sont d'ailleurs reflétées dans de multiples détails du quotidien relevés au cours de l'entretien, où le silence, les signes prémonitoires et le regard perdu dans le miroir exprimaient une traumatisme collectif profondément enraciné.

Ștefan Driga, habitant du village de Molovata Nouă, nous a parlé de l'histoire de sa famille, marquée par les répressions staliniennes. Son grand-père, Tihon P. Driga (né en 1877), originaire du village de Lunga, a été arrêté le 3 mars 1931 pour «agitation parmi la paysannerie contre le pouvoir soviétique», jugé et en-

² Virgiliu Bîrlădeanu, *De la practici de comemorare la nostalgie după URSS: dilemele memoriei colective în epoca post-totalitară*, În: Enciu N. (coord.) *In onorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, Cluj-Napoca: Ed. Academia Română, 2012, p. 693-700.

³ Ludmila D. Cojocaru, *Larisa Lașkevici: „În această țară, mulți bărbați au murit!”*. În: *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz*, Vol. 1, Tom 2, Virgiliu Bîrlădeanu (secretar științific al programului), Chișinău: Ed. Balacron, 2019, p. 15.

voyé dans l'un des camps de la région d'Arkhangelsk. En 1933, son épouse Matrena et leurs trois enfants furent déportés dans la région de Kirovsk, où ils furent contraints de résider pendant dix-huit ans. Rentré chez lui en 1934, le grand-père Tihon fut de nouveau arrêté et accusé de participation à des «actions conspiratives des koulaks». Le 25 août 1937, à 1 heure du matin, Tihon P. Driga fut exécuté par balle à Tiraspol sur décision de la Troïka spéciale.

Ainsi, les témoignages des habitants de la région indiquaient qu'ils conservaient en mémoire un épisode profondément traumatisant des exécutions de masse. Par ailleurs, le lieu des crimes fut tenu secret et placé sous le strict contrôle du KGB durant toute la période soviétique. Il y eut cependant des cas où des travaux de construction ou d'aménagement du territoire mirent au jour des restes humains, alimentant rumeurs et inquiétude dans la localité. À partir de 1991, grâce aux efforts des chercheurs, le tableau des crimes commença à se préciser. Dans les archives de Chişinău furent découverts et publiés des documents relatifs à la période de la Grande Terreur. Les fonds déclassifiés conservent des données sur 110 séances de la Troïka spéciale en RASS Moldave, indiquant 105 procès-verbaux contenant des informations sur 3 497 personnes condamnées à mort et 1 252 personnes condamnées à des peines de détention⁴.

Les documents d'archives révèlent que la première séance de la Troïka spéciale en RASS Moldave eut lieu le 10 août 1937, au cours de laquelle fut examiné le dossier n° 38469 intenté contre «l'organisation contre-révolutionnaire fasciste» des colonies allemandes du district de Grigoriopol. Les exécutions par balle à Tiraspol furent réalisées sous la coordination du capitaine Nikolaj Prichod'ko et du lieutenant-major Lazar' Rivlin. Par ailleurs, la mémoire de la «Grande Terreur» déclenchée en RASS Moldave a conservé des témoignages sur le narkom de la république, N.V. Ljutyj-Šestakovskij, l'un des instigateurs de la campagne d'identification et de liquidation des «ennemis du peuple», à l'initiative duquel une «chambre de torture» fonctionna à Tiraspol. Entre septembre et octobre 1937, le sous-lieutenant Ivan Nagornyj, chef de la prison du NKVD de Kiev, fut envoyé en inspection à Tiraspol avec la mission de participer à la soi-disant «opération roumaine». En février 1938, Izrail' Leplevskij, commissaire du NKVD, se rendit à Tiraspol pour une inspection ; il avait dirigé le NKVD de la RSS d'Ukraine du 14 juin 1937 au 25 janvier 1938, au plus fort de la Grande Terreur. Au cours de cette inspection, Leplevskij insista sur l'accélération des procédures et organisa un «interrogatoire instructif», démontrant la manière dont il fallait obtenir les preuves nécessaires à l'enquête.

Ainsi, les travaux d'exhumation sur le territoire du Bastion «Vladimir» à Tiraspol ont débuté à l'été 1991, mais le processus n'a pas été documenté de manière adéquate, car aucune observation archéologique de terrain n'a été réalisée

⁴ Ion Varta, Tatiana Varta, Igor Şarov, *Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii Terori*, vol. I: *Documente desecretizate din Arhiva MAI și SIS ale Republicii Moldova*, Chişinău: Ed. ARC; Ed. Cartdidact, 2010, p. 76.

cette année-là. L'administration locale a mobilisé des militaires pour les travaux d'excavation, lesquels n'ont pas effectué une exploration complète de la zone du bastion, se limitant aux secteurs identifiés auparavant. Au moins sept fosses communes contenant des restes humains ont été découvertes. Dans la plupart des cas, les ossements ont été extraits à l'aide d'un excavateur et placés dans des caisses en bois. En raison de cette méthode d'exhumation, des informations précieuses concernant les circonstances de l'inhumation initiale ont été perdues. Aucun inventaire précis du nombre de corps ni des objets retrouvés au cours des travaux n'a été réalisé. Sur la base des analyses ultérieures, il a seulement été conclu que les restes appartenaient aux victimes des répressions politiques de 1937-1938. En septembre 1991, ils ont été réinhumés dans une fosse commune creusée à proximité du bastion. Au total, 46 caisses en bois ont été enterrées, chacune contenant entre six et sept squelettes, ce qui suggère que le nombre total de victimes réinhumées en 1991 était d'environ 300.

L'hypothèse a été confirmée en 1992, lorsqu'un groupe d'archéologues dirigé par l'historien E. V. Iarovoï a commencé les travaux au Bastion «Vladimir», sur la base d'un contrat conclu avec le Musée d'Histoire et d'Ethnographie de Tiraspol. En réalité, le musée local demandait l'identification des vestiges liés à la construction de la forteresse de Tiraspol (fin du XVIIIe siècle – début du XIXe siècle). Les archéologues, quant à eux, connaissaient les découvertes dramatiques effectuées précédemment, mais ne s'attendaient pas à en trouver de nouvelles. Les résultats des fouilles ont contredit les attentes des muséographes. Les vestiges du XVIIe–XIXe siècle se sont révélés rares et de nouvelles fosses d'exécution ont été découvertes. La première fosse examinée ne contenait pas de restes humains, mais était remplie d'objets personnels des victimes des répressions. Dans deux autres fosses, les squelettes de 124 personnes ont été mis au jour, et deux victimes ont pu être identifiées grâce aux documents retrouvés sur elles, confirmant scientifiquement leur appartenance à la période des répressions de 1937-1938. En octobre 1992, les restes ont été réinhumés.

En 1993, l'étude des fosses d'exécution de la période de la Grande Terreur est devenue prioritaire, aux côtés de l'exploration des vestiges historiques. Au cours d'une brève campagne de fouilles, une fosse découverte en 1992 a été examinée et deux nouveaux sites similaires ont été identifiés, permettant la récupération des ossements de 85 personnes. Lors de la campagne archéologique de 1994, deux fosses d'exécution du secteur sud du bastion et trois autres du secteur nord ont été étudiées. L'une d'entre elles avait déjà été excavée en 1991 par des militaires. Ainsi, en 1994, les chercheurs sont parvenus à exhumer les restes de 239 personnes provenant des fosses d'exécution du Bastion «Vladimir».

Le bilan des fouilles réalisées entre 1992 et 1994 a définitivement confirmé la conclusion formulée en 1991 : les inhumations découvertes sur le territoire du bastion étaient directement liées à la Grande Terreur de 1937-1938. L'ampleur du crime et les preuves irréfutables mises au jour ont scandalisé l'opinion pu-

blique, mais ont surtout alarmé l'administration séparatiste instaurée à Tiraspol. Les découvertes archéologiques contredisaient l'idéologie politique dominante dans la région, laquelle exploitait les inerties sociales et la nostalgie de l'empire soviétique, en réactivant et réinterprétant des événements fondateurs du passé soviétique.

En conséquence, l'intervention de cette administration a été rapide : à la fin du mois de septembre 1994, les travaux au Bastion ont été interrompus. Evgenij Jarovoi a été «instamment invité» à signer un document attestant l'absence d'autres fosses d'exécution encore inexplorées. Il s'en est suivi une période de 23 ans durant laquelle aucune recherche archéologique n'a été menée sur le territoire du Bastion «Vladimir».

Au cours du mois de juin 2017, lors des travaux de drainage effectués près de l'entrée du Poudrier situé sur le territoire du Bastion «Vladimir», les ouvriers ont découvert de nouveau une concentration d'ossements humains. L'Université de Tiraspol l'a alors délégué sur l'archéologue Igor Chetverikov, qui, dans les années suivantes, a poursuivi et coordonné les fouilles réalisées sur ce chantier. Par ailleurs, à partir de 2017, des changements qualitatifs ont été introduits dans la méthodologie de recherche. Le nombre d'ossements humains découverts cette année-là s'est élevé à 432 personnes. En 2018, les travaux au Bastion se sont poursuivis : les restes de 321 personnes ont été mis au jour puis réinhumés. Les documents écrits et les objets retrouvés au cours de ces opérations ont permis d'établir les dates d'exécution pour l'ensemble des cas examinés⁵.

L'expédition de 2019 a été préparée avec une grande rigueur organisationnelle, réunissant une équipe pleinement consciente de la signification et de l'impact de ces recherches. À partir de cette période, la coordination et le financement partiel du projet ont été assurés par Ignat Cazmaly. L'analyse des résultats des fouilles de 1994 et 2018 a conduit à l'hypothèse selon laquelle d'autres fosses d'exécution pouvaient se trouver dans le secteur ouest du bastion. Peu de temps après, une fosse datée du 27 novembre 1937 a été découverte. Au total, en 2019, sept fosses ont été identifiées et les ossements de 366 personnes ont été exhumés. Sur la base des documents trouvés dans les vêtements des personnes fusillées, ainsi que des archives publiées, les dates d'exécution pour les sept fosses étudiées ont pu être établies⁶.

En 2020, les fouilles au Bastion «Vladimir» n'ont pas eu lieu en raison de la pandémie. Lors de la campagne de terrain de 2021, il a été décidé de limiter les recherches à quatre fosses, trois d'entre elles contenant chacune plus d'une centaine de squelettes humains. Au total, cette année-là, les restes de 462 personnes ont été exhumés sur le territoire du Bastion «Vladimir». Le nombre total de sque-

⁵ Игорь Четвериков, Александр Паламарь, Родион Романов, *Имя на камне. Последний бастион. Опыт комплексного изучения массовых захоронений жертв политических репрессий 1937-1978 годов*, Тирасполь, 2024, с. 23-26.

⁶ *Ibidem*, p. 28-30.

lettres exhumés jusqu'au début de l'année 2022 approchait 2 250, en tenant compte également des travaux menés par les militaires en 1991. L'analyse des documents d'archives indiquait, quant à elle, qu'environ 4 800 personnes avaient été exécutées dans la prison du NKVD de Tiraspol en 1937-1938.

Dans les deux années suivantes, les archéologues préoyaient d'achever ces travaux. Ainsi, jusqu'à la fin de janvier 2022, les lieux d'inhumation du secteur sud du Bastion «Vladimir» ont livré les restes de 544 victimes de la Grande Terreur. Une fosse contenant des effets personnels — couverts, articles de toilette, vêtements et chaussures des personnes exécutées — a également été découverte. Cette fosse comprenait plus de 500 paires de chaussures, ainsi que des dizaines d'objets en porcelaine et en faïence⁷.

Lors de la phase finale des fouilles (février-mars 2023), sept nouvelles fosses d'exécution ont été mises au jour, dont seulement trois étaient intactes. Ainsi, parmi les 60 fosses d'exécution identifiées au Bastion «Vladimir» entre 1991 et 2023, la date d'exécution a pu être déterminée pour 47 d'entre elles, de même que les listes correspondantes des personnes exécutées. Il convient de souligner que les analyses ADN n'ont pas été effectuées. Les fouilles ont souvent révélé des procès-verbaux de perquisition: 45 documents de ce type ont été retrouvés, dont 39 déchiffrés. Parmi les documents moins nombreux figurent les reçus des détenus ayant remis leur argent «en dépôt» à l'administration pénitentiaire: 12 reçus ont été retrouvés, dont 8 déchiffrés. Ces documents fournissent généralement des informations précieuses permettant d'identifier et de confirmer les listes des personnes exécutées⁸.

Pendant l'opération de la Grande Terreur de 1937–1938, les organes du NKVD de la RASS Moldave furent confrontés à une série de défis techniques, parmi lesquels l'un des plus difficiles était la nécessité d'exécuter un nombre extrêmement élevé de personnes dans un laps de temps très court⁹. Des dizaines, parfois des centaines d'individus étaient fusillés chaque jour, et cette opération devait être menée dans le secret le plus absolu. Un autre problème majeur résidait dans l'obligation d'inhumer clandestinement les milliers de cadavres des victimes des exécutions de masse, ce qui excluait les méthodes utilisées antérieurement durant la première moitié des années 1930.

Les données obtenues lors des fouilles du Bastion «Vladimir», combinées aux photocopies des documents datant de la période de la Grande Terreur, permettent d'éclairer plusieurs aspects essentiels des événements survenus dans la prison de Tiraspol et sur le territoire du Bastion. L'étude des documents d'archives a montré qu'entre la décision de la sentence (ou la réception de l'ordre) et son exécution, il s'écoulait en moyenne trois jours. Pendant que les travaux préparatoires se déroulaient au bureau, une fosse, adaptée au nombre de victimes annoncé par l'administration de la prison, était creusée au Bastion. Le creusement avait lieu quelles

⁷ *Ibidem*, p. 32-34.

⁸ *Ibidem*, p. 36.

⁹ *Ibidem*, p. 104.

que soient les conditions météorologiques, car la date des exécutions ne pouvait être reportée. Les procès-verbaux des séances, qui mentionnent l'heure exacte des exécutions, contiennent souvent des annotations au crayon à côté des noms des condamnés, indiquant qu'il fallait environ deux minutes pour tuer une personne.

Les hautes parois du Bastion empêchaient la propagation du bruit des coups de feu, et la profondeur du Poudrière servait d'«antichambre» pour le peloton d'exécution, pouvant retenir jusqu'à 150 personnes. L'accès au Bastion était bloqué par des portails provisoires et entouré de clôtures en fil barbelé afin d'empêcher toute tentative d'évasion¹⁰.

L'analyse des heures d'exécution mentionnées dans les protocoles a montré que celles-ci commençaient généralement entre 23 h 30 et 1 h 00. Les condamnés étaient sortis un par un du Poudrière. À la sortie, les assistants leur attachaient les mains, tandis qu'un inspecteur vérifiait à nouveau leur identité conformément aux documents. Après cette vérification, l'inspecteur cochant le nom de la victime sur la liste et notait l'heure de l'exécution. Dès cet instant, le greffier du NKVD considérait que la personne n'était plus en vie.

À la lumière des phares des automobiles, les assistants traînaient de force le condamné jusqu'au bord de la fosse. Ceux qui tentaient de crier étaient réduits au silence par un bâillon, le recouvrement des yeux avec leur propre bonnet ou la tête enfouie dans leur vêtement. Ceux qui opposaient une résistance étaient battus. Les experts médico-légaux ont constaté à de multiples reprises des fractures de la mâchoire inférieure, infligées immédiatement avant la mort, ainsi que des lésions des os pariétaux et occipitaux du crâne. Les victimes étaient amenées au bord de la fosse, où les assistants les maintenaient des deux côtés jusqu'à ce que le bourreau s'approche et tire une balle dans la nuque avec un revolver.

Après le tir, le corps était placé face contre terre, de manière à laisser la nuque visible. Dans de nombreux cas, la première balle n'était pas mortelle, obligeant le bourreau à tirer jusqu'à ce que le corps ne manifeste plus aucun signe de vie. Les experts médico-légaux ont généralement constaté entre trois et cinq orifices dans le crâne, mais dans certains cas, leur nombre atteignait treize. D'après les conclusions des expertises balistiques, les exécutions étaient réalisées soit avec un revolver d'instruction Nagant-Smirnsky, soit avec un revolver Nagant ordinaire adapté pour des cartouches de petit calibre. Le revolver breveté en 1926 par le fondateur des compétitions de tir sportif en URSS, le commandant de brigade A. A. Smirnsky, avait un canon plus court que le modèle standard du Nagant. La cartouche d'entraînement, bon marché, de 5,6 mm, permettait d'économiser les munitions de plus gros calibre, et le bruit réduit jouait un rôle sinistre durant la Grande Terreur : l'usage d'armes de petit calibre lors des exécutions a été attesté non seulement à Tiraspol¹¹.

¹⁰ *Ibidem*, p. 106.

¹¹ *Ibidem*, p. 116.

Les exécutions se déroulaient sans interruption, à un rythme ininterrompu : les exécutants et leurs assistants s'efforçaient d'achever leur «tâche» avant l'aube. Les employés chargés de la documentation échangeaient parfois leur poste avec un collègue «fatigué»; la disponibilité à éliminer personnellement un «ennemi du peuple» était d'ailleurs considérée comme une qualité positive d'un officier du NKVD.

Le fait que les bourreaux et leurs assistants consommaient de l'alcool au cours des exécutions au Bastion «Vladimir» est attesté par les bouteilles de vodka et de cognac retrouvées à plusieurs reprises parmi les cadavres des exécutés. Peu avant l'aube, le peloton d'exécution quittait le Bastion. Un festin suivait probablement dans les locaux de l'administration de la prison. Ce type «d'apaisement psychologique» pour les exécutants était répandu dans toute l'URSS lors des opérations d'exécutions de masse. Pour réduire le stress, des «fonds pour dépenses opérationnelles» d'un montant de 100 à 150 roubles étaient spécialement alloués¹².

Les recherches archéologiques entreprises par le groupe dirigé par Igor Chetverikov, conjointement avec les documents d'archives et les études d'histoire orale, ont révélé l'une des pages les plus sombres et les plus oppressantes de l'histoire, remettant en lumière les tragédies enfouies sous les couches de l'oubli imposé par le régime soviétique. Les découvertes effectuées au Bastion «Vladimir» de Tiraspol ne fournissent pas seulement des preuves irréfutables des atrocités commises, mais constituent également un hommage silencieux rendu à ceux qui ont perdu la vie sans aucune culpabilité. Ces découvertes deviennent un exercice de récupération historique, mais aussi un appel à la mémoire, à la justice et à une compréhension plus profonde du passé.

À cette étape, les recherches archéologiques menées à Tiraspol, sur le territoire du Bastion «Vladimir», ont été achevées. La mission des chercheurs et des muséographes, à l'avenir, est l'édification d'un mémorial en ce lieu, éventuellement dans le cadre d'un projet transfrontalier. Par ailleurs, l'expérience de l'équipe d'archéologues dirigée par Igor Chetverikov peut être mise à profit pour l'excavation d'autres fosses communes d'exécutions de masse datant de la période du régime totalitaire-communiste sur le territoire de l'ancienne URSS, qui restent encore à investiguer.

---

¹² *Ibidem*, p. 122.

PERSONALITĂȚI

Dinu Poștarencu*

VASILE BÂRCĂ: PRECIZĂRI ȘI COMPLETĂRI BIOGRAFICE**

VASILE BÂRCĂ: BIOGRAPHICAL CLARIFICATIONS AND ADDITIONS

S-a născut la 1 ianuarie 1883, în satul Jora de Sus din județul Orhei. A fost funcționar, deputat în Sfatul Țării, om de stat și politic, avocat.

Părinții săi: Gheorghe și Alexandra Bârcă. În actul de naștere al lui Vasile Bârcă este notat că în ianuarie 1883, tatăl său, Gheorghe al lui Mardare Bârcă¹, era învățător la școala primară din satul Jora.

Privitor la data nașterii și localitatea în care Vasile Bârcă a văzut lumina zilei sunt puse în circulație câteva versiuni. În registrele Școlii Duhovnicești din Chișinău și ale Seminarului Teologic din Chișinău este trecută informația că el s-a născut la 1 ianuarie 1884, fiind fiul preotului Gheorghe Bârcă din satul Popăuți, județul Orhei². S-a mai scris că el s-a născut în 1883, fiind fiul preotului Gheorghe

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator în Secția Istorie Modernă, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova. <https://ror.org/0475kvb92>

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul proiectului: 010401.

¹ Gheorghe al lui Mardare Bârcă (n. 2 ianuarie 1854, satul Bumbăta, județul Iași – d. 20 februarie 1906, satul Popăuți, județul Orhei) și-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chișinău până în 1876 (după toate probabilitățile, nu l-a absolvit, întrucât nu figurează în lista absolvenților seminarului din 1876, întocmită de P.A. Lotoțki). La 26 ianuarie 1876 a fost numit învățător la școala din Cubolta, județul Soroca. Apoi a fost învățător la școala din satul Jora. În 1889 a fost numit învățător la școala parohială bisericească din satul Cubolta, județul Soroca, deschisă în 1888 („Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1889, nr. 3, p. 113; „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, 1890, nr. 24, p. 1089). Hirotonit diacon (10 octombrie 1893), apoi preot (24 octombrie 1893) pentru biserica din satul Popăuți (Arhiva Națională a Republicii Moldova, în continuare A.N.R.M.), Fond 329, inventar 4, dosar 358, f. 13–14).

² A.N.R.M., Fond 218, inventar 1, dosar 824, f. 21v; A.N.R.M., Fond 1862, inventar 9, dosar 558, f. 18v.

Bârcă din satul Popăuți, județul Orhei³. În statul personal al lui Vasile Bârcă, întocmit la 24 ianuarie 1913, este atestată următoarea dată a nașterii lui: 1 ianuarie 1883⁴. Completând, în 1918, formularul de deputat în Sfatul Țării, Vasile Bârcă a indicat că are 35 de ani (adică a venit pe lume în anul 1883) și este originar din satul Ignăței, județul Orhei⁵. Potrivit altei surse din 1918, Vasile Bârcă s-a născut la 1 ianuarie 1882, în satul Jora, unde tatăl său era învățător⁶. Bănuim că în acest caz s-a strecurat o eroare de tipar, culegându-se 1 ianuarie 1882, în loc de 1 ianuarie 1883. La 18 ianuarie 1939, cotidianul chișinăuean „Basarabia” anunța că, începând din ziua de 17 ianuarie 1939, Vasile G. Bârcă își asumase direcția acestei publicații periodice, „fondată” de Emanuil Gavriliță. Cu această ocazie, în paginile cotidianului a fost inserată o scurtă biografie a lui Vasile Bârcă, în care se menționează că el s-ar fi născut în anul 1884, în satul Ignăței, județul Orhei⁷. Tot în anul 1939 este editată o enciclopedie care cuprinde scurte biografii referitoare la unele figuri din Basarabia. În biografia lui Vasile Bârcă este notat că el s-ar fi născut la 2 ianuarie 1884, în comuna Ignăței, județul Orhei⁸. De remarcat că această datare greșită, precum și locul nașterii indicat incorect au fost publicate în timpul vieții lui Vasile Bârcă. Data de 2 ianuarie 1884, fiind preluată, este produsă într-o serie de surse, drept loc de naștere indicându-se satul Ignăței din județul Orhei⁹.

Realmente, Vasile Bârcă s-a născut la 1 ianuarie 1883, iar peste câteva zile, la 12 ianuarie, a fost botezat, naș fiindu-i negustorul din orașul Orhei Alexandru Gh. Dimo. Actul de naștere al lui Vasile Bârcă este înscris în registrul parohial de stare civilă pe anul 1883 al bisericii Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din satul Jora

³ П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за сто лет ее существования. 1813–1913*, Кишинев, 1913, p. 138.

⁴ A.N.R.M., Fond 329, inventar 4, dosar 358, f. 80v.

⁵ Iurie Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Chișinău, Editura Museum, 1998, p. 59; *Sfatul Țării. Documente. Procesele-verbale ale ședințelor în plen*. Ediție de Ion Țurcanu, Chișinău, Editura Știința, 2016, p. 744.

⁶ *Новый директор земледелия Василий Г. Бырка*, în „Сфатул Цэрий”, Chișinău, 18/31 decembrie 1918, nr. 265, p. 2. Acest articol reprezintă o schiță biografică despre Vasile Bârcă, în care se menționează și faptul că el provenea din țărani. În adevăr, după cum este notat mai sus, tatăl lui a fost preot și, prin urmare, se trăgea din tagma bisericească. Provenind din această tagmă, Vasile Bârcă făcea parte din categoria socială a cetățenilor de onoare.

⁷ „Basarabia”, Chișinău, 18 ianuarie 1939, p. 1.

⁸ *Figuri contemporane din Basarabia*, Chișinău, Editura ARPID, 1939, p. 12.

⁹ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916–1938)*, București, 1996, p. 136; Alexandru Chiriac, *Mic dicționar al membrilor Sfatului Țării din Chișinău (21 noiembrie 1917–27 noiembrie 1918)*, în „Patrimoniul. Revistă de cultură istorică”, Chișinău, 1991, nr. 3, p. 68; *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 67; Iurie Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Chișinău, Editura Museum, 1998, p. 59; Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917–1918). Dicționar*, București, 2001, Editura Fundației Culturale Române, p. 51; *O enciclopedie a Marii Uniri*. Coordonatori Ioan Bolovan, Gheorghe Iacob, Gheorghe Cojocaru, București, Institutul Cultural Român, 2018, p. 56.

de Sus, județul Orhei¹⁰. La 21 martie 1902 i-a fost eliberat certificat de naștere. Iar dosarul personal al lui Vasile Bârcă, care însumează acte din anii 1910–1916, conține un extras din actul de naștere eliberat la 31 iulie 1903¹¹. Deci, Vasile Bârcă știa bine când s-a născut și unde îi era înregistrat actul de naștere.

Vasile Bârcă și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească din Chișinău (1894–1899)¹², apoi la Seminarul Teologic din Chișinău (1899–1905)¹³. În 1906 a fost desemnat în postul de preot al bisericii din satul Popăuți, județul Orhei¹⁴, devenit vacant după decesul tatălui său (peste scurtă vreme, în acest post a fost numit absolventul seminarului, cântărețul Nicolae Ierimcioi de la biserica din satul Pe-ciște, județul Orhei¹⁵). Deși avea pregătire seminarială, el nu a urmat calea profesională a tatălui său, dar și-a continuat învățătura la Facultatea Drept a Universității din Sankt Petersburg, pe care a absolvit-o în 1910. Între timp, la 4 octombrie 1909 s-a cununat cu Valentina, de 21 de ani, fiica preotului Sofronie Celan de la biserica Sf. Ierarh Nicolae din Chișinău, în care a și fost oficiată cununia lor¹⁶. După încheierea cursului universitar a înaintat guvernatorului Basarabiei o petiție, prin care a solicitat să i se ofere un post de șef de sector¹⁷. Pe lângă șirul de acte atașate la petiție, el a prezentat și o informație referitoare la domicilierea sa în ultimii cinci ani, indicând următoarele locuri unde a locuit: de la 1 ianuarie 1905 până la 1 iunie 1905 s-a aflat la Sankt Petersburg, iar restul vremii din 1905 a petrecut-o în satul Ignăței, județul Orhei; în perioada 1 ianuarie–20 mai 1906 a locuit din nou la Sankt Petersburg, iar până la 1 februarie 1907 a stat în satul Ignăței; în intervalul 1 februarie–15 iunie 1907 a domiciliat la Sankt Petersburg, apoi, până la 1 octombrie 1907, – la Ignăței, de unde a plecat la Sankt Petersburg, aflându-se aici până la 21 mai 1908; între 21 mai și 20 octombrie 1908 locuiește la Ignăței, după care iarăși s-a deplasat la Sankt Petersburg, unde s-a aflat până la 10 iunie 1909, iar până la sfârșitul anului 1909 a locuit un timp la Chișinău, pe strada Gospitalnaia, în casa protoiereului Sofronie Celan, iar o altă parte de timp a anului 1909 – la Ignăței; în intervalul 1 ianuarie–1 iunie 1910 a avut domiciliul la Sankt Petersburg, iar până la 10 octombrie 1910 – în casa protoiereului Sofronie Celan din Chișinău; pleacă din nou la Sankt Petersburg, de unde revine în Chișinău la mijlocul lunii decembrie 1910¹⁸.

¹⁰ A.N.R.M., Fond 211, inventar 5, dosar 309, f. 185v.

¹¹ A.N.R.M., Fond 329, inventar 4, dosar 358, f. 4.

¹² „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1899, nr. 14, p. 398.

¹³ A.N.R.M., Fond 1862, inventar 9, dosar 558, f. 18v–19 (elev în clasa a III-a a seminarului); П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии*, p. 138.

¹⁴ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1906, nr. 9–10, p. 87.

¹⁵ „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1906, nr. 20, p. 155.

¹⁶ A.N.R.M., Fond 211, inventar 11, dosar 329, f. 13v (registrul parohial de stare civilă pe anul 1909 al bisericii Sf. Nicolae din orașul Chișinău). În actul de cununie este indicată vârsta lui Vasile Bârcă: 25 de ani, ceea ce înseamnă că s-ar fi născut în anul 1884.

¹⁷ În limba rusă: земский начальник.

¹⁸ A.N.R.M., Fond 329, inventar 4, dosar 358, f. 1–5.

La 21 iunie 1911 a fost inclus în statele Cancelariei Administrației Guberniale a Basarabiei în calitate de funcționar de cancelarie. Prin ordinul guvernatorului Basarabiei din 7 septembrie 1911 a fost detașat să acorde ajutor șefului sectorului al cincilea din județul Soroca. La 22 septembrie 1912 i s-a dat misiunea să exercite temporar funcția de șef al sectorului al șaselea din acest județ, iar la 22 mai 1914 a fost detașat să îndeplinească provizoriu funcția de șef al sectorului întâi la fel din județul Soroca. A deținut acest post până la 11 iunie 1915, când a fost trimis să administreze provizoriu două sectoare din județul Hotin, unde se afla și la sfârșitul lunii iunie 1916. Prin adresa din 26 iunie 1916, expediată guvernatorului Basarabiei, a rugat să fie transferat în postul său de șef al sectorului întâi din județul Soroca¹⁹. În timpul Revoluției ruse din februarie 1917 ocupa postul de șef de sector în județul Soroca. La sfârșitul anului 1917 a fost ales ca membru al Zemstvei din plasa Otaci și președinte al Adunării Zemstvei din această plasă. De asemenea a devenit membru și președinte al Adunării Zemstvei Județene Soroca, care l-a desemnat în calitate de judecător de pace²⁰. Prin ordinul din 28 februarie 1918 al ministrului Afacerilor Interne al Republicii Populare Moldovenești, judecătorul de pace Vasile Bârcă a fost numit în funcția de șef al Secției speciale în problemele miliției și securității publice²¹. La 13 martie 1918, Adunarea Zemstvei Județene Soroca, prezidată de Vasile Bârcă, a votat o moțiune prin care s-a cerut unirea județului Soroca cu România. Totodată, Adunarea Zemstvei Județene Soroca l-a delegat ca deputat în Sfatul Țării. Mandatul de deputat i-a fost valid de la 18 martie 1918, aderând în cadrul acestui for reprezentativ la Blocul Moldovenesc și fiind vicepreședinte al Comisiei Constituționale și membru al Comisiei Juridice. În iunie 1918 deținea și funcția de șef al Secției de Miliție a Directoratului de Interne al Basarabiei. La ședința Sfatului Țării din 25 noiembrie 1918 a fost ales vicepreședinte al Sfatului Țării și membru al „Casei Noastre”²².

La 1 decembrie 1918, Ministerul Agriculturii și Domeniilor al României a aprobat numirea lui Vasile Bârcă în funcția de director al Agriculturii Basarabiei, în locul lui Emanoil Catelli, demisionat²³. Tot în decembrie 1918 devine vicepreședinte al Partidului Țărănesc din Basarabia. Iar la 15 februarie 1919, ministrul delegat al guvernului în Basarabia l-a delegat să gireze lucrările Directoratului Justiției al Basarabiei pe durata aflării la Paris a directorului Justiției Ioan Peliivan²⁴. Este ales deputat în Primul Parlament al României întregite (1919). Primar al municipiului Chișinău. A ocupat postul de ministru subsecretar de stat în Ministerul de Interne al României (29 august 1936–14 noiembrie 1937). Director al

¹⁹ *Ibidem*, f. 17, 25, 32–42, 80–81, 99, 129, 138.

²⁰ *Новый директор земледелия Василий Г. Бырка*, p. 2.

²¹ A.N.R.M., Fond 727, inventar 2, dosar 108, f. 102; A.N.R.M., Fond 1649, inventar 1, dosar 1, f. 34.

²² A.N.R.M., Fond 2109, inventar 2, dosar 2, f. 191; *Новый директор земледелия Василий Г. Бырка*, p. 2.

²³ A.N.R.M., Fond 1417, inventar 2, dosar 136, f. 5.

²⁴ A.N.R.M., Fond 1417, inventar 2, dosar 136, f. 2.

cotidianul chișinăuean „Basarabia“ (de la 17 ianuarie 1939)²⁵. În 1938 domiciliu cu familia sa în casa cu nr. 117 de pe strada Alexandru cel Bun din Chișinău (numărul 145, conform noii numerotări a imobilelor publicată la 15 martie 1940)²⁶.

În martie 1944, Vasile Bârcă, fost ministru, de profesie avocat, domiciliat în orașul Chișinău, str. Alexandru cel Bun, nr. 145, a depus o declarație, în care a consemnat că, „în caz de pericol pentru populația civilă din municipiul Chișinău, dorește să se evacueze din timp, transportându-se pe cont propriu“ împreună cu soția sa Valentina Bârcă, de 48 de ani²⁷.

Vasile Bârcă a decedat pe data de 31 ianuarie 1949, la București.

În acest context remarcăm și faptul că la începutul secolului al XX-lea, la instituțiile de învățământ din Chișinău s-a instruit și un alt Vasile Bârcă. Acesta s-a născut la 1 septembrie 1886, în satul Milești din județul Chișinău), fiind fiul țărânului Constantin Bârcă. Și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească din Chișinău, apoi, un timp, a învățat la Seminarul Teologic din Chișinău, de unde, în august 1904, s-a mutat la Liceul de Băieți nr. 1 din Chișinău. În 1905 absolveste clasa a VI-a de liceu. Fiind promovat în clasa a VII-a, înaintează, la 31 mai 1905, direcției liceului o petiție, prin care a solicitat să susțină examenele de promovare direct în clasa a VIII-a. Satisfăcându-i-se doleanța, absolveste liceul în 1906 (cu medalie de argint), apoi și-a continuat studiile la Universitatea din Odesa²⁸.

²⁵ „Basarabia“, Chișinău, 18 ianuarie 1939, p. 1; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 136.

²⁶ A.N.R.M., Fond 679, inventar 1, dosar 1473, f. 26, 47; „Primăria municipiului Chișinău. Monitorul municipal“, Chișinău, 15 martie 1940, nr. 6, p. 33.

²⁷ A.N.R.M., Fond 679, inventar 1, dosar 1431, f. 45.

²⁸ A.N.R.M., Fond 1862, inventar 9, dosar 558, f. 21v–22 (anul de studii 1901/1902; elev în clasa I a seminarului); A.N.R.M., Fond 1862, inventar 25, dosar 1189, f. 162v (anul de studii 1904/1905; licean în clasa a VI-a); A.N.R.M., Fond 1862, inventar 25, dosar 1190, f. 206v (anul de studii 1905/1906; licean în clasa a VIII-a); A.N.R.M., Fond 1862, inventar 25, dosar 860, f. 261; *Кишиневская Областная, впоследствии Губернская, ныне Первая Гимназия, Приложения*, p. 141, 143.

PAGINA DOCTORANDULUI

Alexandru Molcosean*

EPURAREA COMUNELOR AGRICOLE DIN REPUBLICA AUTONOMĂ SOVIETICĂ SOCIALISTĂ MOLDOVENEASCĂ (1934)**

THE PURGE OF AGRICULTURAL COMMUNES IN THE MOLDAVIAN AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC (1934)

Rezumat: Prezentul articol reflectă o problemă care a fost mai puțin abordată în studiul istoriei colectivelor agricole din RASSM, și anume epurarea politică și socială a membrilor gospodăriilor colective care au încălcat regulile de funcționare a comunelor agricole. În esență, după eșecul scontat al colectivizării totale în cadrul primului cincinal, autoritățile sovietice au recurs la identificarea celor care ar fi fost vinovați de acest fiasco. Astfel, rezultatele inspecțiilor efectuate în comunele agricole au furnizat un profil al potențialelor „victime” care urmau să fie excluse din colective. Procesul de „curățare” a comunelor de potențialele elemente ostile colectivizării a fost organizat prin intermediul unui test de cunoștințe politice. Comunarzilor li se adresau o serie de întrebări și, în funcție de nivelul de cultură politică al respondentului, se emitea „sentința”. În conținutul cercetării sunt prezentate cinci comune agricole de pe malul stâng al Nistrului care au trecut prin procesul de epurare: „Progres”, „Der Stern” (satul Mocra, raionul Rîbnița), „Tatarbunar” (satul Jura, raionul Rîbnița), „Lenin” (satul Vărăncău, raionul Rîbnița), „Maïak” (satul Novo-Germanovka, raionul Ocna-Roșie).

Cuvinte cheie: RASSM, „curățarea” colectivelor agricole, colectivizare eșuată, procese – spectacole, propagandă agricolă, plan cincinal.

Abstract: The present article reflects a problem less addressed in the study of the history of agricultural collectives in MASSR, namely the political and social cleansing of collective farm members who violated the rules of operation of agricultural

---

* **Alexandru Molcosean**, doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației, USM; cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului instituțional *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*. Codul proiectului 010401.

communes. Essentially, after the failure of total collectivization expected in the first five-year period, the Soviet authorities resorted to identifying those who would have been guilty of this fiasco. Thus, the results of the inspections started in the agricultural communes outlined the profile of the potential "victims" who were to be excluded from the collectives. The process of "cleaning" the communes of potential elements hostile to collectivization was organized by means of a political knowledge test exam. Communards were asked a series of questions and, depending on the level of political culture of the respondent, the "sentence" was issued. In the content of the research, five agricultural communes on the left side of the Dniester River that went through the purification process are presented: "Progres", "Der Stern" (Mocra village, Rîbnița district), "Tatarbunar" (Jura village, Rîbnița district), "Lenin" (Vărăncău village, Rîbnița district), "Maiak" (Novo - Germanovka village, Ocna - Roșie district).

Keywords: MASSR, agricultural collective "cleaning", collectivization fiasco, processes – show, agricultural propaganda, five-year planning.

Introducere

În prima jumătate a anilor 1930, în contextul colectivizării violente a agriculturii, a fost demarat procesul de „curățare” a colectivelor agricole de elementele ostile, care „se împotriveau politiciii” promovate de statul sovietic. Cu timpul, s-a declanșat o adevărată vânătoare după „elementele antisovietice”¹, infiltrate în interiorul gospodăriilor colective. În istoriografia sovietică, acești „dușmani de clasă” sunt considerați foștii „culaci” (chiaburi) care, pentru a scăpa de plata impozitelor și a taxelor, aveau la comune și arteluri. Astfel, după cum se sublinia, „culacii și-au schimbat brusc tactica lor de luptă împotriva colhozurilor. Folosindu-se de faptul că în colhozuri nu erau îndeajuns cadre calificate, culacii începeau să pătrundă prin înșelăciune în colhozuri ca oameni cărturari, specialiști, punând mâna pe cele mai de răspundere sectoare de lucru, cu țelul de a dăuna colhozurilor”². Unul din obiectivele de bază ale celui de-al doilea plan cincinal (1933 - 1937) viza, în accepțiunea istoriografică din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM), „nimicirea completă a tuturor pricinilor care dau naștere la împărțirea obștii în clase și la exploatare și biruirea rămășițelor capitalismului”³.

Pentru a-i „integra” pe „culaci” în colhozuri, autoritățile sovietice au permis intrarea în colective și a țăranilor mai înstăriți, dându-le o perioadă de probă de 2

¹ Вячеслав Лапердин, „Чистки” в колхозах Западно - Сибирского края в 1930-е гг. В: Гуманитарные науки в Сибири, 2020 г., том 27, № 2, стр. 86. *Ibidem*, „Чистка” колхозов северных районов Западно - Сибирского края в 1936 г. В: Исторический курьер, 2019, № 1 (3), статья 4, стр. 1 - 10.

² С. Трапезников, *Лутта партидулуй большевичилор пентру колективизаря господэрийей сэтешть ын аний ынтыий пятилетчи сталинисте*. Кишинэу: Едитура де Стат а Молдовей, 1952, п. 194.

³ *История РСС Молдовенешть*, вол. II (ред. С. Трапезников). Кишинэу: Едитура Педагожикэ де Стат а РСС Молдовенешть „Шкоала советикэ”, 1955, п. 171.

- 3 ani. Cu toate acestea, la 1 februarie 1930, prin Hotărârea Comitetului Executiv Central și a Consiliului Comisarilor Norodnici al Uniunii RSS cu privire la „Măsurile în vederea consolidării reconstrucției socialiste a agriculturii în regiunile colectivizării compacte și a luptei împotriva culacilor”⁴, au fost formate „comisii de răsculăcire”, în scopul de a elimina „culacii” în afara colhozurilor.

În conținutul prezentului demers urmează să punem în discuție modul în care comunele agricole din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM) au trecut prin procesul de epurare (în lb. rus. *чистка коллективов*) potențiali „dușmani de clasă” și „sobotori” ai construcției colhoznice.

Contextul epurării colectivelor agricole

Eșecul colectivizării planificate în anii primului cincinal a necesitat identificarea unor țapi ispășitori. Iată de ce, în cadrul plenarei CC al PC(b) din ianuarie 1933, Stalin a anunțat că, „în ciuda victoriei socialismului în URSS, lupta de clasă nu a încetat, ci se acutizează într-o manieră mai puțin organizată și vizibilă decât anterior, prin sabotaj camuflat”⁵. În acest sens, pe bună dreptate, „tiranul Iosif Stalin, pentru a-și îndreptăți crimele și sărăcirea poporului, îi învinuia pe toți, inclusiv pe comuniștii săi, de trădare și sabotaj, de spionaj și intensifica tot mai mult represiunile”⁶. În mediul rural, cei care au condus procesul de „curățare” a colectivelor agricole au fost „membrii sovietelor sătești, activiștii de partid în sfera agriculturii și secția politică a Stațiilor de Mașini și Tractoare (SMT)”⁷. SMT a fost un „factor care să contribuie la desfășurarea cu succes a colectivizării”⁸. Acestea au avut multiple misiuni, iar una dintre ele viza controlul politic al colectivelor agricole. Astfel, cauzele care au condus la desfășurarea epurărilor în comunele agricole au fost diverse: depistarea unor legături existente între membrii comunei și chiaburii sau fețele bisericesti din satele RASSM, abateri de conduită ale unor comunarzi, exploatarea neadecvată a animalelor de producție sau a utilajului agricol, nepromovarea testării cunoștințelor politice etc. Procesul epurării comunelor agricole declanșat în anul 1934 a avut loc în două faze: 1) depistarea potențialilor „dușmani de clasă” și sabotori ai construcției colhoznice și 2) organizarea unor examene a testării cunoștințelor politice a celor acuzați de diversionism, cu scopul de a perturba colectivizarea agriculturii.

⁴ *История РСС Молдовенешть* (ред. С. Трапезников), Кишинэу: Едитура Картя Молдовой, 1970 п. 183.

⁵ Igor Cașu, *Dușmanul de clasă: Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924 - 1956*, Ed. a 2-a. Chișinău: Editura Cartier, p. 78. A se vedea în acest sens și Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924 - 1940)*, Chișinău: Agenția pentru Știință și Memorie Militară, 2021.

⁶ Alexei Memei, *Teroarea comunistă în R.A.S.S.M. (1924 - 1940) și R.S.S.M. (1944 - 1947). Mărturiile documentare*. Chișinău: Editura Serebia, 2012, p. 473.

⁷ Вячеслав Лапердин, *„Чистки” в колхозах Западно - Сибирского края в 1930-е гг. В: Гуманитарные науки в Сибири*, 2020 г., том 27, № 2, стр. 87.

⁸ Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924 - 1940)*, Chișinău: Agenția pentru Știință și Memorie Militară, 2021, p. 280.

În procesul „epurării” colectivelor agricole de „elemente antisovietice”, au fost organizate (în interiorul comunelor, artelurilor) 645 de adunări, la care au participat, în total, 135077 persoane și au luat cuvânt 3667 de persoane. În timpul acestor epurări, au fost excluși din colhozuri mai mult de 100 de chiaburi⁹.

Identificarea „elementelor antisovietice”

La baza declanșării procesului de „curățare” a colectivelor agricole au stat informațiile adunate de comisiile raionale care inspectaseră anterior unitățile economice. Sistematizarea datelor colectate de către grupurile de control în timpul verificărilor permiteau crearea unui tablou general al colectivelor unde era necesară organizarea comisiilor și, ulterior, excluderea „elementelor antisovietice” care și-ar fi adus aportul la periclitarea procesului de colectivizare.

La data de 31 august 1934, în comuna agricolă „Progres” din satul Mocra, raionul Ribnița, a fost organizată o adunare (opt comuniști, 12 comsomoliști și 88 de comunarzi) pentru a fi discutate problemele stringente. Astfel, s-a punctat faptul că pregătirea în vederea aratului miriștilor nu se ridicase la nivelul preconizat, iar în contextul distribuirii rațiilor de produse în rândul comunarzilor a fost încălcată etica de partid¹⁰. S-a mai constatat că organizația de partid nu era suficient de pregătită pentru organizarea campaniei semănatului de toamnă. În interiorul comunei nu se desfășura suficient „iluminarea” politică a comunarzilor, iar organizarea întrecerii socialiste lăsa de dorit. O altă problemă invocată în cadrul adunării au fost bețiile frecvente, asupra cărora organizația de partid nu atrăgea atenția pentru a le înlătura. Atunci când unii comunarzi au încercat să critice activitatea economică a comunei (expediind sesizări), aceștia au fost cenzurați. Unul dintre membrii de partid (Poroșin) își permitea să înjure comunarzii, iar în timpul secerișului membrii de partid nu au vrut să muncească, refuzând greblele de mână¹¹.

Activitatea economică a comunei „Progres” era una foarte slabă, drept dovadă era decăderea consecutivă în decurs de patru ani a sectorului zootehnic. De pe 23 august 1934 au început să piară porcii din cauza ciumei. Ulterior, s-a constatat că la 1 septembrie, din cauza ciumei au pierit cinci scroafe, iar nouă porcine erau bolnave. Cu toate că gospodăria colectivă a înștiințat serviciul veterinar raional, nimeni nu a întreprins nimic pentru a remedia situația existentă. Inventarul agricol se păstra sub cerul liber, iar piesele erau împrăștiate¹².

O altă comună în care a avut loc epurarea membrilor a fost „Der Stern”¹³ (din

⁹ Alexei Memei, *Teroarea comunistă în R.A.S.S.M...*, p. 473.

¹⁰ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Arhiva Organizațiilor Social-Politice (în continuare ANA DAOSP), F. 3, inv. 1, d. 473, f. 1.

¹¹ *Ibidem*, f. 2.

¹² *Ibidem*, f. 8 - 9.

¹³ Atragem atenția cititorului că gospodăria colectivă „Der Stern” din satul Mocra, raionul Ribnița era în exclusivitate comună evreiască. La 31 august 1934, președintele comunei era Sikuler Moisei Aizincovici, născut în 1900, evreu, muncitor, cu studii primare, iar brigadierul comunei, Farber Națen Aizincovici, născut în 1907, evreu, țăran, avea absolvită școala de 7 ani. A se consulta ANA DAOSP, F. 3, inv. 1, d. 472, f. 2.

lb. germană – „*Steaua*”) din satul Mocra (r-nul Rîbnița). În cadrul organizării adunării de „curățare” a comunei s-a evidențiat că disciplina muncii nu era stabilită. Animalele erau prost îngrijite¹⁴. Activitățile de ordin politic nu erau desfășurate, iar organizația Crucii Roșii¹⁵ existentă în comună era inactivă. În decursul anului 1934 au fost excluse din comună patru familii pentru încălcarea regulilor colectivului, dar au fost primite nouă gospodării. Din proprie inițiativă, au plecat cinci familii și opt celibatari din cauza că nu doreau să muncească¹⁶. Disciplina muncii în comună era foarte slabă și în multe cazuri, comunarzii (în special, femeile) refuzau să iasă pe câmp la muncă. Până în anul 1934, colhoznicilor nu le-au fost achitate 6000 de ruble pentru anul 1933¹⁷.

S-a constatat organizarea nesatisfăcătoare a activității în interiorul comunei și în colectivul „Tatarbunar” din satul Jura, raionul Rîbnița. Întrecerea socialistă nu avea loc, iar președintele comunei sabotase contractarea fructelor și legumelor pentru anul 1934. Un oarecare Palii refuza să muncească în rând cu ceilalți comunarzi, consuma frecvent alcool și înjura comunarzii¹⁸. În comună se înregistrau regulat acte de beții și huliganism. De exemplu, comunardul Hlipitco, fiind beat, împreună cu soția sa au intrat în casa unei femei din sat și i-au stricat geamurile, acest fapt lovind puternic în imaginea comunei¹⁹.

Probleme stringente ce vizau consumul de alcool au fost depistate și în interiorul comunei „Lenin” din satul Vărăncău, raionul Rîbnița. Din numărul total de membri în comună (387) numai doi nu consumau alcool, restul (inclusiv, femeile) erau predispuși către beții. A fost înregistrat un caz când câțiva membri de partid au recurs la acte de huliganism în timp ce erau beți (unul din ei a împușcat din armă în camera de tip apartament a comunei)²⁰.

Pe linie agricolă, comuna a înregistrat un regres considerabil la sfârșitul anului 1933. Astfel, nu au fost recoltate 10 hectare de hrișcă, două de mazăre și patru hectare de sfeclă furajeră. Membrii comunei care au fost excluși din colectiv ca urmare a refuzului²¹ de a participa la viața economică nu au fost amendati (fapt ce contravenea „*Statutului comunei agricole*”). Din cauza plecării masive a co-

¹⁴ ANA DAOSP, F. 3, inv. 1, d. 472, f. 1.

¹⁵ Filiale ale Crucii Roșii au fost înființate în stânga Nistrului și Ucraina pe fundalul mării foamete din anii 1921 - 1923. A se vedea în acest sens studiul lui Vadim Guzun, *Foametea din anul 1921 - 1923 și refugiul din Transnistria: acțiunea română de ajutorare a etnicilor evrei*. În: Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, 2013, nr. 2 (29), p. 49 - 59.

¹⁶ *Ibidem*, f. 4.

¹⁷ *Ibidem*, f. 5.

¹⁸ ANA DAOSP, F. 3, inv. 1, d. 474, f. 2.

¹⁹ *Ibidem*, f. 5.

²⁰ ANA DAOSP, F. 3, inv. 1, d. 471, f. 2.

²¹ Capitolul IV, pct. 40 al *Statutului comunei agricole* stipulează expres: „Niciun membru al comunei, indiferent de funcția sau specialitatea sa, nu poate refuza munca fizică. Scutirea de munca fizică pe o perioadă sau pe o perioadă nedeterminată se face numai după regulile stabilite de Adunarea Generală a comunei, precum și în caz de invaliditate, boală, sarcină etc.” (*Устав сельскохозяйственной коммуны*, Москва: Книгосоюз, 8 - е издание, 1930, стр. 15).

munarzilor, comuna a pierdut 20 de vite care au fost retrocedate proprietarilor. Cabalinele existente erau neîngrijite și slăbite în lipsa furajului concentrat.

Din perspectiva organizării activităților de ordin ideologic, s-a constatat că un oarecare Șuleacenco ținea în apartamentul său icoane și organiza slujbe religioase. Lecții antireligioase nu au fost desfășurate în comună și, frecvent, după slujbe comunarzii consumau alcool, ceea ce le afecta grav disciplina și etica de partid²².

În 1933 comuna ar fi fost dominată de „culaci” (chiaburi) care încercau să preia puterea, încât conducerea colectivului a fost nevoită să lupte cu aceștia.

Imaginea comunelor agricole reflectată anterior demonstrează că autoritățile au recurs la epurarea colectivelor și la excluderea factorilor care denaturau politica partidului. Comunele agricole, reprezentând centre ideologice de propagandă, trebuiau să atragă țăranii, împreună cu toate bunurile lor mobile și imobile, inclusiv, pe cei de pe malul drept al Nistrului, într-un sistem colectiv de conviețuire, activitate și remunerare. Cu toate acestea, situația nesatisfăcătoare a activității comunelor au determinat țăranii să revină în anii 1930 la modul de viață tradițional, părăsind constant colectivele agricole.

Examenul politic – motiv de expulzare din comună

În procesul de finalizare a construcției colhoznică în RASSM, autoritățile au recurs la „selectarea” personalului care urma să constituie masa oamenilor muncii devotați partidului, în vederea atingerii culmilor utopice ale socialismului dezvoltat. Criteriul de excludere a comunarzilor „periculoși” din comună consta în nepromovarea examenului politic la care erau supuși. Testarea cunoștințelor politice ale celor care au înregistrat unele încălcări era efectuată în cadrul unor adunări publice care aveau și rolul unor procese-spectacol, în vederea descurajării „abaterilor” de la linia partidului.

Începând cu 19 august 1934, comisia de „curățare” a comunei „Maiak”²³ a fost condusă de președintele colectivului, Starcenko, avându-i ca membri pe Hmelnițkii și Pupko, și ca secretar pe Pererva. Procesul de „curățare” a comunei a vizat 27 de membri și 44 de candidați de partid. Membrii comunei, care urmau să fie excluși din organizația de partid, le erau aduse la cunoștință încălcările de care se făceau vinovați. Ulterior, comunarzii erau verificați printr-un set de întrebări de ordin politic. Prin intermediul acestor „interogatorii”, comisia urmărea să le impute diverse învinuiri membrilor vizați, pentru ca aceștia să poată fi expulzați din colectiv.

Astfel, comunardului Covali Axentii, născut în 1883, i se imputa că nu era abonat la ziare și nu lucra asupra sa în vederea ridicării nivelului politic. Acesta era văzut ca un leneș. Din punct de vedere politic, era slab pregătit, fapt relevant

²² *Ibidem*, ff. 1 - 4.

²³ Alexandru Molcosean, „Curățarea” colectivelor agricole în RASSM: cazul comunei Maiak din raionul Ocna – Roșie (1934). În: Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Conferința Științifică „Istorie - Arheologie – Muzeologie” ed. 33, 26 - 27 octombrie 2023, Chișinău, Bons – Offices, 2023, p. 159.

prin întrebările adresate: „Cine este tovarășul Stalin, tovarășul Cosior²⁴, tovarășul Molotov?” (nu a răspuns); „Cine poate fi membru de partid?” (nu a răspuns).

La 22 august 1934, în cadrul unei alte sesiuni de „epurare” a comunei, Oleinic Maria, născută în 1903, era acuzată că, până la revoluție, tatăl ei a fost sărac, însă după revoluție el deținea 3 cai, 2 boi, 20 de oi. Unul din frații ei, în timpul revoluției, făcuse parte dintr-o „bandă”, iar altul a fost „răsculăcit” și alungat din Sovietul sătesc. Comisia a constatat că în perioada 1933 - 1934 Oleinic Maria nu avea înregistrată nicio zi lucrată, iar pentru viața socială nu manifesta niciun interes. Întrebările pe criterii politice la care comunarda nu a dat răspunsuri au fost: „Cine este președintele Consiliului Comisariatului Poporului al URSS? Care sunt obligațiile membrului de partid?”²⁵.

Iacovuc Pavel Martinovici, născut în 1876, nu a răspuns la următoarele întrebări: „Când a fost elaborat Statutul partidului? În ce an a fost cea de-a 17-a Conferință a partidului? Ce evenimente s-au întâmplat recent în Austria?”²⁶ Cine este tovarășul Thalmann?²⁷ Care sunt obligațiile membrului de partid?”. Pavel Iacovuc, după cum s-a constatat, era analfabet, din punct de vedere politic, și nu lucra asupra sa, cu toate că avea destul timp liber.

Oleinic Alexei, născut în 1899, era acuzat de lenevie, deoarece a avut suficient timp liber să se pregătească, din punct de vedere politic, dar nu a făcut-o. Nu frecventase regulat școala de partid și nu a fost capabil să ofere răspuns la întrebările: „Ce chestiuni au fost ridicate în cadrul Plenarei CC PC(b)U din luna iunie? Cine este tovarășul Dimitrov?²⁸ Care este diferența dintre armata veche și cea roșie?”²⁹.

La 23 august 1934, comunarda Melnic Neonila, de etnie ucraineancă (născută în 1907), a susținut „examenul” politic, răspunzând la următoarele întrebări: „Ce importanță deosebită din punct de vedere istoric a avut cel de-al X-lea Congres al partidului? (nu a răspuns); Ce sarcină politică a fost trasată la cea de-a 17-a Conferință de la sfârșitul celui de-al doilea cincinal? (a răspuns); Ce diferență este între lozinca lui Buharin³⁰ „îmbogățiți-vă” și lozinca promovată de Stalin „faceți toate colhozurile bolșevice, iar colhoznicii prosperi”? (nu a răspuns); Ce este procesul de la Leipzig? (nu a răspuns); Ce este Chelyuskin?³¹ (nu a răspuns)”. Dat fiind faptul că nu a fost acuzată de abateri în activitatea comunei, Melnic Neonila nu a fost exclusă din organizația de partid³².

²⁴ Stanislav Vichentievici Cosior, secretar al Comitetului Central al PC(b)U.

²⁵ ANA DAOSP, F. 49, inv. 3, d. 258, f. 6 - 7.

²⁶ Probabil că era vorba despre puciuul eşuat al naziștilor austrieci care a avut loc între 25 - 30 iulie 1934.

²⁷ Ernst Thalmann, în 1933 era Președinte al Partidului Comunist German.

²⁸ Gheorghii Dimitrov a fost liderul Partidului Comunist Bulgar și activist al Cominternului.

²⁹ ANA DAOSP, F. 49, inv. 3, d. 258, f. 8.

³⁰ Nicolai Buharin era editorul ziarului *Izvestia* în 1934.

³¹ *Челюскин* - Navă cu aburi sovietică, care s-a scufundat, în cele din urmă, în 1934, în timpul deplasării din Murmansk spre Vladivostok.

³² ANA DAOSP, F. 49, inv. 3, d. 258, f. 9.

La 24 august 1934, Iacovuc Alexandr, născut în 1904, a fost exclus din colectiv, pentru că nu a îndeplinit norma de lucru. În calitate de organizator, el nu a luat măsurile necesare pentru a înlătura lenevia din colectiv, din care cauză disciplina a decăzut puternic. Se comporta grosolan cu comunarzii și nu îndeplinea planurile de producție. În cazul său, ancheta politică s-a axat pe următoarele întrebări: „Ce înseamnă Comintern? (nu a răspuns); Ce sarcini au fost trasate în cadrul celei de-a 17 conferințe de partid de la sfârșitul celui de-al doilea cincinal? (nu a răspuns); Ce obligații au membrii de partid? (nu a răspuns); Cine este Președintele Comitetului Împlinitor Central al URSS? (nu a răspuns); Cine este tovarășul Voroșilov?³³ (nu a răspuns); Cine este tovarășul Kaganovici?³⁴ (nu a răspuns)”³⁵.

La 28 august 1934, a fost exclus din colectiv Nichitenco Mihail, născut în 1880. Acesta nu a putut răspunde la întrebările: „Ce obligații are un membru de partid? Ce sarcini au fost trasate la cel de-al 17-lea Congres? Cine poate fi membru de partid?”. În același timp, el era acuzat că nu a îndeplinit planul de plantare a grădinii (era brigadier). Nichitenco a încălcat planul semănării suprafețelor preconizate și a ascuns încălcările disciplinare care au avut loc în interiorul brigăzii sale: exploatarea cailor până la epuizare, a ascuns 0,80 hectare de floarea soarelui, un hectar de porumb etc.³⁶.

La 2 septembrie 1934, comunardul Holod Nicolai, născut în 1905, nu a reușit să răspundă la patru întrebări pe linie politică: „Cunoașteți 6 condiții care îi aparțin tovarășului Stalin? Ce întrebări au fost la cel de-al 17-lea Congres? Ce întrebări au fost dezbătute la plenara din iulie a Comitetului Central al Partidului Comunist Bolșevic Ucrainean? Ce este Chelyuskin?”³⁷. Holod nu îndeplinea norma de lucru și nici deciziile comitetului de partid. Nivelul politic al comunardului era unul foarte redus și nici nu se preocupa de alfabetizarea sa ideologică. Nu scria articole pentru ziare și nici nu citea presa periodică (ziarele reprezentau mijlocul de informare politică a comunarzilor). Holod nu venea la timp la muncă, ci mai târziu decât toți ceilalți. În timpul lucrului, alerga dintr-un atelier în altul și nu se bucura de autoritate în cadrul brigăzii de fierari³⁸. A fost dat afară din partid.

Odată cu Holod, a fost exclus din organizația de partid a comunei „Maiak” și Homenko Carp (născut în 1897). Învinuitului i se imputa că în decursul a doi ani ar fi desființat ferma de iepuri din comună, era pasiv și analfabet, din punct de vedere politic. Soția sa provenea dintr-o familie de „culaci” și de patru luni, el nu mai ieșise la lucru. Homenko nu frecventa școala de alfabetizare politică. Nu a putut da răspuns la cele trei întrebări care i s-au pus: „Cine este tovarășul Kalinin”³⁹, Ordjo-

³³ Kliment Voroșilov era în 1934 președintele Consiliului Militar Revoluționar al URSS.

³⁴ Lazar Kaganovici - secretar al PC(b) al URSS.

³⁵ ANA DAOSP, F. 49, inv. 3, d. 258, f. 10.

³⁶ *Ibidem*, f. 11.

³⁷ *Ibidem*, f. 14.

³⁸ *Ibidem*, f. 14.

³⁹ Mihail Kalinin a fost președinte al Prezidiului Consiliului Suprem.

nikidze?⁴⁰ Ce s-a discutat la Plenara din iulie a Comitetului Central al Partidului Comunist Bolșevic Ucrainean? Cine poate fi membru de partid?”⁴¹.

Comunarda Voițehovskaia Vera, născută în 1893, era acuzată că a nimerit întâmplător în organizația de partid, în contextul depunerii cererilor de aderare în masă. Voițehovskaia încălcase disciplina muncii prin neprezentarea la muncă. Sora ei fusese „răsculăcită” și ea o adăpostise în comună, până când aceasta a fost izgonită. Comisia a constatat că Voițehovskaia nu se implica în viața publică și era analfabetă, din perspectiva educației politice. Nu a fost în stare să răspundă la următoarele întrebări: „Care sunt obligațiile membrului de partid? Cine poate fi membru al partidului? Cine este tovarășul Voroșilov, tovarășul Stalin?”⁴².

În cadrul ultimei ședințe din 18 septembrie 1934, desfășurate în comuna „Maiak”, având ca scop „curățarea” organizației de partid, a fost exclus din rândul comuniștilor comunardul Bezprozvanii Filip, născut în 1905, deoarece nu lupta împotriva risipei și se afla permanent în coada brigăzii. A permis brigăzii sale să se odihnească în timpul când lucrul era în toi. Era indiferent față de muncă, fapt pentru care a fost atenționat de comitetul de partid. Cu toate că Bezprozvanii era un bun organizator, brigada lui a recoltat printre ultimii roada de pe cele 180 de ha, având rezultate proaste, pe când alte brigăzi au recoltat roada de pe o suprafață de 250 de hectare. Ar fi întreținut legături cu „elemente străine” (un oarecare Rudii). Își bătea soția și era un desfrânat, dăunând imaginii organizației de partid și comunei agricole. În cadrul brigăzii sale nu era disciplină. 40% din comunarzi nu ieșeau la lucru și caii nu erau utilizați la muncile câmpului. Periodic, comitea acte de huliganism. Comisia a stabilit că Bezprozvanii nu avea o atitudine serioasă față de obligațiile de serviciu, iar brigada sa era mereu codașă. Calcularea zilelor de muncă era făcută greșit, consuma alcool, iar în perioada „curățirii” colectivului, în timp ce i se aduceau la cunoștință încălcările, Bezprozvanii nu și-a schimbat comportamentul⁴³.

Așadar, bolșevicii au pus în aplicare un mecanism politico-social, îndreptat împotriva potențialilor „dăunători” ai procesului de colectivizare. Măsurile radicale la care au recurs autoritățile din stânga Nistrului au culminat cu organizarea unor procese-spectacole, cu scopul linșării publice a comunarzilor. Obiectul central al epurărilor viza crearea unui cadru demonstrativ adresat în egală măsură membrilor colectivelor și țăranilor care nu erau colectivizați, pentru a-i determina să tragă concluziile de gioare.

Concluzii

Identificarea presupuselor elemente ostile a fost efectuată pe baza rapoartelor de inspecție elaborate de comisiile raionale de control, care verificau sistema-

⁴⁰ Gh. C. (Sergo) Ordjonikinze - Prim-secretar al Republicii Sovietice Federale Socialiste Transcaucaziene.

⁴¹ ANA DAOSP, F. 49, inv. 3, d. 258, f. 15.

⁴² *Ibidem*, f. 16.

⁴³ *Ibidem*, f. 33 - 34.

tic colectivele agricole. Astfel, eșecurile înregistrate în campania colectivizării în masă au fost puse pe seama unor terțe persoane, acuzate că nu ar fi ținut cont de prevederile directivelor venite de la centru. Epurarea comunei „Maiak” în 1934 a relevat un aspect important, și anume: au fost excluși din organizația de partid acei comunarzi care au încălcat conduita socială și nu au fost capabili să susțină „examenul” politic, la care au fost supuși. În schimb, au fost atestate cazuri când membrul comunei nu a putut răspunde la întrebările puse, dar, având o atitudine serioasă față de muncă, nu era exclus din organizația de partid și din colectiv. Politica represivă din anii celui de-al doilea cincinal a urmărit, așadar, să pregătească comunele agricole pentru reorganizarea în arteluri „curate”, din punct de vedere politic și social.

Fig. 1. Comunarzi în colectivul „Lenin” din raionul Rîbnița

Sursa: Muzeul Primilor Comunarzi din satul Lenino (raionul Rîbnița)

Fig. 2. Grajdul și fierăria comunei „Lenin” din raionul Rîbnița

Sursa: Muzeul Primilor Comunarzi din satul Lenino (raionul Rîbnița)

RECENZII

Monografia M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*. Oświęcim: Napoleon V, 2014.

Studiul istoricului militar polon *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku* (în traducere – „Războaiele Jagiellonilor cu vecinii de est și sud a Regatului Poloniei în secolul XV”) se concentrează asupra conflictelor militare ale Regatului Poloniei pe parcursul secolului XV, la frontierele sale de est și sud. Autorul celor trei volume ale *Wojny i wojskowość polska XVI wieku*¹ propune atenției cititorului problema campaniilor militare polone, desfășurate pe fundalul îndelungatei rivalități cu Ordinul Teutonic în secolul XV, analizând, totodată, problema genezei și evoluției artei militare polone de pe timpul domniilor regelui Poloniei Władysław al II-lea Jagiełło și a succesorilor săi.

Structura monografiei constă din: introducere, zece capitole și concluziile autorului. În introducere istoricul polon prezintă izvoarele și istoriografia problemei cercetate. Principalele surse din secolul XV despre conflictele militare ale Poloniei se regăsesc în arhivele polone și din străinătate. O valoare deosebită prezintă colecțiile manuscriselor din Arhiva Centrală a Actelor Istorice din Varșovia (AGAD), în special, colecția actelor emise de regii Poloniei, ale vistieriei regale și Metricii de Coroană. Printre izvoarele narrative principale utilizate se numără cronicile poloneze ale lui Jan Długosz, Maciej Miechowita, Marcin Kromer, Bernard Wapowski și Marcin Bielski, cronicile silesiene ale lui Petru Eschenloer, cronicile maghiare ale lui Antonie Bonifius, cronică lituaniană a lui Bychowiec etc. Printre principalele publicații ale corespondenței privind campaniile militare din secolul XV se numără „Codex epistolaris saeculi decimi quinti” și „Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus” (p. 9).

În același timp, M. Plewczyński constată că subiectul războaielor Poloniei din secolul XV cu vecinii săi de est și sud nu are o istoriografie bogată, multe din contribuții fiind apreciate de autor ca fiind învechite, iar obiectivele lor nefiind

---

¹ M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku. Tom I. Lata 1500–1548*, Oświęcim: Napoleon V, 2017; Idem, *Wojny i wojskowość Polska XVI wieku. Tom II. Lata 1548–1575*, Oświęcim: Napoleon V, 2018; Idem, *Wojny i wojskowość polska XVI wieku. Tom III. Lata 1576–1599*, Oświęcim: Napoleon V, 2020

îndeplinite până la capăt. De exemplu, prima lucrare cu o caracteristică a războaielor și artei militare polone din această perioadă a fost „Schița istoriei militare polone până la anul 1864” a lui S. M. Kuczyński și Z. Spieralski din 1965, însă aici subiectul conflictelor militare la est și sud de hotarele Poloniei a fost tratat succint și cu multe lacune. Pe de altă parte, reușitele istoriografiei polone în ceea ce privește problemele particulare ale politicii externe a Jagiellonilor în secolul XV sunt mult mai evidente, acordându-se o atenție specială războiului lui Swidrigiełło împotriva Coroanei polone, conflictelor pentru Pocuția dintre Regatul Poloniei și Țara Moldovei și rivalității polono-maghiare pentru tronul Regatului Bohemiei (p. 9-10).

Primul capitol este consacrat participării polonezilor în războaiele husite, fiind abordate cele două campanii ale cneazului Sigismund Korybutowicz în Cehia din anii 1422-1423 și 1424-1427, luptele cu husiții în Silesia, conflictul militar cu dinastia Habsburgilor pentru coroana cehă din 1438. Al doilea capitol prezintă luptele cu tătarii în Voievodatul Rusesc și Podolia în anii 1422-1454, fiind evidențiate în mod special primele atacuri tătare asupra teritoriilor Coroanei polone între anii 1422-1435 și incursiunile mai târzii lansate în mod separat de tătarii din Crimeea și cei de după Volga. Al treilea capitol se oprește asupra conflictelor militare împotriva marelui duce lituanian Świdrygiełło, fiind analizate războiul de la Luțk din 1431 și bătăliile de la Kopistîrin (1432) și Wiłkomierz (1435). Capitolul IV prezintă confruntările militare moldo-polone din anii 1431-1455, capitolul V – războaiele polono-ungare din anii 1471-1474 pe teritoriile Cehiei, Silesiei, Slovaciei și Subcarpatiei, capitolul VI – luptele cu tătarii din Crimeea și dincolo de Volga între anii 1457-1494, iar capitolul VII – războaiele dintre cei doi frați, regele Ioan Olbracht al Poloniei și Vladislav al II-lea al Ungariei, pe teritoriile Slovaciei între anii 1490-1492. Al optulea capitol discută ciocnirile militare ale Coroanei polone între anii 1474-1497 cu forțele otomane și moldovene, iar al nouălea capitol servește ca o continuare directă a compartimentului precedent, analizând luptele cu turcii, tătarii și moldovenii din 1498, dar și războiul cu Marele Cnezat al Moscovei din anii 1492-1494. Ultimul compartiment al monografiei este consacrat sintezei generale privind evoluția artei militare polone în domeniul strategiei și tacticilor aplicate la frontierele de sud și răsărit în secolul XV.

Analizând acțiunile și performanțele atinse de forțele militare ale Coroanei polone, M. Plewczyński concluzionează că în vechea artă poloneză a războiului, născută în secolul al XV-lea, se pot observa atât soluții de succes, cât și deficiențe care vor afecta evoluția oștii polone în secolul XVI. În timp ce pe parcursul secolului XV s-au dezvoltat soluții eficiente în strategia de apărare, bazate pe o varietate de forme de acțiune, mobilitate, forță de lovitură și capacitatea de manevră, principiile acțiunilor ofensive au rămas în urmă în comparație cu adversarii Poloniei la hotarele sale de sud și est, nereușind să facă față în momentul preluării inițiativei strategice. Din cauza specificului organizării politice a Regatului Poloniei, mobilizarea și concentrarea forțelor armate a fost prea lentă în ajunul cam-

paniilor preconizate, ceea ce a determinat decalajul dintre nivelul tactic mult mai înalt al polonezilor și strategia înapoiată a desfășurării campaniilor (p. 259-261).

Deși titlul monografiei sugerează abordarea în ansamblu a războaielor Coroanei polone pe direcția sudică și răsăriteană, în realitate subiectul acestei lucrări este consacrat exclusiv părții nemijlocit militare a conflictelor analizate de către istoricul polon. Această metodologie relevă unele particularități curioase despre organizarea logistică a campaniilor oștirilor Coroanei polone și metodele de lupte alese și preluate de la vecinii săi de sud și sud-est, dar nu acordă o atenție majoră contextului internațional al declanșării și terminării războaielor, în care a fost implicată Polonia sub conducerea dinastiei Jagiellonilor în secolul XV. Pe lângă aceasta, nu toate dintre conflictele prezentate pot fi calificate sub aceeași noțiune generică de „război” (de exemplu, incursiunile neregulare ale tătarilor din Crimeea sau din Marea Hoardă de pe Volga) și pot fi apreciate mai adecvat ca episoade ale ciocnirilor militare dintre polonezi și husiți, unguri, moldoveni, tătari, turci și moscoviți.

Aceste neajunsuri ale studiului lui M. Plewczynski se profilează substanțial în cazul abordării conflictelor militare moldo-polone din secolul XV. Pe de o parte, analiza strict militară a desfășurării campaniilor, componenței oștirilor și acțiunilor întreprinse de cele două părți permite autorului să formuleze explicații ale bilanțului format în confruntările dintre Regatul Poloniei și Țara Moldovei, de exemplu, nereușitele ofensivei lui Alexandru cel Bun împotriva polonezilor în Războiul de la Luțk din 1431 sunt explicate prin marșul rapid al forțelor polone, care au surprins nepregătite oastea moldovenească și decizia domnului Moldovei de a împărți în mai multe cete forțele trimise pe malul stâng al Nistrului (p. 77). Istoricul polonez de asemenea compară acțiunile oștii regale în cadrul expedițiilor din 1448 împotriva lui Petru al II-lea și din 1450 împotriva lui Bogdan al II-lea. În primul caz, marșul oștii lui Cazimir al IV-lea a fost foarte lent, ajungând la Camenița doar către 10 august, iar domnul Moldovei și boierimea sa au depus jurământul de credință pe 22 august, sugerând caracterul pur demonstrativ al convocării și deplasării trupelor regale spre hotarul moldo-polon. În schimb, în iarna-primăvara anului 1450 concentrarea forțelor nobilimii polone din Voievodatele Rusiei și Podoliei și marșul lor spre Camenița au fost realizate rapid și eficient, luându-l prin surprindere pe Bogdan al II-lea și cucerind Hotinul, Suceava și Neamțul în folosul lui Alexandru al II-lea (p. 81-82). Eșecul campaniei polone în Moldova în 1497 este explicat de M. Plewczynski prin convocarea și concentrarea lentă a oștenilor din *pospolitoe ruszenie*, eficiența mică a oștii regale în luptele de asediu (fiind puțin mobilă în bătălii) și ezitățile comandamentului militar polon în timpul ciocnirilor cu forțele moldovene pe Prut, ceea ce a predeterminat înfrângerea suferită în Codrii Cosminului (p. 181).

Pe de altă parte, istoricul militar polonez, neatrăgând o deosebită atenție contextului relațiilor moldo-polone din secolul XV, avansează mai multe teze care nu pot fi confirmate prin izvoarele documentare și narative disponibile. De

exemplu, M. Plewczyński afirmă că în urma Războiului de la Luțk din 1431 polonezii au cucerit Țara Șipenițului, care ar fi fost ulterior recucerită de Iliș I în ianuarie 1433 și din nou reocupată de către oștenii fraților Buczacki (p. 77-78), fără a aduce surse care ar confirma asemenea schimbări de control asupra Hotinului, Țeținei și Hmeliovului. Structura tematică a capitolului VIII, „Războaiele cu Moldova și Turcia în anii 1474-1497”, amestecă laolaltă perioada participării detașamentelor polone în lupta antiotomană a lui Ștefan cel Mare cu campania lui Ioan Olbracht din 1497 împotriva domnului Moldovei (nemaivorbind de utilizarea numelui „Turcia” în denumirea capitolului, în loc de „Imperiul Otoman”).

Astfel, studiul lui M. Plewczyński prezintă mai curând un volum de istorie militară cu accentul asupra ciocnirilor polonezilor cu husiții, ungurii, moldovenii, tătarii, turcii și moscoviții, decât o sinteză multilaterală și comprehensivă a contextului larg al războaielor Coroanei polone cu vecinii săi din sud și răsărit. Expunerea fragmentară a subiectului monografiei pe mai multe segmente de hotar nu lasă loc interconexiunii dintre acestea, cu excepția concluziilor generale privind tactica și strategia forțelor militare polone din capitolul X. Din aceste motive, studiul poate servi ca o schiță a unei viitoare cercetări de anvergură a istoriei războaielor Regatului Poloniei cu vecinii de la hotarele sale de sud și sud-est, unde o atenție majoră ar putea fi acordată contextului politic extern și intern, social, economic etc. Cu toate acestea, monografia lui M. Plewczyński reprezintă o contribuție valoroasă datorită sistematizării unui număr mare de informații și fapte istorice, care pot servi ca o introducere la studierea ciocnirilor militare ale Regatului Poloniei pe parcursul secolului XV și la istoria artei militare poloneze. O analiză mult mai aprofundată a subiectelor propuse de către autor își așteaptă, însă, în continuare cercetătorul.

Alexandru Bejenaru*

---

* **Alexandru Bejenaru**, cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6508-3917>

Mariana Goina, *The use of pragmatic documents in medieval Wallachia and Moldavia (fourteenth to sixteenth centuries)*, Turnhout: Brepols, 2020, 344 p.

Studiul monografic al istoricului Mariana Goina *The use of pragmatic documents in medieval Wallachia and Moldavia (fourteenth to sixteenth centuries)* (în traducere – „Utilizarea documentelor pragmatice în Țara Românească și Moldova medievală (secolele XIV-XVI)” are scopul de a analiza procesul, prin care locuitorii din cele două principate au început să adopte și să valorifice scrisul, examinând factorii principali, care au stimulat apariția și diseminarea alfabetizării. Lucrarea are la bază teza de doctor în istorie susținută în anul 2009. Aceasta explorează nu doar capacitatea de a citi și scrie, ci și formarea unei mentalități axate pe utilizarea scrisului, ca mijloc de comunicare socială. Accentul se pune pe alfabetizarea funcțională, subliniind rolul scrisului în desfășurarea activităților de zi cu zi și scopurile pragmatice, care au încurajat răspândirea sa în viața cotidiană. În monografie este analizat momentul și motivele apariției culturii scrise în Moldova și Țara Românească în Evul Mediu, analizând răspândirea documentelor scrise și formarea unei „mentalități alfabetizate”. Această mentalitate alfabetizată este privită ca efectul social al alfabetizării, incluzând ansamblul fenomenelor sociale și culturale asociate utilizării scrisului, reflectând tendința oamenilor de a folosi scrisul pentru comunicare și înregistrare.

Structura monografiei constă din următoarele compartimente: Prefață, Lista figurilor și graficilor, Abrevieri, Mape, Introducere, 13 capitole, Concluzii, Appendix, Bibliografie și Indice.

În introducerea istoricului prezintă obiectivele monografiei și argumentarea cercetării paralele a acestor aspecte în două state românești medievale. Obiectivele lucrării reflectă aspecte de alfabetizarea „culturală” a populației din cele două state medievale românești. Autoarea examinează funcțiile sociale ale documentelor, axându-se pe utilizările scrisului în scopuri pragmatice – în principal, documentele de evidență funciară și comunicare interpersonală. De asemenea, lucrarea explorează categorii de persoane și scopul utilizării documentelor pragmatice, încercând să stabilească măsura în care scrisul a început să înlocuiască comunicarea verbală ca modalitate de transmitere și stocare a informațiilor. Documentele timpului, precum cărțile de proprietate și corespondența comercială, indică rolul pământului ca simbol de bogăție, statut și identitate în societate medievală.

Răspunzând la întrebarea „*De ce să studiem împreună Moldova și Țara Românească?*” [p. 5-9], istoricul evidențiază că cele două state medievale, Moldova și Țara Românească, sunt analizate împreună datorită evoluțiilor culturale și po-

litice paralele, care le diferențiază semnificativ de toți vecinii lor. Ambele au devenit state organizate relativ târziu, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și au în comun o serie de caracteristici proprii, printre care o cultură scrisă renăscută după un hiatus documentar îndelungat, iar primele documente scrise au apărut abia spre sfârșitul secolului al XIV-lea, mai târziu decât în Transilvania, Serbia sau Polonia. În plus, statele medievale românești prezintă similarități structurale în organizarea guvernării, a societății și a bisericii, împărțind aceleași idiomuri romanice și religia greco-ortodoxă, cu slavona ca limbă de cult. Această abordare comparativă permite evidențierea atât a asemănărilor, cât și a diferențelor în evoluția documentelor pragmatice din cele două state.

Totuși, există și diferențe notabile, în special în primul secol de la întemeierea statelor, când boierii moldoveni par să fi fost mai mult familiarizați cu documentele scrise. Însă, comparativ cu vecinii lor, cele două state formează o unitate în privința alfabetizării pragmatice, cu o cultură scrisă timpurie axată pe documente destinate instituțiilor, folosite în principal pentru înregistrarea proprietăților și comunicare. Lucrarea se concentrează pe perioada cuprinsă între secolele XIV-XVI. Sec. al XIV-lea a marcat începuturile administrației de stat, iar perioada analizată se încheie cu sfârșitul secolului al XVI-lea, când cultura scrisă era încă restricționată și alfabetizarea era limitată la un grup mic din cadrul societății medievale.

Lucrarea este structurată în două părți. Prima parte se concentrează pe categoriile principale de autori de documente din Moldova și Țara Românească, analizând modul în care documentele scrise au pătruns în aceste societăți. Aici sunt examinate tipurile de documente timpurii și condițiile apariției acestora, alături de răspândirea lor în societate. A doua parte explorează motivele utilizării documentelor timpurii și identitatea socială a celor, care le foloseau. Sunt analizate relațiile dintre cultura scrisă și orală. În plus, lucrarea cercetează statutul documentelor și măsura în care acestea își îndeplineau funcțiile inițiale, observând schimbările de percepție pe parcursul perioadei vizate.

Capitolul I *Istoria politică a Țării Românești și a Moldovei medievale* [p. 7-26] explorează fundamentele istorice, politice și administrative ale Țării Românești și Moldovei în perioada medievală, prezentând contextul necesar pentru înțelegerea apariției culturii scrise în aceste teritorii. Se discută evoluția celor două state, de la întemeiere până la consolidarea politică a acestora. Apoi, capitolul abordează organizarea bisericii, care reprezenta un factor central în viața socială și culturală a statelor medievale românești și impactul acesteia asupra accesului la educație și scris. Se descrie structura și dinamica socială, inclusiv rolul nobilimii, al clerului și al populației urbane. Capitolul analizează apoi organizarea administrației centrale și urbane, evidențiind rolul acesteia în reglementarea vieții cotidiene și în promovarea documentelor scrise. În final, este tratată jurisdicția, prezentând sistemul legal și modul în care normele și practicile juridice contribuiau la utilizarea documentelor.

Capitolul II *Dovezile: arhive și izvoare (indirecte)* [p. 27-42] analizează rolul arhivelor monahale și al depozitării private a documentelor domnești în conservarea culturii scrise în Țara Românească și Moldova medievală. Arhivele monahale reprezintă surse esențiale pentru păstrarea documentelor, ele având un rol central în transmiterea informațiilor istorice, întrucât mănăstirile reprezentau spații de depozitare și de scriere activă a documentelor. Totodată, în capitol se discută despre depozitarea privată a cărților domnești, adică acele documente păstrate de familiile boierești, contribuind astfel la formarea unor arhive particulare. Sunt evaluate metodele indirecte de a determina răspândirea culturii scrise, dat fiind că o mare parte a documentelor medievale nu s-au păstrat. Astfel, dovezile indirecte oferă o imagine mai amplă asupra nivelului de alfabetizare pragmatică în statele medievale românești.

În perioada de până la sfârșitul secolului al XVI-lea, aproximativ 6.500 de documente scrise, majoritatea legate de înregistrarea proprietăților și soluționarea litigiilor judiciare, au fost emise la nivelul cancelariei domnești. Capitolul subliniază că această alfabetizare pragmatică a fost strâns legată de necesitățile administrative și juridice, în special în domeniul gestionării proprietății și al disputeilor. În concluzie, în Țara Românească și Moldova medievală sunt păstrate puține tipuri de documente pragmatice, în pofida faptului că numărul documentelor a crescut treptat. Lipsa arhivelor laice și menționarea rară a arhivării instituționale sugerează o etapă incipientă în utilizarea documentelor pragmatice, iar deficitul acestora reflectă fie un nivel redus de practici scrise, fie o arhivare inconsistentă.

Capitolul III *Documente eliberate de Cancelaria domnească* [p. 43-71] analizează rolul cărților funciare și al documentelor emise de cancelariile domnești în Țara Românească și Moldova medievală. Această secțiune evidențiază forma și structura cărților domnești, subliniind importanța acestora în cadrul aparatului guvernamental emergent. Se discută cum reapariția culturii scrise în aceste principate este strâns legată de dezvoltarea instituțiilor administrative. În plus, capitolul examinează tratatele politice și comerciale, menționând că, deși scrisul a fost folosit pentru a documenta acordurile, acesta nu a înlocuit complet practicile verbale. Acordurile politice scrise necesitau adesea o validare suplimentară prin ritualuri orale, ceea ce reflectă o continuare a tradițiilor anterioare. În secolele al XV-lea și al XVI-lea, majoritatea acestor documente erau considerate nefuncționale fără acest suport ritualic, indicând o interdependență între cultura scrisă și orală. Astfel, se concluzionează că cancelariile domnești au avut un rol esențial în producerea celor mai vechi documente păstrate, consolidând utilizarea scrisului în cadrul proceselor administrative și politice.

Capitolul IV *Diversificarea autorilor de documente* [p. 99-166] analizează varietatea surselor, care au contribuit la scrierea documentelor pragmatice în Țara Românească și Moldova. Această secțiune analizează acte emise de orașe, administrații și autorități religioase, evidențiind rolul important al clerului în scrierea de documente, precum înregistrări funciare, testamente și alte acte scrise. Capi-

tolul analizează documentele emise de funcționarii judecătorești, subliniind importanța registrelor funciare. Istoricul atrage atenție la necesitatea prezenței unor cunoștințe tehnice, posedate de către autorii documentelor, chestiune, care poate influența calitatea și structura acestora.

Capitolul V *Cărturari moldoveni și munteni* [p. 167-192] se concentrează pe contribuția cărturarilor din cele două principate la diseminarea documentelor pragmatice. De asemenea, se analizează rolul diecilor cancelariei în scrierea documentelor oficiale, subliniind contribuția lor la stabilirea și menținerea relațiilor externe ale statelor medievale românești. Astfel, capitolul subliniază importanța cărturarilor și a diecilor în dezvoltarea culturii scrise și administrative în Țara Românească și Moldova.

Capitolul VI *Cărțile și utilizările lor* [p. 193-220] abordează practica adopțiilor fraterne, considerate de autor ca fiind „proto-testamente”, impactul acestor asupra formalizării relațiilor de familie și de moștenire. O parte semnificativă a discuției se concentrează pe crizele economice și conflictele sociale, subliniind modalitatea de utilizare a acestor documente pentru a proba dreptul de proprietate, în special în cazurile de contestare a proprietății.

Capitolul VII *Falsificarea cărților domnești* [p. 221-224] evidențiază utilizarea tot mai extinsă a documentelor scrise ca dovezi de proprietate, ceea ce a condus la o creștere a numărului de acte falsificate. Se analizează eșecurile instituțiilor statului în a controla falsuri în acte, evidențiind o problemă serioasă în organizarea justiției și gestionarea proprietății în societatea medievală.

Capitolul VIII *Utilizarea probelor scrise în litigiile din Valahia și Moldova* [p. 225-244] analizează rolul documentelor scrise în procesul judiciar al acestor state medievale. Până în secolul al XVIII-lea, practica judiciară era în principal orală, iar rezultatele cazurilor erau consemnate în scris doar în cele mai importante litigii, cu un accent deosebit pe disputele legate de proprietate. Se subliniază că probele scrise, cum ar fi cărțile funciare, erau menționate predominant în procesele referitoare la terenuri, în timp ce alte tipuri de litigii erau soluționate prin mărturiile orale. De asemenea, se evidențiază faptul că inegalitățile sociale în accesul la documentele scrise au fost exploatate de grupurile privilegiate, cum ar fi dregători de rang înalt și instituțiile monahale, care de regulă au avut câștig de cauză în aceste litigii. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, percepția asupra documentelor scrise ca probe juridice a evoluat, acestea câștigând o importanță semnificativă în ambele state românești.

Capitolul IX *Utilizarea și funcția cărților funciare dincolo de tribunale* [p. 245-250] explorează modul, în care documentele pragmatice, în special cărțile funciare, au fost folosite în afara sistemului judiciar. Autoarea identifică dovezi, care sugerează că în Moldova, cărțile funciare erau utilizate în procesul de transfer de proprietate încă din mijlocul secolului al XV-lea. Acest proces de transmitere a proprietății era însoțit de ritualuri, exemplificate printr-unul dintre cele mai vechi documente de transfer de teren din Moldova datat cu anul 1459. În contrast, în Țara Românească, utilizarea cărților funciare poate fi urmărită abia din sfârșitul

secolului al XVI-lea. Astfel, capitolul evidențiază importanța cărților funciare nu doar ca probe în instanțe, ci și ca instrumente esențiale în practicile comerciale și sociale legate de transferul dreptului de proprietate.

Capitolul X *Percepția cărților funciare* [p. 251-256] analizează modul, în care aceste documente au fost percepute și utilizate în Țara Românească și Moldova medievală. În capitol se analizează impactul utilizării private a cărților funciare și influența acestora asupra dezvoltării unei culturi scrise. Deși utilizarea documentelor scrise ca dovadă a dreptului de proprietate s-a extins, nu s-au implementat măsuri de standardizare pentru a preveni fraude. Titlurile de proprietate erau emise într-un singur exemplar, iar până la sfârșitul secolului al XVII-lea nu existau registre sistematizate de păstrare a acestora. Proprietarii trebuiau să depună un jurământ, susținut de martori, pentru a obține documentele scrise. Istoricul evidențiază o schimbare în percepția asupra titlurilor, care deveneau din ce în ce mai importante în procesele legale, fiind prezentă lipsa unor proceduri instituționale de înregistrare a acestora, ceea ce a condus la falsificări. Astfel, înregistrările scrise continuau să necesite sprijinul mărturiei orale, subliniind o situație complexă, în care statutul cărților funciare era în continuă transformare.

Capitolul XI *Utilizarea și funcțiile scrisorilor și statutul utilizatorilor acestora* [p. 257-272] analizează diversele roluri, pe care le au scrisorile în contextul relațiilor sociale și comerciale. Se evidențiază funcția scrisorilor ca instrumente de sprijin în documentarea și confirmarea acordurilor orale, precum și modul, în care acestea contribuiau la stabilirea încrederii între părți. De asemenea, se discută despre statutul celor implicați în schimbul de scrisori, subliniind importanța acestora în comunicarea eficientă și formalizarea relațiilor interpersonale. Autoarea subliniază astfel valoarea scrisorilor ca mijloace esențiale în menținerea și consolidarea relațiilor interumane în statele medievale românești.

Capitolul XII *Utilizarea documentelor scrise în procesul de guvernare* [p. 257-272] se concentrează asupra evoluției utilizării cuvântului scris în comunicarea administrativă în Țara Românească și Moldova, începând cu prima jumătate a secolului al XV-lea. Inițial, circulația informațiilor era predominant destinată comercianților străini, dar, începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, apar și scrisori domnești adresate instituțiilor locale. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, documentele devin un mijloc pentru transmiterea diverselor tipuri de informații, ceea ce reflectă o tranziție către o societate mai alfabetizată. În capitolul se evidențiază interacțiunea dintre funcțiile simbolice și cele pragmatice ale documentelor, subliniind creșterea importanței scrisului în viața administrativă.

Capitolul XIII *Cultura documentară în mediul negustoresc* [p. 287-292] se concentrează pe formarea culturii documentare a mediului negustorilor în Țara Românească și Moldova, începând cu secolul al XV-lea. Se subliniază rolul activ al comunităților comerciale în emiterea documentelor necesare desfășurării afacerilor. Dovezile existente sugerează o rată scăzută de păstrare a documentelor comerciale, care nu au fost păstrate în mod regulat. Negustorii din statele medi-

evale românești aveau documentele permanent la îndemână. În Țara Românească și Moldova documentele comerciale au fost identificate prin dovezi indirecte, ceea ce arată că negustorii erau familiarizați cu practicile documentare și conștienți de importanța înregistrărilor scrise. Autoarea evidențiază, astfel, nu doar funcția pragmatică a documentelor în comerț, ci și o înțelegere mai profundă a valorii acestora în mediul negustoresc al vremii.

Monografia „Utilizarea documentelor pragmatice în Țara Românească și Moldova medievală (secolele XIV-XVI)” de Mariana Goina aduce o contribuție importantă la înțelegerea procesului de alfabetizare și utilizarea scrisului în cele două state medievale românești. Totuși, lucrarea are câteva limite, care merită a fi menționate. Monografia tinde să se concentreze pe aspectele administrative și juridice ale utilizării scrisului, lăsând în umbră și acordând o mai mică atenție dimensiunilor sociale și culturale mai largi ale alfabetizării, chestiune care este evidentă din însăși structura lucrării, capitolele dedicate acestor aspecte având 5-7 pagini (exemplu capitolele IX, XI, XIII). Meritul autoarei, în cazul dat, este de a remarca lipsa masivului de izvoare istorice, care i-ar permite să extindă cercetarea în dimensiunea respectivă. Considerăm necesar să accentuăm necesitatea unei abordări mai fundamentale asupra metodologiei și descrierii metodelor de cercetare utilizate de autoare. Aceasta ar putea ajuta cititorii să înțeleagă mai bine procesul de validare a surselor istorice utilizate de autoare. Istoricul, în cazul dat, s-a limitat la scurta prezentare a reperelor metodologice în partea introductivă. [p. 3-6].

Deși titlul monografiei *The use of pragmatic documents in medieval Wallachia and Moldavia (fourteenth to sixteenth centuries)* sugerează abordarea în ansamblu a tuturor documentelor pragmatice din ambele state medievale românești, totuși, autoarea nu reușește să cuprindă tot ansamblul de documente pragmatice scrise din acest spațiu. Limitele lucrării sunt dictate de lipsa unui sistem bine determinat de arhivare al actelor în această perioadă. Având un caracter utilitar, aceste acte, scrisori ale domnilor, boierilor și negustorilor erau distruse intenționat.

Limitele monografiei sunt evidențiate prin faptul că documentele pragmatice medievale păstrate și identificate se concentrează în principal pe cărțile funciare. Acestea reprezintă forme rudimentare de comunicare scrisă, ce reflectă tranziția de la cultura orală la cea scrisă. Documentele pragmatice sunt limitate în diversitate, iar principalul motiv pentru care acestea au fost scrise și păstrate reprezintă dovada dreptului de proprietate asupra terenului. Această abordare restrânsă asupra anumitor tipuri de documente reduce complexitatea și perspectiva analizei altor aspecte sociale, culturale și administrative ale vremii. Autoarea, aplicând o abordare comparativă, subliniază asemănările dintre Moldova și Țara Românească. În acest sens ar fi un plus considerabil compararea sau determinarea paralelelor dintre aceste două state medievale românești cu alte regiuni și state din Europa de Est pentru a evidenția influențele externe și interacțiunile culturale reciproce.

Pe de altă parte, printr-o analiză comparativă a culturii scrisului în Moldova și Țara Românească, autoarea dezvăluie atât similitudini, cât și diferențe semnificative

în evoluția alfabetizării și utilizarea documentelor pragmatice în perioada medievală. Deși statele medievale românești împărtășesc un fundal cultural și politic comun, modalitățile prin care au adoptat scrisul variază considerabil. Moldova, cu o tradiție mai puternică de documentare scrisă din partea boierilor și a instituțiilor laice, a demonstrat o continuitate în utilizarea cărților funciare. În contrast, în Țara Românească alfabetizarea s-a dezvoltat mai lent, inițial fiind dominată de inițiativele monahale, iar abia ulterior s-a extins în rândul boierilor și al comunităților locale.

De asemenea, influențele externe și dinamica politică au jucat un rol crucial în modul, în care fiecare stat a gestionat proprietatea și comunicarea scrisă. În timp ce în Moldova se observă o utilizare constantă a documentelor scrise pentru confirmarea drepturilor de proprietate, în Țara Românească recunoașterea scrisului ca un mijloc de protecție a proprietății private reprezintă rezultatul unor crize economice și sociale. Astfel, cultura scrisului în cele două state nu doar reflectă nuanțe diferite ale practicilor de alfabetizare, ci și răspunde nevoilor specifice și contextelor istorice distincte ale fiecărui stat. Această diversitate în abordarea scrisului subliniază complexitatea relațiilor sociale și politice din perioada medievală și contribuie la înțelegerea evoluției culturii scrise în spațiul românesc. Autoarea subliniază natura graduală a schimbărilor în utilizarea documentelor scrise în Moldova, evidențind o tranziție lentă de la tradițiile orale către practicile scrise. Până la reforma administrativă a fanarioșilor din secolul al XVIII-lea, impactul schimbărilor fiind limitat, tradițiile orale au continuat să fie dominante, având un rol esențial în soluționarea disputelor. Astfel, chiar dacă tipărirea documentelor a crescut semnificativ în secolele următoare, caracteristicile fundamentale ale acestui proces au rămas neschimbate timp de două secole, limitând diversitatea documentelor pragmatice disponibile. [p. 292-307]

În concluzie, monografia *The use of pragmatic documents in medieval Wallachia and Moldavia* de Mariana Goina reprezintă o contribuție semnificativă la înțelegerea procesului de alfabetizare și utilizarea documentelor scrise în cele două state medievale. Printr-o analiză riguroasă, bună documentare și o structurare clară, autoarea reușește să evidențieze nu doar importanța scrisului în contextul administrativ și social, dar și rolul său esențial în dezvoltarea procesului de alfabetizare în statele medievale românești Țara Moldovei și Țara Românească. Lucrarea subliniază interacțiunea complexă dintre cultura scrisă și cea orală, punând în evidență evoluția documentelor pragmatice și impactul lor asupra relațiilor sociale și comerciale. De asemenea, abordarea comparativă a Moldovei și Țării Românești permite o înțelegere mai profundă a dinamicilor culturale și politice ce au modelat aceste teritorii în perioada medievală. Această lucrare nu doar îmbogățește literatura de specialitate, ci oferă o bază temeinică pentru viitoare cercetări în direcția alfabetizării populației în Europa de Est.

Ion Cheptene*

* **Ion Cheptene**, cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9443-2522>

Acad. Andrei Eșanu, Dr. Valentina Eșanu,
Chișinăul de altă dată: 1436–1812.
Studiu monografic, corpus de documente și
alte materiale¹

La 15 ianuarie 2022, de ziua nașterii lui Mihai Eminescu - ziua Culturii Naționale, când mai toată lumea se raportează doar la Mihai Eminescu, am avut bucuria să fim parte a unui eveniment frumos în care s-a vorbit despre o bucată esențială a identității noastre naționale (mult iubită de Mihai Eminescu, de altfel, însă din cauza conjuncturilor politice internaționale vitrege, interzisă decenii la rând discuției publice): orașul Chișinău. La *Palatul Culturii* din Iași a avut loc lansarea primului volum din seria „Chișinăul istoric” - serie coordonată de Sergiu Musteață și Alexandru Corduneanu și care își propune să prezinte istoria Chișinăului până în contemporaneitate.

Volumul care deschide seria se intitulează „Chișinăul de altă dată: 1436 – 1812. Studiu monografic, *corpus* de documente și alte materiale”, a fost alcătuit de către distinsii academicieni Andrei Eșanu și doctor Valentina Eșanu cu erudiția și acribia binecunoscute și a apărut la Editura „Prut” din Chișinău în 2021. Ce poate fi mai înălțător decât să vorbești, de Ziua Culturii Naționale, despre Chișinău! Un sat, un târg și un oraș născut și legat cu fire ca de urzeală și de bătătură, dacă este îngăduită aici o comparație cu războiul de țesut, de partea de la vest de Prut a Țării Moldovei, și de Iași în mod special! Pentru că, administrativ vorbind, până la 1812 Chișinăul a făcut parte din Țara de Jos a Moldovei, laolaltă cu Iașii, Vasluiul, Bârladul, Galații, Focșanii, Lăpușna și Orhei.

Despre Chișinău s-a scris mult în ultimii ani: au scris specialiști în diferite segmente ale istoriei: arheologi, medievaliști, moderniști; au scris literații, teologii, arhitecții, muzeografii, jurnaliștii, s-au făcut filme. Inevitabil, au scris mult academicianul Andrei Eșanu împreună cu doctorul Valentina Eșanu, care, iată - oferă și sinteza! Domniile lor au pus laolaltă și au interpretat critic cvasi-totalitatea izvoarelor arheologice și documentare cunoscute: documente de arhivă, cronici, inscripții de pe obiectele de cult, însemnări de pe cărți etc. Pe baza acestora este înfățișat tabloul amplu al evoluției orașului Chișinău până la începutul secolului al XIX-lea, respectiv până la anul 1812 când bucata de Țară a Moldovei de la est de Prut a fost ruptă și anexată de Imperiul Rus. În cuprinsul a peste 600 de pagini, autorii găsesc rezolvări și concluzii de natură să limpezească o serie de probleme

---

¹ Chișinău, Editura Prut Internațional, 2021, 616 p.

ce nu și-au găsit până acum o soluționare adecvată, iar rigoarea analizei științifice corectează erorile și chiar falsurile impuse de istoriografia țaristă în secolul XIX și cea sovietică după al doilea război mondial, precum că în 1812 Rusia a anexat un teritoriu în cea mai mare parte nelocuit, slab dezvoltat, fără organizare administrativă, din care lipseau bisericile sau că cele care existau n-ar fi avut cărți.

De pe poziții istoriografice noi, susținute de dovezi arheologice și documentare publicate anterior sau cercetate pentru prima oară de către distinși autori, sunt înfățișate geneza și evoluția Chișinăului ca sat și ca târg, ca moșie boierească și mănăstirească; rolul domnilor Țării Moldovei în consolidarea acestuia; importanța râului Bâc în dezvoltarea târgului; structurile administrative, economice și religioase ale Țării Moldovei, care de-a lungul secolelor și-au avut sediul la Chișinău: pârcălabul, serdarul, vornicul de poartă, beșliul și ceașul de Chișinău; vama și poșta domnească, protopopia ca structură ecleziastică în subordinea Episcopiei de Huși. Pentru prima dată după 1945 este abordată chestiunea evoluției etno-demografice a târgului Chișinău; este reconsiderată vechimea unor așezări rurale care în timp s-au contopit cu Chișinăul și reprezintă astăzi sectoare, cartiere și suburbii ale orașului. Autorii ne oferă și o serie de scurte prezentări ale unor mari demnitari ai Țării Moldovei și stăpâni de moșii la est de Prut, care au influențat istoria Chișinăului. Este înfățișată istoria unor biserici și mănăstiri din Chișinău, din Iași, dar și de la Ierusalim ori Muntele Sinai, precum și vechile cimitire din Chișinău.

Volumul se deschide, așa cum este și firesc, cu etimologia toponimului Chișinău; sunt prezentate apoi dovezile arheologice ale locuirii umane între Prut și Nistru, începând din epoca pietrei. La începuturile sale, Chișinăul era situat doar pe malul drept al Bâcului și se învecina cu satele Vovințeni, Buiucani, Hrusca și Muncești. Pe malul stâng al Bâcului, în proximitatea Chișinău erau satele Visterniceni, Ghețoani și Ciocana.

Prima mențiune documentară a Chișinăului este din 17 iulie 1436, iar a doua, din 1466 atestă legătura Chișinăului cu Vlaicu pârcălab, unchiul lui Ștefan cel Mare, adică fratele Doamnei Oltea, mama „părintelui” Moldovei. Apoi, un secol, satul Chișinău s-a aflat în stăpânirea urmașilor lui Vlaicu pârcălab: a lui Duma, fiul său, primul sfetnic al lui Ștefan cel Mare și așa mai departe.

Buiucanii sunt atestați de pe timpul lui Ștefan cel Mare, ajungând în primul deceniu al secolului XVII, prin vânzare, în stăpânirea lui Dumitrache Chiriță Paleologul, mare postelnic, după moartea căruia a intrat în posesia mănăstirii Galata din Iași.

La sud de Chișinău era satul Hrusca, tot în dreapta Bâcului, care în timpul lui Ștefăniță vodă, nepotul lui Ștefan cel Mare, a intrat în posesia fostului pârcălab de Soroca, Coste posadnic, pentru a ajunge finalmente în stăpânirea mănăstirii Sf. Vineri din Iași (ctitorie a lui Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos, tatăl cronicarului Grigore Ureche), mănăstire care la un moment dat a devenit metoc al mănăstirii Frumoasa, tot din Iași.

Alt sat care mai târziu, la fel ca Buiucani și Hrusca, s-a contopit cu Chișinăul a fost Mănecști - astăzi este cartier al Chișinăului și care la un moment dat a ajuns în posesia vestitului cronicar Grigore Ureche, marele vornic al Țării de Jos și de la care, pe firul istoriei după două secole a trecut în stăpânirea Mitropoliei Iașilor.

Pe malul stâng al Bâcului, în proximitatea Chișinăului, satul Visterniceni își trage numele de la dregătoria stăpânului, Ieremia vistiernicul, membru în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare, al fiului său Bogdan al treilea și al nepotului Ștefăniță. O parte a acestui sat, care de la o vreme a început să fie numită Ghețoani, a fost cumpărată de Vasile Coci, viitorul domn Vasile Lupu.

În prima parte a secolului al XVII-lea, Chișinăul și satele învecinate devin pentru o lungă perioadă moșii mănăstirești. O parte a Visterniceniilor a fost dăruită mănăstirii Moldovița, la vest de Prut, iar altă parte, mănăstirii Căpriană, la est de Prut; Buicani este dăruit mănăstirii Galata din Iași, iar Chișinăul în timpul domniei lui Vasile Lupu este dăruit mănăstirii Sf. Vineri din Iași. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mănăstirea Galata din Iași, care era închinată Patriarhiei de Ierusalim, a devenit unica stăpânitoare a târgului Chișinău și a satelor Buiucani și Vovințeni.

În stânga Bâcului, la mijlocul secolului al XVIII-lea apar noi proprietari importanți: familiile de boieri Râșcanu și Măzărachi, care prin cumpărături și schimburi ajung să stăpânească Visterniceni, Ghețoani și Ceucana (numită azi Ciocana și intrată în componența Chișinăului foarte recent, în anul 1959). În temeiul acestor familii, prezente până astăzi în toponimia Chișinăului, erau Teodor Râșcanu - originar din ținutul Fălciului, și Vasile Măzărachi - fiul lui Ioan staroste de negustori din Iași.

Iată, foarte pe scurt, legăturile permanente ale Chișinăului cu Iași, probate printr-o multitudine de dovezi.

Mergând mai departe cu analiza, autorii cărții lansate la Iași în 15 ianuarie 2022 probează fără putință de tăgadă că rolul hotărâtor în formarea și evoluția Chișinăului până în primele trei-patru decenii ale secolului al XIX-lea l-a avut populația românească. Dovezile documentare scrise (catastifele negustorești, actele de vânzare-cumpărare, de împărțeli ale averilor, recensămintele din a doua jumătate a secolului XVIII, ba chiar și crucile din cimitire din toate timpurile), demontează acele aserțiuni istoriografice tendențioase și chiar fanteziste potrivit cărora Chișinăul a fost dominat de negustorimea și meșteșugarii evrei, armeni, bulgari, greci și ruși. Acest lucru s-a întâmplat abia după anexarea din 1812 prin politica deliberată a Rusiei de schimbare a componenței etnice a Basarabiei în care românii trebuiau să devină minoritari. De fapt, până în anii '90 ai secolului abia trecut XX, politica imperială rusă / și mai aproape de noi sovietică, a impus ca în orașul Chișinău să nu poată pătrunde într-un procent mai mare de 40% români. Politică ce ne amintește, dincoace de Prut, de așa-numitele „orașe-închise” până în 1989, generatoare de mari drame umane și subiect ce ar merita o discuție separată.

Revenind la *Chișinăul de altădată*: la fel ca în întreaga parte de la est de Prut a Moldovei, negoțul, meșteșugurile, transporturile și rețelele de drumuri erau organizate similar spațiului românesc, iar circulația monetară și unitățile de măsură erau identice.

Până la 1812, Chișinăul a fost conectat la o importantă rețea comercială internațională pe uscat și pe apă: drumul principal care lega Cracovia și Liovul de Cetatea Albă și Chilia trecea și prin Chișinău pentru a ajunge spre Caffa în Crimeea; altă cale comercială traversa Nistrul pe la Hotin și ajungea la Orhei. Această conectare la căile comerciale a avut drept consecință creșterea volumului și diversificarea mărfurilor desfăcute, astfel încât la Chișinău au fost organizate un punct de vamă și o stație de poștă domnești – adică naționale.

Dovadă a nivelului de bunăstare și de civilizație atins de Chișinău stau castifele negustorești. În toată istoria de până la 1812, la Chișinău, pe lângă mărfurile comune, necesare traiului de toată ziua, se cumpărau tot felul de „finețuri” și produse de lux: stafide de diferite calități, curmale de Egipt, migdale, măslina, fidea, lămâi și portocale, piper, cafea, produse pescărești (caracatiță, calamari, icre negre), dar și țesături și pânzeturi de Olanda și Rusia, mătăsuri venețiene, șaluri de Chios, postavuri franțuzești, blănuri scumpe și piei fine, obiecte de aur, argint și bijuterii.

În Chișinău erau, firește, numeroase bresle de meseriași care confecționau o gamă largă de produse. Toate aceste produse, aduse din import și locale, se vindeau în dughenele negustorilor și în iarmaroacele organizate periodic, după un calendar bine stabilit, Chișinăul nefiind cu nimic mai prejos de alte orașe similare din epocă. Locuitorii târgului și ai zonelor învecinate plăteau aceleași dări, taxe și contribuții cu restul locuitorilor Țării Moldovei, beneficiind totodată, de aceleași scutiri.

Până la 1812, organizarea administrativă, fiscală și religioasă a părții de la est de Prut a fost identică cu cea de la vest de Prut, evoluția acestor structuri fiind similară cu a restului Moldovei și chiar a spațiului extracarpatic. În consecință, și viața locuitorilor era guvernată de aceleași norme și obiceiuri. Autorii prezintă: vornicul de sat și vornicul de poartă din Chișinău, șoltzul, pecetea târgului, pârcălăbia, serdăria, vama și poșta domnească, beșliul și ceașul de Chișinău cu atribuțiile, responsabilitățile și specificul lor. Permanent, orașul Chișinău se modernizează, se trasează ulițe, se construiesc hanuri, stații de poștă, dughene, biserici și case din piatră cu ziduri groase și chiar cu două niveluri, atenanse și pivnițe încăpătoare. Chișinăul a fost și un loc de contacte diplomatice.

Un capitol important este alocat în volum culturii și învățământului. Ca peste tot nu doar în spațiul românesc dar și în Europa vremii, știutorii de carte se găseau pe lângă Cancelaria domnească, în administrația laică și pe lângă Biserică. Știutorii de carte laici erau diecii de cancelarie, copiiștii, traducătorii de acte și diferiții slujbași care în virtutea atribuțiilor avute trebuiau să scrie și să citească. Faptul este probat de numeroasele documente alcătuite de dieci și tălmăcitori de

acte localnici. Celălalt segment important al știutorilor de carte erau clericii de toate rangurile. Pe lângă aceștia, cu timpul s-au înmulțit mirenii știutori și chiar iubitori de carte: boieri mari și mici, negustori, meseriași, femei. De la 1766, la Chișinău este atestată și o școală domnească, dar desigur că la fel ca în restul spațiului românesc, și la Chișinău și prin extensie în toată partea de la est de Prut, dintotdeauna au funcționat școli pe lângă bisericile și mănăstirile locului. De altminteri, în 1766, în afară de Chișinău, s-au mai înființat școli ținutale și la Greceni, Lăpușna, Orhei, Soroca.

În paralel, în târgul Chișinăului au activat și dascăli particulari, în familiile unor boieri, negustori, meșteșugari mai avuți, care îi învățau carte pe copii. Dovada o constituie mențiunile unor dascăli din partea locului, însemnările de pe cărțile tipărite și manuscrise ce arată că au fost cumpărate / vândute, copiate, citite de localnici, care mai și notau pe marginea albă a filelor când li s-au născut copiii, când a fost cutremur sau iarnă grea ori când au năvălit oștile străine. Că reforma învățământului făcută de domnul Grigore Alexandru Ghica în 1766 a rodit spre finele secolului al XVIII-lea este susținută de faptul că la 1794-1800, la Chișinău erau niște dascăli reputați: Vasile de la biserica Buna Vestire, Ștefan de la biserica Sf. Ilie etc.

Probă a științei de carte sunt și actele de vânzare-cumpărare și de danie alcătuite de-a lungul timpului, în care apar un număr mare de martori care le semnează *manu propria*, adăugând uneori și câteva cuvinte referitoare la împrejurările tranzacției, fapt ce dovedește că știau mai mult decât simpla iscălitură.

Continuând argumentația: s-au păstrat cărți manuscrise realizate la est de Prut: fragmente de cronici, cărți bisericești, așa-numitele cărți populare (*Alexandria* sau *Bertoldo*). Știm și că toată această parte de țară era alimentată în permanență cu cărțile tipărite în primul rând la Iași și din 1808, la mănăstirea Neamț, dar și cu cărți aduse din Țara Românească: din tipografiile de la București, Buzău, Episcopia Râmnicului și chiar din Transilvania, de la Sibiu și Brașov. De asemenea, în interfluviul pruto-nistean, în ultimii ani ai secolului XVIII-lea a funcționat episodic o tipografie ambulată, a lui Mihail Strelbițchi, la Dubăsari și la Movilău.

Din fericire, istoria cărții vechi este foarte bine cercetată la est de Prut de către specialiștii de la Chișinău (mai bine decât la vest de Prut), rezultatele publicate într-o sumă de volume dovedind din plin că știința de carte a fost consistentă și că bisericile și mănăstirile au fost permanent înzestrate cu cărțile de cult necesare. Cercetările amănunțite ale istoriei cărții manuscrise și tipărite efectuate la Chișinău vreme de aproape 40 de ani de discipolii academicianului Andrei Eșanu - ne referim, în primul rând, la regretatele Valentina Pelin și Maria Danilov și la Igor Cereteu, precum și la cercetările proprii ale savantului Andrei Eșanu împreună cu doamna doctor Valentina Eșanu demontează un important fals istoriografic, și anume acela că la anul 1812 spațiul est moldovean anexat de Imperiul Rus era lipsit de știință de carte și cărți tipărite și că a fost nevoie de intervenția „binefă-

cătoare” a țarismului pentru a rezolva situația. În epocă Biserica era instituția care nutrea știința de carte și cultura, astfel încât statisticile se întocmeau pe baza lăcașurilor de cult. Fiecare biserică trebuia să aibă în mod obligatoriu măcar câte un exemplar din următoarele cărți: *Liturghie*, *Evanghelie*, *Molitvenic*, *Apostol*, *Triod*, *Penticostar*, *Octoih*, *Psaltire*, *Ceaslov*, *Antologhion* sau *Minee* lunare, pe lângă care puteau exista, desigur și altele pentru lectură sau folosință ocazională. Or, iată ce scria Ion N. Halipa, fratele lui Pantelimon Halippa: „În 1812 în ținutul Lăpușna existau 55 de sate, din care doar 14 nu aveau cărți suficiente; în Orhei erau 200 de biserici, din care doar 44 nu aveau toate cărțile; în Hotârnicieni erau 22 de biserici, toate asigurate cu cărți; în ținutul Codru erau 17 biserici, toate având cărțile necesare; în ținutul Greceni, din cele 13 biserici, numai uneia îi lipseau o parte din cărți; în ținutul Iași, din cele 102 biserici, doar în satul Stolniceni nu erau destule cărți; în ținutul Soroca, din cele 141 de biserici, numai celei din Tătărauca Veche îi lipseau unele cărți, în satele Brânceni și Lencăuți lipsea câte o singură carte: *Triodul*, iar Malcouții nu aveau *Minei*; în Chișinău erau 6 biserici, din care doar una nu avea toate cărțile necesare. Mai puține cărți existau în ținuturile de margine: Hotinul la nord, Chilia, Bender, Cetatea Albă în sud”, dar nici acolo nu lipseau cu desăvârșire. Ceea ce lipsea de fapt, erau cărțile rusești și de ritual ortodox slav, diferit de ritualul bizantin urmat în bisericile românești, ritual care a stat la baza politicii de rusificare aplicate sistematic de autoritățile țariste după 1812 în așa-numita Basarabie.

Mulțumită specialiștilor de la Chișinău, știm astăzi că cea mai veche carte românească tipărită păstrată la est de Prut este *Pravila cea mică* tipărită la Govora în anul 1637; prima însemnare pe o carte românească tipărită este din 30 mai 1717, scrisă de Iordache diaconul pe o *Evanghelie* (Snagov, 1697) care fusese robită de tătari, răscumpărată și dăruită împreună cu o *Liturghie* m-rii Căpriană. În Basarabia s-a aflat până la sfârșitul sec. XIX și prima carte tipărită în spațiul românesc, *Liturghierul* lui Macarie din 1508 (în satul Vorniceni), numai că, la fel cu multe ale valori culturale, a fost luată de colecționarul rapace Alexandru Iațimirschi, născut în Basarabia, și dusă la Moscova.

Firesc, volumul despre care facem vorbire continuă cu prezentarea vieții religioase și a bisericilor importante din Chișinău, unele existente și astăzi: Măzărachi, Buna Vestire, Soborul Vechi, Sf. Ilie, Sf. Haralambie, Înălțarea Domnului, Biserica Râșcanu, Sf. Arhangheli Mihail și Gavril din Buiucani și din Muncești, Sf. Gheorghe din Petricani. O secțiune consistentă privește vechile cimitire din Chișinău. În urmă cu niște ani, începusem o cercetare împreună cu Profesorul Ioan Caproșu asupra inscripțiilor de pe obiectele de cult din Moldova. Și am constatat atunci că cimitirele probează cel mai bine componența etnică a locuitorilor unei așezări. Pentru că crucile de mormânt nu mint! Iar cimitirele vechiului Chișinău confirmă.

Ca un veritabil instrument de lucru, partea a doua a volumului conține un *Corpus* de 264 de documente originale, copii și rezumate, hrisoave, extrase din

cronici, relatări ale călătorilor străini, materiale statistice care probează chestiunile analizate în prima parte; *Index*, glosar, tabel cronologic, hărți și ilustrații.

Concluzia pe care cercetătorii o impun este aceea că aserțiunea potrivit căreia Chișinăul a devenit cel mai important centru al Moldovei dintre Prut și Nistru doar pentru că autoritățile imperiale rusești l-au ales ca centru al provinciei anexate în 1812 este exagerată și în bună măsură eronată. Chișinăul era deja un centru politico-administrativ, comercial, meșteșugăresc și cultural important al întregii Moldove, conectat la o rețea bine dezvoltată de căi de comunicație. După 1812, Chișinăul împreună cu întregul teritoriu de la est de Prut a fost însă constrâns să-și continue dezvoltarea într-o arie de civilizație diferită de matca sa originară, românească.

Demnă de apreciere este și ținuta grafică a volumului: elegant, cu o copertă inspirată și ilustrații, fapt pentru care Editurii „Prut Internațional” i se cuvine toată considerația.

Prin alcătuirea volumului „Chișinăul de altă dată: 1436–1812. Studiu monografic, *corpus* de documente și alte materiale”, academicianul Andrei Eșanu împreună cu doctorul Valentina Eșanu binemerită o dată în plus întreaga prețuire pentru strădaniile de neobosiți ostași în slujba istoriei și culturii naționale.

PS: am constatat cu multă emoție că toți cei cu care am împărțit masa „prezidiului” la lansarea cărții în 15 ianuarie 2022 eram prietenii și discipolii Profesorului Ioan Caproșu de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, de la a cărui naștere în 26 august 2024 s-au împlinit 90 de ani, și că vorbitorii l-au evocat atât de firesc și de frumos, amintindu-și fiecare cum ne-a învățat carte, cum ne-a învățat să ne iubim Patria, să iubim Adevărul și să ne batem ca să-l impunem, iubind în același timp viața, pur și simplu.

Elena Chiaburu*

---

* **Elena Chiaburu**, doctor în istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, <https://ror.org/022kvet57>. ORCID: 0009-0008-4253-9756.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Aniversarea de 150 ani de la nașterea astrofizicianului român Nicolae Donici

În anul curent, 2024, s-au împlinit 150 de ani de la nașterea ilustrului astrofizician român Nicolae Donici. Membru al celebrei familii a Doniceștilor, Nicolae Donici a rămas în istorie prin numărul impresionant de eclipse observate în diferite zone ale globului pământesc. A cercetat cometele și corpurile sistemului solar, fiind îndeosebi preocupat de fizica solară. Opera sa complexă cuprinde și studii în domeniul meteorologiei. A elaborat unul dintre cele mai performante șapte spectro-heliografe existente în toată lumea la vremea respectivă. Remarcabilele sale rezultate se datorează, în mare parte, familiei mătușei sale, Elena Lâsakovski, care i-a creat condițiile necesare pentru studiu și l-a iubit ca pe propriul fiu, dăruindu-i moșia de la Dubăsarii Vechi. Pe teritoriul acestei moșii, în 1908, Nicolae Donici a construit un observator astronomic.

Nicolae Donici s-a născut la 1 septembrie (14) 1874, la Chișinău, în familia înstărită a lui Nicolae Donici și a Limoniei Macri-Donici. După absolvirea liceului „Richelieu” din Odessa în 1893, a urmat studiile universitare, specializându-se în astrofizică. După absolvirea cu mențiune a Universității din Odessa, a activat între anii 1897-1917 la Observatorul din Pulkovo, Sankt Petersburg. La doar 23 de ani (1897), a fost ales membru al Societății Astronomice Franceze; în 1901 – membru al Academiei Imperiale Ruse din Petersburg; în 1904 – membru al Societății Astronomice din Rusia; iar în 1913 – membru al Uniunii Internaționale pentru Cercetarea Soarelui. În 1912, a fost ales membru de onoare și Doctor Honoris Causa al Institutului de Științe din Coimbra (Portugalia).

În memoria marelui savant, au fost organizate un șir de evenimente culturale-științifice. Pe 11 septembrie 2024, a avut loc Simpozionul „Nicolae Donici și astronomia pe meleaguri moldovene”, un eveniment științific organizat de Academia Română, Academia de Științe a Moldovei și Institutul Astronomic al Academiei Române, în Aula Academiei Române și în Sala Azurie a AȘM, în format duplex. Evenimentul a reunit cercetători științifici de pe ambele maluri ale Prutului, pentru a discuta atât aspecte istorice ale astronomiei, cât și evoluțiile moderne din acest domeniu, predarea astronomiei în școală etc. La acest eveniment au luat parte academicianul Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române; academicianul Ion Tighineanu, președintele Academiei de Științe a Moldovei; Valeriu Matei, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, membru de

onoare al Academiei Române și director general al Editurii Academiei Române; Ewine Van Dishoeck, fost președinte al Uniunii Astronomice Internaționale; Excelența Sa Nicolas Warnery, Ambasadorul Republicii Franceze în România; și Maria Roemmich-Brunsiwg, nepoata după soție a lui Nicolae Donici.

Evenimentul a continuat cu o sesiune de comunicări, deschisă de Magda Stavinschi, cercetător onorific la Institutul Astronomic al Academiei Române.

Pe 13 septembrie, la Biblioteca Națională a fost lansată expoziția foto-documentară „Astrofizicianul Nicolae Donici – 150 de ani de la naștere”, pregătită de Alexandru Corduneanu, în colaborare cu Agenția Națională a Arhivelor și Biblioteca Națională.

O suită de manifestări omagiale s-au desfășurat pe 14 septembrie, la baștina marelui astronom. La Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Dubăsarii Vechi s-a săvârșit un parastas întru pomenirea savantului Nicolae Donici și a altor membri ai familiei lui, care își odihnesc somnul de veci în cavoul familial. Participanții la eveniment s-au deplasat spre fostul conac al familiei Macri-Donici, unde au depus flori la bustul astrofizicianului Nicolae Donici.

Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, în colaborare cu Liceul Teoretic „Nicolae Donici”, au organizat o Masă rotundă cu genericul „Astronomul Nicolae Donici - 150 de ani de la naștere”. La eveniment au luat parte dr. hab. Veaceslav Ursachi, membru corespondent al AȘM; Ion Negrei, cercetător științific al Institutului de Istorie; dr. Valentin Arapu, cercetător științific coordonator la Institutul Patrimoniului Cultural; dr. Elena Frumosu, șef direcția Culturală, Criuleni; Natalia Mafteuța, cercetătoare științifică a Institutului de Istorie; Ion Novac, membru în primul parlament al Republicii Moldova; Virginia Bâzgu, director al Liceului Teoretic „Nicolae Donici”; Galina Costețchi, profesoară de istorie; Iraida Mafteuța, profesoară de limbă română; elevi și profesori.

În comunicarea sa, dr. hab. Veaceslav Ursachi a menționat că savantul Nicolae Donici este cunoscut în cercurile științifice europene grație cercetărilor sale fundamentale în domeniul astronomiei și astrofizicii, mai ales, celor legate de studiul spectrului solar. El a monitorizat un număr record de eclipse solare – opt la număr, de pe toate continentele: Europa, Asia, Africa, America și Australia. Pe lângă cercetările coroanei, cromosferei și protuberanțelor Soarelui, marele savant a studiat eclipsele de lună, lumina zodiacală și alte stele; a efectuat cercetări și în domeniul meteorologiei, compoziției și structurii norilor. În urma observărilor trecerii planetei Mercur peste discul soarelui, Nicolae Donici a fost primul cercetător care a demonstrat lipsa atmosferei la această planetă. De asemenea, pentru gigantul Saturn, a stabilit cu cea mai mare precizie, la acea vreme, perioada de rotație a planetei, precum și originea și particularitățile furtunilor puternice ce se produc în atmosfera acesteia.

Cercetătorul Ion Negrei a prezentat comunicarea „Astronomul Nicolae Donici (1874-1960): blestemul istoriei în destinul unui savant”, în care a descris trașul biografic marcat de evenimentele politice din prima jumătate a secolului XX.

Cercetătoarea Natalia Mafteuța a expus subiectul „Școala și comunitatea locală în perioada interbelică”, în care a prezentat informații documentare despre populația și școala primară din Dubăsarii Vechi.

Dr. Valentin Arapu a prezentat rezultatele unei cercetări pe teren în satul Dubăsarii Vechi, caracterizând personalitatea lui Nicolae Donici prin prisma consemnărilor memorialistice ale locuitorilor din localitate. Această tematică a fost completată de fostul deputat Ion Novac, născut în Dubăsarii Vechi, care a avut ocazia să o cunoască pe fiica lui Nicolae Donici.

Alexandru Corduneanu, președintele Fundației „Heritaj 21” și un admirator al personalității lui Nicolae Donici și al moștenirii sale științifice și culturale, a subliniat necesitatea conservării conacului de familie și a zonei Observatorului de astrofizică, unde „straturile memoriei htonice păstrează urmele turnului vechi și nou, ale laboratorului și ale stației meteorologice”. El a amintit de înaintașii noștri, care au depus un efort susținut în opera de reabilitare, valorificare culturală și istorică a memoriei astrofizicianului basarabean. La final, Alexandru Corduneanu a prezentat concepția proiectului de reconstituire a patrimoniului cultural din această localitate, Situl „Complexul Observatorului Astrofizic al lui Nicolae Donici de la Dubăsarii Vechi”.

Informații interesante din viața și activitatea savantului Nicolae Donici au fost prezentate și de membrii corpului didactic ai liceului teoretic „Nicolae Donici”: profesoara de istorie Galina Costețchi, profesoara de limbă și literatură română Iraida Mafteuța și profesorul de fizică Valeriu Duhlicher.

Un alt moment semnificativ, realizat cu sprijinul Institutului Cultural Român, a fost expoziția unui colaj fotografic „Astrofizicianul Nicolae Donici – 150 de ani de la naștere” și lansarea volumului „Astronomul Nicolae Donici și Observatorul său din Dubăsarii Vechi”, autor Alexandru Corduneanu.

În acest context, la eveniment a fost prezentat în premieră filmul documentar „Vânătorul de eclipse”, din colecția „Galeria oamenilor iluștri”, realizat de Angela Gavriliuc de la TV Moldova 1.

Natalia Mafteuța*

* **Natalia Mafteuța**, cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2338-5242>

Raport asupra lucrărilor în cadrul secțiunii „Memorie, identitate și propagandă”, CNIR, ediția a IV-a, Chișinău-Suceava 27-31 august 2024

Secțiunea „Memorie, identitate și propagandă”, organizată de către conf. univ. dr. Virgiliu Bîrlădeanu (Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova împreună cu CSIII dr. Nicolae Mihai (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor al Academiei Române, din Craiova”) a debutat cu o primă parte, în data de 28 august 2024, cu începere de la ora 13.00. Moderată de către cei doi organizatori, secțiunea a inclus un număr de 10 comunicări și o prezentare de carte. O parte mai mică a acestei secțiuni, grupând alte trei comunicări, moderată de Adrian Dolghi și de Ana Maria Plumb, s-a desfășurat la Suceava, joi, 29 august 2024, cu începere de la 16.45.

Deși unele dintre temele noastre s-au regăsit și în cadrul altor secțiuni, ceea ce denotă un interes crescând în rândul istoriografiei române de ambele părți ale Prutului, intenția noastră a fost aceea de a arunca o privire mai atentă asupra modului în care „cultura memoriei”, concept pe care echipa noastră l-a lansat mai demult, inclusiv în seria de colocvii „Lanțul generațiilor” (Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova/ Muzeul Memorial „Nicolae Bălcescu”, jud. Vâlcea), se construiește în spațiul românesc mai larg, în relație cu problematica identității și cu amprenta propagandei politice din ultimele trei secole. Modul de organizare a secțiunii principale a oglindit această viziune. Primele două comunicări, susținute de Ludmila Cojocar și de Silviu Gabriel Lohon au vizat cultura memoriei comunismului, luând în calcul vocea victimelor regimului totalitar comunist din Republica Moldova și imperativele unei culturi a memoriei în contextul războiului din Ucraina (Ludmila Cojocar), respectiv teoria vizibilului, pornind de la modul în care putem aborda fotografia ca sursă și instrument de analiză a reprezentărilor puterii comuniste care intervine (brutal) asupra spațiului urban, îi reconfigurează centrul, ștergându-i reperele memoriale neconforme. Următoarele patru comunicări au fost alocate chestiunii identitare în context traumatic. Au fost avute în vedere modul în care s-a schimbat/ păstrat numele unei comunități, din perioada țaristă până în zilele noastre (un excelent studiu de caz asupra satului Vișinești, construit de Onoriu Brădean și Didina Rogojină), problemele ridicate de refugiul basarabenilor în Oltenia, primirea, integrarea lor, sprijinirea lor, relațiile cu administrația locală, propriile narațiuni asupra acestui proces, urmărind două grupuri socio-profesionale, cea a funcționarilor (Diana-Mihaela Păunoiu), respectiv cea a comercianților (Narcisa Maria Mitu). O ultimă comunicare a atins unul dintre pragurile traumatice maxime ale acestei culturi memoriei, respectiv cea a foame-

tei din R.S.S. Moldovenească (1946-1947), pornind de la analiza organizării și funcționării punctelor alimentare (Lidia Pădureac). În fine, o ultimă secțiune a încercat să privilegieze „cronimia” (pornind de la o sugestie a regretatului istoric francez Dominique Kalifa), respectiv datele, perioadele, personajele care au făcut istorie, tipurile de memorie și registrele ei afective. Secțiunea a inclus patru comunicări, acoperind datele 1848-1918-1989-1992. Primele două au fost legate de prezența secolului al XIX-lea, respectiv de amintirea Perioadei Regulamentare și de percepția imaginii rusului în Oltenia perioadei 1830-1856 (Nicolae Mihai), în egală măsură de importanța imaginii lui Avram Iancu („crașorul munților” pentru românii ardeleni de la 1848) ca figură simbolică reprezentativă a panteonului național românesc după 1918 (Tudor Roșu). Celelalte două comunicări ne-au adus mai aproape, una fiind consacrată cadrelor memoriale configurate în jurul revoluției de la 1989, în care memoria victimelor este compromisă de un exercițiu ale memoriei practicat cu complicitatea celor care au fost autorii și colaboratorii măsurilor represive ale instituțiilor fostului regim comunist, de la Securitate la Armată (Gino Rado), cealaltă subliniind complexul de *cetate asediată* și modalitățile în care practicile memoriei au funcționat în spațiul separatist al Transnistriei între 1922 și 2022 (Virgiliu Bîrlădeanu). O prezentare a cărții dlui Mihai Nicolae, *Călătorii identitare. Români megieși*, făcută de dna Irina Airinei Vasile, a completat în mod fericit secțiunea noastră, marcând contururile unei românități care s-a încăpățânat să supraviețuiască unor traume istorice, în care acțiunea violentă și falsificarea memoriei și-au dat nu de puține ori mâna. Discuțiile care au însoțit fiecare comunicare au marcat interesul celor prezenți pentru subiectele prezentate, au ridicat problema creșterii vizibilității unor cercetări chiar la nivel internațional (episoadele legate de foamele sau de masacrele, gropile comune din Transnistria), a necesității unei *culturi a memoriei* în spațiul românesc al secolelor XX-XXI în care raportul victimă-colaborator-inițiator al represiunii să fie corect marcat, a importanței studiilor de caz, temeinic făcute, dar și a a introducerii unor abordări teoretice care pot completa fericit cercetările de istorie culturală a memoriei (cronimia și cronimele), a posibilității completării unor parteneriate înțelegând mai bine funcționarea în timp a relației dintre diferitele provincii românești, de exemplu Basarabia și Oltenia, cu completarea unor date de biografii utile colegilor de peste Prut, în fine, a înțelegerii *datoriei vieții noastre*, cum ar fi spus Vasile Pârvan, în acord cu care istoricul poate rămâne o voce credibilă în societatea noastră, cultivând onestitatea, discernământul și solidaritatea, iar istoricii români, de ambele părți ale Prutului reușesc să-și unifice vocile într-una singură.

Virgiliu Bîrlădeanu*, Nicolae Mihai**

* Virgiliu Bîrlădeanu, doctor în istorie, șeful secției Istorie Contemporană la Institutul de Istorie. <https://ror.org/0475kvb92>. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6037-1848>

** Nicolae Mihai, doctor în istorie, cercetător științific III, Departamentul de Istorie-Arheologie, Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova - C.S. Nicolăescu-Plopșor al Academiei Române. <https://ror.org/0561n6946>. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2219-5916>

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi de circulație europeană (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de două rezumate, unul în limba română, altul în limba engleză.

Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice. Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5. Dimensiuni pagină: sus și jos 2,4; stânga 3,0, dreapta 1,0**

Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice în format electronic: Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere și același rezumat în limba română; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția la care este afiliat, ROR-ul instituției afiliate, adresa, telefon, fax, e-mail. De asemenea, se va indica proiectul/subprogramul în care a fost realizat studiul științific cu indicarea codului proiectului/subprogramului (după caz).**

- **Data prezentării articolului.**

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzanți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzanților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzanții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: Institutul de Istorie, str. Academiei 3/2, of. 15, MD 2028, Chișinău sau trimise prin e-mail: *institut.istorie@gmail.com* Telefon: 022 738400. Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă. Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie. Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.